136. ÉVFOLYAM 2023. DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

ÜNNEPI TANULMÁNYOK BONA GÁBOR 75. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Editorial Board
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Electronic version:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Subscription fee
4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution
Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti
Editorial: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Comité éditorial
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Version électronique:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Tarif d'abonnement
4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par
Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

136. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2023. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bobay István Zoltán, PhD, egyetemi tanársegéd (KRE BTK TI, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék); *Csikány Tamás,* DSc; *Hermann Róbert,* DSc, a parancsnok tudományos helyettese (HM HIM); *Kemény Krisztián,* levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kovács István,* DSc; *Mészáros Kálmán,* PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Molnár András,* levéltár-igazgató (MNL Zala Vármegyei Levéltára); *Rosonczy Ildikó,* PhD, történész, szerkesztő (Magyar Napló); *Solymosi József,* PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Somogyi Gréta,* PhD, szerkesztő (Hadtörténeti Intézet); *Süli Attila,* PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Zakar Péter,* PhD, tanszékvezető egyetemi tanár (SzTE BTK, Modernkori Magyar Történeti Tanszék)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta, Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:
B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Töll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:
Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2023

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1438 Budapest, Pf. 431.
E-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800 Ft, negyedévre 1200 Ft

Előfizetésben terjeszti:
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

Nyomtatott kiadás: ISSN 0017-6540
Index: 25 371 Online kiadás: ISSN 2732-3676

HM Zrínyi Nkft.

BONA GÁBOR KÖSZÖNTÉSE

Az ember legősibb vágyainak egyike az, hogy nyomot hagyjon maga után – legyen ez a nyom egy elültetett fa, egy faragott kő, egy festett vászon vagy egy jól sikerült szépirodalmi, esetleg tudományos alkotás. A vágy örök, a siker azonban ritka – sokkal több elfelejtett művészről, irodalmárról vagy tudósról tudunk (pontosabban, nem tudunk), mint olyanról, akire évtizedek vagy évszázadok múlva is emlékeznek.

Ellentétben a művészetekkel, ahol a legjobb alkotások (némi megszorítással) örökre megmaradnak a közös kultúrkincs részeként, a tudományos művek bizony elavulhatnak. Amióta professzionális történettudományról beszélünk, a történeti munkáknak van egy szavatossági idejük – egy 18. századi, a maga korában mégoly korszerűnek számító összefoglaló mára már alighanem csak historiográfiai szempontból érdekes, de bizony a 19. századi művek jó része felett is alaposan eljárt az idő.

Van viszont egy olyan műfaj, amely ugyan nagy szorgalmat, már-már önkínzásig menő kitartást igényel, de ha valaki kellő alapossággal műveli, alighanem örökre beírja magát a szakirodalomba. Ez pedig a történeti-művelődéstörténeti adattárak kategóriája, legyen szó akár nemesi lexikonokról, címergyűjteményekről, életrajzi (tematikus) lexikonokról, vagy más prozopográfiai művekről. „A" Nagyiván, „a" Kempelen, „a" Szinnyei kötetei alighanem mindaddig közkeletű és sokat forgatott művek maradnak, amíg csak egyetlen olyan tudós is akad, aki magyar történelemmel vagy művelődéstörténettel foglalkozik.

Az 1945, de főleg az 1948 utáni időszakban ez a műfaj alaposan visszaszorult a történettudományon belül. A korszakban kiadott életrajzi lexikonokban erősen túltengtek a huszadik századi, azon belül a munkásmozgalmi személyek, nemesi lexikon legfeljebb a nyugati emigrációban jelenhetett meg, az irodalmi lexikonba is ideológiai alapon válogatták ki a megörökítendő személyeket.

Ebből a szempontból is komoly fordulatot jelzett 1983-ban az akkor 35 éves Bona Gábor művének megjelenése. A *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49* című munka először adott átfogó képet az 1848–1849. évi magyar honvédsereg felső katonai vezetésének tagjairól, és (némileg bújtatottan) afféle nemesi lexikon is volt, hiszen a honvédsereg katonai elitjének jelentős része a nemességből került ki. A mű azonban jóval több volt életrajzi adattárnál: a bevezető tanulmány bemutatta a tisztikar kialakulásának folyamatát, áttekintést adott a szabadságharc egyes szakaszaiban játszott szerepéről, valamint tisztázta ennek az elitnek a szociológiai összetételét is. Bona kötete hatásosan cáfolta mind a régebbi, a honvédsereg tisztikarát a katonai ellenforradalom bázisaként bemutató, mind azt a nem sokkal korábban felvetődött, Nemeskürty István által képviselt nézetet, mintha a tisztikar tömegeit a hivatásos katonaforradalmárok, afféle pre-internacionalisták alkották volna. A mű népszerűségét

mutatja, hogy 1987-ben megjelent az átdolgozott, bővített kiadása, majd ezt egy év múlva, 1988-ban követte a szabadságharc hadseregének századosi karát bemutató kötet. Végül 1998–1999-ben, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára megjelent a főhadnagyi és hadnagyi kör tagjait bemutató három kötet is. 2000-ben az első mű némi címmódosítással *(Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban)* ismét napvilágot látott, 2015-ben pedig a kétkötetesre bővült változatot vehette kezébe az olvasó. 2008–2009-ben a századosi kart bemutató munka kétkötetes, átdolgozott és kibővített változata is új címmel *(Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban)* került a nagyközönség elé; néhány éve pedig immár az egész korpusz online formában is hozzáférhető.

Más, nálunk boldogabb történetű és jobban eleresztett országokban egy ilyen sziszifuszi munkára kutatócsoportok alakulnak, több évtizedes projekteket hoznak létre – hazánkban mindezt egyetlen ember végezte el. De, tegyük hozzá, az egyes művek megjelenését követően tucatjával keresték meg Bona Gábort azok a leszármazottak, akik valamelyik ősüket megtalálták egyik-másik kötetben, és hasznos adatokkal egészítették ki az adott életrajzokat. Azaz, folyamatosan alakuló-bővülő művekről beszélhetünk, amelyeknek a történelem és a múlt iránt érdeklődő társadalom is szerzője (még ha nem is olyan mértékben, mint Bona Gábor). Ma már történész körökben is csak „a" Bonaként emlegetik e köteteket, vagyis a szerzőnek sikerült az, ami nagyon keveseknek: még életében fogalommá vált.

Bona Gábor munkássága azonban jóval túlmutat az életrajzi adattárak megírásán és folyamatos bővítésén. Historiográfiai jelentőségű azon összefoglalója is, amelyet az 1984-ben megjelent *Magyarország hadtörténete* I. kötetébe írt 1848–1849-ről. Egyrészt azért, mert a szabadságharcról az utolsó részletes hadtörténeti összefoglaló 1930-ban jelent meg (az is egy 19. század végi munka némileg átdolgozott változata volt); másrészt azért, mert Bona szakított a szabadságharc történetét a belpolitikai események alapján kronologizáló szemlélettel, és visszatért a hadtörténeti periodizációhoz. A korábbi évtizedek Bemet egyoldalúan istenítő, Görgeitől pedig még a katonai tehetséget is megtagadó szemléletével szemben Bona kiegyenlített értékelését adta mindkét hadvezér ténykedésének, és lehetővé tette egy nem kritikátlan, a tényekre támaszkodó Görgei-értékelés megfogalmazását.

Szerkesztője és egyik szerzője volt az 1998-ban megjelent újabb összefoglalónak – *A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig* –, amely aztán 1999-ben némileg kibővített formában angolul is megjelent *(The Hungarian Revolution and War of Independence, 1848-1849. A Military History).*

De ki is ez a történész, aki az elmúlt évtizedeit arra áldozta, hogy a szabadságharc tisztikarának valamennyi tagjáról, mintegy tizenkétezer emberről összegyűjtse a hozzáférhető életrajzi adatokat? 1948. december 13-án, Budapesten született, de gyermekkora jelentős részét Pécsett töltötte. Ahogy a *Századosok...* bevezetőjében írja, pécsi évei adták meg a döntő lökést későbbi pályaválasztásához:

„Gyermekkoromban a sors úgy hozta, hogy gyakran kellett megfordulnom a pécsi köztemetőben. Emlékezetemben máig megmaradt egy sír, mely mellett utam ilyen alkalmakkor elvezetett. A síron a következő felirat állt:
»Itt nyugszik Jellachich Károly 1848/49-es honvéd hadnagy, a dárdai járás volt orvosa, az utolsó pécsi honvéd, meghalt 1921-ben.«
A felirat felkeltette érdeklődésemet, s egy ízben további felfedezőútra indultam. A város által adományozott díszparcellában, majd a temető régebbi zugaiban újabb és újabb sírokra bukkantam, melyen ott állt a felirat: »'48-as honvéd, vagy honvédtiszt«.
Talán ennek a sok évvel ezelőtti élménynek lett a következménye, hogy idegen helyekre vetődve előszeretettel látogatom meg a temetőket, keresem fel azokban a régi honvédsírokat. S talán ez a korai benyomás indított el azon az úton is, hogy kutassam, vajon kik voltak az 1848/1849-es honvédsereg katonái, akik – bármely polcra is jutottak későbbi életükben – sírjuk feliratán nem mulasztották el feltüntettetni, hogy a szabadságharc katonái voltak."

Diplomáját a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerezte történelem–földrajz szakon 1973-ban. 1978-ban doktorált, azóta rendszeresen publikál szaklapokban, szakfolyóiratokban. 1986-ban – a *Tábornokok és törzstisztek…* első kiadásával – kandidátusi fokozatot szerzett. MTA doktori fokozatát 2001-ben a *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban* című munkájával nyerte el.

Egyetemi tanulmányait követően a Hadtörténeti Intézet és Múzeum állományába került hivatásos tisztként. 1986–1987-ben a *Hadtörténelmi Közlemények* főszerkesztője volt. 1986-tól 1991-ig a Magyar Tudományos Akadémia Petőfi Bizottságának tagjaként tevékenykedett. 1987 és 1992 között a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Állandó Hadilevéltári Kirendeltségén dolgozott; itteni tartózkodása során a cs. kir. személyi anyagok áttekintése révén számos adattal egészítette ki a honvédtiszti életrajzokat. Bécsből történt hazatérését követően 2001-ig a Hadtörténeti Intézet igazgatói posztját töltötte be. Közben 1995-ben honvéd ezredessé léptették elő.

1997 és 2005 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen volt óraadó, 2002-től a Miskolci Egyetem Magyar Történelem Tanszékének docense, a következő évtől pedig professzora, 2007-től tanszékvezető egyetemi tanára lett. Tagja volt az MTA Történelemtudományi Bizottságának, illetve a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának.

1972 óta Dorogon él. Felesége, Püsök Erzsébet dorogi születésű történelem–földrajz szakos tanárként dolgozott az ottani Petőfi Sándor Általános Iskolában. Bona Gábor Dorog kulturális és közéletéből is szervesen kivette részét. 1975-től volt helyi képviselő, majd 1994 és 2002 között Dorog Város Kulturális Közalapítvány Kuratóriumának elnöke, valamint a Közművelődési Közhasznú Társaság Felügyelő Bizottságának vezetője. Bona Gábor Dorog városért kifejtett munkásságának elismeréseként Pro Urbe díjban részesült 1999-ben.

Jómagam 1985 óta ismerem őt személyesen, és elmondhatom, az elmúlt közel négy évtizedben mindig maximális segítőkészséget mutatott szakmai kérdésekben. Emlékszem, amikor 1989-ben Szemere Bertalan kormánybiztosi iratainak sajtó alá rendezése

közepette elakadtam a felső-magyarországi Védsereg tisztjeinek életrajzi adataival: Bona Gábor az utolsó hadnagyról is azonnal tudott adatot szolgáltatni, sok esetben pontosítva a hibás vagy félreolvasott névalakokat.

Isten éltessen soká, kedves Gábor, tisztelt Ezredes Úr, erőben, egészségben! Kevesen mondhatják el, hogy évszázados adósságot törlesztettek, de Te biztosan elmondhatod. Nélküled sokkal kevesebbet tudnánk 1848–1849-ről – hiszen Te adtál arcot annak a névtelen tömegnek, amely a szabadságharc példátlan katonai sikereit kivívta.

Budapest, 2023. szeptember 29-én, a pákozdi győzelem 175. évfordulóján

Hermann Róbert
a *Hadtörténelmi Közlemények*
Szerkesztőbizottságának elnöke

Bona Gábor az Aggházy Kamil: Budavár bevétele 1849-ben című könyv bemutatóján, 2001. szeptember 27-én (HM Hadtörténei Intézet és Múzeum, Fotóarchívum, 99.153)

MÉSZÁROS KÁLMÁN

EGY ARADI VÉRTANÚ ÜKAPJA II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCÁBAN

Adatok báró Vécsey Sándor kuruc főstrázsamester életéhez

1991. június 22-én, a szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium III. D osztályos tanulójaként, jó tanulmányi eredményemért kaptam meg Bona Gábor *Kossuth Lajos kapitányai* című kézikönyvét. Ekkor találkoztam először Bona Gábor nevével, és „a Bona" egyik kötetének első kiadásával. Hat-hét évvel később úgy adódott, hogy Bona Gábor ezredes lett a Hadtörténeti Intézet igazgatójaként a főnököm, s újabb negyedszázad után immár az 1848–1849-es szabadságharc kutatói gárdájának „nagy öregjeként" köszönthetjük Őt jubileumi születésnapja alkalmából. A szabadságharc tisztikarának általa feltárt, s már a világhálón is elérhető adatbázisa azóta fogalommá és a korszak kutatói számára megkerülhetetlenné vált. Jómagam egy hasonló munka halvány kezdeményeként gyűjtöm a Rákóczi-szabadságharc tisztikarára vonatkozó adatokat, és most ebből kívánok meríteni, valamiképp az ünnepelt munkásságához is kapcsolódva.

A magyar főúri és nemesi családok között tucatszám találhatunk olyat, amely mindkét szabadságküzdelemben részt vállalt: tagjaik 1703 és 1711 között, illetve 1848–1849-ben is tiszti rangban szolgálták a hazát. Igen terjedelmes áttekintést adhatnánk tehát Bona Gábor „'48-as hősei"-nek „kuruc ősei"-ről,[1] erre azonban már csak terjedelmi okok miatt sem vállalkozhatunk. Meg kell elégednünk egyetlen példával, ahogyan Czigány István szokta ugratásképpen mondani: kiveszek „egy nyulat a cilinderből". Választásom remélhetőleg szélesebb érdeklődésre is számot tarthat, mivel nem kisebb személyiség, mint az egyik aradi vértanú, Vécsey Károly gróf ősének kuruc kori katonai szerepvállalásáról sikerült néhány, a családtörténeti irodalomban eddig nem regisztrált adatot feltárni, szerteágazó rokoni kapcsolatainak ismertetésével pedig a Vécsey család fi- és nőági történetéhez is új információkkal szolgálni.[2]

Egyelőre csak a szórványos adatok összegyűjtésére van lehetőségünk, a család egykori sárközújlaki levéltárának ma Kolozsvárott őrzött anyaga ugyanis még feltárásra vár.[3] Ennek ellenére a magyar genealógiai irodalom megbízható salabaktere alapján

---

1 Elegendő itt egyetlen középnemesi famíliát, az Ibrányiakat említeni, akik között éppúgy találunk hősi halált halt kuruc ezereskapitányt (Ibrányi László), mint '48-as honvéd főhadnagyot (Ibrányi Zsigmond). Lásd *Mészáros* 2019.

2 Itt szeretnék köszönetet mondani Czigány Istvánnak és Seres Istvánnak hasznos lektori észrevételeikért.

3 A levéltárról az első híradások egyike: *A. B.* 1872. Jó másfél évtizeddel később a Magyar Történelmi Társulat már példásan rendbe tett és gazdag családi levéltárként ismerteti, alapvetően a középkori iratokra koncentrálva. *Fejérpataky* 1889. – A levéltár második világháború végén történt megmentésére és romániai közgyűjteménybe kerülésére legújabban lásd *Szőcs* 2020. 142–143. o.

is jól nyomon követhető a (hernád)vécsei és (h)ajnácskői Vécsey család leszármazása.[4] Olyannyira, hogy Vécsey Károly legújabb biográfiájának családtörténeti bevezetője is erre támaszkodva foglalja össze azt a keveset, amit a felmenők legrégebbi generációiról tudni lehet,[5] noha időközben egy újabb, alapos áttekintés is megjelent a család leszármazásáról.[6] A bárói címet az aradi vértanú szépapja, Vécsey III. Sándor ajnácskői kapitány nyerte feleségével, felsőszelényi Szelényi Máriával és gyermekeivel: Sándorral, Lászlóval és Máriával együtt. Az 1692. november 21-én Bécsben kelt diplomában I. Lipót hosszan részletezi nem csupán a címszerzőnek, hanem azonos nevű apjának[7] érdemeit is. Az apa királyhűsége miatt súlyos fogságot szenvedett I. Rákóczi Györgytől, a fiú pedig főként a Thökölyvel szembeni és a török elleni harcok során tanúsította vitézségét, többek között Ajnácskő és Eger visszavételénél.[8] Az újdonsült báró életével szolgálta meg az uralkodói kegyet: 1697. július 6-án a hegyaljai felkelők felkoncolták, mert megtalálták nála az ungvári árparancsnok leveleit, amelyeket Octavio Nigrelli kassai főparancsnokhoz írt.[9] (Mintha csak Zichy Eugén/Ödön története elevenedne meg kétszáz esztendővel korábban, persze úgy „kurucosan": hadbírósági ítélet helyett felkoncolással. Sajnos, az iratok tartalmát és a kézbesítési kísérlet részleteit, így az „árulás" valódi jelentőségét nem ismerjük.)

---

4 *Nagy* 1857–1868. XII. k. 109–115. o. és Pótlék-k. 363–364. o.

5 *Csikány* 2022. 9. skk.

6 *Szluha – Késmárky* 2015. 140–148. o.

7 Az 1662-ben elhunyt Vécsey II. Sándorra minden elérhető adatot összegyűjtött *Szabó* 2010. 414–415. o.

8 A bárói diploma szövegét bevezetve a Királyi Könyvekbe lásd MNL OL A 57. LR 22. k. 132–137. o. No. 87. – Áldásy Antal zempléni kihirdetéssel említi a rang- és címeradományozást. *Áldásy* 1904–1942. IV. k. 255. o. No. 622. – Az eredeti oklevél díszes példánya a család sárközújlaki levéltárában volt. *Fejérpataky* 1889. 124. o. – A diploma adatainak jelentős részét már Nagy Iván is említi (*Nagy* 1857–1868. XII. k. 111–112. o.), mégsem volna haszontalan az eredeti oklevél teljes kiadása, mert Vécsey abban összegzett szerepléséve szemben az újabb szakirodalomban is hibás adatok bukkannak fel. Pálmány Béla és őt idézve Seres István például Vécsey Eger alatti hősi halálát (1687) említi egy pontatlanul megadott (és alighanem téves) hivatkozással. *Pálmány* 1986. 47. o. és 112. o. 17. jegyz., valamint *Seres* 2015. 378. o.

9 *Szluha – Késmárky* 2015. 141. o. szerint id. Vécsey Sándort július 3-án ölték meg. Az ügy részletes ismertetését lásd *Oláh* 2005. 106. o. – NB. Nagy Ivánnál az I. leszármazási táblán a III. és IV. Sándor (tehát apa és fia) halálozási éveként egyaránt 1697 szerepel (*Nagy* 1857–1868. XII. k. 110. o.), de a fiúra ez egyértelműen nyomdahiba, az ifj. Sándor haláláról ugyanakkor a II. táblán (uo. 111. o.) és a családtagok életrajzi adatainak ismertetésekor (uo. 113. o.) is a helyes évszám (1748), sőt napra pontos dátum (május 12.) olvasható. Éppen ezért igen-igen furcsa, hogy maga Nagy Iván utóbb elnézte saját apró hibáját, amikor ugyanis kiadta ifj. Vécsey Sándor 1710. július 8-ai, alább idézendő levelét (*Nagy* 1885. 386. o.), akkor jegyzetben igyekszik korrigálni az említett sajtóhibát: „E levél mutatja, hogy Vécsey Sándor még ekkor is (1710.) élt, s igy hibás […] azon adat, hogy 1697-ben öletett volna meg." Ezután hivatkozik még egy, pusztán említésből ismert hírlapi tudósításra, amely talán „felderíti Vécsey Sándor halála idejét". Nagy Iván tehát 1885-ben egy általa nem ellenőrzött 1873. évi cikktől reméli megválaszolni azt a kérdést, amelyre ő maga már 1865-ben megadta a választ, bár sajnos forráshivatkozás nélkül. A másik lehetőség, hogy összekeveri az apa és a fiú adatait, de esetünkben ez is nehezen érthető figyelmetlenség. Quandoque bonus dormitat Homerus!

Halálával özvegye, Szelényi Mária több kiskorú gyermekkel maradt teljesen támasz nélkül. A kor szokásainak megfelelően 14 éves lehetett,[10] amikor 1680. június 2-án, az atyai háznál, Korponán nőül ment Vécseyhez.[11] Édesapja, Szelényi János honti alispán még abban az évben vagy a következő elején, édesanyja, Kubinyi Magdolna pedig 1695-ben (vagy röviddel utóbb) távozott az élők sorából.[12] Amikor 1693 körül elhagyta evangélikus hitét és – bizonyára férje hatására – katolizált, anyja ki akarta tagadni az örökségből. Ennek megakadályozására ugyan sikerült uralkodói védelmet nyernie,[13] a családi viszály miatt azonban vélhetően a testvéreivel való kapcsolata is megromlott.[14] Férje halálakor még alig lépte túl 30. életévét, így hamarosan letette az özvegyi fátylat, és nőül ment a szomszéd nagybirtokosok egyikéhez, Andrássy Györgyhöz. Az Andrássyak is csak röviddel előbb nyertek bárói címet,[15] a rendi hierarchia azonos szintjén állt tehát a két család. Úgy tűnik, György úr legényemberként kötött házasságot a többgyermekes özveggyel, pedig a 30-as évei második felében járt már. 1661 körül született,[16] nem tudjuk, miért nem kötött házasságot legalább a szűkebb pátriáját érintő háborús idők elmúltával, az 1690-es évek első felében, közepén. Az sem kizárt, hogy rövidéletű nász után ő is megözvegyült, de ezt a feltételezést az eddig előkerült adatok nem támasztják alá. Arra nézve azonban van adatunk, hogy az 1690-es években viszonyt folytatott a neves költő, Gyöngyössy István Rozália nevű leányával, akitől talán gyermekei is születtek, egyes vádak szerint ugyanis több gyermeket vízbe fojtva, illetve utcára kitéve találtak meg.[17] Bármi is történt a házasságkötés előtt, a későbbi években György úr nőügyeiről már nem szólnak a források, botrányai kimerültek

[10] Halálakor (1714) 48 év körülinek írták, innen visszaszámolva 1666 körül születhetett. *Mészáros* 2018. 170. o. 126. jegyz.

[11] Hanák Béla osztotta meg velem a Szelényi János által Korponáról 1680. május 14-én Selmecbánya városához intézett esküvői meghívólevél adatait. Segítségét ezúton is köszönöm. – NB. A legújabb genealógiai irodalom szerint Szelényi Mária már második felesége volt Vécseynek, az első feleség ezen adat szerint Barakonyi Éva, Barakonyi Ferenc és Sulyok Borbála leánya lett volna, akitől az elsőszülött fiú, Sándor is származott. *Szluha – Késmárky* 2015. 141. o. A későbbi adatok azonban teljesen valószínűtlenné teszik, hogy Sándor más édesanyától származott volna, mint testvérei, a közölt születési évszám (1658) pedig végképp légből kapottnak tűnik.

[12] *Nagy* 1857–1868. X. k. 580–581. o.; *Kubínyi* 1906. 265. o.; *Szabó* 2010. 402. o.

[13] Az 1693. december 11-én Bécsben kelt királyi védlevél szövegét lásd MNL OL A 57. LR 23. k. 138–139. o. No. 69. – NB. Szelényi Mária szüleinek hitbuzgalmát mutatja a füleki evangélikus egyháznak tett kegyes adományuk is, amire utal: *Szabó* 2010. 404. o.

[14] Szelényi Mária testvérei a még 1667-ben elesett Pál mellett: Lőrinc, Erzsébet (előbb Madách Jánosné, majd báró Balassa Ádámné) és Borbála (Dvornikovich Jánosné) voltak, akik 1686. február 26-án osztoztak meg az atyai örökségen, majd 1690-ben Pál korán elhunyt leányának, Szelényi Zsuzsannának fiágat illető javain is: *Nagy* 1857–1868. X. k. 580–581. o.

[15] Az 1676. február 14-én, Bécsben kelt bárói diplomát lásd MNL OL A 57. LR 16. k. 80–84. o. No. 48.

[16] Halálakor (1725) 64 évesnek írták az anyakönyvben, születési évét ez alapján tehetjük 1661-re. *Mészáros* 2018. 170. o. 125. jegyz.

[17] Lásd özvegy Andrássy Péterné Orlay Borbála 1715–1716-ban sógorai ellen kezdeményezett tanúvallatásait, amelyekből épp ezekre a legsúlyosabb vádakra vonatkozó kérdőpontokat kihúzták, vélhetően a családi szennyes kiteregetésének megakadályozása miatt. *Thaly* 1898. 289. o.

az italozásban, de források híján nem állíthatjuk, hogy ez családi életét súlyosan beárnyékolta volna.

Az sem világos, hogy pontosan hány Vécsey gyermek érkezett a házasságba. A bárói diploma – mint láttuk – Sándort, Lászlót és Máriát említi. Egy korabeli leszármazási jegyzékben három fiú van felsorolva életkoruk megjelölésével: Sándor 18, László 12, István pedig 8 éves, s mellettük két leány szerepel életkor nélkül: Erzsébet és Judit.[18] A későbbi szakirodalom István születési évét 1668-ra,[19] Lászlóét pedig 1688-ra[20] teszi. Az előbbi adat önmagában is igen kétségesnek tűnik, az iménti felsorolás alapján pedig teljesen hiteltelennek tekinthető,[21] az utóbbi viszont hitelesnek látszik. Ha az életkori adatok az idézett jegyzékben szintén helyesek, akkor Sándor születését 1682-re, Istvánét pedig 1692-re kell tennünk, és így érthető, ha őt az éppen a születése körüli időben kiadott bárói oklevél még nem nevezi meg. Minden adat egybevetése alapján a leszármazási kimutatásnak 1700 táján kellett keletkeznie, hiszen a fiúk ez évben tölthették be a megadott életévüket, és ezt a feltételezést erősíti, hogy édesanyjuk Andrássy Györggyel (leghamarabb 1698-ban[22]) kötött második házassága is szerepel már az iraton. Még egy adat megerősíti a századfordulóra való keltezést: az irat Ajnácskő másik részbirtokosának, Iványi Fekete Lászlónak az utódait is felsorolja, és unokái közül ifjabb Vay Ádámot (Rákóczi későbbi udvari marsalljának a fiát) 10 évesnek írja, aki csakugyan 1700 körül tölthette be ezt az életkort.[23]

Sajnos azonban ez a pontosnak látszó irat is hiányosnak tűnik, nem világos, hogy miért nem szerepel rajta Mária és a családfán már Nagy Iván által is feltüntetett Zsuzsa, hacsak nem tesszük fel a keresztnevek elírását, vagyis azt, hogy Erzsébet és Judit velük volt azonos. Az új családi fészek az Andrássyak krasznahorkai vára lett, ahol az eladó-

[18] *Kubínyi* 1876. 101–102. o. – NB. a legújabb családtörténet itt is ellentmondásban áll az egykorú dokumentummal: Istvánt nem ismeri, ellenben három felnőtt kort megért (Zsuzsa, Júlia és Mária nevű) leányt említ. *Szluha – Késmárky* 2015. 141. o.

[19] *Nagy* 1857–1868. XII. k. 110. o.

[20] MNZs I. k. 439. o.

[21] Nagy Iván tévesen azonosította őt az 1713-ban elhunyt jezsuita szerzetessel. A családfán 1674-es évszámmal egy azonos nevű nagybácsi is szerepel, igen valószínű, hogy ő volt az 1668. január 6-án Füleken született és 1713. október 17-én Gyöngyösön elhunyt jezsuita atya. Lásd *Lukács* 1987–1988. III. k. 1765–1766. o. és ELTE EK Kaprinai-gyűjt., Ser. A. V. k. 281. o. Mindkét adatért Siptár Dánielnek tartozom köszönettel. (NB. a rendi forrásokban 1662 és 1668 között ingadozik a születési évszám, vélhetően az utóbbi a helyes!)

[22] Szelényi Mária özvegységének idejéből eddig egyetlen tőle származó levél került elő, sajnos hiányos dátummal, hónap nélkül: 1698. […] 28-án Ajnácskőről még gyászpecsétes levélben ír sógorának, Szelényi Erzsébet férjének, Balassa Ádám bárónak arról, hogy korábban megkötött szerződésüktől nem kíván elállni. Itt nyilván a Szelényi-javak elosztása körüli perpatvarról lehet szó, és arról, hogy nagyhatalmú sógora egy már korábban megkötött egyezséget kívánt felrúgni. MNL OL P 1760 2. tétel, No. 1014. – A szokott gyászév vége felé, 1698 júniusában, az egri káptalan előtt egy birtokügyben történt tiltakozás során Szelényi Máriát még Vécsey Sándor özvegyeként említik. *Sugár* 2001. 113. o. No. 194. Ez természetesen még nem igazolja kétségtelenül, hogy Andrássyval csak ezt követően köthetett házasságot.

[23] Kubínyi Ferenc igen pontatlanul a 17. század második felére keltezi a „nemzékrendi följegyzés”-t.

sorba került Vécsey Máriát gyorsan összeboronálták újdonsült mostohaapjának öccsével, Andrássy Pállal. A férj pontos születési évét nem ismerjük, az 1660-as évek első felében jöhetett a világra, és fiatalon megözvegyülve vezette oltár elé 1702. szeptember 3-án bátyja hajadon mostohalányát.[24] Az esküvői ceremóniára a várkápolnában került sor, Andrássy Péter, István, György és Mátyás, valamint Nyárády Márton jelenlétében. Ezt a minden bizonnyal rövid életű házasságot nemcsak a Vécseyekre, hanem az Andrássyakra vonatkozó szakirodalom sem ismeri, pedig az esküvőt bejegyezték a krasznahorkaváraljai plébánia anyakönyvébe.[25] Andrássy Pál és Vécsey Mária ezt követően bizonyára a férj nyugat-dunántúli birtokaira távozott, és talán ezért nincs nyoma sem a házasságukból való gyermek születésének, sem a fiatalasszony halálának a krasznahorkai anyakönyvben. (Pál úr majd kuruc generálisként nősül meg harmadszor is, 1707 tavaszán, minden bizonnyal évekkel Vécsey Mária elvesztése után.)[26]

A fiatalabb Vécsey leányról, Zsuzsannáról annyit tudunk, hogy az 1687. március 10-én Rimaszombatban született szendrői Török Ferenchez ment nőül. Egyetlen ismert közös gyermekük, József 1714. február 14-én született, és ő nyer majd családja ezen ágának 1774. december 28-án grófi címet.[27] Az életkori adatokból következtetve Zsuzsanna leghamarabb a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben vagy csak a szatmári béke után léphetett házasságra,[28] addig vélhetően fivéreivel együtt nevelkedett Krasznahorkán. Szelényi Mária Andrássy Györgynek is szült még legalább két fiút, Györgyöt és Pétert, de az ő pontos születési idejük sem ismert. Két féltestvérük is született még: Andrássy György és Péter, akiknek szintén nem ismerjük a pontos születési idejét.

Vécsey Sándor tehát a korban megszokott, népes mozaikcsaládban lépte át a felnőttkor küszöbét.[29] Tanulmányairól mindössze egy adatunk van, még édesatyja életéből: nem volt még 10 esztendős, amikor Kassán, bizonyára az ottani nemesi konviktusban

[24] Andrássy Pál házasságkötéseire lásd *Mészáros* 2020. 99–100. o. és 124. o. 29–31. jegyz. Egy újabban feltárt forrás első házasságára vonatkozó ismereteinket is jelentősen módosítja, az eddigi szakirodalommal ellentétben ugyanis első felesége nem Amadé Mária, hanem Sennyey Mária, Sennyey Albert és Amadé Éva leánya volt. Báró Perényi Ignác ősfáját 1760-ból lásd MNL OL P 398 No. 57 376.

[25] Az anyakönyvről készült mikrofilm elérhető a világhálón is: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQY-SVG?cc=1554443&cat=741211 (A letöltés időpontja: 2023. április 28.)

[26] Ezekkel az adatokkal megint csak nem egyeztethető össze a szakirodalom azon állítása, hogy Mária 1692-ben született és 1752-ben halt volna meg. *Szluha – Késmárki* 2015. 141. o.

[27] *Nagy* 1857–1868. XI. k. 300., 302. és 304. o.

[28] Férjének idősebb féltestvére, Török András (1668–1723), nógrádi alispán, a jászkunok vicekapitánya egyben Rákóczi udvari vicekapitánya, majd udvarmestere volt. 1718-ban már Török Ferencet és Vécsey Zsuzsannát is néhainak írják egy Török Andráshoz mint Török József gyámjához intézett levélben. MNL OL X 1045. (MF C 1225. tekercs) 11 602. felvétel. (A Koháry-Coburg család Besztercebányán őrzött levéltárából vett mikrofilmmásolatra Komjáti Zoltán Igor hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm!)

[29] Hézagos életrajzi adatait lásd *Heckenast – Mészáros* 2005. 453–454. o. Az alábbiakban nemcsak az itt nem szereplő vagy hibás adatok eredeti lelőhelyeire hivatkozom, hanem valamennyire, mivel az életrajzi vázlat minden egyes adatát igyekszem háttérmagyarázatokkal kiegészítve, összefüggéseiben bemutatni.

tanult.[30] Hogy meddig folytatta tanulmányait, öccsei ugyanitt vagy másutt tanultak-e, arról semmit sem tudunk.

Azt sem tudjuk, hol és miként érte a családot a Rákóczi-szabadságharc kitörése 1703 júniusában. Andrássy György az év október 10-én már Bercsényi Miklós tarcali táborában volt,[31] és a kuruc főgenerális hamarosan egy lovasezred parancsnokságát bízta rá. 1703. december 15. előtt már legidősebb mostohafia, Vécsey Sándor is Rákóczi híveként szerepel.[32] Nagyon valószínű, hogy mostohaapja oldalán, annak ezredében kezdte meg katonai szolgálatát, bizonyára mindjárt tiszti rangban, századparancsnokként vagy kezdettől főstrázsamesterként. 1704 kora nyarán már biztosan táborban volt, mert Ung megyei birtokai után azért nem kellett zsoldost állítani maga helyett, mert személyesen katonáskodott.[33]

1705-ben (minden bizonnyal a szécsényi országgyűlés résztvevőjeként) Vécsey Sándor aláírta a rendi konföderáció szövetséglevelét is, sajnos, neve mellett nem adott meg semmiféle tisztséget sem: „Alexander Vécsej de eadem".[34] Nem tudjuk, hogy ekkor „egy kenyéren" élt-e még mostohaapjával, vagy már átvette atyai örökségének legalább egy részét. A szövetséglevélen két azonos társadalmi helyzetű báró aláírása szerepel a neve szomszédságában: Perényi Farkasé előzte meg, és muraniczi Horváth Ádámé következett utána.[35] Mindhárman közeli szomszédok voltak Ungban, Beregben, Ugocsában, és az előbbi Bercsényi Miklós udvari kapitányaként, az utóbbi pedig a főgenerális főhadsegédeként *(generalis adjutant)* címezte magát. Megkockáztathatjuk, hogy Vécsey is Bercsényi kíséretének tagja volt. Mostohaapja még az év tavaszán megvált lovasezredétől,[36] és a korábbi alezredes, Rétey György vette át a parancsnokságot, de az ezred tulajdonosa nem ő, hanem maga Bercsényi Miklós főgenerális lett. Ha helytállóan következtettünk rá, hogy Vécsey Andrássy György oldalán, annak lovasezredé-

[30] A Vécsey család sárközi levéltárából említik egy erről tanúskodó, 1691. évi levelét édesanyjához. *A. B.* 1872. 1234. o.

[31] Nem sokkal előbb szökött Kassáról a kurucok közé Károlyi Sándor, ő írja 1703. októberi naplójegyzeteiben: „9. Mentem bé Tarczalhoz az táborra Bercsényi urammal. 10. Andrássi György uram is aznap jővén bé, mulattam őkegyelmével." *Károlyi* 1865. I. k. 147–148. o.

[32] OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 35.

[33] Lásd az erről hozott határozatot Ung vármegye 1704. június 23-án, Szobráncon tartott közgyűlésén. Sajnos, a megye elveszett latin nyelvű jegyzőkönyvéről csak egy kivonatos, sete-suta nyersfordítás maradt fenn magyarul. *Csatáry* 2008. 83. o.

[34] A szövetséglevél hasonmás példányát lásd *Borovszky* 1911. 5v. (hasonmás és átírt o.)

[35] NB. Vécsey neve nem szerepel a másik ismert példányon, miközben Perényi és Horváth egymást követő aláírása igen. *Thaly* 1870. 341. o. Az eredeti oklevél (MTAK Kt. K 781.) digitalizált példányát Kónya Franciska útmutatása nyomán sikerült ellenőrizni, segítségét ezúton is köszönöm: http://real-i.mtak.hu/1378/ (A letöltés időpontja: 2023. május 15.)

[36] Ezután a vármegyei portális hajdúkból szervezett egyik gyalogezred tulajdonos parancsnoka lett. A főurak ugyan jobban szerették a lovassági szolgálatot, de Andrássy már 1704 végén gyalogsági tábornoki címet („hajdúk generálisa" / „gyalogok generálisa") nyert 1704 elejétől viselt generálisfőstrázsamesteri rangjához, és ekként írta alá a szövetséglevelet is, nyilván ezért kapott Rákóczitól gyalogezredet is.

ben kezdte meg a katonai pályafutását, akkor talán ezt követően is az ezrednél maradt, immár Bercsényi Miklós tisztjeként.

A másik lehetőség, hogy az ifjú főúr beosztás nélküli önkéntesként vonult hadba, és csak később nyert tényleges katonai rangot. 1706 késő őszén már bizonyosan a Rétey György által vezényelt Bercsényi-ezred őrnagya (főstrázsamestere) volt. Erről az ezred teljes átszervezésére vonatkozó tervezetből értesülhetünk. A Bercsényi kancelláriáján készült kimutatásból mindössze annyi derül ki, hogy az ún. redukció során áthelyezték seregéből (tehát a regiment harmadik, azaz őrnagyi századából) a bodrogközi katonákat Orosz Pál lovasezredébe.[37]

Vécsey Sándornak 1707 kora tavaszán még tényleges katonai szolgálatban kellett lennie, mert Heves–Külső-Szolnok vármegye dikális összeírásában a katonáskodó főurak és nemesek között *(status militaris)* szerepel a neve. Vagyonának értéke ekkor 3 ¼ dika volt (természetesen csak a szóban forgó vármegye területén), az erre számított adó ezüstpénzben fizetendő része *(obtingens in alba)* 4,22 ½ forint (azaz 4 forint 22 és fél dénár), rézpénzben fizetendő része *(obtingens in rubra)* pedig 6,50 forint volt.[38]

Vécsey legkésőbb 1707 közepéig megházasodott, egy nagy múltú, de kiterjedt volta miatt elszegényedett grófi családból választott párt magának, gersei Pethő Julianna személyében. Az ifjú ara férjénél is bonyolultabb családi keretek között cseperedett fel. Apja a sztropkói uradalom egyik ura, Pethő (V.) Zsigmond, anyja pedig Forgách Éva, az 1674. április 11-én elhunyt Forgách Miklós és Barkóczy Borbála leánya volt. Sajnos a családi események időpontjait csak igen hézagosan ismerjük, annyi bizonyos, hogy Pethő Julianna és egyetlen felnőtt kort ért fivére, Pethő (IV.) Mihály az 1680-as évek közepén, második felében született, s apjukat korán elveszítették. Özvegy édesanyjuk 1689-ben nőül ment Serédy Gáspár báróhoz,[39] de ez a házasság gyermektelen maradt. Úgy tűnik, az apai rokonság nem nézte jó szemmel ezt a frigyet, illetve vonakodtak kiengedni kezükből az árvákat illető vagyonrészt, mert I. Lipót 1691. szeptember 5-én Pethő Ferenc grófra bízta Mihály úrfi és Julianna kisasszony gyámságát, az őket megillető jövedelem számadási kötelezettsége mellett.[40] 1693. december elején Forgách Éva is elhunyt. Az immár teljesen elárvult gyermekek nem maradtak mostohaapjuknál,

[37] A Szécsényben, 1706. november 22-én kelt redukciós tervezetből az Orosz Pálnak szóló utasítást lásd *Mészáros* 1999. 614. o.

[38] Az összeírás eredetije: MNL HVML IV. 1. b. Lajstromozott iratok, 1707. 1. o. No. 19. – NB. Egy évvel korábban, 1706. április 12-én a vármegyére kivetett zsoldosok szétosztása kapcsán készült összeírásban azok között a megyén kívül élő birtokos urak között szerepel „Vécsei János Uram", akik addig sem pénzben, sem katonaállítással nem járultak hozzá a megye kötelezettségének teljesítéséhez, ezért Gyürky Ádámnéval és Bulyovszky Ferencnével közösen egy zsoldost róttak rá. Itt bizonyosan elírták a keresztnevet, mert a családnak ekkor János nevű felnőtt tagjáról nincs tudomásunk, és így az adat bizonyára Sándorra vonatkoztatható. Ez esetben viszont az is szembeötlő, hogy nem a „kívül lakos és hadakban lévő méltóságos urak és nemesek" között sorolják fel, ahol többek között mostohaapjának neve is olvasható. A kiadott összeírást lásd *Mészáros* 2004. 21. o.

[39] *Eszterházy* 1880. 230–232. o.

[40] *Unghváry* 1912. 151. o.

és úgy tűnik, a király által gyámul kirendelt nagybátyjuk sem kívánt róluk gondoskodni.[41] Anyai nagyanyjuk, Barkóczy Borbála vette őket magához, aki már szintén második házasságában élt egy tekintélyes zempléni birtokossal, Deregnyő urával, pongyeloki Galambos Ferenccel. Galambosnak szintén a második felesége volt már Barkóczy Borbála, s miután az első feleségétől (Vitéz Borbálától) való fiát (Galambos Gábort) és menyét (Bethlen Borbálát) is elveszítette, azok gyermekeiről, Galambos Zsigmondról és Miklósról is neki kellett gondoskodnia. A korosodó pár előző házasságukból származó két-két saját és mostoha unokát nevelt tehát együtt Deregnyőn, és a két „fészekalja" között mintegy tízévnyi korkülönbséggel számolhatunk. A Galambos család református volt, Barkóczy Borbála valószínűleg, a Pethők pedig bizonyosan katolikusok, így legalább a taníttatás szempontjából a felekezeti különbségek is feladatot róhattak a nagyszülőkre. Azt tudjuk, hogy a szabadságharc végén a Galambos fiúk a sárospataki református kollégiumban nevelkedtek, de hogy Pethő Mihály és Julianna valamely katolikus intézményben (az ungvári vagy a kassai jezsuitáknál, illetve orsolyitáknál) tanult-e, azt egyelőre csupán felmerülő lehetőségként latolgathatjuk. Mint ahogy azt is, hogy Vécsey Sándor és Pethő Julianna frigyét a korban szokásos közvetítéssel vagy személyes vonzalmaktól indíttatva kötötték-e meg. Az utódok nagyobb gondot fordítottak a vagyonjogi, mint a személyes iratok megőrzésére, szerelmes levelek így nem maradtak fenn a fiataloktól, de az örökség miatti perlekedés iratanyaga igen, amely némi bepillantást enged az itt ismertetett sajátos élethelyzetbe is. A nagymama, Barkóczy Borbála 1707 nyarán bekövetkezett halála után ugyanis kiderült, hogy jobban pártolta saját, mint mostohaunokái ügyét, és hogy Juliankának kedvezzen, a Galambos árvákat illető értéktárgyakat összekeverte az övéivel, s még az örökségre vonatkozó okiratokat is igyekezett megsemmisíteni vagy legalább összezavarni. Egy alkalommal maga Galambos is könnyes szemmel volt tanúja ennek a mesterkedésnek. Mikor aztán Vécsey a feleségét illető javak kiadását kérte Galambostól, perre került a sor, és az ennek kapcsán felvett tanúvallomásokból bontakozik ki a fent vázolt kép.[42] A Barkóczy Borbála halálával Pethő Juliannára szállt birtokokról Vécseynek Rákóczi adománylevelét is sikerült kieszközölnie, amely Sárospatakon kelt 1707. október 16-án,[43] majd november 8-án ugyanott a Gazdasági Tanács Eperjesi Adminisztrációja is utasítást kapott azok Vécseynek történő átadására.[44] Az öröklési ügy (ingóságokat érintő)

[41] Annyi bizonyos, hogy Pethő Ferenc csak 1699-ben hunyt el. A grófi címet nyert nagypapa, Pethő (IV.) Zsigmond még 1675. április 14-én meghalt, és úgy tűnik, az 1690-es években már a nagymama, böki Paczóth Anna sem volt életben. *Nagy* 1857–1868. IX. k. 260. és 265. o., ill. *Unghváry* 1912. 22., 53. o.

[42] Az ügyre forráshivatkozásokkal lásd *Mészáros* 2020. 111–112. o. és 126. o. 80–82. jegyz.

[43] MNL OL G 19 II. 3. i. Prot. Coll. 65–67. o. – NB. az adománylevél címében Pethő Julianna neve elé hibásan *condam* (néhai) jelző került, de a szövegből kitűnik, hogy ez csak Barkóczy Borbálára lehet érvényes. E hibás forrásadat miatt szerepel Vécsey hitvesének halálozási dátuma tévesen a már idézett életrajzi szócikkben. *Heckenast – Mészáros* 2005. 453. o.

[44] Rákóczi erről kiadott parancslevelét lásd AR I/II. k. 132. o. No. 160.

pontos kimenetelét nem ismerjük, de Galambos Ferenc élete végéig hálátlansággal vádolta Pethő Juliannát.

A szabadságharc utolsó éveiben alig-alig bukkan fel Vécsey Sándor neve. Úgy tűnik, katonai szerepet már nem vállalt, de bárói címe alapján meghívást kapott a sárospataki országgyűlésre.[45] 1710. július 8-án a Homonnához közeli Pichnyéről[46] írt levelet édesanyjának, főleg a pestis pusztításáról és a menekített lábasjószágokban esett károkról. Az ellenség előretörésétől tartva már a Lengyelországba való menekülés lehetőségét fontolgatta. Feleségét megemlítette a levélben, de gyermekről nem szólt.[47]

Az év kora őszén a Vécsey család azzal fordult a fejedelemhez, hogy földesúri jussuk és néhai édesapjuk korábbi tisztsége alapján adományozza nekik az ajnácskői kapitányságot, és akkor oda is költöznének. Rákóczi nem tartotta jó ötletnek a dolgot. Úgy vélte, „hogy ez nekiek nemszintén jóféle ember elméjétül adattatott tanácsúl", ezért azt válaszolta, hogy Ajnácskőt rajtuk kívül többen is birtokolják, egyezzenek meg tehát egymás között, és nevezzenek meg egy olyan személyt, aki esküvel kötelezné magát a vár védelmére.[48] Ismereteink szerint a Vécsey testvérek közül életkora alapján leginkább Sándor jöhetett (volna) szóba várkapitányként, öccse(i) túl fiatal(ok) volt(ak), László 22 éves,[49] István – ha élt még egyáltalán – 18 éves lehetett ekkor. Mostohaapjuk az egyre szorongatottabb helyzetben lévő Krasznahorka várából nézett farkasszemet az ellenséggel, bizonyára anyjuk és két féltestvérük is itt tartózkodott. November végén Andrássy György is kapitulált a császáriak előtt. Ajnácskő pedig az év végéig, Eger megvételéig maradt kuruc kézen, de feladásának részleteit nem ismerjük. Azt sem tudjuk, hogy valamelyik Vécsey fiú a várban tartózkodott-e. Sándorról sincs adatunk a szabadságharc utolsó hónapjaiból, talán már a szatmári békekötés előtt meghódolt a császáriaknak, esetleg Kassán vagy Ungváron kapitulált. A szabadságharc után sem vállalt lényeges közéleti szerepet. 1712 május–júniusában a pozsonyi országgyűlésről tudósította mostohaapját.[50]

Vécsey Sándornak két gyermeke született Pethő Juliannától, József és Julianna (Janka), akik azonban hamar félárvaságra jutottak. Édesanyjuk 1713. július 24-én már nem élt, midőn apjuk 2000 forintért elzálogosította Károlyi Sándornak és nejének, Barkóczy Krisztinának a salánki és barabási Barkóczy-örökséget.[51] A megözvegyült Vécsey

[45] MNL OL G 27 V. 1. a.

[46] Utóbb Tüskés, Zemplén vármegyében, ma Pichne, Szlovákiában.

[47] A fentebb már említett levelet lásd *Nagy* 1885. 385–386. o. No. XXVI.

[48] Az ügyről Rákóczi éppen a másik ajnácskői birtokost, legbizalmasabb híveinek egyikét, Vay Ádám udvari főkapitányt tájékoztatta 1710. szeptember 23-án Szerencsről. AR I/III. k. 307. o. No. 51.

[49] Róla annyit tudunk, hogy 1707-ben a fejedelem udvarában szolgált bejáróként. Augusztus 20-án ő is tagja lett a konföderáció Varsóba induló küldöttségének. Lásd Beniczky-napló 47. o.

[50] *Nagy* 1885. 388–390. o. No. XXIX–XXX.

[51] *Éble – Pettkó* 1911. I. k. 196. o. – NB. Pethő Julianna itt tévesen Barkóczy Borbála leányaként szerepel, valójában unokája volt, mint az az eredeti iratból és egykorú másolatából is kitűnik. MNL OL P 392 Lad. 23. No. 122. és 125. – Egy másik, ehhez az ügyhöz tartozó dokumentum 1713. december 15-én kelt, Salánkon, amelyben Kajdi István beregi táblabíró és Keviczky László felbecsülteti a Vécsey Sándor feleségéről maradt salánki házat Madar János ácsmesterrel (az épületek beáztak, faanyaguk rothadásnak indult, ezért csak tűzifának valók, összértéke így 30 magyar forint). Uo. No. 123.

hamarosan új házasságot kötött: Zay Lőrinc néhai kuruc szenátor és Nyáry Anna leányát, Zay Zsuzsannát, Zerdahelyi János özvegyét vette nőül, akitől újabb három gyermeke, Balázs, Ferenc (Vécsey Károly dédapja) és Sándor született.[52] A második feleség a genealógiai irodalom szerint egy évvel volt idősebb férjénél, és lutheránus vallású volt. Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina úgy értesült, hogy Zay Zsuzsanna nem gondoskodott megfelelően mostohalányáról; a leányt „jó erkölcsűnek" mondták, a mostohaanyját „igen durcás luteranának", aki leginkább csak egy öregasszonyra hagyta a leány nevelését. Barkóczy Krisztina a kislány dédanyjának volt unokahúga, tehát meglehetősen távoli rokon, mégis szívén viselte a sorsát, és lépéseket tett rá, hogy magához vegye,[53] erre azonban végül nem került sor.

Ha hihetünk Nagy Iván forráshivatkozás nélküli, már idézett adatának, Vécsey Sándor 1748. május 12-én hunyt el,[54] életéből tehát még éppen negyedfél évtized vár feltárásra. A Rákóczi-szabadságharcban játszott csekély szerepét csak igen szegényes forrásanyaggal mutathattuk be, hiszen alig néhány szórványos adat tanúskodik közvetetten a kuruc hadseregben való katonáskodásáról és őrnagyi rangjáról. Családi hátterének részletesebb ismertetésével azt a kapcsolati hátteret igyekeztünk bemutatni, amelyből Vécsey Sándor mostohaapja (Andrássy György) és annak két fivére (István és Pál), valamint feleségének mostohanagyapja (Galambos Ferenc) is a kuruc tábornoki kar tagjaként játszott szerepet a szabadságharcban.[55] Végül a család fiági leszármazásának pontosítása mellett Vécsey Károly nőági őseiről, ük- és szépanyjáról, Zay Zsuzsannáról és Szelényi Máriáról is sikerült új adatokat feltárni.

---

52 *Nagy* 1857–1868. XII. k. 113., 332. és 357–358. o.; *Szluha* 2003–2005. II. k. 716. és 726. o.; *Szluha – Késmárki* 2015. 141. és 143. o. – NB. itt Ferenc születési éveként 1713 szerepel, ami túl korainak tűnik, Sándort viszont egyedül itt említik (Nagy Iván nem tud róla), ráadásul pontos, a szülők házasságkötéséhez is támpontul szolgáló születési adatokkal (Szolcsány, 1715. szeptember 22.), amelyeket a világhálón elérhető anyakönyvben is sikerült ellenőrizni: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBTH-H9G?i=43&cc=1554443&cat=1369400 (A letöltés időpontja: 2023. szeptember 12.)

53 Barkóczy Krisztina leveleit férjéhez 1722. október 2-án és 1723. április 24-én Nagykárolyból lásd Barkóczy lev. II. k. 527. o. No. 632. és 580. o. No. 661.

54 Lásd a 9. jegyzetet.

55 A genealógiai irodalom szerint Berthóty Ferenc (1650 k. – 1710) kassai vicegenerális és szenátor, Rákóczi sárosi főispáni helytartója is rokonságban állt Vécsey Sándorral, mivel édesanyja Vécsey Mária volt. *Szluha* 2008. 61. o. – Ez a Vécsey Mária *Szluha – Késmárky* 2015. 141. o. szerint az ifj. Vécsey Sándor nagynénje, a bárói címet nyert id. Vécsey Sándor nővére (idősebb féltestvére) volt. A két leszármazási táblán annyi ellentmondás van, hogy az előbbi Berentey Máriát, az utóbbi nagyiványi Fekete Máriát említi Vécsey Mária édesanyjaként, miközben a bárói címet nyert Vécsey Sándor anyja Chapy (Csapi) Mária volt. Szabó András Péter az 1662-ben elhunyt Vécsey Sándor hevesi alispánnak csak utóbbi feleségét ismeri, 1650-től adatolva a házasság tényét. *Szabó* 2010. 414–415. o. – Szluha szerint a kuruc főstrázsamester azonos nevű nagyapjának három neje volt, az első Fekete, a második pedig Berentey Mária, és kettejük között ingadozik Vécsey Mária anyját illetően. Tekintettel azonban arra, hogy Berthóty Ferenc a szabadságharc éveiben már előrehaladott korban járt, az ő édesanyja inkább egy nemzedékkel korábban élhetett, de legalábbis másfél évtizeddel előbb kellett születnie 1650-nél. A végső szót e kérdésben is csak egykorú dokumentumok alapján mondhatjuk majd ki. Mindenesetre tény, hogy a kuruc főstrázsamester mostohaapja és feleségének mostohanagyapja mellett egy távolabbi vérrokon, Berthóty Ferenc is kuruc generálisi címet viselt.

Rövidítések

ELTE EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár
MNL HVL	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára
IV. 1. b.	Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57 LR	Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii (https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii)
G 19 II. 3. i.	Rákóczi-szabadságharc levéltára. Fejedelmi Kancellária. Fejedelmi jószágadományok kimutatása (Protocollum collationum)
G 27 V. 1. a.	Rákóczi-szabadságharc levéltára. Gyűjteményes rész. Országos politikai iratok. Országgyűlési iratok
P 392	Károlyi család nemzetségi levéltára. Törzsanyag
P 398	Károlyi család nemzetségi levéltára. Missiles
P 1760 2. tétel	Balassa család levéltára. Balassa Ádám iratai. Balassa Ádámhoz címzett levelek
X 1045	Mikrofilmmásolatok a Besztercebányai Állami Levéltárból (Státny archív v Banskej Bystrici). Koháry-Coburg család levéltára (Kohary-Coburgoské archívy). Eredeti rendezés (Povodne usporiadany material)
MTAK Kt	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár
OSZK Kt	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
Fol. Hung. 978.	Folia Hungarica 978. Protocollum Expeditionum [Rákóczi kancelláriájának első fennmaradt leveleskönyve]

Bibliográfia

A. B. 1872. — *A. B.:* A báró Vécseyek levéltárában. *Fővárosi Lapok,* 1872. december 10. (283. sz.) 1234–1235. o.

Áldásy 1904–1942. — *Áldásy Antal:* A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. I–VIII. k. Budapest, 1904–1942.

AR I/II–III. k. — II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: *Thaly Kálmán*. (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. II–III. k.) II. k. 1707–1709. Pest, 1873.; III. k. 1710–1712. Budapest, 1874.

Barkóczy lev.	Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Második kötet (1712–1724). Közreadják: *Kovács Ágnes – Fogarassy Zoltán*. Szerk., jegyz. és mellékletek *Kovács Ágnes*. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai, II. Közlemények 49.) Nyíregyháza, 2017.
Beniczky-napló	II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24. – 1710. február 28. S. a. r., előszó és jegyz. *Bánkúti Imre*. (Rákóczi Források.) Budapest, 2005.
Borovszky 1911.	II. Rákóczi Ferencz vezérlőfejedelem és a szövetkezett rendek 1705. szeptember 20-ikán a szécsényi gyűlésen kiállított szövetséglevele. Hasonmás kiad. Bev. *Borovszky Samu*. Budapest, 1911.
Csatáry 2008.	*Csatáry György:* Ung megyei közgyűlések anno 1700–1706. Forrásközlés. Ungvár, 2008.
Csikány 2022.	*Csikány Tamás:* Vécsey Károly honvédtábornok, az igaz s céltudatos férfiú. (Aradi vértanúk sorozat.) [Budapest,] 2022.
Éble – Pettkó 1911.	*[Éble Gábor – Pettkó Béla]:* A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I–II. k. Budapest, 1911.
Eszterházy 1880.	*Eszterházy János:* Adalék a Serédy család történetéhez. *Századok,* 14. (1880) 3. sz. 223–233. o.
Fejérpataky 1889.	*Fejérpataky László:* A sárköz-újlaki bizottság jelentése. In: A Magyar Történelmi Társulat 1889. aug. 25–31-iki vidéki kirándulása, Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába. *Századok,* 23. (1889) 8. sz. Melléklet, 117–126. o.
Heckenast – Mészáros 2005.	*Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kieg. és előszó *Mészáros Kálmán*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) Budapest, 2005.
Károlyi 1865.	Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Kiad. *Szalay László*. [*Thaly Kálmán* előszavával.] I–II. k. (Magyar Történelmi Emlékek IV–V. k.) Pest, 1865.
Kubínyi 1876.	*Kubínyi Ferenc, ifj.:* Jelentés a Kubínyi család várgedei és nyústyai levéltárairól. *Századok,* 10. (1876) 7. sz. Melléklet, 77–102. o.

Kubínyi 1906. A felső-kubíni Kubínyi család története és leszármazása. II. k. A Kubínyi család leszármazása. Szerk. és kiad. *Kubínyi Ferenc – Kubínyi Miklós*. Budapest, 1906.

Lukács 1987–1988. *Lukács László:* Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773). Tom. I–III. Romae, 1987–1988.

Mészáros 1999. *Mészáros Kálmán:* Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 112. (1999) 3. sz. 602–626. o.

Mészáros 2004. *Mészáros Kálmán:* Heves–Külső-Szolnok vármegye zsoldosállítása 1706 tavaszán. (Forrásközlés.) *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Új sorozat 28. k. Tanulmányok a történelemtudomány köréből. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae.* (Párhuzamos történelmi évfordulók. 1703/1803–2003.) Eger, 2004. 19–30. o.

Mészáros 2018. *Mészáros Kálmán:* Kuruc tábornokok és brigadérosok nyughelyei. In: *Mészáros Kálmán – Seres István – Török Péter:* A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 2018. 144–176. o.

Mészáros 2019. *Mészáros Kálmán:* A kuruc ezereskapitánytól a Horthy-kori huszárság felügyelőjéig. Katonaportrék az Ibrányi család történetéből. In: Élet az arcvonal mögött. Tanulmányok Szabó Péter hadtörténész tiszteletére. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Illésfalvi Péter*. Budapest, 2019. 316–330. o.

Mészáros 2020. *Mészáros Kálmán:* Háború és magánélet. A kuruc tábornoki kar családi háttere a Rákóczi-szabadságharcban. In: Rákóczi Emlékkönyv. Szerk. *Bódvai András*. Budapest, 2020. (2. kiad. 2021.) 92–127. o.

MNZs I. k. Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. Első rész: Főrangú családok. Budapest, 1888.

Nagy 1857–1868. *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. k. és Pótlék-k. Pest, 1857–1868. (Nyolc kötetbe rendezett reprint kiad. *Szakály Ferenc* kísérőtanulmányával: Budapest, 1987.)

Nagy 1885. Levelek a krasznahorkai Andrássyakhoz. [II. közl.] Közli: *Nagy Iván*. *Történelmi Tár,* 8. (1885) 371–390. o.

Oláh 2005. *Oláh Tamás:* Szalontai György és a végardói Szalontaiak. *Turul,* 78. (2005) 3–4. sz. 104–108. o.

Pálmány 1986. *Pálmány Béla:* Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). (A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XII.) Salgótarján, 1986.

Seres 2015. *Seres István:* Az ajnácskői vár szerepe a török kiűzése idején, különös tekintettel a Fülek várához fűződő kapcsolatára. In: Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. [A 2012. október 15–17-i egri konferencia előadásai.] Szerk. *Berecz Mátyás – Bujdosné Pap Györgyi – Petercsák Tivadar*. (Studia Agriensia 31.) Eger, 2015. 367–389. o.

Sugár 2001. *Sugár István:* Az Egri Káptalani Hiteleshely nógrádi vonatkozású iratainak regesztái (1378–1700). (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 30.) Salgótarján, 2001.

Szabó 2010. A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). S. a. r., az adattárat összeáll. *Szabó András Péter*. Bev. *Pálffy Géza*. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 59.) Salgótarján, 2010.

Szluha 2003–2005. *Szluha Márton:* Nyitra vármegye nemes családjai. I–II. k. Budapest, 2003–2005.

Szluha 2008. *Szluha Márton:* Sáros, Turóc vármegye nemes családjai. (Felvidéki nemes családok II.) Budapest, 2008.

Szluha – Késmárky 2015. *Szluha Márton – Késmárky István:* Abaúj-Torna, Gömör-Kishont vármegye nemes családjai. (Felvidéki nemes családok III.) Budapest, 2015.

Szőcs 2020. *Szőcs Tibor:* Egy prépostállítás buktatói. A Drugetek és a Sztriteiek konfliktusa a leleszi konvent körül. *Aetas,* 35. (2020) 2. sz. 142–154. o.

Thaly 1870. *Thaly Kálmán:* A szécsényi országos szövetséglevél (1705.), a hg Czartoryski-féle eredeti példányról közölve. *Századok,* 4. (1870) 5. sz. 337–348. o.

Thaly 1898. A b. Orlay s gr. Serényi család zábláthi levéltárából. 1566–1718. Közli: *Thaly Kálmán. Történelmi Tár,* 21. (1898) 192–292. o.

Unghváry 1912. *Unghváry Ede:* Sztropkó és várának története. Huszt, 1912.

Kálmán Mészáros

THE GREAT-GREAT-GRANDFATHER OF ONE OF THE MARTYRS OF ARAD IN THE WAR OF INDEPENDENCE OF FERENC RÁKÓCZI II.

Facts About the Life of Baron Sándor Vécsey, Kuruc Major

(Summary)

Baron Sándor Vécsey (1682?–1742), the Kuruc major, played little public and military role in Rákóczi's War of Independence and the decades that followed, but his person deserves some attention as a lineal ancestor of Count Károly Vécsey, the Hungarian general executed in Arad. The presentation of his career, embedded in a family history framework, is therefore also a tribute to the work of Gábor Bona, the tireless researcher of the officers of the 1848-49 Revolution and War of Independence, who is celebrating his 75th birthday.

The family rose to the ranks of the aristocracy through Sándor's father of the same name: the baronial diploma of 1692 highlights the loyalty and heroism of both his and his ancestors during the battles against the Transylvanian princes, the Turks, and Imre Thököly. In 1697, Sándor Vécsey the Elder sealed his loyalty to the court with his own life: he was sabred by the rebels of the Hegyalja region for transmitting letters to the imperial command. His widow, Mária Szelényi, soon remarried Baron György Andrássy, and their children grew up in a mosaic family. Andrássy joined Emperor Franz II's army in 1703, and probably he, as a Kuruc colonel and then general, also launched his stepson on the military career. We know for sure that Sándor already held the rank of chief major in one of Miklós Bercsényi's cavalry regiments in 1706.

Sándor Vécsey soon married, and perhaps it was at this time that he left the military service, but his marriage to Julianna Pethő also linked his family and his network of connections to the Kuruc military leadership, as his wife's step-grandfather, Ferenc Galambos, was also one of Rákóczi's vice-generals. Vécsey, who became widowed early after the Peace of Satu Mare, remarried: his second wife was Zsuzsanna Zay, the daughter of the late Lőrinc Zay and the widow of János Zerdahelyi, a Lutheran baron and Kuruc senator. Of their three sons, Ferenc became the great-grandfather of Károly Vécsey, known as one of the Martyrs of Arad. His loyalist father's career and conduct are well known, but the fragmentary biography of his great-great-grandfather, Sándor Vécsey, who emerged from obscurity, reveals a brief 'rebellious episode' in the family's past.

Kálmán Mészáros

DER URURGROSSVATER EINES MÄRTYRERS VON ARAD IM FREIHEITSKAMPF VON FERENC II. RÁKÓCZI

Angaben zum Leben des Kuruzen-Obristwachtmeister Freiherr Sándor Vécsey

(Resümee)

Kuruzen-Obristwachtmeister Freiherr Sándor Vécsey (1682?–1742) spielte im Freiheitskampf von Rákóczi und in den folgenden Jahrzehnten kaum eine öffentliche und militärische Rolle, aber seine Person verdient zumindest als direkter Vorfahre des in Arad hingerichteten ungarischen Generals Graf Károly Vécsey einige Aufmerksamkeit. Die Darstellung seines Werdegangs, eingebettet in einen familiengeschichtlichen Rahmen, ist daher auch eine Würdigung

der Arbeit von Gábor Bona, dem unermüdlichen Erforscher des Offizierskorps der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/49, der seinen 75. Geburtstag feiert.

Es war Sándors Vater gleichen Namens, der die Familie in den Adelsstand erhob: Sein Adelsdiplom aus dem Jahr 1692 hebt seine Loyalität sowie seinen Heldenmut und die seiner Vorfahren während der Kämpfe gegen die siebenbürgischen Fürsten, die Türken und Imre Thököly hervor. Im Jahr 1697 besiegelte Sándor Vécsey der Ältere seine Hoftreue mit seinem Leben: Er wurde von den Aufständischen von Hegyalja ermordet, weil er Briefe an die kaiserliche Führung übermittelte. Seine Witwe Mária Szelényi heiratete bald darauf den Freiherr György Andrássy, sodass ihre Kinder in einer Stieffamilie aufwuchsen. Nachdem sich Andrássy im Jahr 1703 zunächst als Kuruzen-Oberst, später -General, dem Freiheitskampf von Rákóczi angeschlossen hatte, leitete er wahrscheinlich auch die militärische Laufbahn seines Stiefsohns ein, der 1706 bereits mit Sicherheit den Rang eines Obristwachtmeisters (Majors) in einem der Kavallerieregimenter von Obergeneral Miklós Bercsényi innehatte.

Sándor Vécsey heiratete bald, und vielleicht verließ er zu diesem Zeitpunkt den Militärdienst, aber seine Heirat mit Julianna Pethő verband auch seine Familie und sein Beziehungsnetz mit der kuruzischen Kriegsführung, denn der Stiefgroßvater seiner Frau, Ferenc Galambos, war ebenfalls einer der Vizegeneräle von Rákóczi. Vécsey, der früh nach dem Frieden von Sathmar verwitwet war, heiratete erneut, nämlich die evangelische Freiherrin Zsuzsanna Zay, Tochter des verstorbenen Kuruzen-Senators Lőrinc Zay, der Witwe von János Zerdahelyi. Aus der Ehe gingen drei Söhne hervor, und einer von ihnen, Ferenc, war der Urgroßvater von Károly Vécsey, der als Märtyrer von Arad bekannt ist. Der Werdegang und das Verhalten seines hoftreuen Vaters sind allgemein bekannt, aber sein Ururgroßvater Sándor Vécsey, der aus der Unbekanntheit auftauchte, zeigt auch in seiner fragmentarischen Biografie eine kurze „rebellische Episode“ aus der Vergangenheit der Familie auf.

Kálmán Mészáros

UN ARRIÈRE-ARRIÈRE-GRAND-PÈRE D’UN MARTYR D’ARAD DANS LA GUERRE D’INDÉPENDANCE DE FRANÇOIS II RÁKÓCZI

Quelques éléments sur la vie du baron Sándor Vécsey, major de l’armée kuruc

(Résumé)

Le baron Sándor Vécsey (1682?–1742), major de l’armée kuruc, n’a joué qu’un rôle public et militaire limité dans la guerre d’indépendance de Rákóczi et les décennies qui ont suivi, mais sa personne mérite une certaine attention, au moins en tant qu’ancêtre direct du comte Károly Vécsey, général de l’armée hongroise exécuté à Arad. La présentation de sa carrière, intégrée dans le cadre de l’histoire de sa famille, est également un hommage à l’œuvre de Gábor Bona, l’infatigable chercheur s’intéressant aux officiers de la révolution et de la guerre d’indépendance de 1848-1849, qui fête son 75e anniversaire.

C’est durant la vie du père de Sándor, portant le même nom que lui, que la famille est devenue aristocrate : son diplôme baronnial de 1692 souligne la loyauté et l’héroïsme de ses ancêtres et du sien lors des batailles contre les princes de Transylvanie, les Turcs et Imre Thököly. En 1697, Sándor Vécsey senior a sacrifié sa vie au nom de la fidélité à la cour : il fut poignardé à

mort par les rebelles de Hegyalja pour avoir transmis des courriers au commandement impérial. Sa veuve, Mária Szelényi s'est bientôt remariée avec le baron György Andrássy, ses enfants ont donc grandi dans une famille recomposée. Andrássy a rejoint la guerre d'indépendance de François II Rákóczi en 1703. En tant que colonel puis général de l'armée kuruc, il devait aider son beau-fils à lancer sa carrière militaire. En 1706, Vécsey avait déjà le rang de major dans un régiment de cavalerie de Miklós Bercsényi.

Sándor Vécsey s'est marié peu après et il aurait quitté le service militaire au même moment, mais son mariage avec Julianna Pethő liait sa famille et son réseau de relations à l'état-major kuruc, car le beau-grand-père de son épouse, Ferenc Galambos était un général adjoint de Rákóczi. Devenu veuf après la paix de Szatmár, le baron luthérien Vécsey s'est remarié avec Zsuzsanna Zay, fille de feu sénateur kuruc Lőrinc Zay et veuve de János Zerdahelyi. Parmi leurs trois fils, Ferenc est devenu l'arrière-grand-père de Károly Vécsey, connu comme un martyre d'Arad. La carrière et la loyauté envers la cour de son père sont bien connues, mais la biographie même fragmentaire de son arrière-arrière-grand-père Sándor Vécsey révèle un bref « épisode de rébellion » dans le passé familial.

Калман Месарош

ПРАДЕД ОДНОГО АРАДСКОГО МУЧЕНИКА В БОРЬБЕ ЗА СВОБОДУ II. ФЕРЕНЦА РАКОЦИ

Данные о жизни барона Шандора Вечеи куруцского старшего сержанта

(Резюме)

Барон Шандор Вечеи (1682?–1742), куруцский старший сержант играл незначительную общественную и военную роль в борьбе за свободу Ракоци и в последующие за этим десятилетия, но его личность заслуживает хотя бы некоторого внимания как прямого предка графа Карой Вечеи, генерала армии, казненного в Араде. Поэтому, изложение его карьеры, включённое в рамки семейной истории, заодно также свидетельствует своё почтение неутомимому исследователю военного офицерского состава корпуса революции и борьбы за свободу 1848–1849 годов Габора Боны, отмечающего свое 75-летие со дня рождения.

Семья именно благодаря его одноименным отцом Шандором поднялась в ряды аристократии: диплом барона 1692-ого года подчеркивает преданность и героизм как его, так и его предков во время сражений против трансильванских князей, турков и Имре Тёкёли. Старший Шандор Вечеи своей жизнью запечатлил свою верность двору в 1697-ом году: он был казнен повстанцами Хедьяльи за передачу писем императорскому военному руководству. Его вдова, Мария Селени, вскоре снова вышла замуж за барона Дёрдя Андраши, поэтому её дети выросли в сводной семье, а после того, как в 1703-ом году Андраши присоединился к борьбе за свободу II. Ференца Ракоци, будучи куруцским полковником, а затем генералом, вероятно он побудил к военной карьере и своего пасынка, который в 1706-ом году, уже наверняка, имел чин интенданта (старщего сержанта) в одном из кавалерийских полков генерала Миклоша Берченьи.

Шандор Вечеи вскоре женился, вероятно, в то же время он также оставил и военную службу, но его брак с Юлианной Петё также связал его сетью семейных связей с куруцским военным руководством, поскольку отчим его жены, Ференц Галамбош, также был одним из Вице-генералов Ракоци. Вечеи, овдовевший вскоре после Сатмарского мира, вступил в новый брак: он женился на баронессе-евангелистке Жужанне Зай, дочери покойного куруцского сенатора Зая Лёринца и вдове Яноша Зердахейи. Среди трех родившихся от неё сыновей Карой Вечеи, являющийся правнуком Ференца стал позже известным, как Мученик Арада. Карьера и поведение его куруцского отца верного двору всеизвестны, однако его дед, Шандор Вечеи, выступивший из тумана безизвестности, также проливает свет на краткий «бунтарский, мятежный эпизод» прошлого семьи в своей фрагментарной биографии.

CSIKÁNY TAMÁS

HOVÁ TŰNT A 6. SZÁZAD, VAGYIS MI TÖRTÉNT CSÍKSZÉPVÍZEN A FORRADALOM ÉVEIBEN?

A Katonai határőrvidék székely ezredeinek felállításában a lakosság, az érintett székek nemesi jogállású lakosai az ősi szokásaik lábbal tiprását látták. A madéfalvi veszedelem utáni évtizedekben szinte folyamatosan tiltakoztak – mindenekelőtt követeik az erdélyi országgyűlésen – a szolgálat módja ellen, miközben a határőr családok élete lassan megváltozott, elindult közöttük egy gyorsabb társadalmi fejlődés, ha úgy tetszik, polgáriasodás. Az 1806 utáni adómentesség még akár vonzóvá is tehette volna a szolgálatot, de a kötöttségek, az idegen tisztek hatalmaskodásai, a nehéz megélhetés mégis nyomasztotta őket. A számtalan háború – melyben részt kellett venniük – a határőröket komoly tapasztalatok birtokába juttatta. A határőrezredek zászlóaljait ugyanis háborúk idején tábori szolgálatra vezényelhették. Az apáról fiúra szálló tudás, a szolgálathoz szokott közösségek 1848-ig a császár hadseregében szinte nélkülözhetetlen értékké váltak. A forradalom után azonban a határőrök már a haza számára jelentettek biztos alapot, legalábbis az erdélyi haderő megteremtése szempontjából. „A székely hűtlen volt, vásári kikiáltóknak adta el az államot, akik többet ígértek neki, s így méltatlanná vált a határőrizet bizalmi feladatára…" – fogalmazta meg véleményét osztrák szempontból a későbbiekben egy katonai szaklap.[1]

A csíki és a háromszéki határőr-gyalogezred és a székely huszárezred[2] katonái többnyire gazdálkodó emberek voltak, kevés kivétellel falvakban éltek. A 18. század végétől a székely falvakban vezetett falusi rendtartások vagy falutörvények mellett megjelentek a határőrszázadok által vezetett parancskönyvek.[3] Ezekbe kerültek bejegyzésre azon parancsok és rendelkezések, amelyek a magasabb parancsnokságokon keletkeztek, vagy éppen a századparancsnok adott ki. A bejegyzések többnyire nem a szolgálattal függtek össze, hanem a hétköznapi élettel, gazdálkodással, egészségüggyel, oktatással, igazságszolgáltatással és közigazgatással. Ennek köszönhetően a parancskönyvek hiteles és részletes képet nyújtanak a falvak – többnyire határőr és provincialistának nevezett civil jobbágy lakosainak – hétköznapi életére vonatkozóan.

Az egyik legteljesebben megmaradt parancskönyvet a csíki gyalogezred 6. századának parancsnokságán vezették, és jelenleg a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum

---

1 *Oesterreichischer Soldatenfreund. Zeitschrift für militärische Interessen,* 1850. szeptember 12. (Nr. 110.) 495. o.

2 A 14. (1. székely), a 15. (2. székely) határőr-gyalogezred és a 11. (székely) huszárezred.

3 *Imreh* 1994. 18. o.

őrzi.[4] A század székhelye Csíkszépvízen volt, települései pedig Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Delne, Borzsova, Göröcsfalva és Vacsárcsi. A hét településen 1839-ben 3631 katonacsaládból 157 fő szolgált a gyalogszázadban és 30 fő a huszárezred 1. őrnagyi osztályának 1. századában.[5] A parancskönyv 1848–49-es bejegyzéseit a 6302. leltári számú kötet tartalmazza. Ebben az első bejegyzés 1834. december 19-ei, az utolsó pedig 1851. június 27-ei. Ez utóbbi napon a határőrezred régi formájában nem is létezett, jogutódja a császári-királyi 5. (Liechtenstein-) gyalogezred volt.

A következőkben a század parancskönyvének a két forradalmi év alatt keletkezett bejegyzéseit közöljük. A határőrezredek szervezeti keretei a szabadságharc alatt felbomlottak, a határőrzászlóaljak átalakultak honvédzászlóaljakká. A csíki ezred parancsnoka, Franz Dorsner ezredes 1849. február 10-én lemondott, de ekkor már a határőrei különböző honvédzászlóaljakban harcoltak.[6] A 6. század parancsnokságán azonban továbbra is vezették a parancskönyvet, immáron mint a csíkszeredai térparancsnokság altérparancsnoksági okmányát, bejegyezve az erdélyi és a székelyföldi honvédparancsnokok intézkedéseit is. Érdekes módon a 6. század beosztás, illetve megnevezés megmaradt.

Az eddig feltáratlan parancskönyvek olyan forráscsoportot alkotnak, amelyek kutatása új adatokra vethet fényt, mivel eddig nem álltak rendelkezésünkre. Ez a helyi történésekre vonatkozóan feltétlenül várható, de magasabb parancsnoki szintektől érkezett intézkedések másolatai is remélhetőek.

A parancskönyv szövegét közelítettük a jelenleg érvényben levő helyesírási és központozási szabályokhoz, a tájjellegű szóalakokat igyekeztünk megőrizni, az egyértelmű helyesírási hibákat és betűtévesztéseket javítottuk, a szükséges megjegyzéseinket szögletes zárójelbe tettük. A szöveg tartalmaz töredékeket, illetve dátum, címzett vagy aláírás nélküli szövegeket is.

Amit a szövegben aláhúztak, azt mi dőlt betűkkel szedtük.

Forrásközlés

1.
Companiaparantsolat[7]
Szépvíz, január 23-án 1848-ban.

A talán következhető élelmiszükség tekintetében s miáltal lehetne azon segéltetni, vajon nem lenne-é a kenyérnek való gabonabéli pálinkafőzésnek megtiltása célja arányos, s az éhség eltávoztatására hasznos szükségit tudni.

---

4 Csíki Székely Múzeum Kéziratgyűjtemény, ltsz. 6302, 6312, 6314, 6317, 6636.

5 *Treuenfeld* 1839.

6 A lemondó levelet közli: *Pál-Antal* 2017. 273. o.

7 A parancskönyvben az alakulat korabeli megfelelője compánia, kompánia és compágnia formában is előfordul, ezek írásmódját megőriztük, miként a komando, commando (parancsnok, parancsnoki) megnevezést is.

1. Mennyiben különbözők az utóbbi termés az ezelőtti esztendőbeliekhez képest, jobb vagy gyengébb termés voltak?
2. Mi légyen jelenleg mindenféle gabonának piaci ára?
3. Hogy esett ki a pityókának termése 847-ben?
4. Vajon a pityóka elveszése miatt lehet-e ez évben a kenyér szűkétől félni, s minemű mértékben?
5. Az idei és múlt évbeli termést megtekintve lehet-e ok a félésre?
6. Vajon a bekövetkezhető szükség eltávoztatására nem lenne célarányos egyetértőleg mind a 3 jurisdictióval[8] a pálinkafőzést kenyérnek való gabonákból szorosan eltiltani?
7. A pálinkafőzés által mennyi kenyérnek való gabona veszteglődnék el még aratásig a katonaságnál, melyet a nyereségre főző asszonyok szám által úgy egyéb házi szükségekre?

Melyet a falusi esküdtség szorosan megvizsgálván a fennebbi 7 pontokra körülményes felelettyeket folyó hold[9] 28-áig ide a századhoz azon vélemények hozzátételével, hogy szükséges lévend a pálinkafőzésnek egy ideig eltiltása vagy nem, megtenni el ne mulassák.

Moritz[10] m/p százados

2.
Companiaparantsolat
Szépvízen, február 7-én 848-ban.

A komando fizetés tartatik folyó hold 13-án, a raport pedig 14-én, a raportnapon[11]

Lakatos András és Lakatos Albertné [sic!].

3.
Companiaparantsolat
Szépíz, május 21-én 848-ban.

A compania raport és commando fizetés tartatik a folyó hold 29-én.

A már tudvalévő mód szerént minden faluban 3 gyalog k[atona], 3 huszár és 3 provinciális személyek az elöljárókból egybeülvén felveszik, hogy mindenik jurisdictióbéli lakosok között hány família és azoknak hány pár vonó barmaik találtatnak, minthogy

8 Értsd: törvényhatósággal.
9 Értsd: hónap.
10 Ti. Móricz József százados.
11 A századkihallgatás, vagyis jelentések, kérelmek szóbeli előterjesztésének napja.

a következendő esztendőre való fa repartitio[12] aszerént történend meg, s az arról szóló consignatio[13] a folyó hold 28-ig ide a századhoz beküldessék.

Miscoci főhadnagy[14]

Háromszék kerületiben a közcsend és nyilvános bátorság háborítói, úgy a személy és vagyonok megsértői ellen három holnapokig[15] tartó rögtöntörvény, azon *Standrecht*[16] hirdettetett, mely hozzá tartózkodás végett minden faluban kihirdettetének.

A compania raport és komando fizetés tartatik 1-dik júli. 848.

Moritz százados

4.
Companiaparantsolat
Szépvízen, augusztus 9-én 1848.

A comando fizetés tartatik folyó hold 13-án, a raport pedig nem tartatik.
Valameddig más felsőbbi határozat le nem adatik, mindaddig tartoznak a lakosok papi, kántori kepét és osporát[17] a régi mód szerént fizetni, miről a katonai lakosok értesíttessenek, tartozásaiknak lefizetésére rászoríttassanak.

Felsőbbi rendeletek szerént mostantól kezdve az 50 esztendőt felül haladó székely katona egész invalidus[18], és semmi katonai szolgálatban nem rendeltetik többé, mely azon megjegyzéssel tétetik az illetőnek tudtokra, hogy a katonáskodás a székely nemzetre a múlt hold 28-án tartatott budapesti országgyűlésen sok könnyebbítések hozattak törvénycikkben, miről előadandó tudósítás meg fog érkezni, és a nemzetnek közhírré tétetni.[19]

Mindazon miniszteri rendeliseket, melyeket a falusi bírák a tisztségtől vagy kerületbéli királybírótól viendenek, szorgalmatosan a falu könyviben béírassák, minek teljesítésekről ide szakonként a századkormány a könyvek megvizsgálása által bizonyossá fogja tenni.

A százados úr hon nemlétében
Miscoti[20] Főhadnagy

[12] Latin: részesedés, felosztás.
[13] Német: igazolás.
[14] Ti. Miskolci István főhadnagy.
[15] Értsd: hónapig.
[16] Német: rögtönítélő bíróság.
[17] Az egyházi adó egyik fajtája, amelyet terményben (kepe: learatott gabona) vagy készpénzben (ospora) is leróhattak.
[18] Értsd: katonai szolgálatra már nem alkalmas.
[19] A pesti országgyűlésen augusztus 1-jén Fábián Dániel kézdivásárhelyi képviselő kérdést intézett Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, hogy tud-e arról a július 8-ai bécsi kormányzati rendeletről, amely a székely határőrök szolgálati idejének csökkentéséről, a napidíjak megemeléséről és a só árának leszállításáról szól. Mészáros szerint ezekkel a kérdésekkel már foglalkoznak, de pontos információja a nagyszebeni főhadparancsnokságtól nem volt. Az országgyűlés e kérdést nem tárgyalta.
[20] Lásd a 14. jegyzetet.

5.
Companiaparantsolat
Szépvízen, augusztus 20-án 1848.

A szomszéd oláh Moldvaországban uralkodó veszedelmes kolera, fájdalom, környékünkben is beütvén, pusztítását nevezetesen Csíkszeredában megkezdetté, úgy Borsovában[21] is. Ezen veszedelmes nyavalyának eltávoztatására figyelmet érdemlő, hogy az ember a betegségtől vagy haláli félelemtől, elromlott ételektől, éretlen gyümölcs használata és rendetlen életmód – korhely tisztátlanságtól s több efféléktől magát viszszatartóztassa, a rendes jó életet fenntartva. Ha valakinél ezen betegség kiütné magát, annak megvizsgálására töstént orvost kell vitetni, addig is, míg az orvos meg nem érkeznék, a beteg tetessék meleg helyre, kell fektetni, és jól betakarás által kiizzasztani, egyébaránt sem beteg, sem egészséges ki ne hűttessék. Hogy ha egyik vagy másik faluban a kolera kiütne, arról töstént ide a századhoz jelentés tetessék, a bírák által úgy egyszersmind az orvos után a szekér is küldessék.

Misceli főhadnagy

Miután a kolera betegség itten a század kerületében is már kiütött, s naponként továbbterjed, meghagyatik a falusi bíráknak, hogy a kolerás betegről minden 3-dik napon ide a századhoz jelentést küldjenek, tudniillik név szerent kik betegek, kik holtak el, kik maradtak még betegen. Ezen reportot a több faluból csak akkor kezdve küldjék be, midőn egy vagy másik faluban ezen nyavalya kiütne. A megholt testeket nem kell a házban tartani, hanem azokot mindjárt a halál után csűrbe vagy más helyekre kell elnyújtani.

Mivel az ily hamar rothadásban induló testnek kigőzölgése a házban bérekedt levegőt megvesztegeti, és a mellette járó egészséges emberekre is könnyen elragadna, egyébaránt mindenkinek légyen a házánál fodormentás és fejér ürmös pálinkája, melyből minden reggel, minekelőtte a szabad levegőre kimenne, egy vagy két pohárral, de ne a részegségig, bevéve a kolera betegség eltávoztatására nagy befolyással lészen.

Továbbá, hogy a betegeken annál hamarabb lehet segeltetni, minden faluban egy kétlovas szekér minden órán készen álljon, hogy a betegség kiütésére töstént az orvos után lehessen küldeni, e tárgyazza mind a 3 jurisdictiót.

A compania raport és commando fizetés tartatik folyó hó 29-én.

[21] Ti. Csíkborzsova.

6.
Csíkszék Egyetemének! [22]

Ami után századokon keresztül epedénk, bételjesedett, Magyarország az egyesülés nagy szavát kimondván kezét nyújtá; ti, erdélyiek, mint testvéreink elfogadtátok azt, és koronás királyunk magos hozzájárulásával megáldotta és végrehajtotta a szent frigyet.[23]

A két haza tehát teljesen egyen lőn fejedelmében, törvényhozásában, kormányában, és bármi névvel nevezzék magokat, határai közt a különbféle nyelv és vallású népek mindnyájan testvérek vagyunk, s jog és szabadság tekintetében nincs és nem lesz, s nem lehet köztünk különbség.

Az egyesülésben szívünk legmelegebb vágyai teljesedtek. Az egyesülés az elválásnak hazafiúi bánatát szüntette meg keblünkben. Az egyesülés által le van rakva azon alap, mellyen a közös ország népei jóllétének és dicsőségének óriás szobra fog felemelkedni.

Történetünk új kiindulási ponton áll. A megszakadás korában sínylődtünk, az egyesülés után erőnk, hírünk, nevünk virágzani fog.

De kell, hogy amely ország törvényhozására és a végrehajtó hatalomra nézve eggyé lett, lélekben és szívben, irányban és akaratban is egy légyen.

Éppen a szabadság hajnalában esik viszontegyesülésünk. Boldog jele az időnek, szent elveinek útmutatása mellett haladjunk előre. Testvéreknek kell lennünk nemcsak név szerént, de a jogokban is, s hatalmunk úgy, mint jogszerű érdekeink, benn és künn tiszteletben fognak tartatni.

Üdvözlünk titeket testvéreink, testvéreink minden nyelv és vallási különbség nélkül! Üdvözlünk úgy a nemzet, mint a magunk nevében.

Az Unió napja reátok és reánk nézve is a boldogság, a dicsőség és a szeretet napja.

A két haza egy lett, határai közt nincs többé különbség.

A két nemzet egy lett, egymásnak minden jogaival és szabadságaival bír.

A nyelv és vallás sem ád, sem vesz el jogot.

A törvény előtti egyenlőség elvére lesz alkotmányunk fektetve.

Igazság és méltány lesz jelszavunk.

Ily nézetekkel vesszük ált[al] Felsége nevében Erdély kormányát. A hatalmat hozzá ti adtátok, a bizodalmat mi kérjük tőletek.

Szerencsébb időben az Unió nem történhetett. Éppen most van egyesülésre a legnagyobb szükség. Tudjátok: *a haza veszélyben van.* Éljük a szabadság és a veszély napjait

---

[22] Szemere Bertalan levelének másolata, melyet közölt a *Közlöny,* 1848. június 26. (17. szám) 65. o., továbbá *Kőváry* 1861. 48–49. o. A levél *Közlöny*ben megjelent címzettje: Erdély törvényhatóságaihoz, a szöveg tartalmilag nem tér el a parancskönyvi másolattól, a bejegyzés száma: 710-848 tisztségi. A parancskönyvben a bejegyzések számozása, jelölése következetlen, esetleges.

[23] Magyarország és Erdély egyesülését az 1848. évi VII. törvénycikk mondta ki, melyet az uralkodó április 11-én szentesített. Az egyesülés az erdélyi országgyűlés jóváhagyása után léphetett életbe, ami május 30-án Kolozsváron megtörtént. Az erdélyi országgyűlés határozatát V. Ferdinánd június 10-én írta alá.

egyetemben. A királyi szék állandósága és a haza épsége roskadoz. Tehát e kettőnek megmentése közül találkozunk elsőbben is. Most mindenekelőtt vívnunk, és áldoznunk kell, hogy utóbb a szabadság jótéteményeit biztosságban élvezhessük.

Éljen az egyesült Haza!

Védelem a királyi széknek, testvéri egyenlőség az ország minden népei között!

Budapest, június 14. 848.

az öszves miniszterek nevében belügyminiszter
Szemere Bertalan

7.

A Belügyminisztériumtól[24]

Alig történt meg [a] két testvérhon rég óhajtott egyesülése, alig hangzott el felséges Urunk s Királyunk ajkairól a rokonfrigy fölött kimondott megerősítő atyai áldás – máris egyetemes hazánk határain belől és határszélein, különféle alakban, oly törekvések merülnek fel, mely nemcsak közösön élni reménylett szabadságra nézve ellenségesek, hanem a királyi korona jogai, s magának a hazának épsége ellen irányozvák.

Kétséget nem szenved, hogy a legtávoli mozgalmak is öszvefüggésbe látszanak érni, és előleges kiszámítással történnek.

De éppen ezért szükség, hogy légyen egy központosított hatalom, mely az ármányt, bujtogatást és ellenségeskedést nyomról nyomra kísérje, üldözze, és ha szükség, meg is bosszulja.[25]

Megfontolván még ezek fölül azt is, hogy Erdély innen a központtól messzire esik, hogy az ottani népek közötti bujtogatások folytonos szemmel tartást kívánnak, hogy az ottani sajátságos viszonyok sajátságos intézkedést igényelnek, melyek csak rögtönöztetve bírhatnak sikerrel, továbbá, hogy a havasföldi és oláhországi szomszédság annál fontosabb tekéntet, melynél inkább kell óhajtanunk, hogy lakosaival egyetértő, békés és bizodalmas viszonyban élhessünk, őket érdekik alapján biztos szövetségesünkké tehessük.

Mindezeknél fogva a haza azon részére nézve, mely eddig Erdély névvel neveztetett, *királybiztosul báró Vay Miklós koronaőr*[26] által küldetvén, ki teljes hatalommal felruháztatik a csend és rend fenntartását mindazon módokkal eszközölni, melyek a célt a jog és törvény korlátai között, de egyszersmind a korona és az álladalom magos érdekeinek épségében megőrzésével okvetetlen biztosítják.

[24] Szemere Bertalannak Vay Miklóshoz írt levelét közölte a *Közlöny,* 1848. június 26. (17. sz.) 65. o. A parancskönyvbe kihagyással és a Csíkszéknek szóló módosítással került, 366/33. számmal.

[25] A következő bekezdés másoláskor kimaradt: „Mindezeknek legyőzését nehezíti az, hogy az új szabadság vágyakat és hiedelmeket ébreszt a népben, melyek azt kihágásokra, rendetlenségre csábítják."

[26] A *Közlöny*ben a név nem szerepel, csupán az Ön megszólítás.

A rendkívüli eszközök közé soroztatik a rögtönítélő bíróság is, melyet a királyi biztos a legfelsőbb szabályokban kijelentett eseteken kívül az ország békéinek, a közcsendnek erőszakos kitörésekkel kísért lázadás és lázítás, lázodásra bujtogatás, annak következtébeni gyilkosságok, rablások és gyújtogatások általi megháborítás esetire, sőt e részben megkísértett, de közben jött törvényes erő által a végrehajtásban meggátolt merényekre is világosan ki fog terjeszthetni.[27]

Meghagyom tehát és rendében, hogy kiküldetéséhez képest teljes hatalommal intézkedendő fennevezett királyi biztos úrnak Csíkszék egyeteme és annak minden lakosai és nemzetőrei engedelmeskedni, és az e szerént a szabadságon alapuló közrend fenntartására közremunkálni hazafiúi és polgártisztnek ösmerjék. Különösen pedig a hatóság a királyi biztos rendeletére a rögtönítélő bíróságot kebelében azonban rögtön kirendeltetvén, azt haladéktalanul felállítsa, és közrend állapotáról ugyanazon királyi biztost és a királyi főkormányszéket legelőbb öt naponként eléző [sic!] intézkedést vagy rögtöni segedelmet, igenlő esetben pedig töstént értesítse.
Budán, június 20-án 848.

Belügyminiszter

A compánia raport 12. október, a hidak, utak helyreállítási, s úgy a bírák választásának is akkorra helyrehozása határozva van.

8.
Csíkszék Képviseleti Bizottmányától

3 [december] 848.

Nemes Csík, Gyergyó és Kászon egyesült székek képviseleti bizottmánya folyó 1848/9-r 14-én Csík Somoljon[28] tartatott ülésében a helységek képviseleti általános jóváhagyásával a falusbíró hivatali hatásköre és a falusi ügyek rendezésére következő határozatot hozott:

1-ször. A falusbíró köteles egy pengő krajcárért a faluban elmenni mindenüvé.

2-szor. Három magyar forintig rúgó tiszta adósságot a maga hatalmánál fogva megfizettetni köteles.

3-szor. Három forintig rúgó homályos adósságot a hitességgel együtt elítél, fennmaradván a sértett félnek a dulló[29] biztoshoz való folyamodása.

[27] Az eredeti levél szövege idáig tart, innen a Csíkszéknek szóló módosítás következik.
[28] 1848. november 14-én Csíksomlyón.
[29] Értsd: hivatalos ember, falusi tisztviselő.

4-szer. Barázdakijárás vagy más ily színű apróbb dolgok elhatározásába a bírónak hütőseivel[30] ki kellettvén menni, azok díjok mindannyiszor három magyar forint minden élelmezésen kívül.

5-ször. A köztörvényekkel nem ellenkező falusi, úgy az illető tisztviselő által kiadott rendeletek szoros megtartására három magyar forint büntetés alatt a falusbíró köteles minden falubélit, mely bírságnak egy része a bíróé, más része számadás mellett a falué, a harmadik része az egzekutoré[31], vagyis felvett segédeké, és ha egzekutis nélkül vétetik fel, két rész a falué.

6-szor. Az ezeken felüli esetek, úgymint böcsületében megsértés, személyében való verés, megsebesítés, vérezés, pofozás vagy főtörés s. a. t. királybíró eleiben tartozván, a bíró bejelenteni köteles, mire nézet a királybíró határoztat a vétkesre nézve 12 magyar forintig, ennek egy része a falu kasszájába menendő, egy része maga a sértett egyéné, egy része a bíró melletti egzekutoroké, vagy ha pedig a végrehajtás (egzekutio) nélkül tétetik elég, akkor két rész a falué, egyébaránt a megsértettnek dolog mulattságát, a rész költségeit is a vétkes fizeti, s minden királybírói büntetések ily nyomba vétetnek elégtételbe.

7-szer. Ezek végrehajtására a falus bíró mellé őrködés végett felállítandó lesz 10 vagy 12 személyekből álló végrehajtó, akik a bírói rendelet végrehajtására mindég előállani köteleztetnek, ha pedig ezek nem engedelmeskednének, vagy azok nem bírnának eleget venni valakin, a bíró folyamodjon az illető királybíróhoz, s megtalálja a közelebbi nemzetőrségi századost, s e köteles elegendő erőt rendelni.

9.

December 4-én 848-ban.[32]

U 2101.

A december 2-ról U 2057.[33] szám alatt kiadott parantsolat folytában közhírré tétetik ezennel, hogy a 17 közönségektől Oláhfaluban[34] kiküldött deputatusok[35] tegnap estve ide vissza megérkeztek, és eljárásokról a következendőköt nyilatkoztatták:

1. A kommandérozó Generális Őexcellentiája[36] biztosa, báró Haigte százados úr[37] a követséget egész illedelemmel fogadta.
2. A követségnek megígértetett, hogy a fegyverek el nem szedetnek, hanem mindaddig megtartva, csakis a belcsend fenntartására használtatnak.

[30] Értsd: esküdt.
[31] Értsd: végrehajtó, egzekutis: végrehajtás.
[32] A Csíkszék behódolásának feltételeiről készült jegyzőkönyvet lásd *Pál-Antal* 2017. 250. o.
[33] A Pál-Antal Sándor által közölt iratban U 2087. számú parancs szerepel.
[34] Ma Szentegyháza.
[35] Értsd: küldöttek.
[36] A nagyszebeni főhadparancsnok, Anton Puchner altábornagy.
[37] Helyesen: August von Heydte kapitány.

3. Hogy ide sem idegen katonaság, sem más idegen nép nem küldetik.
4. Hogy a Magyarországon lévő csíki batalion[38] onnan hazájába visszahívatik.
5. Hogy az egyesült csíkszéki székelységnek sem a háromszékiek, sem Magyarország ellen harcolni nem kelletik.
6. Hogy a mostan felszabadult új polgárok a székely katonasággal egyformán szolgálatot tehetnek.
7. Hogy akkor, midőn a még hátralévő közönségekkel is a Generálkommando[39] alá vetés bényújtatik, akkor ezen engedmények az egész egyesült Csíkszék lakosaira egyformán kiterjesztetik, és hogy akkor a közlekedés is külföld felé egészen felszabadíttatik.
8. Ha az általános alávetés megtörténik, és Csík valamerről megtámadtatnék, úgy a Generálkommando készen áll a csíki birtokot védelmezni, rögtön segíteni.

Ezek a pontok, melyek a commandérozó generális Őexcellentiája biztosa által a 17 közönségek követeinek megígérteték, és amelyek a fennebbiek szerént itt a követség által béjelentve, ezennel azon meghagyással adatnak ki, hogy a népnek saját alkalmazása végett rögtön kiadattassanak.

Dorsner ezredes[40]

10.
Csíkszereda, 22. december 1848.[41]

U 2185.

A komandírozó generális excellentiája jelen hó 23-án U 5019., 5045. számok alatt idebocsájtott kegyes rendeleténél fogva teljes megnyugtatással vette, hogy az egész ezered vidékében keblezett összes nép a közönségek által kiadott, a nép akarattya és érdekéről szólt, ő nagy méltóságához felterjesztett nyilatkozatok szerint felséges fejedelmünk és általa kinevezett katonai hatóság iránti kötelességekhez őszinte visszatette [sic!].

Őexcellentiája az igazság és közremények szempontjából méltóztatván az éppen túlélt rémkormányi viszonyokat és az ezeknek következtében történt pusztító hadfolytatást, valamint az ezeket megelőzött agyagfalvi fegyveres gyűlést[42] is ítélni bizton elvárja, hogy valamint az itteni hadi tisztikar, úgy az összes népség is ezen már megtörtént viselettyét megint jóvá tenni törekszik, és ezen reményben méltóztatott Őexcellentiája az itteni hadi tiszteket és az ezered környékiben lévő összes népséget mindazon kegye-

38 1848 nyarától a Délvidéken harcoló határőrzászlóalj.
39 Értsd: nagyszebeni főhadparancsnokság.
40 Ti. Franz Dorsner ezredes, a csíki határőrezred parancsnoka.
41 Közli: *Pál-Antal* 2017. 261. o.
42 1848. október 16-a és 18-a között tartott székely nemzetgyűlés, melyen határozat született a székely ellenállásra a forradalmi vívmányok védelme érdekében, valamint a román felkelés megfékezésére.

selekbenteljes [sic!] izentekbe részesíteni, amelyet a Virdis gráti[43] herceg és tábornagy Őfelsége által kiadott praprkámátióban[44] kihirdettek.

Midőn tehát ezen közbocsátás adás ezennel közhírré tétetik, s meghagyatik egyszersmind a felséges főhadivezérnek fennebb idézett rendeleteinél fogva, hogy valamint az hadi tiszteknek, úgy az egész ezered kebelében lévő lakosok is egyénenként és egyetemben oda ügyekezzenek, hogy a közönségen, kik már bényújtott alávetési nyilatkozatokban kijelentett engedelmességi kötelezettye szerént a múltat határtalan bizodalma ragaszkodás, sőt önfeláldozás által is elengeztessék, és midőn ezen kötelesség teljesítését elvárva a felséges főhadivezérség és Őxcellentiájától biztosítottatik a csíki népség, hogy minden ellenséges megtámadástól felmentetik, sőt, netalán ellenséges megtámadástól oltalmaztatni kívántatik, elvárja egyszersmind, hogy pártos engedelmességeköt és tántoríthatatlan hűségüköt felséges fejedelmünk jogai és az összes bizodalom boldogsági irányába teljesen és kitűnvén társítárgyak [sic!], ily értelemben az egész népség szónak és minden közönségnek külön adandó másolattyával ezen parantsolatnak haladék nélkül felvilágosítandó.

Dorsner ezredes m/p

Az ezen folyó holdnak 5. napján reggeli 10 órakor a császári királyi seregek Budára és Pestre minden ellenállás és fegyverszó nélkül bészállottak, az ellenség pedig elszaladott. Szeben, 13. januári 849.

A császári királyi főhadivezérségtől

11.

Csíkszereda, január 15-én 849-ben.

U 81.

Az erdélyi fenséges fő hadi vezérségtől ma délkor sürgönyüleg vett kevés számú példányait azon ragasztványok[nak], miszerént folyó hó 5-én délelőtt 10 órakor a császári királyi hadak Budára és Budapestre bészállottak. Nem késem ide mellékelve közhírré tételétök okáért a századokkal közölni.

Nem különben közlöm azon nyomtatványokot is, melyeknél fogva a Honvédelmi Bizottmány által tudósíttatnak, hogy a budapesti képviselőház múlt hó 3-róli határozata nyomán a békés kiegyenlítődés megszerezhetése végett nem csak a hadi fővezérhez küldöttség járuljon, de sőt a császári királyi fensége, Ferentz Josefhez, a fennebbi célból személyesen folyamodjék.

Betzman alezredes[45] m/p

[43] Ti. Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy, a magyarországi császári csapatok fővezére.
[44] Helyesen: proklamáció – kiáltvány, felhívás, kihirdetés.
[45] Ti. Joseph Betzmann alezredes, megbízott ezredparancsnok.

12.
41-dik Főparancsnoki Rendelet
Csíkszereda, februáris 14-én 1849.

Azok tartásával ezennel szigorúan rendeltetik, hogy minden faluban, hol jelenleg gyakorlatban nem volna az eddigi éjszakai és nappali patrok[46], melyet a közcsend és a nép nyugalma fenntartására szolgáland, e parancs vételével azonnal újból felállíttassanak az éjjeli őrzők abbéli meggyőződésből, hogy a kötelességeiknek eleget tésznek minden órán. A strázsa állomása helyén a századosi laktól, a többi falvakban pedig a bíró házától kezdve a faluban végigmenvén ki-kiált. Amely éjjeli őrzetet elmulatna, amint hivatásának meg nem felelt egyén a századbéli altérparantsnokság által érdem szerént megfeddendő felelős lévén. Mindazáltal a falusi patrok szünteleni fenntartása ügyében minden nemzeti őrségi tisztek közhírré tetessék templom előtti kikiáltás által az altérparancsnokok, és útilevél nélkül senki a vidékből el ne távozzék, mivel ezen rendeletnek nem engedelmeskedő kemény büntetéssel fog illettetni.

Továbbá az írt módon még az is közöltessék a néppel, hogy a legelső dob vagy akármely más az illető altérparantsnokság által kiadandó jelre minden lőfegyverrel és lándzsával vagy más védőeszközzel felszerelt ember a század állomása helyén az iroda Kancellária[47], a többi faluban pedig az öregebb nemzetőr tiszt zászlója előtt fegyveresen szoros büntetés terhe alatt minden megjelenjen.

A patrok egyik fő kötelessége az is lészen, minden idegent utakot állása czéljáról megkérdezni, s a gyanús és útilevél nélkül talált személyeket letartóztatni, s a századnál arról jelentést tenni.

Tamás őrnagy[48] parancsnok
Antalfi Gábor királyi polgári biztos

13.
A hatodik századbeli altérparantsnokságnak nemzetőrségi főparancsnoktól
Csíkszereda, februárius 14-én 1849.

Ezredes Gál Sándor úrnak folyó év és holnap 10-éről ezen nemzetőrségi ezered főparantsnokságának bocsátott rendeletinél fogva minden a székel táborból visszaszökött és egy el, katonai akár minemű szolgálatból ide hátrébb is elszökendő egyének haditörvényszék eleiben állíttatni rendeltetnek, mit is [a] század térparantsnoksága a népnek tösténi és a következő vasárnap az egyházi népek előtt kihirdetni köteleztetik.

Tamás őrnagy főparancsnok
Antalfi Gábor király polgári biztos

[46] Értsd: járőrök.
[47] A század- vagy altérparancsnoksági írnok hivatala.
[48] Ti. Tamás András nemzetőr őrnagy, Csíkszereda térparancsnoka.

14.
Szentmihályi közönségtől a táborba kiszállott testvéreikhez
február 15-én 1849.

Felszólítánk titeket, székely véreink, hogy a táborban nemzetünkért s magatok dicsőségéért híven és igazságosan szolgáljatok. Tábori helyeiteket el ne hagyjátok, mert mai napon itten közhírré tétetett, hogy aki megszöknék, a táborban helyét elhagyná, főbelövetik. Isten mentsen meg, hogy a mü véreink közül kellessék csak egy halott is, ilyent látni, azért víg kedvvel, bátor lélekkel vívjatok nemzetünk szabadságáért. Mü is mindnyájan, 18 évestől 50 évesig fegyverbe[n] és hadi gyakorlatok[ban] vagyunk és mihelt szólít a szükség, veletek küzdünk a münket elpusztítani törekvő sepredék nemzet ellen, s miután dicsőségesen a csendesség helyreállítása után visszatérünk, akkorra áll előnkbe azon boldogság, mely az érdemnek örökös jutalma lesz, így tehát szebb a hazáért s földjéért vivát vívni, mint az alantson [sic!] elszökőt vétkéért gyáva halált szenvedni.

Csiszár Joseph esküdt
Bogár Dávid esküdt
Czikó Imre esküdt
Bogár […][49]
Kurko Benedek jegyző

15.
Ezredes Gál Sándortól hivatalos értesítések
Keresztúr, február 17-én 849.

Kőhalomszék seregünktől jól segéltek.
Udvarhelyszék pár napok alatt rendbe jön.
Ma este Segesvárra bevonulok.
Haité[50] már megszaladt.
Holnapután Bem tábornok úrral Medgyesen egyesülendek.
A Marosvásárhelyről elővonult sereggel már összeköttetésben vagyok.
Lőszerünk és pénzünk már elegendő van, éspedig egész holnapra.

Gál Sándor ezredes m/p

[49] További két olvashatatlan név.
[50] A már említett Heydte kapitányról van szó.

16.
333. szám
A nemzeti őrség főparantsnokságától

A 6. századbéli altérparantsnokságtól következő rendeletéit a századnál mielőbbi falunkénti kihirdetés végett kötelezni.

A Székely Hadifőparancs
Csíkszéki Főparantsnokságnak Sz.udvarhelyszék [sic!], február 28. 1849.

Mai napi rendelkezésem szerint jelenlegi körülményünk igényelte szükség tekintetéből a parajdi sóra utólagos jóváhagyás reménye alatt 2 p. forintra[51] leszállítatván, midőn a tény iránt százados nemzeti sérelem van letörölve, a térparantsnokságnak hivatalosan tudósítani kívántam. Hivatalosan ajánlom ez örvendetes körülmények a nép közötti siető köröztetését, biztosan hívén azt, hogy […] a sócsempészet tilalmos szenvedélye el van gátolva, de a parajdi sónak kelendőségeinek hitele is állandósítva van.

Gál Sándor ezredes

A kihirdetés úgy történik, hogy e rendelet minden falus bíró által házanként hordoztassék el, hogy [a] kihirdetteket a falusbíró és jegyző adják fel, s miután a század minden falujában kihirdettetett, ide küldessék vissza a század kormány által, a lelkészek nem különben hirdessék ki 3 egymás után következő vasárnap.

Tamás őrnagy főparancsnok
Biális Ferencz polgári biztos

17.
A főparantsnokságtól
352. szám
A 6. század altérparantsnokságához
Szereda,[52] február 26-án 849.

A tegnapi napon 333. számok alatt kiadott azon rendelet nyomán, melynél fogva a parajdi sónak az ára két pengő forintra leszállíttatik, s minden embernek jó kelléke megszerezhetésiben könnyűleg nyújtatott, szorosan megparancsoltatik az altérparantsnokságnak minden faluban rögtön közhírré tenni, hogy azon egyének, kik a csempészetért

[51] Értsd: pengő forint.
[52] Ti. Csíkszereda.

elfogattak, valamint azok is, kik ilyen emberek bűneit tudván eltitkolják, sőt, kik segédkezet nyújtanak, rögtön törvényszék eleibe állattatnak, s halállal büntettetnek meg.

Tamás őrnagy főparancsnok
Biális Ferenc polgári biztos

A falusi bírók vévén ezen fentírt rendeletet, tudósításokot, mindenekelőtt a falus bíró különös papirosra írja ki, és eztet küldje maga útján tovább, azután sietőleg a fent írt módon az falu közőr háztól házról házra tegyék közhírré, ez megtörténvén adja bé azon faluk[ba], hol az anyatemplom vagyon, a plébános úrhoz, hogy egymás után három vasárnapokon a szószékről hirdettesse ki, s miután ezek megtörténtek, ide a század kormányához tegyenek jelentést.
Szépvíz, 27. február 1849.

Fodor István főszázados
Véres Alajos polgárbiztos

18.

Bem tábornok úr rendelete az, hogy a határszélünk a Naszód vidékire terjesztessék, és a vidék, mely felmívelt és már bevetett, különösön jó termő s zöld erdőből álló, a szegényebb sorsú birtoktalan székelyek, bitangok és akármely sorsa itten a földünkön lakó jószágtalan nép széttelepíttessék, éspedig 20 évestől 40 évesekig, kiknek azon birtok örökképpen fog általadattatni.[53]

Székelyhad parancsnoka, ezredes Gál Sándor úr folyó hold 1-jén kibocsájtott rendelete nyomán mindazon személyek bár […] eddig, kinek azon […] birtok elnyerésére […] volna, kötelezzék magokat még holnap az illető falus bíróknál jelenteni elmenendő szándékáról, őköt értesíttetni és a kívánt végre azonnal magokat fel is íratni.

Az ilyenek folyó hold 8-án 8 napi kenyérrel, vasvillával, s lándzsával Taplotzán[54] megjelenni kötelesek, ahonnan az írt helység foglalására ki fognak ily módon vezettetni.

Ezen útjukra a szükség úgy kívánván, rendes napi díjakkal is el fognak láttatni, s [a] helység elfoglalása után, hogy családjaikot is kiköltöztettethessék, viszont hazabocsáttatnak.

Ezen rendeletét az altérparantsnokság minden falusbírónak értésire tevén, kötelezze arra, hogy töstént falugyűleket tartatván, mindenkinek adja tudtára, és akik válaszolni

[53] Bem tábornok telepítési tervéről részletesen lásd *Kovács* 2014. 191–196. o.; Bem felhívását közli: *Hermann* 2009. 284. o. és *Kedves* 2015. 68–69. o.
[54] Ti. Csíktaplocán.

fognák, azoknak neve két lajstromban írván a főtérparantsnokságnak azonnal beadván, azkor folyó hold 5-én ide beküldeni ne terheltessén.

Raablens őrnagy
Székely Sigmond polgárbiztos

A fennebbi rendelet a bíráknak azon meghagyással kiküldetik, hogy a holnapi napon gyűlést tartván, s kiküldött rendeletek szerent minden falu körében átalánosan olyan egyéneket lajstromba írván, s hétfőn reggel a századhoz béküldeni szoros kötelességek tettetik.
Szépvíz, Die 3. Márti 1849.

Fodor István főszázados
Béres Alajos biztos

19.
A főparantsnokságtól
A 6. altérp. századbeli parantsnokságához
Szépvízen, március 30-án 1849.

A fő hadügyi miniszter 23-ról g. 5510.[55] számok alatt azon rendelete, melyben az ellenség előtt elesett altisztek és közvitézek özvegyeinek nyugdíjat határoz, másolatba oly hozzáadással közöltetik a térparantsnokságokkal, hogy az e tárgybani előterjesztéseket mindig a rendeleten megnevezett adatokkal alatta tétessenek meg. Ezen rendelés minden közönség falugyűlésben közkihirdetendő, miután a honvédelmi bizottmány f. hó[56] 11-én 3117. szám alatt kelt rendelet bizton elhatározta, hogy honunk függetlenségi harcában elesett bármirendői altisztek és közvitézek hátramaradt özvegyei az álladalomból nyugdíjat nyernek, éspedig:

az őrmester özvegye	8 pf.
a tizedes özvegye	6 pf.
a közvitézek özvegye	4 pf.

A hadnagy [sic!] minisztérium részéről ezennel rendeltetik.

Miszerint mindaz, ki a fennemlített javadalom bármely rovatába esik, folyamodványát a magyarországi fő hadi parantsnokságához, mely a kormányszék helyén van, az illető város vagy község hatósága útján, vagy ha nem, lehet személyesen, az alább megnevezett bizonyítványokkal együtt [adja] bé. Az illető özvegy folyamodásához pedig a következő bizonyítványok kívántatnak:

[55] Közli: *Közlöny,* 1849. március 23. (60. sz.) 211. o.
[56] Értsd: folyó hónap.

1. Férjének harcbani vagy annak következtében történt elhunytából az illető ezered vagy zászlóalj parantsnokságának hiteles bizonyítvány[a] a halottlevéllel együtt.
2. Törvényes házasságot tanúsító lelkészi hiteles bizonyítvány.

Továbbá pedig tudtul adatik, miszerint az özvegy folyamodó illetményét negyedévenként fogja lakhelyének legközelebb eső álladalmi pénztárból nyerni, s ez esetben mindig tartozik a folyamodó helybeli lelkészétől a nyugdíj nyugtával bébizonyítani, valjon még nem ment-e férjhez, vagy másként nem biztosított-e becsületesen csalás.

Hogy pedig ezen intézkedéseim az illetőknek kellő tudomására könnyen eljuthasson, felhívatnak ezennel minden megyei és városi hatóságok oly rendeletek megtételére, miszerint a keblekben lévő községek s alsóbb hatóságok a népnek tudtára adni múlhatatlanul honfiúi kötelességeknek esmerjék.

Mészáros Lázár hadügyminiszter

Ezen rendelet a bíróknak, mindenekelőtt magoknak betartván tegyék faluban közhírré, és azután a szószékből is kihirdessék, hogy az illetők magokot jelenthessék maga helyén.
Szépvíz, 31. márti 849.

Fodor István főszázados
Veres Alajos altér biztos

20.
Felhivatás
107. szám
A csík, gyergyai, kászoni fő- és altérparantsnokságokhoz rendelt őrszázadokhoz, bírákhoz és általában minden népelöljáróhoz
Csíkszereda, Márti 26. 1849.

A Csík- és Háromszék vállait 84 évig súlyosan terhelt határszéli rendszer, Gränz Sistema[57] minden átkos járulékaival együtt eltörölve van.

A nemzet, melynek őseit a história lapjain fényes bötűkkel említtetnek, de amelynek fiait az átkos rendszer eredeti magyar típusiból következtetve elnémetesített, elkorcsosított vala, ismét arra lett, mire az örökkévaló Isten akarata szerént lenni kellett, magyarrá.

És a nép, mely a Gräntz Sistima német vezérek és németes tisztjei alatt 30 000-red magával a marosvásárhelyi gyalázat napján[58] elárultaték, a múlt napokban, midőn

[57] A határőrvidék-rendszer, amelynek bevezetésével szervezték a székely határőrezredeket.
[58] 1848. november 5-én a székely felkelő had súlyos vereséget szenvedett, melyet követően a székely székek – Háromszék kivételével – behódoltak.

azoktól megmenekült, a hős lengyel vezér s tulajdon testvéreiből választott maga honvédtisztjei alatt kevesebbed magával is, mint oroszlán rohana az ellenségnek, Szeben és Brassó falait bévette, s az ellenséget az országból kikergette.

A nemzet böcsülete helyreállítva, a vitéz székely névre az árulóktól kért bélyeg Isten és világ előtt letörölve van. De ami visszanyeretett, azt meg kell tartani.

Én a múltak keserveit leginkább az elkorcsosítás, elnémetesedés rendszeréből hiszem származottaknak, azért, ha azt akarjuk, ha múltak keservei soha többé eléidézve ne legyenek, első kötelességünk, mint dögvésztől óvni a népet az elnémetesedéstől.

Magyar legyen a székelnek imája, s magyar […] és hadi éneke, magyar minden szokása s szüvének minden dobbanása.

E célra a nép elöljárói s vezetői működhetnek legnagyobb sikerrel, ezért fő- és altérparancsnokok, nemzetőri századosok, bírák és minden tisztjei a népnek, következőkre szólítom fel Önöket.

A nemzetiség legfőképpen nyelv, öltözet és szokásokban képviseltetik, ebből kiindulva a hivatalos működéseikben, rendeleteikben használjanak Önök igaz, tiszta magyar nyelvet, s azokban a német kanzelláriákba hozzanak igazi magyar szokásokat bé, küszöböljenek ki minden idegen szót, minden idegen szokást.

Természetes jussa mindenkinek olyan köntöst viselni, milyen van és amilyent akaratában senkit gátolni nem lehet, nem is szabad, de midőn hivatalos működésben vannak, a népnek tisztjei illik, hogy nemzeti ruhát viseljenek, ezért a hivatalos szolgálatban azok, akiktől kitelik, vegyenek magokra magyarkát[59] vagy veres sinórkészülettel ellátott zekét, azok, kiktől ki nem telvén, nem kénszeríttetvén.

Soha a magyarnak nagyobb szüksége fegyverre nem volt, soha a magyart a fegyver inkább meg nem illette, mint most, ezért minden hivatalnoknak, minden hivatalos szolgálatban kard legyen oldalán, ebből csak a bírók vetetnek ki.

Végre felhívom a nép minden elöljáróit, kiknek közülük módjuk van, tartsan[a]k egy-egy nyeregszerrel ellátott hátas lovat, nem azért, mintha valaki lóháton járni köteleztetnék, mindenki jár lóháton, szekéren vagy gyalog, amint tőle kitelik és neki tetszik, ebben senki sem gátoltatik, hanem azért, mert ha Isten úgy akarja, hogy az annyi vérrel szerzett és megtartott hazát az ellenség tovább is megtámadni törekszik, s azért egyszer vagy másszor […] népfelkelést kell organizálni, a felkelt népet saját elöljáró tisztek kötelesek vezetni, s a népet tiszteinek ősi szokás szerént lóháton illik vezetni.

Általában kövessenek önök mindent, hogy a nép igaz magyar típusát s harcias szellemét, míg Önök, a nép ellentállásuk többé el ne veszítse.

Kormánybiztos
Mikó m. p.[60]

[59] Értsd: hosszabb szabású zsinóros magyar dolmány.
[60] Ti. Mikó Mihály, csíkszéki kormánybiztos.

21.
A Hadügyminisztertől
Felhatalmazás[61]

1414/13.

Gál Sándor ezredes, a székely határvédi főparancsnok úr részére, ki ezennel a magas nemzeti kormány nevében és mindennemű székelyföldi belügyeket, igazság kiszolgáltatását, újoncállítást, határőrködést, és mennyire a körülmények engedik, az oktatási ügyeket is illetőleg jobb bélátása s lelkiismeretes meggyőződése szerént, mindazon intézkedések tételével és mindazon törvények szabadság elveire fektetik újabb célszerű … [itt megszakadt az írás]

A szentmihályi határon szántóföldek felmérése, úgy mint:

A Nagymező szélyessége 3800 quadratöl, hossza 2800.

S […] felé fordulónak széllyessége 4306 öl, hossza 3800.

A kaszálló szélyessége 1200 öl, hossza 1700 öl.

Csihányosi forduló szélyessége 8095, hossza 2600 [öl].

[A következő bejegyzés 1850. augusztus 13-ai keltezésű, ami azt mutatja, hogy a parancskönyv lapjait később fűzték össze, s a dátumozás szerinti sorrendet eltévesztették.]

22.[62]

6/ 849.

Az ide mellékelt, Czetz tábornok úr által Csíkszék összes polgárihoz bocsájtott felszólítást az altérparantsnoksághoz azon meghagyással küldöm ki, azon felszólítást székely hadfőparancsnok Gál Sándor ezredes úrnak parancsa szerént, minden az altérparantsnokság kerületében lévő falukban körözni. Értetődik az is, hogy az altérparantsnokságok több ezen záradékokból veendő másolatokkal legyenek ellátva, hogy köröztetés annál hamarabb véghez mehessen. Egyébiránt a jeleni parancs, záradékával együtt, egyik altérparantsnokság a másikéhoz a lehető sietséggel átküldeni köteleztetnek.

Magyari százados[63] m/p térparancsnok

Bizonyosan azon örvendetes reményből valátok hozva, hogy Mü, dicső vezérünk, Bém tábornok úr országunknak az ellenségtől és a zsarnokságtól szerencsésen történt kitisztítása után, határai közt is meglátogatandja, s személyesen mond mindnyájatoknak köszönetet, mindég tettlegesen bébizonyított hazafiúi buzgalmatokért, de fensőbb

[61] Másolat.
[62] Másolat.
[63] Ti. Magyary Ferenc.

katonai hivattatása ezt meg nem engedte, hanem fogadjátok ezennel az ő nevében, meghagyására forró köszönetét éppen úgy, mintha személyesen megjelent volna, valamint is mindég azon reménytől mostan is marad áthatva, hogy a fő gondotok lesz a határaitoknak ellenség rontástól való védése, őrizzétek tehát határaitokat mindenfelől az aránt, hogy országunk valaminél most, úgy továbbra is maradjon tisztán mind az ellenségtől, nyújtsatok azután segédkezet ügyünk kivívására, hogy nemsokára magyar hont is oly állapotba hozhassuk, mint jelenleg országunk van. Fogadjátok el a moston ujjommal [sic!] kinevezett hatóságok parancsait, és maradjatok továbbra is oly hazafiúi buzgalommal, mint eddig, s amint tőletek a Haza kívánja.
Brassó, Martius 20-án 849.

Czetz m/p tábornok

Minden faluban a térparantsnokság kerületeiben körözendő.
Csíkszereda, március 30-án 1849.

Gál Sándor rendes ezredes

Minden falusi elöljáróságnak kötelességévé tétetik, hogy a fennebbi rendeletet és felszólítást a nép előtt minél pontosabban tegyék közhírré. Jó lészen a tisztelendők által is az ünnepeken kihirdetni.
Szépvíz, 5. április 849.

Fodor rendes főszázados
Veres Alajos altér biztos

23.
A magyar honvédek [a] hadi szolgálatra erőszakolt osztrák és lengyel katonasághoz[64]

Testvérek, hozzátok és tisztjeitekhez szólunk, kik fülei zárvák a népek szabadsága szózata előtt.

Hozzátok intézzük szavainkat, szegény elcsábítottak, kik mind a barom mészárszékre harcoltatok anélkül, hogy tudnátok, miért kellessék magatokat megöletni.

De mü, honvédek, a szabadságért, az ember legnagyobb kincséért harcolunk, midőn tü csak silány zsoldotokért vívtok.

Tü eszközei vagytok a katonai és segedelmi önkényeknek, különösön tü, lengyelek szégyelljétek magatokat, a szabadság, egy hadvezér ellen harcolni, ki küzületek származik, kit imádunk, ki nevezettetek büszkeségére az általános népszabadság előbajnoka leend.

[64] Másolat.

El kellene benneteket egykor honotokban átkozni, hogy tü fegyvereiteket egy oly magasztos hazafi ellen használni nem átoltátok, hagyjátok el tehát zászlóaljatokot, melyek rövid időn egész Európa gúnytárgyában leendnek.

Tü nálunk a legszeretetteljes fogadtatást várhatjátok anélkül, hogy katonaságra lennétek szorítva, de sőt, hadvezérünk munkás leend abban, hogy mentől előbb őreitek [?] karjai közé juttathassatok.

Ne kényszerítsetek bennünket arra, hogy titeket meg kellessen gyilkolnunk, ha netalán továbbra is ellenünk fegyvert hordozandtok, mert ártatlan véretek szentség gyanánt tiszteltetik. Testvér[eit]ek a Felső-Duna mellett tökéletesen meg vannak verve, egész zászlóaljak engedik magokat elfogattatni, utolérte végre Isten átka ezen véres testvérgyilkolat indítóit, oly rettegett muszka csordák is hőseink által teljesen letipolyták [sic!].

Mü nem akarunk ezáltal dicsekedni, nem szándékunk mondani, hogy a magyar honvédek nálatoknál vitézebbek lennének, de mi az igazságért, a népért, annak tett ügyéért harcolunk, e tészen bennünket erősekké, és ezért áld meg Isten münket győzelemmel. Midőn ti is a nép elnyomattatásáért, melyből ti is származtok, forgassátok fegyvereiket, melyek örökre megleendnek átkozva.

Távozzatok tehát azon gyalázatos zászlók alól, melyek már Isten és emberektől el vannak hagyatva, és mentsétek meg lelkiüsmeretetekkel, egyszersmind életetekkel is. Sem ezen setét csend falai Temesvárnak, mely rövid időn kénytelen leend magát feladni, sem pedig valamelyike a megvert császári seregnek nem nyújthat számotokra segélyt, ha testvéri szavainkra nem hajoltok.

Minden tisztjeitek által ígért segedelem hamisság, miáltal ti már régóta csalatattatok, mert Vindisgrétz[65], Puchner és Urbán[66] tökéletesen verve van, majd egész Bánát a miénk, és Perczel[67] győzedelmes tábornokunk Bém dicső hadvezérrel egyesült, titeket, ha meg nem adjátok magatokot, a föld színéről kiírtand.

a freidorfi táborban Temesvár mellett
az erdélyi magyar seregek Bánátusban

24.
A 6. század altérparantsnokságától
A fő megyebírókhoz, falusi bírákhoz és több elöljárókhoz
Szépvíz, 25. máji 1849.

A székely hadfőparantsnokságnak folyó hó 9-én 600. számok alatt költ rendelése értelmében egy 3 tagból álló bizottmány rendeltetett ki, melynek kötelessége az álladalmi szállásoknak, egyházi és falusi pénztáraknak megvizsgálása.

[65] A már említett Windisch-Grätz tábornagy.
[66] Ti. Karl Urban ezredes, a naszódi román határőrezred parancsnoka.
[67] Ti. Perczel Mór honvéd tábornok.

Ezen század parantsnoksága most idejében azért értesíti az illetőköt, hogy kezelések alatt lévő fennírtak sietőleg úgy elkészüljenek, hogy midőn a bizottmány két-három napok alatt megérkezik, s az eleibe előrendelteték, megjelenések készen állhassanak előhasonlólag a lelkészeknek és kántoroknak járandó úgynevezett canonica portio[68], mennyiségekről iromány az illetők által úgy rendbevivődjön, hogy a bizottmány megérkeztével erről is megkívántató felvilágosítást mutathassanak ki, azaz a canonica portio mennyiségét is kimutathassák. Minden illetők a fennírt rendeletet iktassák jegyzőkönyvbe. Végre meghagyatik, hogy mindenik falusi bíró és elöljáróság pünkösd harmadnapján itten a századnál megjelenni el ne mulassa.

Fodor főszázados
Veres Alajos altérbiztos

25.
A főparantsnokságtól a csíkszeredai Térparantsnokságnak[69]

550. /849.

A sorezredi alakulat eddig tizenegy számot viselt székely huszárezered múlt hó 11-én tartott közgyűlésében meghatározta azon ezered, lótáp (fourage), hogy a revindikált[70] havasok pénztárából kölcsönözetteket, a kötelezés értelme szerint három havi előleges megintés után kamatostól befizetni, minek következéséül a térparantsnokságnak ezennel rendeltetik, hogy minden körébe eső öszveírás alatt volt katonacsaládnak tudomására juttatni, hogy ilyetén tartozásokat kamatjával együtt folyó évi október utolsó napjáig múlhatatlanul béfizetni igyekezzenek a sepsisze[n]tgyörgyi térparantsnoksághoz, ugyan a térparantsnokságtól az érintett pénztárbéli adósok nevei és tartozások menynyisége kimutatásba fogom mentől előbb általküldetni. Addig is a térparantsnokságnak teendő lévén az általános kihirdetést, helységenként kihirdetni, megtetetni, és ennek valóságosan tett véghezvételéről annak idejében magát igazolni.
Nagyszeben, május 19-én 1849.

Czetz m/p tábornok

A szökevényekről minden helységben nagy felvigyázat adatott értelmünkre.

[68] Az erdélyi reformátusoknál az egyházi hivataloknak kánonjogilag meghatározott illetményföldje. Lásd https://archiv.katolikus.hu/szentek2/LEXIKON/00000001.HTM (A letöltés időpontja: 2022. augusztus 27.)
[69] Másolat.
[70] Értsd: visszafoglalt.

26.
Rendelet

Következendő falvak fizetnek hadi adót, úgy mint:

Csíkszentmihály

1. kenyérrészlet	1215
2. zab	200
3. széna	200
4. vágó	2
5. fuvar	16
6. pálinka	100 k[71]
7. bor	200 k
8. ser	390 k
9. készpénz	340 rf.

Mindezeket holnap reggel 8 órakor kivévén, a felső három élelmiszereket, melyeket délkor okvetetlen mindenki héján nélkül befizetendő, a többit pediglen az ide zárt rendelet bővekben kifejti.

A kenyérkészlet adatik holnap és holnapután, hétfőre pedig annyit, szinte mindenkor 12 órakor, amint fenn kimutattatott, a széna és zab pedig, ahogy fenn írtam vagyon, holnapután pedig háromszor annyi részleteket, amint fenn kijelentve vagyon.
Csíkszereda, augusztus 3-án 1849.

B. Márcánt cs. kir. őrnagy[72]

27.
Felcsík kerületi császári-királyi albizottságától a falusi bírákhoz
Szépvíz, november 11-én 849.

A veszély és zavarok által okozott szenvedések után eléggé bizonyítja a tapasztalás, mennyire lehessen becsülni házi csendet, békét és igazgatási jó rendet, hol személy-, vagyon bátorságban áll itt minden. Békés polgár nyugszik, a jó atya békés lélekkel nevelé apró gyerekeit, a fáradt munkás megelégedve költi kevés szerzeményét, s nem egy mindjárt rá következő veszélyre, hanem egy megnyugtató és boldogító jövendőre fordíthatja biztos reményét. Ezt csakis felséges urunk, császárunk kegyelmes karjai alatt éreztük, s hogy megszerzette az áldott csendet, megint ott kezdettük érezni. Azért

[71] Nem azonosított mértékegység.
[72] Ti. báró Franz Marcant, a székely huszárezred őrnagya.

vegye ez ide mellékelt különböző értelmű rendeleteket és a népre kedves értelmű hirdetményeket, s azokat szóval is jól megértetve tégye közhírré, ezen köröző levelet is felolvasva előttik.

Mindezek a nép boldogságára munkálkodnak, és az, aki azoknak hívségesen fejet hajt, értelmét teljesíti, azt bizonyítja bé, hogy felséges urunknak mindenkori hív jobbágya kíván maradni.

Mindenik falus bíró keze alatt lévő népséget parancsolja templomba, és a lelkész urakkal is egyetértve, akár a templom előtt, vagy inkább, hogy nyuguttalan [sic!] megértsék, a templomban tegyék közzé, és hogy e miképpen történt meg, környülállásáról tudósításokat kurta üdön megtenni el ne mulassák, hogy senki jövendőben azzal ne védhesse megát, hogy nem tudta, valamint arról is, hogy faluról falura miképpen köldöttek.

A Simon Sándor kapitány úr parantsolattyából
Bíró strázsamester

Bibliográfia

Hermann 2009. *Hermann Róbert:* Bem felhívása a székelyekhez. In: A forradalom és szabadságharc képes története. Debrecen, 2009.

Imreh 1994. *Imreh István:* Határőr katonatisztek, székbeli elöljárók, falutörvények a Székelyföldön a 18. század végén. In: Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás. Szerk. *Kisbán Eszter.* Budapest, 1994. 17–24. o.

Kedves 2015. *Kedves Gyula:* Tóth Ágoston, Észak-Erdély biztosításának szervezője. In: Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és térképész, 1812–1889. Szerk. *Hermann Róbert – Tóth László.* Budapest, 2015.

Kovács 2014. *Kovács István:* Bem tábornok, az örök remények hőse. Budapest, 2014.

Kőváry 1861. *Kőváry László:* Okmánytár az 1848–9-iki eseményekhez. Kolozsvár, 1861.

Pál-Antal 2017. Csíkszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli források. S. a. r. *Pál-Antal Sándor.* Csíkszereda, 2017.

Treuenfeld 1839. *Treuenfeld, Ignaz Lenk von:* Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch-, orographisches Lexikon. Wien, 1839.

Tamás Csikány

WHERE DID THE 6th COMPANY DISAPPEAR TO; OR, WHAT HAPPENED IN CSÍKSZÉPVÍZ DURING THE YEARS OF THE REVOLUTION?

(Summary)

There are numerous memoirs and historical works on the events of the Hungarian War of Independence of 1848-49 in Transylvania. At the same time, Romanian archives possess groups of sources that have so far escaped the attention of researchers, still waiting to be processed. These include the command books of the companies of the border guards regiments, which provide an authentic insight into the everyday life of the settlements, informing about the calls, news and measures that reached them. The published source was made in the command office of the 6th Company of the 14th (1st Szekler) Border Guards Regiment during the two years of the War of Independence. The company's territory covered 7 settlements, the headquarters being in Csíkszépvíz. An interesting feature of the source is the description of how the office continued to function after the abolition of the border guard system.

Tamás Csikány

WOHIN VERSCHWAND DIE 6. KOMPANIE, ODER: WAS GESCHAH IN CSÍKSZÉPVÍZ IN DEN JAHREN DER REVOLUTION?

(Resümee)

Über die Ereignisse des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–49 in Siebenbürgen existieren zahlreiche Memoiren und historische Werke. Jedoch müssen in den Archiven in Rumänien noch Quellengruppen bearbeitet werden, die der Forschung bisher entgangen sind. Dazu gehören die Kommandobücher der Kompanien der Grenzregimenter, die einen authentischen Einblick in das Alltagsleben der Siedlungen geben und über die dort eingegangenen Aufrufe, Nachrichten und Maßnahmen berichten. Die hier veröffentlichte Quelle wurde in der Kommandantur der 6. Kompanie des 14. (1. Sekler) Grenzregiments während der zwei Jahre des Freiheitskampfes geschrieben. Das Hauptquartier der Kompanie befand sich in Csíkszépvíz, und 6 weitere Siedlungen gehörten ebenfalls hierher. Interessant an der Quelle ist die Beschreibung, wie die Kommandantur nach der Abschaffung des Grenzwachsystems weiter funktionierte.

Tamás Csikány

OÙ EST PASSÉ LA 6E COMPAGNIE OU QUE S'EST-IL PASSÉ À CSÍKSZÉPVÍZ PENDANT LES ANNÉES DE LA RÉVOLUTION?

(Résumé)

Il existe de nombreux mémoires et ouvrages historiques sur les événements de la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849 en Transylvanie. Néanmoins, les archives roumaines conservent des groupes de sources qui ont jusqu'alors échappé à l'attention des chercheurs. Il s'agit notamment de registres d'ordres des compagnies des régiments de frontière qui donnent

un aperçu fiable de la vie quotidienne des différentes localités, rendent compte des avis, des nouvelles et des mesures qui leur sont parvenus. La source publiée fut rédigée dans le bureau d'état-major de la 6e compagnie du 14e régiment de frontière (1er régiment sicule) pendant les deux années de la guerre d'indépendance. Le quartier général de la compagnie se trouvait à Csíkszépvíz, et il y avait aussi 6 autres localités dans sa zone. L'intérêt de la source réside dans le fait qu'elle décrit comment le bureau a continué à fonctionner après le démantèlement du dispositif de garde-frontières.

Тамаш Чикань

КУДА ИСЧЕЗ VI. ВЕК, ТО ЕСТЬ ЧТО ПРОИСХОДИЛО В ЧИКСЕПВИЗЕ (ФРУМОАСЕ) В ГОДЫ РЕВОЛЮЦИИ?

(Резюме)

О трансильванских событиях венгерской борьбы за свободу 1848–49-их годов сделано бесчисленное количество мемуаров и исторических трудов. В то же время в румынских архивах имеются группы источников, которые до сих пор выпали из поля зрения исследователей и ждут обработки. К ним относятся книги приказов рот, возникших у пограничных полков, которые дают достоверное представление о повседневной жизни отдельных населенных пунктов, сообщающих о дошедших до них обращениях, новостях и мероприятиях. Публикуемый источник был сделан в конторе командовании 6-ой роты 14-го (1-го секейского) пограничного полка в течение двух лет борьбы за свободу. Центр полка находился в Чиксепвизе (Фрумоасе), к нему относились еще и 6 поселений. Интересность источника - это изложение того, как контора продолжала функционировать после упразднения пограничной системы.

SÜLI ATTILA

ESZTERGOM VÁROS NEMZETŐRSÉGE 1848-BAN

A neves reformkori statisztikus, Fényes Elek az 1851-ben megjelent *Magyarország geographiai szótára* című kétkötetes művében az alábbiakat írja Esztergomról: „Esztergom, (németül Gran, latinul Strigonium), királyi város, Esztergom v[árme]gyében, a Duna jobb partján, igen szép vidéken, Budához 6 mfd. [mérföld] távolságra, s közel tul a Dunán a bécs–pesti vasutvonalhoz. Elosztatik 4 részre, u. m. a tulajdonkép[p]eni királyi városra, a vizivárosra, Szent-György és Szent-Tamás külvárosokra. A belváros utczái elég rendesek, házai többnyire földszintiek ugyan, de csinosan épültek fa- és cserép zsindelyre; piacza tágas. Van itt kath[olikus] paroch[ia] és kórházi szentegyház, egy igen csinos uj kath[olikus] templom, Sz[ent] Ferencz szerzetesi zárda templommal együtt, n[em] e[gyesült] óhitü imaház, vármegyeház, városház és kath[olikus] kir[ályi] gymnasium, mellyben a sz[ent] benedekiek magyarul tanitanak, tanitóképző-intézet, kisdedovó, érseki praeparandia[1], mellyben a theologiát végzett ifjak gyakorlatilag készittetnek a lelkészi hivatalra, takarékpénztár, postahivatal. Határa a városnak tágas, mert számlál 3051 h[old] szántóföldet, 1622 h[old] rétet, 4548 hold legelő[t], 1137 hold szőlőt, és 3277 hold erdőt a Duna ligeteit és szigetjeit is beszámitva. Fekete homokos szántóföldjei termékenyek, kivált igen jól termik a kukoriczát; legelője nagy részben homokos; szőlőhegye kedves izű fejér és vörös borral, sok gyümölcscsel kedveskedik."[2] A Vízivárosról megjegyzi, hogy az az érsek birtoka. Továbbá, hogy e települések összlakossága 11 454 fő, a polgárok többsége magyar és római katolikus vallású. Mivel a település a magyar római katolikus egyház központja, abban túlnyomórészt a katolikus oktatási intézmények, templomok, kolostorok dominálnak.

A nemzetőrség megalakulása 1848-ban Magyarországon

A nemzetőrség Magyarországon az 1848. évi polgári átalakulás alapvető és egyik legjelentősebb vívmánya volt. A liberális magyar nemesség számára a szervezet mintájául a nagy francia forradalom nemzetőrsége szolgált. Március 15-én a pozsonyi országgyűlés határozatban mondta ki a nemzetőrség szükségességét, és ugyanezen a napon a pesti 12 pont közé is bekerült a szervezet felállításának követelése.

A március közepétől, elsősorban a magyarországi városokban jelentkező spontán szerveződések után a nemzetőrség végleges formáját az április 11-én szentesített áprilisi törvények XXII. törvénycikke határozta meg. Ez a jogszabály szolgálatra kötelezett

[1] Előkészítő iskola.
[2] *Fényes* 1851.

minden olyan 20 és 50 év közötti férfit, aki a meghatározott vagyoni és jövedelmi cenzusnak megfelelt, illetve azokat, akiket az adott törvényhatóság alkotmányos rend fenntartásában érdekelteknek és e kitüntetésre méltóknak ítélt.[3] A nemzetőrség tehát a belbiztonságot garantáló fegyveres erő lett, amely kizárólag a magyar kormány hatáskörébe tartozott.[4]

A nemzetőrség – és a honvédség 1848 szeptemberéig tartó – magyarországi szervezésének folyamatát Urbán Aladár 1973-ban megjelent monográfiájában teljes mértékben feldolgozta.[5] Ezzel szemben a helyi szervezési sajátosságok bemutatásával nagyrészt a mai napig adós a történettudomány.

Az esztergomi nemzetőrség szervezéséről és működéséről ugyanakkor Ortutay András levéltáros-történész átfogó értekezést írta meg 1993-ban.[6] Ő elsősorban a helyi (városi, megyei) forrásanyagra támaszkodva készítette el tanulmányát. Rövid munkánkban az ő kutatásait kívánjuk kiegészíteni az országos levéltári anyagot és a korabeli sajtóközléseket hasznosítva.

Az Esztergom városi nemzetőrség megalakulása

Esztergomban – a többi szabad királyi városhoz hasonlóan – a napóleoni háborúk óta létezett polgárőrség. A szervezet a tehetősebb polgárokból alakult meg, elsődlegesen arra a feladatra, hogy a helyi katonaság hadszíntérre vonulása után biztosítsák a közrendet. A központi hatalom pártolta ezeket a kezdeményezéseket, azonban anyagi támogatást és felszerelést nem biztosított. Az utóbbit a tagoknak maguknak kellett megvásárolniuk. Az esztergomi polgárőrség létszáma 180 fő volt, akik ugyanennyi lőfegyverrel rendelkeztek. Közülük 160 „gránátos" (gyalogos) polgárőr volt, illetve 20 fő a tüzércsapatban szolgált. Az utóbbi 2 darab egyfontos löveggel rendelkezett.[7] A későbbiek folyamán a szerveződő városi nemzetőrségek többsége a polgárőrségekre épült.

A március 15-ei pest-budai események után a megyékben és városokban sorra alakultak a nemzetőrségek. Erre az érseki székhelyen március 18-án került sor. Az ügyben a négy „testvérváros" (Esztergom, Víziváros, Szentgyörgymező, Szenttamás) az alábbi határozatot hozta:

> „[…] itt mindjárt az egyesülés nagy elve tűzetvén ki főirányul, azon elv t. i., mellyel a négy testvér város lakosai közbenjöttével tartott ős népgyűlés közakarattal megállapított, melynek minél előbbi elérését minden jó polgár ájtatos érzettel óhajtja, hogy t. i.

[3] 1847/8-ik évi törvényczikkek, 1848. 68–71. o.

[4] A magyarországi nemzetőrségeket közvetlenül a Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök irányítása alatt működő Országos Nemzetőrségi Haditanács felügyelte.

[5] *Urbán* 1973.

[6] *Ortutay* 1993.

[7] *Urbán* 1973. 18., 29. o. és *Simon V.* 1991. 13–14. o. A tüzérek az ágyúikkal többnyire ünnepi alkalmakkor adtak le díszlövéseket.

mind a négy testvér város, mely századok óta külön válva állott egymástól, egy nagy egésszé összeforrjon; és ezen összeolvadásnak legelső alapjául a közbéke és rendfenntartására szerkesztendő nemzetőrsereg szolgáljon."[8]

Mivel a három mezőváros még megyei és földesúri joghatóság alá tartozott, kikérték azok beleegyezését is, amelyet utólag el is nyertek. A nemzetőrség szervezésére egy bizottmányt állítottak fel, amelynek az alábbi személyek voltak a tagjai: Prinke István főbíró (elnök), Krakoviczer Ferenc, Meszéna János, Kakas Ferenc kapitányok és tanácsosok, Leipolder József szószóló, Bleszl Albert, Nitter Ferenc, Hell Péter, Besze János, Horváth Mihály, Gianone János, Szegesdy József polgárok, Malina János számvevő, valamint Palóczy Tamás, Meszes János, Ács Flórián, Schabernák Károly, Szóda Mihály, ifj. Niedermann Ferenc, Burány János, Feichtinger Sándor, Ujváry Ferenc, Kiczing Mihály, Uhrovics Ferenc, Schönbeck Ignác, Gantner Ferenc, ifj. Farkas Sándor, Pach Károly, Gere Antal és Szitás Antal.

A belépés – mivel az áprilisi törvényeket még nem szentesítették – önkéntes alapon történhetett. A jelentkezők beíratása március 22-én kezdődött el. A héttagú albizottmány „naponkint dél előtti 10 órától 12 óráig együtt ülend és munkálkodását nyilvánosan fogja eszközölni" – rögzítette a Malina János választmányi jegyző által vezetett jegyzőkönyv, melyet a rend fenntartására való figyelmeztetéssel zártak.[9]

A szentgyörgymezői és szenttamási polgárság abban a reményben csatlakozott a kezdeményezéshez, hogy ezáltal elérik az egyesítésüket a szabad királyi várossal.[10]

Az első eredmények biztatóak voltak, így március 29-én népgyűlést tartottak Esztergomban. Erről a város az április elsején írt levelében számolt be a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak, amely többek között a nemzetőri szervezést is koordinálta. Kifejtették, hogy a nemzetőrség összeírására albizottmány alakult. A már rendelkezésre álló 180 fő „fegyveres polgárság" mellett 660 személyt írtak össze nemzetőri szolgálatra. A tisztikar 2 őrnagyból, 4 kapitányból, 3 főhadnagyból, 5 hadnagyból, az altiszti kar 6 őrmesterből, 12 káplárból és egy zászlótartóból állt. Kértek 600 darab „használható" lőfegyvert, mivel – amint jelentették – a közbiztonság a városban jó, de „a nép a zsidóság irányában nagy ellenszenvét tanúsította".[11]

A város fenti levelére a Bizottmány még aznap válaszolt, miszerint a fegyverigényt nem tudják teljesíteni, mivel a budai főhadparancsnokság tájékoztatása szerint nincs tartalék készlet, így az ügyben István főherceg nádor segítségét kérték. Emellett

[8] Idézi: *Ortutay* 1993. 41–42. o.
[9] *Ortutay* 1993. 42. o.
[10] *Simon V.* 1991. 16. o.
[11] Esztergom városának levele a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz Esztergom, 1848. április 1. MNL OL H 1 92.

kifejezték sajnálatukat, hogy a „szabadság és testvériség” ünnepén ilyen megnyilvánulások is történtek.[12]

A zsidóellenes mozgalmakról más forrásunk így tudósít:

> „[…] egy estén a fanatizált tömeg meg akarta rohanni a zsidók házait. Már közel értek a zsidók lakta városrészhez, midőn Besze János ügyvéd, a polgárőrség parancsnoka és a nemzeti mozgalmak vezéralakja, a történtekről értesülve, eléjük sietett, s a tömeg elé állott e szavakkal: Csak holttestemen keresztül. E nem várt fellépésre a zavargók egy pillanatra meghökkentek; ezt Besze János felhasználta, s addig tartotta őket szóval, míg a katonaság meg nem érkezett.”[13]

A törvénytelenségek további elkerülése érdekében Prinke István főbíró nyílt felszólítással fordult a polgársághoz, amelyet nyomtatvány formájában terjesztettek.[14] Az ügy miatt három személyt tartóztattak le, őket néhány napig a városházán tartották fogva, majd szigorú feddés után szabadon engedték.[15]

A közigazgatásilag Esztergom megyéhez tartozó három szomszédos mezővárosban április 2-án alakultak meg a nemzetőrségek, az alábbiak szerint:

Település	**Létszám**
Szentgyörgymező	140 fő
Víziváros	110 fő
Szenttamás	110 fő
Összesen	**360 fő**

1. táblázat: Az Esztergom melletti három szomszédos mezőváros nemzetőreinek létszáma

Andrássy Mihály alispán jelentése szerint a vízivárosiak gránátos egyenruhában szolgálnak, és az érsek testőrségét képezik. Ők szívesen vállalnák a megyében gránátosok kiképzését, illetve kérik, hogy testületük és egyenruhájuk továbbra is megmaradjon. Ezen csapat tagjai között van egy pattantyús egység (tüzér), akik egy tiszt vezérlete alatt állnak és két ágyúval rendelkeznek. A nemzetőrök számára fegyvert nem tud szerezni; a falvakban a törvény kihirdetéséig nem akar nemzetőrséget szervezni.[16]

[12] A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány levele Esztergomhoz. Pest, 1848. április 1. MNL OL H 1 92.
[13] *Ortutay* 1993. 42. o.
[14] Uo. 43. o.
[15] Uo. 44. o. – A témára lásd még *Hermann* 2003. és *Uő* 2020.
[16] Andrássy Mihály alispán levele a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz. Esztergom, 1848. április 3. MNL OL H 1 186. Idézi: *Urbán* 1973. 42. o. Besze személyéről lásd a következő jegyzetet.

Az esztergomi nemzetőrség „motorja” a város országgyűlési képviselője, Besze János[17] liberális politikus volt, aki az 1840-es évektől sokat tett az esztergomi polgárőrség szervezéséért is.

1848. április 5-én a szervező bizottmány ülést tartott a városházán. A nemzetőrségbe belépőket 5 századra osztották, századonként 1-1 kapitányt, alkapitányt, főhadnagyot, hadnagyot, 2 őrmestert és 8 káplárt terveztek választani. A tisztikarban, melynek megválasztására április 9-én került sor, a módosabb földművesek, illetve a város vezetésében lévő kézművesek és kereskedők képviseltették magukat. A századok névsorát – a nemzetőrök pontos címével és megjegyzésekkel – kinyomtatták.

Az április 14-én tartott újabb tanácskozáson az eskütétel napját 19-ére, az uralkodó születésnapjára tűzték ki.[18] Erről szemléletes tudósítás jelent meg a kassai *Képes Ujság*-ban Majer István[19] tollából. Érdemes ezt teljes terjedelmében megismerni:

„Május 1ső napján tartandott közgyűlésen kihirdetendő lévén újjászületésünk chartája, a legujabb törvények, városunk és megyénk közönsége előttei napra egy hálaünnepet rendeztetett, örömmel hirdetendőt, hogy Esztergom népe a reformnak szívből örvend, s minden jót a magasságbelinek köszön, s miután April. 19ke mint a legjobb király születés napja nagyhétbe esett, ugyan ez alkalomra hagyatott ennek is megünneplése. Ezen ünnepnek fő momentumát ábrázolja képünk,[20] mely is Esztergom fő piacát tükrözi, a homloképület a városháza, melynek erkélyéről a roppant nemzeti zászló leng; a hátszínben feltűnő egyház a plebánia templom, jobbra tornyosuló ház a gymnasium, s mellette a megyeház, melyek, miként a többi polgári épületek is, nemzeti lobogókkal ékésvít [sic!]. A városház előtt a háromság ékes szobra, s ez előtt egy zöldág és faalkotványból rögtönözött oltár díszeleg; az oltár előtt a szószék, melyet két felől a képezdei 56 növendék sorokban az énekes kart tévén, s keresztben turszki [sic!] ezred[21] zenekara

[17] Besze János a Borsod megyei Szendrőn született 1811. július 2-án. Jogi tanulmányai után 1835-ben ügyvédi vizsgát tett, majd Esztergomban praktizált. 1846-ban megnősült, felesége Rhédey Katalin volt, akitől egy gyermeke született.
1848. június 19-től Esztergom város nemzetőr őrnagya és parancsnoka volt. Augusztus 10-étől egy zászlóaljjal Komárom várának biztosítására rendelték. Október 19-én Esztergom megye és a város 1500 főnyi nemzetőrével csatlakozott a feldunai sereg parndorfi táborához. Ekkor Kossuth egyúttal a sereg élelmezési biztosává nevezte ki. 1848/49 fordulóján a felső-tiszai hadtest Zemplén megyei dandárjának parancsnoka lett, részt vett a Franz von Schlik altábornagy elleni harcokban. 1849 tavaszán egy ideig a bácskai (IV.) hadtest hadbiztosa volt. Július 15-étől Fejér megye kormánybiztosává nevezték ki, de megbízatását a császáriak előnyomulása miatt már nem tudta átvenni. Követte az országgyűlést Szegedre, majd Aradra.
1850-ben Pesten hadbírósági vizsgálat folyt ellene, 10 év várfogságra ítélték (1851. október 2.). 1856. július 12-én kegyelmet kapott. 1861-ben és 1865-ben országgyűlési képviselővé választották. A kiegyezés után egy ideig a Pénzügyi Legfelsőbb Törvényszék elnöke, majd ismét ügyvéd volt. Aradon hunyt el, 1892. október 16-án. *Weisz* 1936.; *Bona* 2000.; *Ortutay* 1993. 41. o.; *Pálmány* 2002. 108–112. o. (Az életrajzot Csombor Erzsébet készítette.)

[18] Az idézett tudósítás dátumai alapján feltételezhető, hogy az ünnepséget végül elhalasztották.

[19] Majer István (1813–1893), teológiai doktor, választott püspök és nagyprépost, egyházi, pedagógiai, népszerűsítő író, grafikus.

[20] Esztergomi Nagy-piacz. 1848ki April. 30kan. *Képes Ujság,* 1848. május 13. (20. sz.) 159. o.

[21] A magyar kiegészítésű cs. kir. 62. (Turszky-) gyalogezred.

(mely Pestről különösen ez alkalomra hozattatott) hosszas négyszögben zárnak, melynek közepén a megyei, városi és katonai tiszti kar, szerzetesek és más előkelőbbek helyt foglalának. A piacot négyszögben az egyenruhás polgárság és újon alakult nemzet őrség állja körül saját zászlóik alatt, ugyanis a háromságnál jobbra áll a párkányi nemzetőrség, s balra a sz[ent]györgymezei; jobbra lefelé elől az érsekvárosi granátosok[22] zenekarral, s utánnok a sz[ent]tamási őrsereg; balra lefelé a kir[ályi] városi nemzetőrök két százada; a négyszögöt a kir. városi egyenruhások zárják zenekarral; középpett [sic!] vannak az érsek városi pattantyusok két ágyúval, melyet még boldogult Kopácsy Jósef[23] prímástól nyerének, s velők ez alkalommal legelőször léptek síkra; ezek előtt a kir. városiak huszárjai állnak gyalog. Az egész csapatot Bleszl Albert[24] első őrnagy lóháton vezérli. Az összes tanuló ifjuság, s a roppant néptömeg nemzeti rózsákkal ékitve szinte hemzseg, miként rajzunk is mutatja. – A naphajnalán riadót harsogtak utcáinkon, még a várfokán 25 ágyu dörrenet hirdeté a jeles ünnepet, 9 órakor kezdődött az ájtatosság, a népkedveltje és választot[t]ja Taros Vince kanonok lépett a szószékre, és dicsőséget hirdetett istennek a magosságban, s békét a jó akaratu embereknek, e rövid lelkes szózat után következett a teljes egyházi diszben bémutatott hála ének és mise, mely alatt a nép magyar éneke harsogott. Az isteni szolgálat végével a nemzetőrség uj szorosabb négyszögöt zárván, hozzájok másod őrnagy Besze János lelkes beszédet intézve: éltették a jó királyt, kik is ezennel zászlójuk alá esküdtek. Ezt szemle zárá be. – Este az egész város tűzben lobogott, a turszky-zenekar takaródót vert, a lovasőrök trombitákkal, a granátusok fáklyás zenével jártak körül. A városház legbájolóbb képet ragyogtatott. A megyeház óriási sudart (piramis) a szél megfosztá fényétől; több magán házon üdv-szavak fénylettek a király, nádor és közügyérségünk tiszteletére; többi között a fentemlitett vezér, őrnagy Bleszl Albert ablakain a trónon álló Vdik Ferdinand előtt tiszteleg az őrsereg, s ezen ábra alatt ily fölirás: »A legelső magyar ember a király, érte az esztergomi őrsereg készen áll! éljen!« Jobbra külön ablakban egy babérkoszorút tart egy dicsőséget zengető nemtő, hódolat szavakat tartalmazó nádor ő fensége tiszteletére; balra pedig egy nagy 8cas számot virágokkal hint el a nemzeti genius, s a szám felső részin ez van írva: »A magyarnak 8 boldogsága: (derékban írva) Battyányi, Eszterházi, Kossuth, Széchenyi, Deák, Szemere, Klauzal, Eötvös, éljenek!«

A nap jeles volt, kedvezett az ég, a hangulat épületes volt, mert béke és testvériség lelkesité.

Esztergom szebb napot nem látott."[25]

[22] Vagyis a vízivárosi polgárőrség.
[23] Kopácsy József (1775–1847), esztergomi érsek.
[24] Bleszl Albert (1777–1860).
[25] *Képes Ujság,* 1848. május 13. (20. sz.) 160. o.

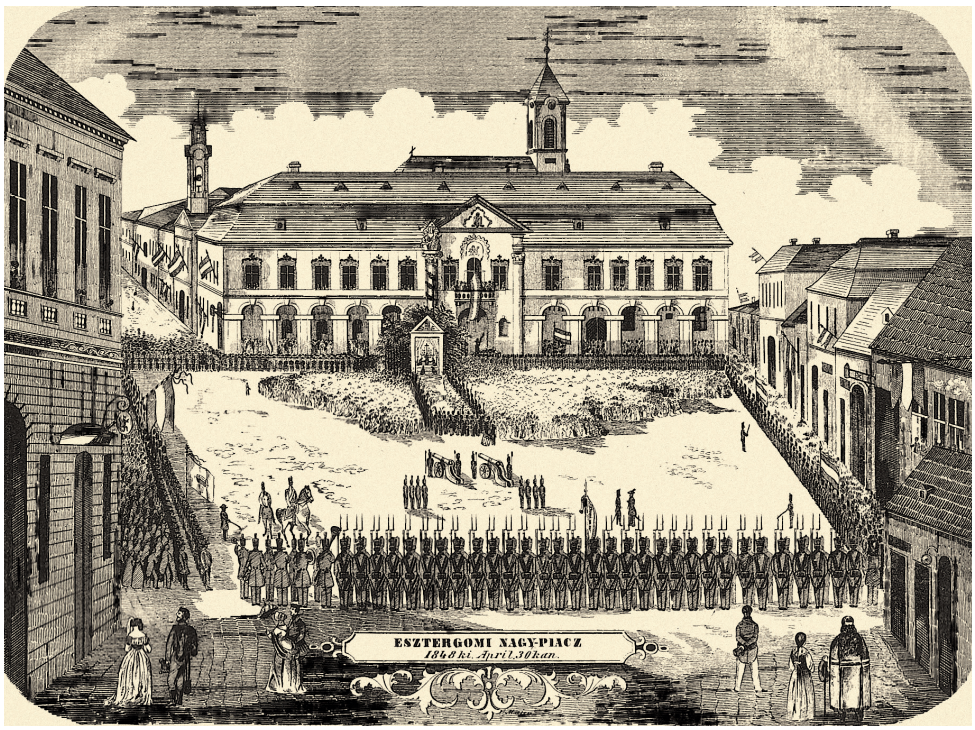

Nemzetőrök eskütétele az esztergomi piactéren 1848. április 30-án (Képes Ujság, 1848. május 13.)

A fegyverbeszerzést a belépőknek kellett megoldaniuk a lehetőségeik függvényében, mivel a központi készletekből kiutalni nem lehetett. A dobok elkészítését viszont a város vállalta.[26]

A nemzetőrségről június végén Besze János az alábbi tudósítást állította össze, amelyet leközöltetett a sajtóban is:

„A megyében összeírt, felesküdött, és már nagyobb részben gyakorlott nemzetőrség száma megközelíti az 5000-et, magában Esztergom városban a 400-at lőfegyverrel s egy új öntetű ágyúval ellátottakon kívül többen vannak 1000-nél, pedig ha akadályokkal nem küzdünk, s a zavart okozók, kik közölt [sic!] főszerepelő volt az esztergomi papság, köröztetett aláírásokkal nem gerjesztettek volna a nép között aggodalmat, őrseregünk felállítása körül örvendetesebb eredményt mutathatnánk fel.

Azonban a mostani idők igényeit ügyesen felfogó s a tisztviselők fölött ébren őrködő első alispánunk erélyessége, sükerben megtöré az izgatók törekvéseit, s ennek kell leginkább tulajdonítanunk Huszár Zsigmond[27] követségbeni megbukását; – ennek azon szerencsés körülményt, hogy városunk' tanácstermeiben az áldott nyilvánosság új életre kelt, s az osztályfalak tettleg lehullva köztünk, a testvéries egyenlőséget egy

[26] *Ortutay* 1993. 44–45. o.
[27] Esztergom megye másodalispánja.

> családdá, elv- és lélekrokonná olvadást idézte elő. Mentsen isten bennünket a vésztől, de jönni fog, e vidék harcias érzettel s bátran szembeszáll vele, mert ismeri honfiúi kötelességét."[28]

A nyilvántartás szerint a városban 1069 nemzetőr volt, ami az összlakosság 15%-át jelentette, amely az országos átlag felett állt.[29] Ugyanakkor a fegyverzet terén nem volt túl rózsás a helyzet. A július 23-án tartott szemlén a zászlóalj 302 szuronyos és 140 vadászpuskával, a többiek pedig „egyenes kaszákkal, s kik még szert erre sem tehetnének, hosszú nyelű vasvillákkal valának felfegyverkezve".[30]

Ebből az időszakból származik a nemzetőrség állapotkimutatása,[31] amelyet az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz küldtek fel. Eszerint a szervezet felépítése így nézett ki:

Század	**Parancsnok**	**Tiszti- és altiszti kar**	**Létszám**	**Hiány**
1.	Hell Péter százados	1 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester, 8 tizedes	166 fő	54 fő
2.	Lefter Mihály százados	1 főhadnagy, 2 hadnagy, 1 őrmester, 8 tizedes	170 fő	58 fő
3.	Gianone János százados	1 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester, 7 tizedes	222 fő	57 fő
4.	Malina János százados	1 főhadnagy, 1 őrmester, 9 tizedes	154 fő	48 fő
5.	Erte Károly százados	2 hadnagy, 2 őrmester, 5 tizedes	232 fő	34 fő
6.	Fodor András százados	1 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester, 5 tizedes	220 fő	55 fő
Összesen	**6 százados**	**5 főhadnagy, 10 hadnagy, 10 őrmester, 42 tizedes**	**1164 fő**	**306 fő**

2. táblázat: Esztergom város nemzetőrzászlóaljának szervezeti felépítése, 1848. július

Az alakulat parancsnoka, Besze János őrnagy a zászlóalj szervezésére, felszerelésére és felfegyverzésére intézkedést sürgetett az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól.[32]

A nemzetőri összeírással a város nem minden lakosa volt megelégedve. Sovány Pál polgár például egyenesen Szemere Bertalan belügyminiszternél emelt panaszt, mivel

[28] *Kossuth Hirlapja,* 1848. július 2. (2. sz.) 7. o.
[29] *Urbán* 1973. 71. o. és *Ortutay* 1993. 46. o.
[30] *Urbán* 1973. 102. o.
[31] MNL OL H 92 2131/nő. Az esztergomi nemzetőrség kimutatása.
[32] Besze János levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Esztergom, 1848. július 23. után. MNL OL H 92 2131/nő.

nem vették fel a szervezetbe. Az utóbbi részletes indoklást kért a törvényhatóságtól az elutasítás okairól.[33]

Az esztergomi nemzetőrség komáromi szolgálata

A délvidéki szerb, majd horvát konfliktus miatt az első felelős magyar minisztériumnak fel kellett készülnie az önvédelmi harc lehetőségére és a haderőszervezés felgyorsítására. Emellett gondoskodnia kellett a magyarországi várak és erődök katonai biztosításáról. Az utóbbiak közül a kiemelkedő fontosságú komáromi Közép-Európa legjelentősebb erődítményrendszerei közé tartozott. Parancsnoka 1845. április 19-étől a 71 éves Friedrich Wilhelm Mertz (1777–1859) császári-királyi altábornagy volt. Mertz idegenkedéssel figyelte a magyar kormányzat hadügyi törekvéseit, de tavasztól látszólag együttműködött a kormánnyal. Ez azonban nem oszlatta el Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök gyanakvását, aki igyekezett megbízható alakulatokat küldeni az erődbe.[34]

Az Esztergom megyei és városi nemzetőrség egy részének Komáromba való vonulásáról augusztus elején érkezett meg a hadügyminiszteri rendelet Besze János őrnagyhoz, illetve a megyéhez.

Az utóbbi augusztus 5-én tartott tanácskozást a tárgyban. A két törvényhatóságnak (megye, város) 5064 összeírt nemzetőre volt, 898 lőfegyverrel. Idézzük ide az egyik korabeli sajtótudósítást:

> „Szép látvány vala, midőn nemzetőreinknek netalán leendő elmenetele hozatván szóba, a megyei tisztikar, hazafiúi érzelmétől lelkesítette, a menőkhöz csatlakozni késznek nyilatkozott. Hogy is ne! Egy életünk, az is minden jóravaló embernél a hazáé; csak mégis szem előtt tartsuk, hogy miképp tehetünk legjobb szolgálatot édes hazánknak! Nem osztozhatunk azok véleményében, kik a tisztviselőket mind csatasíkra kívánják; hát hon nincs-e rendtartó, bizodalmát bíró, értelmes s erélyes férfiakra szükség? S a hosszú évek során képzett férfiakat oly könnyű lenne-e pótolni? Valódi intelligenciának anélkül is szűkében vagyunk, s még a fennlévőt is kockáztassuk? A gömöri gépgyár jelenté, hogy a megyében kívántató fegyvereket 8 hónap alatt kész kiállítani, miután pedig ez idő alatt az országos fegyvergyár is teljes munkálatban leend, s rögtön puskákat sehol sem kaphatni, e megye közönsége múltkor megajánlott 32 ezer pftnyi [pengő forintnyi] fegyveradótól magát felmenté.”[35]

---

[33] Szemere Bertalan átirata az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Budapest, 1848. augusztus 7. Mellette: Az Országos Nemzetőrségi Haditanács levele Esztergom városához. Pest, 1848. augusztus 23. MNL OL H 92 2872/nő.

[34] Az eseményekre lásd Besze János – számos valótlanságot is tartalmazó – emlékiratát. *Besze* 2000. 99–104. o. A téma hiteles feldolgozását adja *Szinyei* 1887. 4–32. o. és *Hermann* 1994.

[35] *Közlöny,* 1848. augusztus 18. (70. sz.) 344. o.

Az ügyben 8-án a városban népgyűlést tartottak, ahol Kollár Antal főjegyző felolvasta Mészáros Lázár hadügyminiszter levelét a megyei és városi nemzetőrség egy részének kimozdításáról. Ács Flóris nemzetőr naplója szerint ekkor „támadtak azonnal egyének, kik minden féle gonosz híreket terjesztettek, úgy, hogy az legjobb gondolkodású hazafiak is kezdettek Besze János ellen fellépni…”[36] Azonban a gyűlésen Besze is felszólalt, és meggyőzte a polgárokat. Ács szerint „Besze János meg van áldva az Istentül egy oly beszéd móddal, hogy az Nép annyira késznek nyilatkozott, hogy nem csak hogy el nem ment volna, hanem kész lett volna az Hazáért talán életét is fel áldozni.”[37]

Másnap a város tárgyalt a megyével, amely századokat állított ki Libád, Kicsind, Párkány, Nána, Kőhidgyarmat, Kéménd, Ebed, Muzsla és Béla nemzetőreiből, akik részben Párkánynál, részben Dunamocsnál csatlakoztak a kimozdított városi nemzetőrséghez.

Az esztergomi nemzetőrök augusztus 10-én a városháza előtt álló Szentháromság szobornál sorakoztak fel, itt Ürge József Sándor plébános szentmisét tartott, majd átkeltek a hajóhídon Párkányba. Az első pihenőt Dunamocsnál tartották, ahol – mint fentebb írtuk – egyesültek a megyei nemzetőrszázadokkal. Itt történt meg az eskütétel, majd a kirendelt előfogatokon indultak Komárom felé. Ács Flóris szerint Besze így határozta meg a misszió célját:

> „[…] hogy ott igen csekél az Vár őrség és az tüzérség jobbjára német. Az Várparancsnok német, tehát Kossuth L[ajos] aggódik, hogy ne talán ezen Várparancsnok valami csempeséget [sic!] ne tégyen, ekkor már Besze János kinyilatkoztatta, hogy az Hazánk veszedelemben vagyon, hanem Kossuth oda törekszik, hogy az egészet kifogja egyenlíteni és nagy reménysége van.”[38]

12-én érkeztek meg a Duna-parti városhoz, azonban Mertz nem engedte be a nemzetőröket az erődbe, hanem a Nádor-vonal területén és a városban szállásolta el őket. A várba csak 16-ától vonulhattak be, amelyre Ács Flóris így emlékezett:

> „Ez 11 órakor parancsoltatott én már fél 12-re tizedemmel útnak indultam, úgy, hogy egy órakor dél után már az mondott helyet berukkoltam[39], tizedemmel felváltottam azonnal az erősség kapujánál és az erősség tetején az őröket, ez után bementem az erősségbe, hol az inspekciós tizedes által adott minden ottlevőket […] ezen nagy és nevezetes erősség minden őrség nélkül volt tizedemen kívül, csak egy öreg volt austriai káplár

[36] Ács Flórián (1819–1870), szabómester, a város neves polgára a szabadságharc alatt a helyi nemzetőr alakulatban szolgált. Naplóját az esztergomi Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma őrzi, ltsz. 70.14.3. (Prokopp Margit szíves közlése.)

[37] *Ortutay* 1993. 46. o.

[38] BBM 70.14.3. Idézi: *Ortutay* 1993. 46. o. és Olvasókönyv 2000. 179–180. o.

[39] Fegyveres erővel bevonul.

lakott ott, ki nekem mindeneket megmutatott és megmagyarázott. Ekkor már magamban csudálkoztam, hogy, hogy hagyhatnak egy ilyen nevezetes helyet ily csekély őrségnek által, minek utána ezen bizonyos sánckáplár beszélette, hogy az felesége az éjjel jött meg Győrbül és hogy az nap érkezett oda két zászlóalj német gyalog katonaság, kik közt feleségének egy ismerőse is volt, ki úgy nyilatkozott, hogy ők Komárom elfoglalására vannak küldve."

Végül 20-án a teljes nemzetőr zászlóalj bevonult a várba.[40]

A nemzetőrök szolgálatáról a komáromi várparancsnokság tájékoztatta a miniszterelnököt. E szerint a zászlóalj a külső védműveken, a nagyszegi, alamási[41] és mócsi őrállomásokon tesz szolgálatot.[42]

Egy szeptember elején kelt kimutatás[43] szerint Besze zászlóaljának pénzigénye az alábbi volt:

Állomány	**Pénzigény**	**Teljes igény**
5 kapitány	80 Ft/fő	400 Ft
5 főhadnagy	40 Ft/fő	200 Ft
10 hadnagy	30 Ft/fő	300 Ft
1 tábori pap	–	35 Ft
1 tábori orvos	–	30 Ft
1 tábori segédorvos	–	15 Ft
1 zászlótartó	–	12 Ft
10 őrmesternek	–	124 Ft
60 tizedesnek	–	496 Ft
1200 közvitéznek	–	4980 Ft
Összesen	**–**	**6572 Ft**

3. táblázat: Esztergom megye nemzetőrzászlóaljának pénzigénye (1848. szeptember 16.)

A komáromi várba indított esztergomi nemzetőrök ügyében a város még augusztus 13-án határozatot hozott. A kimozdított nemzetőrök családjainak ellátása érdekében különadót vetettek ki, hiszen az utóbbiak elestek a kenyérkereseti lehetőségtől.[44]

40 BBM 70.14.3. Idézi: *Ortutay* 1993. 46–47. o.
41 Dunaalmás.
42 A komáromi várparancsnokság levele a miniszterelnökhöz. Komárom, 1848. augusztus 20. MNL OL H 92 2895/nő.
43 MNL OL H 92 3924/nő. Az esztergomi nemzetőrség pénzkelléki kimutatása. Mellette: Gombos László alezredes átirata, amelyben kéri a jelzett összeg kiutalását. (1848. szeptember 16.)
44 Olvasókönyv 2000. 180. o.

Az esztergomi nemzetőrök a pénzbeli járandóságukat a komáromi sóhivataltól kapták meg. Megérkezésükkor, augusztus 12-én 5000 forintot, szeptember elején 1572 forintot, a hónap végén pedig újabb 6572 forintot.[45]

A megyei nemzetőrséggel nem volt probléma, azonban Esztergom városa azonnal panasszal élt Besze ellen Mészáros Lázárnál. Számos dolgot kifogásoltak, például:

– ők a nemzetőrség kimozdításáról nem kaptak hivatalos értesítést, így azt Besze „dicsvágyának" tartják;
– a kimozdított nemzetőrök elesnek a pénzkeresettől, a családtagjaik pedig zúgolódnak – kérdés, hogy valóban felváltják-e őket 5 hét után;
– mivel a nemzetőrök ellátás nélkül vannak, a szabad ég alatt alszanak;
– Komáromban szolgálatra nem osztották be őket, az elvezénylésük felesleges volt, így kérik a visszarendelésüket;
– mivel Besze a táborban van, a parlamenti munkáját nem folytathatja, ezért új országgyűlési képviselőt szeretnének választani.[46]

Még ezt megelőzően Besze is jelentést tett Komáromból a miniszterelnökhöz. Ebben az szerepelt, hogy 380 városi és 820 megyei (11 helység) nemzetőrből álló zászlóaljával 48 óra alatt Komáromba érkezett; a megyei nemzetőrök lelkesek, ellenben a városiak lázonganak; a város vezetése a miniszteri rendelet hiányára hivatkozva a következő váltást nem akarja elküldeni, illetve a kimozdított nemzetőreit vissza akarja rendelni, sőt az általa szabadságra engedett nemzetőröket is visszatartja, pedig a várban állomásozó 62. (Turszky-) sorgyalogezred zászlóalja túlterhelt, állományának egy része beteg-állományban van. A problémák miatt az őrnagy intézkedést sürgetett.[47]

A Besze elleni vádakat a város az augusztus 19-én, Batthyány miniszterelnökhöz írt levelében megismételte. A kimozdított 400 városi nemzetőr a szegényebb néposztályból való, akiket Besze „önzése" az anyagi romlásba kergetett. A nemzetőrség Komáromban szükségtelen, így nem hajlandók váltást küldeni, sőt még a meglévőket is azonnal vissza kell rendelni. Beszét mind az őrnagyi beosztásától, mind a képviselői mandátumától meg kívánták fosztani.[48]

A város panaszára a miniszterelnök augusztus 20-án válaszolt. Kijelentette, hogy a Besze elleni vádak alaptalanok, mivel az őrnagy a hadügyminisztérium rendelete értelmében járt el. Besze a parlament üléseitől hivatalosan van távol. Batthyány leszögezte: „A nemzetgyűlésnek jogát, egy vagy más tagnak hosszabb vagy rövidebb időre

[45] Török Bálint gróf levele a hadügyminisztériumhoz és az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Budapest, 1848. szeptember 24. MNL OL H 92 4408/nő.
[46] Esztergom városának levele a hadügyminisztériumhoz. Esztergom, 1848. augusztus 14. MNL OL H 92 2759/nő.
[47] Besze János őrnagy levele a miniszterelnökhöz. Komárom, 1848. augusztus 17. MNL OL H 92 2891/nő.
[48] Esztergom városának levele a miniszterelnökhöz. Esztergom, 1848. augusztus 19. MNL OL H 92 2890/nő.

szabadságot adni, kétségbe senki sem vonhatja." Ráadásul az esztergomi nemzetőrzászlóalj szükségességének megítélése nem a város, hanem a hadügyminiszter kompetenciája, és az alakulat mindennap 120 nemzetőrt biztosít a szolgálatra. Emellett Komárom város és megye nemzetőreit is berendelték a várba.

Levelét a miniszterelnök az alábbi sorokkal zárta:

> „[…] mondhatom, kellemetlenül érintett Esztergom város közönségének ingerültsége, mellyel [sic!] avval is tanúsít, hogy a szabadsággal haza bocsátott városi egyéneket rendeltetésük helyére visszatérni nem szorítja, éppen akkor, midőn e hon polgárinak az összetartására leginkább vagyon szükségük. E kellemetlen és káros súrlódások megszüntetésére rendeletet tettem, hogy az esztergomi nemzetőrség, amint a szükség engedi, mingyárt haza bocsájtassék, az őrnagy elleni panaszokat ezennel megszüntetteknek tartom, hogyha azonban még ezeken kívül is találna a város okokat alapos vádakra, e beli felterjesztését elvárom."[49]

A város az augusztus 25-én kelt válaszában ismételten kérte a nemzetőrei hazarendelését. Indoklásuk szerint a 22-én tartott közgyűlésükön döntöttek 50 önkéntes nemzetőr kiállításáról, a lakosság a múltbéli (1838 márciusi) árvíz miatt el van szegényedve és adósodva, sőt tönkre mennek, „ha a kebelbeli földmíves és műiparosokból álló nemzet őreinek [sic!] főképp e jelen időben lakhelyeikről eltávolíttatnak; nevezetesen: ha a földmívesek szőlőjük művelésétől, úgy földjeik termésétől, mint jövedelmük fő és egyedüli kútforrásától, a műiparosok pedig a legjövedelmesebb őszi vásároktól eltartóztatnak".[50]

A vita természetesen nemcsak a hivatalos levelekben, hanem a sajtóban is folyt. A *Közlöny* tudósítása szerint a város augusztus 24-én újabb közgyűlést tartott a tárgyban. Itt megismételték a Besze elleni vádakat, azonban időközben megérkezett a miniszterelnök 20-án kelt levele, amely a vádakat alaptalannak minősítette. Végül az alábbi határozatot fogadták el:

> „A többszöri súrlódások okozta sérvek megorvoslása s a városunk kebelében dúló ingerültség megszüntetése tekintetéből, az összes ministeriumot újabbi felírás által megkérni elhatároztuk, miszerint a város közönsége s Besze János őrnagy s országgyűlési képviselő közti viszály megvizsgálására, egy bizottmányt kiküldeni méltóztassék."[51]

---

[49] Batthyány Lajos levele Esztergom városához. Pest, 1848. augusztus 20. Mellette: Utasítás Besze őrnagyhoz, illetve Pázmándy Dénes házelnök igazolása Besze távollétéről; Baldacci Manó báró, ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének átirata a miniszterelnökhöz. Pest, 1848. augusztus 20. MNL OL H 92 2889/nő. Előbbit közli: *Urbán* 1999. II. k. 1101–1002. o. Eszerint Besze engedélyt kapott az országgyűlés üléseitől való távolmaradásra. – A hadügyminiszter engedélyezte a nemzetőrség 4 hetenkénti felváltását. Mészáros Lázár levele Besze Jánosnak. Pest, 1848. augusztus 20. Közli: *Ortutay* 1993. 47. o.

[50] *Ortutay* 1993. 47. o.

[51] *Közlöny,* 1848. szeptember 4. (75. sz.) 451. o.

Besze a *Kossuth Hirlapja* hasábjain ismertette nézetét. Kifejtette, hogy az otthon maradt városi vezetők, akik a hazáért áldozatot hozni nem hajlandók, bujtogatják a nemzetőrök hitveseit. A cikkíró – aki sérelmezte, hogy a város a hivatalos leveleit nem neki, az őrnagynak, hanem az egyik kapitányának küldözgeti – így foglalta össze az ellentét lényegét:

„De hogy ezen az Esztergom városi magistratus némelly gyenge s lelketlen egyénei által előidézett botrányt megérthesse a nagy közönség, lehetetlen el nem mondanom, hogy őrnagyságomból és városi képviselőségemből is kicsapott a városi közgyűlés, melly nagy részt a Dulcamara[52] által összeszedett asszonyokból, kiknek férjei Komáromban távol vannak, s a honn maradni akaró s bennünket bujtogatások következtében felváltani vonakodó városiakból alakíttatott. S mindezt, minden kihallgatás nélkül az esztergomi lelkes többség velem együtt távol létében csak azért tevék, mert a hadügyminister velem csak mint őrnaggyal parancsolt, ki a rendeletet a közgyűlésnek felmutattam, de a nemes városi tanács extra-recepissés[53] ministeri megkeresést várt, s mivel ez nem jött, a városi kapitány izgatásai, s a fentebb nevezett urak Budára s Komáromba járkálgatásai után, egyszer csak azzal a hírrel árasztották el az úgy is szivesen otthon maradni óhajtó városi jó lelkű, de könnyen hivő közönséget, hogy jaj barátaim! árulás, csalás van a dologban! a ministeriumnak esze ágában sem volt az esztergomiakat Komáromba küldeni; ez egyedül a Besze dolga, ő ezt mind csak maga fitogtatásból tette, ő azt hirdette, hogy nem bír az esztergomi harcdühös néppel, mert ha csatára nem viszik őket, kitör a baj, ez az oka, hogy polgártársaink elköltöztek, nekiek mindezt a ministerek mondták stb. stb. azért csapjuk ki mindenből, tegyük főbírónk testvérét őrnaggyá."[54]

Az esztergomi nemzetőrök egy része továbbra is vonakodott a szolgálattól, sőt szökésre is volt példa. Így Besze őrnagy szeptember 21-én, Komáromból kelt levelében intézkedést sürgetett a törvényhatóság vezetőitől. Sorait így zárta:

„Uraim! ha törvényhatóságom által nem pártfogoltatok, úgy hasztalan minden rendelkezésem; szabadságosaim se jöttek vissza a városból, mert látják, hogy a szököttet se küldik fel.

Uraim, az istenért, erélyesség – másképpen veszve van hazánk ügye – ezentúl két hétre lehetetlen helyettest elfogadni; kik nem jöttek, majd fizetik az itt voltak szegény családjait, azért utolsó napokra helyettest küldeni felesleges, csak a szökötteket és szabadságosokat küldjék vissza, mit eddig eréllyel hogy nem tettek, igen-igen nagy kárt s rossz példát okozott.

ki is maradok… [Aláírás]"[55]

[52] Utalás Gaetano Donizetti operája, a *Szerelmi bájital* főszereplőjére, a bájitalt áruló kuruzsló Dulcamarára.

[53] Francia: extra – külön; recepisse (ejtsd: recepisz) – postai elismervény, vevény. Értsd: külön kézbesített.

[54] *Kossuth Hirlapja,* 1848. augusztus 31. (53. sz.) 245–246. o.

[55] Olvasókönyv 2000. 187. o.

A város két nappal később intézkedett a tárgyban. Szeptember 24-ei válaszlevelében Besze még ingerültebb hangnemben fogalmazott:

„Minden következésekért, s jogtalan kegyelet[56] osztogatásért feleljen majd az, ki mindezeknek oka, mert felelni fog szegény üldözött hazánk bíráló széke előtt. […]

Én megtettem kötelességemet, ez ily tárgyba utolsó levelem, mert látom, hogy minden hasztalan, minden ilyetén hivatalos levelemet annak idejében oklevélül hogy szolgálhassanak, levéltárunkba megóvatni kérve, maradok… [Aláírás].”[57]

A városi és megyei nemzetőrök szeptember 25-én még Komáromban voltak. A *Közlöny* tudósítója szerint azonban a „Hadügyminister úr új nemzetőröket rendelt Komárom vár őrizetére; s jól lehet, egyik része városunk és megyénk nemzetőreinek jelenleg is ott van, jövő 29-dikén ismét 1200 nemzetőrünket vezetendi oda Maurovich[58] őrnagyunk. Vajha minden törvényhatóság oly rendesen teljesítné a ministerium és hon kívánatait, mint Esztergom vármegye!”[59]

A nemzetőrök váltása rövidesen megtörtént, így az esztergomiak mentesültek a várszolgálat alól.

Az esztergomi nemzetőrség szerepe az önvédelmi harcban

A pákozdi csata (1848. szeptember 29.) után a Josip Jellačić báró, altábornagy vezette császári-királyi csapatok először Komárom felé vették útjukat, majd az erődrendszer magyar kézre kerülése miatt az osztrák határ felé indultak. Október 6-án Bécsben forradalom tört ki, és az osztrák főváros irányítását a felkelők vették át. A magyar csapatok a határfolyó, a Lajta mentén sorakoztak fel. Október 16-án Esztergom közgyűlése 150 önkéntesen jelentkező nemzetőr felszerelését rendelte el, ők ugyanis vállalták a tábori szolgálatot. Október 18-án hatalmas tömeg fogadta a gőzhajóval érkező Kossuthot, amelyről a *Közlöny* esztergomi tudósítója így számolt be:

„Tegnap futárunk kedves hírrel villanyozta át városunkat, hogy délután az országos honvédelmi választmánynak elnökét a gőzös partjainkra szállítandja, és lőn nagy izgalom, és a hon emberét tisztelők serege érkezésének feszült kebellel nézett elébe. Délutáni két órakor esztergomvárosi és megyei nemzetőrök mintegy másfélezer főre menő csapatban fegyverrel és zene kísérettel nyomultak a Duna partra, Besze János őrnagy vezérlete alatt, majd a fegyverbe lépett érseki mesterképezde ötvenkét növendéke a sereg előcsapatját alakítva, lépett tanáraival síkra, úgy szinte a lovas önkintesek is, a nép pedig, daczára a kietlen szélnek, szinte hullámzott. 5 óra után megdördültek a várfoki

[56] Értsd: Kegy.
[57] Olvasókönyv 2000. 188. o.
[58] Maurovich Károly (1798–1873), az Esztergom megyei nemzetőrség őrnagya.
[59] *Közlöny,* 1848. szeptember 28. (110. sz.) 567. o.

ágyuk, jelt adandók a fellobogozott gőzös közeledtéről, és 6 órakor a népnek harsány éljenzései közt közénk lépett Kossuth Lajos, a hon kedveltje…”[60]

Másnap a beérkező pesti nemzetőrökkel együtt indultak meg az esztergomiak is. Erről Ács Flóris így emlékezett:

„12 órakor már a riadó a dobok által veretett, és jel adatott az elindulásra. A városház előtt összejövénk, és őrnagyunk, Besze János lelkes beszéde után elindultunk ki a Dunához, hol a gőzösök készen vártak. Azokba beszálltunk, az egész Dunapart tele volt néppel, ki bennünket kísértek, sokaknak szemeik könnyeztek, nekem magamnak is, mert azt gondoltam magamban, Isten tudja, látom-e többé születésem helyét, feleségem, szüleim, testvéreim és sok jó hazafi-társaim és barátaimat. Midőn az óra egyet ütött, a régi vár omladéki tetejéről ágyúdörgés szóllott az elindulás jeléül.”[61]

Ebből az időszakból származik Takács István kormánybiztos jelentése a nemzetőrség állapotáról, egyben a nemzetőri szolgálatra kötelezett egyének összeírásáról. Ebben az áll, hogy 698 nemzetőr van, ennek egy része a városhoz, másik része a megyéhez tartozik, parancsnokuk Besze János őrnagy, a gyülekezési hely Esztergom. 48 óra alatt képesek kiindulni. Jelenleg 153 fő van a táborban, szuronyos puskával felszerelve. A városi szolgálatra 30, némely esetben 75 nemzetőr szükséges. A nemzetőrök szegények, a napi munkájukból élnek, emellett kevés lőfegyverrel rendelkeznek.[62]

Időközben Besze újabb megbízatásokat és beosztást kapott az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól, így Horváth Rudolf (1807–1887), az Esztergom-Hont-Nógrád megyei lovas nemzetőrosztály őrnagya kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól, hogy Besze megüresedett helyét elfoglalhassa. A parancsnokváltásra végül nem került sor.[63]

Az esztergomi nemzetőrök Komáromba, majd Győrbe vonultak, ahol Kossuth beszédet intézett a csapatokhoz. Innen gyalog meneteltek tovább, 24-én már Parndorfnál voltak.

1848. október végén egy 5000 fős császári-királyi hadosztály tört be Magyarországra Balthasar Simunich altábornagy vezetésével, és rövidesen Nagyszombatig nyomult, előbbiek azonban többnapos vonulás után harc nélkül érkeztek vissza Pozsonyba, innen pedig gőzhajóval tértek haza november 18-án.[64] Simunich ugyanis az elszigetelten kivitelezett hadműveletét feladva, a magyar hadvezetés kijátszásával ügyesen kibújt a bekerítésből, és harc nélkül tudta átvezetni katonáit a Kárpátok túloldalára.

---

60 *Közlöny,* 1848. október 24. (136. sz.) 671. o. Idézi: *Hermann* 2003b. 90–92. o.

61 BBM 70.14.3. Idézi: *Ortutay* 1993. 47. o., valamint *Besze* 2000. 104. o.

62 Takács István kormánybiztos levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Esztergom, 1848. október 25. MNL OL H 92 6692/nő.

63 Horváth Rudolf őrnagy levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Esztergom, 1848. november 3. MNL OL H 92 7250/nő.

64 *Ortutay* 1993. 47. o.

Ezzel az esztergomi nemzetőrség harctéri szolgálata befejeződött. Az 1848. december 16-án induló császári-királyi támadás rövidesen elérte a megyét és a várost. A nemzetőrségeket lefegyverezték, a birtokukban lévő fegyvereket pedig beszedték.

Az önkéntes nemzetőrség szervezése Esztergom városában

Az önkéntes mozgó nemzetőrség intézményét az állandó nemzetőrségnek a harcterén tanúsított alkalmatlansága hívta életre. Batthyány Lajos miniszterelnök az 1848. augusztus 13-án kiadott rendeletében határozta meg az önkéntes nemzetőrség követelményrendszerét. A cél az volt, hogy a nemzetőrök közül azokból az egyénekből, akik önkéntesen vállalják a háború végéig tartó szolgálatot, külön alakulatokat, azaz zászlóaljakat hozzanak létre. Az önkéntes nemzetőrök összegyűjtésére négy tábort jelöltek ki: Vác, Pápa, Szolnok és Arad. Itt végezték a belépők kiképzését és felszerelését.[65]

Esztergom szabad királyi város 1848. augusztus 22-én döntött 50 önkéntes nemzetőr kiállításáról, felszereléséről és felfegyverzéséről. Őket a területileg illetékes, Ivánka Imre honvéd őrnagy parancsnoksága alatt álló váci táborba küldték.[66] Az Esztergom városi és megyei önkéntesek a tábor 3., hont-esztergomi zászlóaljába kerültek. Az alakulat részt vett a pákozdi és a schwechati csatában, majd november 17-én a zászlóaljparancsnok, Heley János jelezte a legénység hazatérési szándékát. Az alakulat állományának többsége november végén hazatért.[67]

Kezdeményezés a városi nemzetőri tüzérség létrehozására

A vízivárosi polgárőrséget ismertető résznél utaltunk arra, hogy az alakulatnak volt egy 20 fős tüzércsapata, és 2 egyfontos löveggel rendelkeztek. A városi tüzérség kérdése az 1848. december 7-én tartott közgyűlésen merült fel ismét:

> „A fennforgott tárgyak közt még egy közérdekű indítványt hozott fel Kollár Antal, miszerint a városi nemzetőrök közöl eddig mintegy 40 egyén Szachó vasúti mérnök és volt tüzér oktatása mellett szorgalmatosán gyakorolja magát a tüzérségre; minthogy pedig különösen a tót mozgalmakra nézve Esztergom nevezetes fontosságú hel[l]yé válhatik, hogy a tüzérség tanulására kiállott egyének a haza szolgálatában, midőn kívántatni fog, célszerűleg alkalmaztathassanak, mind a város védelemben tartása tekintet[é]ből, mind pedig a szükséges gyakorlatokhoz a honvédelmi bizottmánytól néhány kisebbszerű ágyú kéressék.”[68]

---

65 *Urbán* 1973. 185–195. o.
66 *Ortutay* 1993. 47. o.
67 *Hermann* 1990. 167. o.
68 *Közlöny,* 1848. december 14. (183. sz.) 882–883. o.

A felvetéshez hozzászólt Besze is, kifejtve, hogy kisebb űrméretű lövegekkel az Országos Honvédelmi Bizottmány nem rendelkezik, a hatfontos tábori lövegek pedig a hadsereg számára vannak fenntartva. A fővárosban működő ágyúöntő műhely huszonnégyfontos löveget tudna biztosítani, ennek szállítása és üzemeltetése azonban költséges. Ő azt javasolta, hogy ennek ellenére kérjenek egy ilyen ágyút, és annak anyagából készítsenek több hatfontos löveget. Malina János tanár pedig felvetette, hogy használhatják a harangokat is ágyúöntésre, a kiképzés céljából pedig kérjék kölcsön a vízivárosi polgárőrök 2 egyfontos lövegét.[69]

A kezdeményezés megvalósulásáról nem rendelkezem adattal.

Összegzés

Esztergom szabad királyi város – a többi városi törvényhatósághoz hasonlóan – kezdeményezőként lépett fel 1848. március idusán a nemzetőrség létrehozásában. Az intézmény népszerűsítésében fontos szerepet játszott a napóleoni háborúk óta létező polgárőrség intézménye, amely természetesen igyekezett a különállását az új hatalmi struktúrában is megőrizni. Ezt Batthyány Lajos miniszterelnök érthető módon nem támogatta.

Bár a település több része (Víziváros, Szentgyörgymező, Szenttamás) jogilag különálló testet képezett, az ezekben alakult őrseregek szervezetileg a városi alakulatba tartoztak, és ez ellen a megyei és földesúri hatóságok sem emeltek kifogást. Az így létrejövő egységes városi nemzetőrség a hagyományos rendfenntartó feladatának eleget tudott tenni, azonban tartós, harctéri vagy rendszeres katonai szolgálatra már alkalmatlan volt. Még olyan korlátozott esetben is, mint a közelben lévő komáromi erőrendszerben való négyhetes szolgálat, hiszen ez a családfőket már egzisztenciálisan is fenyegette. Ezek a problémák azonban nem helyi, hanem rendszerszintű nehézségek voltak, amit természetesen a kormány is érzékelt, és lehetőségeinek függvényében kezelt is. A honvédség és az önkéntes nemzetőrség felállítása a fenti okok miatt vált szükségessé.

Az említett nehézségektől függetlenül az esztergomi nemzetőrség kivette részét az önvédelmi harcból, és története a nagy múltú város históriájának méltó mozzanatát jelenti.

[69] *Közlöny,* 1848. december 14. (183. sz.) 882–883. o.

Rövidítések, bibliográfia

1847/8-ik évi törvényczikkek, 1848.	1847/8-ik évi országgyűlési törvényczikkek. Pozsony–Pest, 1848.
BBM 70.14.3.	Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma. Ács Flórián naplója.
Bona 2000.	*Bona Gábor:* Megyesi Besze János. In: Tábornokok és törzstisztek az 1848-49. évi szabadságharcban. Online adatbázis. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/megyesi-besze-janos-2803/ (A letöltés időpontja: 2023. április 29.)
Besze 2000.	*Besze János:* Naplójegyzetek-emlékezések. In: Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2000. 70–120. o.
Fényes 1851.	*Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-fenyes-elek-BABC3/e-BB5ParndorfE9/esztergom-BB68A/ (A letöltés időpontja: 2023. április 29.)
Hermann 1990.	*Hermann Róbert:* Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29. – 1849. január 18.) In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László, 1790–1849. Szerk. *Molnár András.* (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 133–219. o.
Hermann 1994.	*Hermann Róbert:* Klapka György tevékenysége 1848 márciusától 1849. január elejéig. In: Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Szerk. *Kiss Vendel.* Komárom, 1994. 39–64. o.
Hermann 2003.	*Hermann Róbert:* „Felszedek utamban minden fegyveres népet". Kossuth Lajos harmadik toborzóútja. 1848. október 17–27. In: „Felszedek utamban minden fegyveres népet". (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben.) Szerk. *L. Balogh Béni.* (Castrum Könyvek 10.) Tatabánya, 2003. 79–149. o.
Hermann 2020.	*Hermann Róbert:* Antiszemita mozgalmak Magyarországon 1848 tavaszán és nyarán. In: A rendszerváltástól a megtorlásig – Tanulmányok az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetéről. ('48-as KönyvTár.) Budapest, 2020. 109–140. o.

MNL OL H 1	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai.
MNL OL H 92	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen Kezelt Általános Iratok.
Ortutay 1993.	*Ortutay András:* Esztergomi nemzetőrök 1848-ban. *Limes, tudományos szemle,* 6. (1993) 1. sz. 41–50. o.
Olvasókönyv 2000.	Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt. Vál. és szerk. *Bencze Cs. Attila.* (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 6.) Komárom, 1998.
Pálmány 2002.	Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002.
Simon V. 1991.	*Simon V. Péter:* A polgárőrség intézménye 1848 tavaszán. In: Folia Historica – A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve 15. Budapest, 1991. 11–24. o.
Szinnyei 1887.	*Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek). Budapest, 1887. [Reprint kiadás: Komárom, 2000.]
Urbán 1973.	*Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
Urbán 1999.	Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. Vál., jegyz., előszó *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
Weisz 1936.	*Weisz Márton:* Besze János életrajza. Budapest, 1936.

Attila Süli

THE NATIONAL GUARD OF ESZTERGOM IN 1848

(Summary)

In our paper we present the history of the National Guard of Esztergom, a free royal town, and the independent settlements that were incorporated into it in 1848. Local historiography has already made considerable progress in this field, but to get the full picture it is necessary to consult and examine the sources preserved in the National Archives of Hungary. The organisation of the city's national guard brought to the surface problems that were also occurring at national level. Social movements taking form in the framework of anti-Semitic riots, shortages of training, equipment and arms, and resistance to mobilisation, were local manifestations of the difficulties of establishing the institution.

Attila Süli

DIE NATIONALGARDE DER STADT ESZTERGOM (GRAN) IM JAHR 1848

(Resümee)

In der vorliegenden Studie wird die Geschichte der Nationalgarde von Esztergom, einer königlichen Freistadt, und der unabhängigen Siedlungen, die mit ihr zusammengewachsen waren, im Jahr 1848 vorgestellt. Die Geschichtsschreibung hat auf diesem Gebiet bereits beträchtliche Fortschritte erzielt, aber um ein vollständiges Bild zu erhalten, ist es notwendig, die im Landesarchiv des Ungarischen Nationalarchivs aufbewahrten Quellen einzubeziehen und zu untersuchen. Die Organisation der städtischen Nationalgarde brachte diejenigen Probleme ans Licht, die auch auf nationaler Ebene zum Vorschein kamen. Die sozialen Bewegungen im Zusammenhang mit den antisemitischen Ausschreitungen, die Mängel in Bezug auf Ausbildung, Ausrüstung und Bewaffnung sowie der Widerstand gegen die Mobilisierung stehen stellvertretend für die Schwierigkeiten beim Aufbau der Institution auf lokaler Ebene.

Attila Süli

LA GARDE NATIONALE DE LA VILLE D'ESZTERGOM EN 1848

(Résumé)

Cet article présente l'histoire en 1848 de la Garde nationale de la ville libre royale Esztergom et des localités autonomes toute proches de la ville. L'historiographie locale a déjà produit des résultats remarquables dans ce domaine, mais pour avoir une vue globale, il est nécessaire de consulter et d'examiner les sources conservées dans les Archives Nationales des Archives de Hongrie. L'organisation de la garde nationale municipale a mis en lumière des problèmes qui avaient également émergé au niveau national. Les mouvements sociaux sur fond d'agitations antisémites, les insuffisances en matière de formation, d'équipement et d'armement, ainsi que les résistances à la mobilisation sont représentatifs des difficultés liées à la mise en place de cette institution au niveau local.

Аттила Шюли

НАЦИОНАЛЬНАЯ ГВАРДИЯ ГОРОДА ЭСТЕРГОМА В 1848-ОМ ГОДУ

(Резюме)

В данной статье мы представляем историю национальной гвардии вольного королевского города Эстергом и независимых поселений, срастившихся с ним в 1848-ом году. Краеведение в обработке этой темы уже добилось серьёзных результатов, но в то же самое время, чтобы составить полную картину, необходимо включить и тщательно изучить, рассмотреть источники, сохранившиеся в Национальном Архиве Венгерского Национального Архива. В ходе организации городской национальной гвардии выявились, всплыли на поверхность и те проблемы, которые возникли и на общенациональном уровне. Общественные движения, возникающие в рамке, контексте антисемитских беспорядков, недостатки подготовки, оборудования и вооружения, а также антипатия к мобилизации представляют собой трудности, связанные с внедрением учреждения на местном уровне.

MOLNÁR ANDRÁS

LÁZÍTÁS A NEMZETŐRÖK TÁBORI SZOLGÁLATA ELLEN

Rögtönítélő bíráskodás Zala megyében 1848 nyarán

„Zalaegerszegen jelenleg a rögtönítélő bíróság működik. Pusztaszentlászló, Ederics s még egy pár községekből lázítók mentek széjjel, arra izgatni a népet, hogy a haza védelmére ki ne álljon, de a szerencsétlenek a tárnoki nemzetőrök által elfogattak s Egerszegre kísértettek, s most életök a bírák kezében van" – adta hírül a *Kossuth Hirlapja* 1848 júliusában.[1] A Zala megyei nemzetőrök lakóhelyükről való kimozdítása és Drává menti tábori szolgálata elleni lázítás, valamint a lázítókkal szembeni – országosan egyedülálló – büntetőeljárás nem ismeretlen a történeti irodalomban. Zala megye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyveit és Csány László kormánybiztosi iratait felhasználva Novák Mihálytól kezdve, Urbán Aladáron át e sorok írójáig többen foglalkoztak vele, illetve utaltak rá röviden,[2] s néhány, ez ügyre vonatkozó fontos forrás részlete vagy egésze is napvilágot látott. Ember Győző a zalai első és másodalispán, Csillagh Lajos és Zalabéri Horváth Vilmos Csány László királyi biztoshoz írt leveleinek részleteit és Kóczán József közvádló államügyészi előterjesztését tette közzé, Hermann Róbert Csány két levelét publikálta, jómagam pedig Deák Ferenc Zala megyéhez intézett igazságügyminiszteri leiratát adtam közre.[3] Tanulmányom ezekre, valamint a zalai megyebizottmány további jegyzőkönyvi bejegyzéseire és irataira, a zalaegerszegi kerületi törvényszék és a zalai cs. kir. Megyehatóság irataira, főként pedig a Zala megyei rögtönítélő bíróság mindeddig ismeretlen jegyzőkönyvére, valamint az abba bemásolt tanúvallomásokra és az üggyel kapcsolatos hivatali levelezésre támaszkodva dolgozza fel a nemzetőrök tábori szolgálata elleni lázítás és a lázítókkal szembeni büntetőeljárás történetét.[4]

Mint ismeretes, 1848 júniusára olyan feszültté vált Magyarország és Horvátország politikai viszonya, hogy tartani lehetett Jellačić horvát bán csapatainak betörésétől. A támadás elhárítására és a horvátok elrettentésére Csány László, mint a Batthyány-kormány királyi biztosa, egy kisebb részben sorkatonaságból és honvédzászlóaljakból,

---

1 *Kossuth Hirlapja,* 1848. július 7. (6. sz.) 23. o.

2 *Novák* 1906. 32., 149. o.; *Aradi* 1972. 18–19. o.; *Urbán* 1973. 164., 207. o.; *Vajda László – Vajda Lászlóné* 1974. 15. o.; *Molnár* 1996. 210–211. o.; *Vajda Lászlóné* 1999. 19. o.; *Bekő* 2021. 126–127. o.

3 *Ember* 1951. 63–68. o. (részleteiket közli: *Bekő* 2021. 126–127. o.); *Hermann* 1998. I. k. 81–82., 84. o.; *Molnár* 1998a. 293–294. o. (részletét közli: *Molnár* 1996. 211. o.).

4 A Zala megyei rögtönítélő bíróság jegyzőkönyve és az ügyre vonatkozó hivatali levelezés felkutatásáért, valamint kéziratom szakmai átnézéséért ezúton is köszönetet mondok Németh Györgynek, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára főlevéltárosának.

nagyobbrészt pedig nemzetőrökből álló védőkordont szervezett a horvát határszélre – Zala, Somogy és Baranya megyének a Dráva folyó által határolt peremére.[5]

Zala megye döntéshozó önkormányzati testülete, az Állandó Bizottmány 1848. június 17-én tárgyalta Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. június 13-ai felhívását, amely elrendelte, hogy a megye a veszélyhelyzetre való tekintettel „háza és haza védelmére legalább 3000 polgárt állítson ki két hét alatt" és fegyverezze fel őket. A bizottmány a jelen lévő Csány László javaslatára a kért létszám kétszerese, 6000 zalai nemzetőr kiállítását és a Dráva mentén létesítendő védővonalra való irányítását határozta el. Alapvetően önkéntesek jelentkezését várták az 1848. évi XXII. törvénycikkben foglaltak alapján nemzetőri szolgálatra kötelezett férfiak közül, arra az esetre pedig, ha így az adott településre kirótt keretlétszám nem telne be, egy öttagú bizottságra bízták, hogy jelölje ki a tábori szolgálatra indítandó további személyeket. A bizottmány Zalabéri Horváth Vilmos másodalispánt nevezte ki a megye nemzetőrségének fővezérévé, és megbízta a táborba vonuló nemzetőr alakulatok felügyeletével. A kimozdítandó nemzetőröket járásonként zászlóaljakba szervezték, s összeírásukra a területileg illetékes fő- és alszolgabírókat rendelték ki az egyes helységekbe.[6]

Zala megyében – ahol, főleg a Dráva vidékén, már 1848 tavaszán mérsékelt ellenállás jelentkezett a nemzetőrség szervezésével és a nemzetőrök összeírásával szemben[7] – június második felében többnyire rendben zajlott a nemzetőrök kiállítása, néhány településen azonban határozott ellenszenv mutatkozott a tábori szolgálat iránt. A Kapornaki járás főszolgabírója, Sümeghy Ferenc június 21-én aggodalommal jelentette Csány Lászlónak, hogy a Nagykanizsa közelében lévő népes helységben, Szepetneken aznap összegyűlt helybeli, sormási, eszteregnyei, bajcsai, fityeházai és kollátszegi nemzetőrök nem fogadták el a kiállítás tervezett rendjét és módját, sőt azt kereken meg is tagadták, így nem teljesíthette az összeírást.[8] Miután a nemzetőrök felügyeletével megbízott Zalabéri Horváth Vilmos másodalispán június 22-én azt írta Csillagh Lajos első alispánnak a nemzetőrök kiállításáról, hogy „némely helyeken igen lelkesen, több helyeken pedig nagy ellenszenvvel veszik a dolgot", a március óta parasztlázadástól tartó első alispán másnap azzal a megjegyzéssel továbbította a királyi biztosnak Horváth levelét, hogy „az őrsereg nagyobb részének a kiállításra ellenszenve vagyon".[9] A Kapornaki járás egyik alszolgabírója, Thassy Lajos június 23-án jelentette a másodalispánnak, hogy a gondjaira bízott településeken mintegy 585 nemzetőrt sikerült kiállítani. Több

5 *Urbán* 1973. 159–169. o.

6 MNL ZVL ÁB jkv. 1848:956.; *Jelenkor,* 1848. június 25. (74. sz.) 302. o.; vö. *Urbán* 1973. 164. o.; *Vajda László – Vajda Lászlóné* 1974. 15., 18. o.; *Molnár* 2022. 189. o.

7 *Urbán* 1973. 63. o.

8 Sümeghy Ferenc levele Csány Lászlóhoz. Nagykanizsa, 1848. június 21. MNL OL H 103. Zala m. lev. 29. sz.; vö. *Aradi* 1972. 18–19. o. és *Urbán* 1973. 164. o.

9 Csillagh Lajos levele Csány Lászlóhoz. Lendva, 1848. június 23. és ennek melléklete: Zalabéri Horváth Vilmos levele Csillagh Lajoshoz. [Hely nélkül], 1848. június 22. MNL OL H 103. Zala m. lev. 33. sz.

helységben kifejezetten lelkesen fogadták a tábori szolgálatot, és akár az összes helybeli nemzetőr hajlandó lett volna kivonulni, némely falvakban azonban csak vonakodva álltak ki. A búcsúszentlászlóiak sem lelkesedtek a kimozdításért, ám végül mégis sikerült közöttük 30 önkéntest találni, annak ellenére, hogy kijelentették: „…ők mesteremberek, mesterségeken kívül semmi kereset módjok nincs, ha hazulról hosszabb időre távozniuk kell, hon maradandó családjok éhhalással küzd".[10] (Búcsúszentlászlón 1848 júniusának elején 47 – köztük négy, a nemzetőrségi törvényben előírt kritériumoknak meg nem felelő, a vagyoni cenzust el nem érő, de az illetékesek által a rend fenntartásában érdekeltnek, illetve a szolgálatra méltónak talált, úgynevezett „önkénytes" – nemzetőrt írtak össze, s közel háromnegyedük, 34 fő valóban kézműves volt.)[11]

A legaggasztóbb híreket ugyanezen a napon Sümeghy Ferenc főszolgabíró közölte Zalabéri Horváth Vilmossal: amikor június 22-én Söjtörre ment, hogy összeírja a kiállítandó nemzetőröket, a helyi nép – noha földesuraik önkéntesnek ajánlkoztak – „egyenesen megtagadta a kiállást". (A söjtöri nemzetőrségnek 1848 júniusában 63, köztük hét, a törvényben előírt kritériumoknak meg nem felelő, „önkénytes" tagja volt. Túlnyomó többségük, 53 fő földművesként kereste kenyerét, s három mesterember, egy-egy kasznár és jegyző, valamint két-két ügyvéd és esküdt mellett itt lakott és teljesített nemzetőri szolgálatot maga a főszolgabíró is.) Sümeghy Ferenc kiderítette, hogy a pusztaszentlászlóiak az előző napokban Dani Ádám és Fullér Máté személyében követeket küldtek Pusztamagyaródra és Söjtörre, azzal a felhívással, hogy „semmi szín alatt az őrseregbe fel ne álljanak", és a dolog már odáig fajult, hogy „a felállást megtagadó egyik helység seregesen vonul a másikba a felállás ellen izgatni". A főszolgabíró úgy látta, hogy a nemzetőrök kiállítása azon a tájon lehetetlen, sőt, talán a tisztviselők és földesurak személye is veszélyben forog, ezért azt kérte a másodalispántól, értekezzen Csány Lászlóval, hogy tanácsos lenne-e a lázítók ellen a törvény szigorát alkalmazni, vagy inkább várjanak az eljárással, míg a kedélyek lecsillapodnak.[12] A másodalispán azonnal Csány Lászlóhoz továbbította a főszolgabíró levelét, hogy a királyi biztos hivatali hatalmánál fogva mielőbb rendelkezhessen a „kivilágosult izgatás érdemében" netalán szükséges katonai karhatalom alkalmazásáról.[13]

Amikor Zalabéri Horváth Vilmos június 24-én elment Söjtörre, Pusztaszentlászlóra és Pusztamagyaródra, valamint a pusztaedericsieket is maga elé rendelte, szintén

[10] Thassy Lajos levele Zalabéri Horváth Vilmoshoz. Szentmihály, 1848. június 23. MNL OL H 103 Zala m. lev. 34. sz., melléklet.

[11] MNL ZVL Nemzetőri összeírások, Kapornaki járás felső vidéke, Búcsúszentlászló község – Az „önkénytes" kifejezést itt (és Zala megye más településein is) a nemzetőri összeírások „Észrevételek" rovatában tüntették fel.

[12] Sümeghy Ferenc levele Zalabéri Horváth Vilmoshoz. [Hely nélkül], 1848. június 23. MNL OL H 103 Zala m. lev. 34. sz., melléklet. Vö. *Aradi* 1972. 19. o. A söjtöri nemzetőrség névsora: MNL ZVL Nemzetőri összeírások, Kapornaki járás felső vidéke, Söjtör község.

[13] Zalabéri Horváth Vilmos levele Csány Lászlóhoz. Zalaegerszeg, 1848. június 23. MNL OL H 103 Zala m. lev. 34. sz.

aggályosnak és valóságosnak tapasztalta a nemzetőrök kimozdítása elleni izgatást. Világossá vált számára, hogy a pusztaszentlászlóiak és a pusztaedericsiek megbízottjai már bejárták a környező falvakat, és azok lakosságát mindenféle módon igyekeztek lebeszélni a nemzetőrségbe való kiállásról. Miután a másodalispán visszatért Zalaegerszegre, őrizetbe vetette azt a hét személyt, akiket a nemzetőrök kiállítása elleni lázítás miatt Deák Lajos és a tárnoki nemzetőrök a községük szőlőhegyén aznap délután fogtak el és kísértek be a megyeszékhelyre. Zalabéri Horváth Vilmos aznap a következőt jelentette Csány Lászlónak:

> „Mindezekhez képest tehát a lázítás nem képzeletben, hanem valóságosan létezvén; miután véleményem szerint a rögtönítélő törvényszéknek megtartása kikerülhetetlen volna, azonban rendelkezésem alatt semmi legkevesebb rendes katonaság se létezne, ezzel ezen jelentésem mellett tisztelettel megkérem tisztelt Királyi Biztos Urat, hogy rendes katonaságot, vagy más akárminő erőt a netalántáni szükséges alkalmazhatás végett rendelni méltóztatna, addig is a fentebbi letartóztatottak eránt a vizsgálat megkezdetni és őrizet alatt tartatni fognak."[14]

A megyeháza tömlöcébe zárt, vizsgálati fogságba vetett lázítók elleni büntetőeljárás előkészületeként Zala megye Állandó Bizottmányának június 26-ai zalaegerszegi ülésén döntés született a megye alig egy hónappal korábban létrehozott rögtönítélő bíróságának összehívásáról. István nádor ugyanis a Zala megyében tapasztalt „bujtogatás, lázítás és közbátorság elleni törekvés", valamint a határszélen mutatkozó izgatás megakadályozására május 20-án rögtönítélő bíróság azonnali felállítását rendelte el a megyében, annak hatáskörét pedig kiterjesztette mindazon bujtogatókra, lázadókra és lázítókra, akik „bárkinek személy- és vagyonbátorságát tettleg és erőszakosan megsértik vagy megsérteni tettlegesen kísérlik, bár közbejött törvényes erőhatalom által annak végrehajtásában meggátoltatnak". A zalai megyebizottmány május 22-ei ülésén közhírré tették a nádori rendeletet, a megye rögtönítélő bíróságának közbírájává pedig kineveztek kilenc jogi végzettségű zalai táblabírót. Elnökük Zalabéri Horváth Vilmos másodalispán lett, akit utasítottak, hogy szükség esetén hívjon össze meghatározott számú tagot, alakítsa meg velük a rögtönítélő törvényszéket, a bevádolt személyek felett pedig hozasson ítéletet, és azt hajtassa is végre.[15] Mivel azonban Zalabéri Horváth Vilmos a nemzetőrséggel kapcsolatos feladatai, illetve távolléte miatt mégsem láthatta el az elnöki teendőket, helyette a június 26-ai bizottmányi ülésen Csillagh Lajos első alispánt választották meg a lázítók felett ítélkezni hivatott rögtönítélő bíróság elnökévé, míg a törvényszék tagjává Nagy Antal, Orosz Ferenc, Sümeghy Mihály és Légmán Elek rögtönítélő közbírákat, valamint Farkas Endre és Nagy Dániel táblabírákat nevezték ki.[16]

---

[14] Zalabéri Horváth Vilmos levele Csány Lászlóhoz. Zalaegerszeg, 1848. június 24. MNL OL H 103 Zala m. lev. 35. sz. Közli (az utolsó sorok elhagyásával): *Ember* 1951. 64. o.

[15] MNL ZVL ÁB jkv. 1848:667.

[16] Uo. 1848:1039.

Ezekben a napokban a tábori szolgálatra kimozdítandó nemzetőrökkel további problémák is adódtak a megyében. Zalakoppányból azt jelentették, hogy a kiindulásra kijelölt 25 helybeli nemzetőr elkeseredésében fosztogatni kezdett a faluban és a környező szőlőhegyekben, a szentgyörgyvölgyei elöljárók pedig azt panaszolták, hogy a kiindulásra kiválasztott helyi nemzetőrök közül két társuk izgatására többen fellázadtak, elöljáróikat mocskos szavakkal illették és tűzzel fenyegették. Zala megye Állandó Bizottmányának június 26-ai ülésén a területileg illetékes járási fő- és alszolgabírókat bízták meg a jelentett esetek kivizsgálásával, az elkövetők megdorgálásával, és ha szükséges, elfogásával.[17]

A Pusztaszentlászlóval szomszédos Tófejről hét – valószínűleg a lázítók által öntudatra ébresztett – zsellér június 24-én Zalabéri Horváth Vilmos másodalispánnak írt levelet, melyben azt panaszolták, hogy helységükben a törvény szerint helytelenül írták össze a nemzetőröket, mert birtoktalan zselléreket is besoroztak közéjük. Ezt akkor nem tudták orvosoltatni, június 23-án pedig, amikor Farkas Imre főszolgabíró sorshúzással döntötte el, hogy kinek kell a faluból tábori szolgálatra menni, távollétükben a község bírája húzott helyettük sorsot, így ők is a kiindítandó nemzetőrök közé kerültek. Mivel a másodalispán elismerte, hogy a „törvény szerint a zsellérek az őrsereg rendelete alá nem tartoznának", jogosnak ítélte a tófeji zsellérek őrszolgálat alóli felmentésére vonatkozó kérelmét, és a főszolgabírót azonnal a panasz kivizsgálására és megszüntetésére utasította.[18] (A zselléreknek igazuk lehetett, mert a június elején Tófejen összeírt 37 nemzetőr között a földművesek mintegy harmada a törvényben előírtnál jóval kevesebb földdel vagy csupán szőlőheggyel rendelkezett.)[19] A tófeji zsellérek esete nem volt egyedülálló; június 30-án Batthyány Lajos miniszterelnök is arról rendelkezett, hogy engedjék haza a táborból a Tolna megye által mobilizált, de nemzetőri kvalifikációval nem rendelkező zselléreket.[20]

A Zala megyei rögtönítélő bíróság június 26-án történt összehívásáról nem lehetett tudomása az akkor Nagykanizsán tartózkodó Csány László királyi biztosnak, aki ugyanezen a napon az alábbiakról tudósította Szemere Bertalan belügyminisztert a szóban forgó üggyel kapcsolatban:

> „Több megyei tisztviselőknek jelentései szerint most, midőn a nemzeti őrseregek már kiállítandók lennének, sok helyütt elégedetlenség, idegenkedés mutatkozik, sőt ellenszegülés is nyilvánul a kimozdulás eránt népünk részérül. Ellenben léteznek számos községek, melyekbül lelkesülve kimozdítható a népességnek harmad-negyedrésze. Mindez nem meglepő, mert körülményeinknél fogva előre volt látható; szomorító a dologban csak az, hogy még itt is a pánszláv izgatás tapasztalható. Egy egészen megmagyarosodott evangélikus tót községbül [Pusztaszentlászlóból] alig volt ház, melybül

[17] MNL ZVL ÁB jkv. 1848:1040–1041.; vö. *Aradi* 1972. 19. o.

[18] MNL ZVL Farkas cs. ir. 5. doboz. 243. pallium. Farkas Imre szolgabíró hivatalos iratai, 1848. A tófeji zsellérek kérelme Zalabéri Horváth Vilmoshoz. Tófej, 1848. június 24. (Hátoldalán az alispán aznapi ügyviteli feljegyzése.) Közli: *Degré – Kerecsényi* 1974. 128. o.

[19] MNL ZVL Nemzetőri összeírások, Egerszegi járás, Tófej község.

[20] *Urbán* 1999. I. k. 829. o.; vö. *Aradi* 1972. 18. o.

> kiküldöttek ne jártak volna szét a nemzetőrségek kiindulása elleni izgatás végett; egypár azokbul már elfogatott. Ezek jóllehet rögtönítélő törvényszék alá tartoznának, mégis akadályozandom az ítéletet, minthogy viszonyainkban ezen heroikus eszközt célhoz vezetőnek még nem látom; letartóztatás, fogalmam szerint, megteendi a kellő hatást, a szigornak túlfeszítése káros lehetne. Holnapi napon tanácskozmányt tartandok a megye tisztviselőivel az őrseregek kiindításának eszközlésérül. Reménységem van, reménységem biztos, kimozdíthatni, rendbe tarthatni és vissza is vezethetni azokat; igaz, egy-két nappal későbben létesíttethetem szándokomat, de inkább biztosabban egy kissé későbben jussunk célhoz, mint elhamarkodással attól elüttessünk."[21]

Csány László június 26-án levelet írt Deák Ferenc sógorának, Oszterhueber József helyettes másodalispánnak is, akinek másnap a Nagykanizsán megismétlendő országgyűlési választáson kellett volna elnökölnie, ő azonban a feleségét, Deák Klárát és házát fenyegető „helybéli bonyodalmak" miatt hazatért Pusztaszentlászlóra.[22] Csány az alábbi sorokkal próbálta rávenni Oszterhuebert a Nagykanizsán való megjelenésre:

> „Lehetetlen, hogy nálomnál jobban ismerje valaki megyénk kebelében körülményeinket. Tudom a mozgalmakat, tudom azok indokát, tudom pánszlávisztikus forrását az evangélikus papok útján; igaz, Sz[ent]László, a megmagyarosodott tót helység fogékony a rosszra, de ne nézze kedves Barátom olyan fekete üvegen az eseményeket. Jöjjön el, merem mondani, semmi baj nem nehezül házára; Istenem, hisz feltehet felőlem s barátságomról annyit, hogy én vészt nem akarok barátaimra, honomra idézni. Sz[en]tlászlón még el kell fogatnom néhányot; nem a felakasztás, hanem az elfogatás megteendi a szükséges hatást. Megmondottam Sümeghynek, jelentse be nekem az izgatókat, többi az én gondom leend."[23]

Csány nem véletlenül emlegette két levelében is elmagyarosodott szláv községként Pusztaszentlászlót. Noha a kortársak már az 1780-as évektől magyar nemzetiségűnek tekintették a falu evangélikus lakosait is, és az egykorú források szintén magyarként emlegették őket, Csány azonban tisztában lehetett vele, hogy szláv származásúak voltak, és őseik – Barlahida lakosságához hasonlóan – a 18. század derekán a Vas megyei Vendvidékről, evangélikus vallású szlovén nyelvterületről települtek át ide.[24] A környező falvak népességétől eltérő származásukat támasztja alá az is, hogy Zala megye túlnyomórészt római katolikus lakosságával szemben Pusztaszentlászló lakóinak mintegy 80%-a evangélikus vallású volt a 19. század közepén.[25] Mindezek ismeretében nem lát-

[21] Csány László Szemere Bertalanhoz, Nagykanizsán, 1848. június 26-án írt jelentését közli: *Hermann* 1998. I. k. 81–82. o.

[22] *Hermann* 2005. 652. o.

[23] Csány László Oszterhueber Józsefhez, Nagykanizsán, 1848. június 26-án írt levelét közli: *Hermann* 1998. I. k. 84. o.

[24] Közvetett adatok alapján ezt feltételezi a barlahidai és pusztaszentlászlói evangélikusok múltját kutató egyháztörténész is. Vö. *Jáni* 2005. 215., 290. o.

[25] MNL ZVL Egyedi ir. No. 6180.

szik teljesen alaptalannak a pánszlávizmus veszélyeire már a *Pesti Hirlap* egyik 1842. évi vezércikkében figyelmeztető Csány László vélekedése, hogy a Pusztaszentlászlón történteket szintén a „pánszláv izgatás", illetve a szláv etnikai öntudatra ébredés idézhette elő.[26]

1848. június 27-én délelőtt fél tizenegykor összeült Zalaegerszegen a „tizennégy vasban álló bujtogatók, lázítók, a közcsendet és közbátorságot háborítók és megzavarni törekedők" ügyének kivizsgálására és fölöttük való ítélkezésre hivatott rögtönítélő törvényszék, és két nap alatt felvette a fogva tartottak „szabad vallását", valamint az érintett településekről 21 további személy tanúvallomását. Szentkozmadombjáról hárman, Tárnokról heten – köztük Deák Lajos táblabíró és a vádlottak elfogásában részt vevő három társa –, Alsó- és Felsőhahótról hárman, Alsó- és Felsőrajkról ugyancsak hárman tettek tanúvallomást, míg Pusztaszentlászlóról, Tófejről és Pölöskefőről egy-egy személy tanúskodott. A vádlottak vallomását egymással egyenként szembeállítva, a tanúkét pedig a vádlottakkal szembesítve hitelesítették. A Zala megyei rögtönítélő törvényszék jegyzőkönyve, az annak mellékleteit képező tanúvallomások, valamint az ezeket összefoglaló államügyészi előterjesztés alapján az alábbiak szerint rekonstruálhatók a büntetőeljárás tárgyát képező események.[27]

Az egyik fő vádlott, Korcsmáros János 60 éves, 3/8-ad telkes pusztaszentlászlói földműves, községi esküdt vallomása szerint 1848. június 20-án délután egy Letenyéről Zalaegerszegre levelet vivő, ismeretlen ember utazott át Pusztaszentlászlón. Korcsmáros a falu végén szóba elegyedett vele, azt tudakolva tőle, hogy Letenye vidékén – ugyanúgy, mint náluk – tartanak-e fegyvergyakorlatokat a táborba való vonulásra kijelölt ottani nemzetőrök. Az ismeretlen átutazó erre állítólag azt felelte, hogy Letenyén és környékén addig senki sem fog a nemzetőrségbe kiállni és a Drávához kivonulni, amíg a volt jobbágyok vissza nem kapják az úrbéri tagosítás (a földesúr és a jobbágyok által használt területek elkülönítése és összevonása) során elvett/elvesztett földjeiket. Korcsmáros, anélkül, hogy megpróbált volna utánajárni a hír valódiságának, túllépve esküdti hatáskörét, másnapra a községi bíró házához – annak tudta nélkül – gyűlésre hívta össze a pusztaszentlászlói lakosokat, köztük a helybeli nemzetőröket.

A június 21-ei pusztaszentlászlói gyűlésen Korcsmáros felnagyítva és elferdítve adta tovább az előző napon halottakat, azt állítva, hogy a letenyeiek azzal a feltétellel vállalták el a nemzetőrseregbe való kiállást és a Dráva mellé történő kivonulást, ha a fele határt kimérik nekik, ellátják őket fegyverrel, ruhával és minden szükséges felszereléssel, továbbá, ha volt földesuruk is kiállít ugyanannyi fegyverest, mint ahány nemzetőr kiállítását tőlük követelik. Korcsmáros arra biztatta a pusztaszentlászlóiakat, hogy ők

[26] Csány vezércikkét lásd *Pesti Hirlap,* 1842. szeptember 22. (180. sz.) 671–672. o. Közli: *Molnár* 2009. 58–61. o.

[27] MNL OL D 10. 1849–787. Perjegyzőkönyv (a vádlottak és a tanúk vallomásaival), valamint *Ember* 1951. 63–68. o. (Az ügyre vonatkozó államügyészi előterjesztés.) – A továbbiakban a rögtönítélő bíróság ítélethozatalával bezárólag ezeket a forrásokat dolgozom fel és idézem, külön hivatkozás nélkül.

is ugyanilyen feltételekkel (és akkor, ha a földesúr is velük megy) vállalják csak a nemzetőri szolgálatot, mert – mint mondta – „most van az ideje, hogy magokról gondoskodjanak”.

Az izgatás termékeny talajra hullott: a gyűlésen megjelentek csakhamar elhatározták, hogy Pusztaszentlászló népe is csak a fenti feltételekkel, volt földesurukat „magukkal előre hajtva” állítja ki nemzetőreit a Dráva mellé. A felkorbácsolt indulatok közepette állítólag az is elhangzott a helybeli 35 éves, 3/8-ad telkes gazda, Gergály György szájából, hogy mielőtt kiállnának a nemzetőrségbe, „még előbb valakinek meg is kellene halni”. A földesúrra utaló célzást egykedvűen fogadta a zúgó, zajongó tömeg, azt azonban a falubeli Kovács vagy Dani Ádám, 32 éves, vagyontalan[28] földműves indítványára elhatározták, hogy a szomszédos településekre küldötteket menesztenek, akik értesítik az ottaniakat a náluk történtekről, és meghívják őket a másnap községükben tartandó közös tanácskozásra. A pusztaszentlászlóiak – Korcsmáros János javaslatára – Söjtörre Kovács vagy Dani Ádámot és a 28 éves, vagyontalan földműves Fullér Mátét, Pusztamagyaródra a 37 esztendős, vagyontalan földműves Domján Mihályt és a 26 éves, vagyontalan földműves Szivás (vagy Szilvás) Istvánt, Pusztaedericsre pedig a 32 esztendős, testvéreivel osztatlan családi földeken közösen gazdálkodó Őry Samut küldték ki a fenti feladatra.

A Söjtörre kiküldöttek két ottani lakossal tudatták a pusztaszentlászlói határozatot, velük próbálták meghívatni a falubelieket a másnapi népgyűlésre, a söjtöriek azonban távol maradtak. Pusztamagyaródon több sikerrel jártak a küldöttek: az általuk értesített ottani községbíró azonnal összehívta a helybelieket, akik elhatározták, hogy csatlakoznak a pusztaszentlászlóiakhoz, és küldötteket menesztenek a másnapi gyűlésre. A Pusztaedericsre küldött illető szintén eredményes volt: az ottani szőlőhegyen találkozott a helybeli 25 éves, féltelkes földművessel, Koltay Gáborral és az ugyancsak pusztaedericsi, 23 éves, féltelkes gazdával, Lakatos Józseffel, akik egyetértésükről biztosították, és ígéretet tettek, hogy több pusztaedericsi lakossal együtt részt fognak venni a tervezett gyűlésen.

Az Úrnapján, június 22-én Pusztaszentlászlón tartott népgyűlésen a helybeli lakosok kevesebben vettek részt, a két pusztamagyaródi küldött mellett viszont többen megjelentek Pusztaedericsről, köztük a két hangadó, Koltay Gábor és a 38 éves, féltelkes gazda, Németh István. Ekkor a „legnagyobb indulat kitörések között” elhatározták, hogy másnap mindhárom helység lakosai „seregestül” Pusztaedericsre mennek, hogy ott megakadályozzák az Egerszegi járás főszolgabíróját, Farkas Imrét a tábori szolgálatra kimozdítani kívánt nemzetőrök összeírásában és elrendezésében, azután pedig helységről helységre kísérve, „sokaságuknál fogva”, egymást segítve gátolják a főszolgabírót a nemzetőrséggel kapcsolatos teendőinek ellátásában.

[28] A vagyontalan vádlottak azért nem rendelkeztek saját földdel, mert az még az idősebb családfő, az apjuk tulajdonában volt.

Tervüket június 23-án Pusztaedericsen és Pusztamagyaródon valóra is váltották, dühkitöréseikkel és fenyegetőzéseikkel megakadályozták a nemzetőrök összeírását, a főszolgabíró pedig jobbnak látta tervével felhagyni és elmenekülni a felbőszült tömegből, mely azután Pusztaszentlászlóra ment, hogy számot vessen földesurával. A három helységből összegyűlt mintegy 300 főnyi, ingerült tömeg Pusztaszentlászlón betódult Deák Ferenc megyeszerte köztiszteletben álló sógora, Oszterhueber József kúriájának udvarába, és ott a háziurat, valamint a község köztük meg nem jelent jegyzőjét és Oszterhueber feleségével, Deák Klárával beszélgető bíróját szidalmazta és fenyegette. Leginkább a helybeli Gergály György illette „mocskos" kifejezésekkel volt földesurát, és azzal ingerelte a felbőszült tömeget, hogy „annak még ma meg kell halni". Gyilkosság elkövetésére buzdította a lázadókat a pusztaedericsi Németh István és Koltay Gábor is; előbbi azt hangoztatta, hogy „ki kell Oszterhueber urat a házából hozni", utóbbi pedig „fogjunk már egyszer hozzá" felkiáltással sürgette őket. Szerencsére a Zala megyében helyettes másodalispáni teendőket ellátó Oszterhueber Józsefet nem találták odahaza; házától azonban csak azután távozott el a fékeveszett tömeg, hogy Pusztaszentlászlóra érkezett egy írásbeli rendelet, melynek értelmében a Kapornaki járás főszolgabírója, Sümeghy Ferenc későbbre halasztotta a kimozdítandó nemzetőrök összeírását.

A Pusztaszentlászlón összegyűlt lázadók ezek után az általuk „agyonverésre méltónak" nevezett helybeli községi jegyző, Őry Ádám házához mentek, és a jegyzőt botokkal és csákányokkal fenyegetve kényszerítették, hogy lázító levelet írjon Szepetnek községnek (ez azonban felbontatlanul Sümeghy főszolgabíró kezére került). Az ingerült tömeg Németh István ösztönzésére elhatározta, hogy küldöttjeik által „megyeszerte izgatni fognak az őrseregbe felállás, különösen annak felállítói ellen". Amikor a pusztaszentlászlói jegyző a fenyegetések ellenére megtagadta, hogy útlevelet írjon ezeknek a küldötteknek, a helybeli Kovács vagy Dani Ádám állította ki – a jegyző szidalmazása közepette – lázító társai számára az úti okmányokat. A pusztamagyaródi küldöttek útlevelei Bánokszentgyörgy és Letenye felé, a pusztaedericsieké Tófej, Szentkozmadombja, Tárnok és Göcsej felé, a pusztaszentlászlóiaké pedig Hahót, Alsó- és Felsőrajk, valamint Kis- és Nagykanizsa felé szóltak.

Miután a gyűlés eloszlott és a résztvevők hazamentek, a pusztaszentlászlói küldöttek, Kovács vagy Dani Ádám, Őry Samu, Gergály György és Fullér Máté puskákkal felfegyverkezve még aznap, június 23-án délután megfordultak Alsó- és Felsőhahóton, Pölöskefőn, Alsó- és Felsőrajkon, valamint a szentbalázsi hegyen. A pusztaedericsi Németh István, Koltay Gábor, Lakatos József és Varga György 44 éves, negyedtelkes földműves, valamint a pusztaszentlászlói Szivás István ugyanekkor puskával és csákánnyal látta el magát, és szekérre ülve először Szentkozmadombjára ment. Az ott tartott gyűlésen a községi bíró megfeddte őket rossz szándékukért, az 58 éves, féltelkes helybeli gazda, Novák Péter azonban egyetértett velük, és „a hallgatóságot az urakra és vagyonaikra uszította", valamint arra biztatta, hogy csatlakozzanak a betörő ellenséghez és mutassák meg nekik a volt földesuraikat.

A két kiküldött csoport a fenti helységek környékén úton-útfélen, mezőkön, réteken és szőlőhegyekben is „ámította, izgatta és bujtogatta” a felkeresett vagy szembejövő embereket, férfiakat, asszonyokat és gyermekeket egyaránt. Eldicsekedtek a megyei tisztségviselőkkel szembeni, büntetlenül maradt ellenszegülésükkel, és azt híresztelték:

„[…] ők már 500-an felkelvén és Kanizsa táján 18 erős helységek velök tartván, az őrseregbe egy halálig fel nem állnak, mert ez nem is a király akaratja, hanem csak az urak kívánsága, kik a királyt letették és elfogták, vele csak úgy bánnak és úgy etetik, mint egy szolgát, helyébe azt a főherceget akarják királynak tenni, ki tavasszal ezen [a vidéken] keresztül utazott. De három külső királyság az urak ellen van, lehetetlen, hogy győzedelmeskedjenek, mert pénzük nincs, azért nem tudnak az őrseregbelieknek fegyvert, ruhát és kosztgeldet [kosztpénzt] adni. Az a pénz, melyet most nemrégen falurul falura öszvekoldultak, csak kétezer forint ezüst, míg abban tart, addig az őrsereget zsolddal ellátják, azután pedig az urak magokat visszahúzzák, a szegénységet pedig a rendes katonaság által a Drávába szoríttatják, elemésztik, azért az urakat leöldözni kell.”

A Zala megye egyes falvaiban 1848. június 21. és 24. között a nemzetőrök kimozdítása ellen, illetve ürügyén kifejlődött parasztmozgalom végül mégsem csapott át tettlegességbe és nem követelt véres áldozatokat. Ezt a történteket kivizsgáló megyei tisztségviselők elsősorban annak tulajdonították, hogy a falusi lakosság a „mezei munkával” – ezekben a napokban nyilván az aratással – volt elfoglalva, ezért nem sikerült őket nagyobb tömegben összegyűjteni és fellázítani. A lázadó mozgalomnak az vetett véget, az csendesítette le a felkorbácsolt indulatokat, hogy június 24-én – alább részletezendő – szerencsés körülmények között sikerült a pusztaedericsi lázító csoportot elfogni. Ennek hírére visszariadtak és hazatértek a pusztaszentlászlói izgatók is, sőt állításuk szerint még az általuk tévútra vezetetteket is lecsillapították visszatérésük alkalmával.

A pusztaedericsi lázítók elfogásának körülményeit legrészletesebben és legpontosabban az abban részt vevő tárnoki községi jegyző és nemzetőr, Szmodics György tárta fel a rögtönítélő bíróság előtt Zalaegerszegen, 1848. június 27-én tett tanúvallomásában:

„[…] e folyó június hónap 24-én reggeli 9½ óra tájban azon hír szárnyalt Tárnoki helységben, hogy Kozmadombján és Tárnokban öt lázítók fordultak meg egy kétlovas szekéren, kik a nemzetőröket arra szólítgatták fel, hogy ne menjenek el Dráva mellé az urakkal, mert az nem a király parancsolatja, hanem csak az urak akaratja, kik majd oda vezetik a nemzetőröket, a Drávába hajtatják. Később, mintegy délutáni két óra tájban nékem alulírtnak tárnoki Babati Imre, ki a hegyről éppen akkor jövén haza a kaszálásból, azt beszélette, hogy a lázítók kozmadombi Víg Varga József pincéjénél vannak. Mely hírt nem késtem azonnal helységünkben lakó tekintetes Kozáry László szolgabíró úrhoz megvinni, ki is engem azonnal tekintetes Deák Lajos urasághoz küldvén avégett, hogy készüljön a lázítók elfogására. Amint is a tisztelt úr szinte elkészülvén, kocsijára engem és több másokat felszedvén, a hegyre kimentünk. Mire tisztelt szolgabíró úr s helybeli lelkész úr s az öregbíró több másokkal együtt kiértek, mi a lázítókat megtámadtuk, és Varga József pincéjénél azokat kötözni kezdettük, amikor is Koltay Gábor

egyik lázító ellenünk csákányt ragadván kezébe, de azt Reich János tárnoki izraelita kezéből hirtelen kikapván, Koltay Gábort azzal leütötte, ki is másik társaival kint lest állván, többiek pedig a pincében bizonyos Varga Ferenc tüttösi lakossal együtt ittak. Végre az elfogó sokaság oda érkezvén, az öt lázítókat s másik két, velök ivót öszvekötözgetni segítettek, mi után Egerszegre többenk által be is kísértettek."

Deák Lajos, Deák Ferenc katonaviselt – 1834 és 1838 között a cs. kir. 48. gyalogezredben kadétként szolgált – unokaöccse[29] karddal a kezében, társait pedig puskával felfegyverezve vonult a tárnoki szőlőhegyre június 24-én, és így fogta el a pusztaedericsi lázítókat, név szerint Németh Istvánt, Koltay Gábort, Lakatos Józsefet és Varga Györgyöt, pusztaszentlászlói társukat, Szivás Istvánt, valamint az őket pincéjébe befogadó 80 éves szentkozmadombjai zsellért, Varga Józsefet és annak vele együtt talált 55 éves, Baktüttösön zsellérként élő testvérét, Varga Ferencet, akiket még aznap a megyeszékhelyre kísértek, és ott a megye börtönébe zártak. A pusztaszentlászlói lázítók többsége, Kovács vagy Dani Ádám, Domján Mihály, Gergály György és Fullér Máté a járási főszolgabíró, Farkas Imre rendeletére június 26-án jelent meg Zalaegerszegen, ahol őrizetbe vették őket. Falubeli társuk, Őry Samu – nehogy ellenszegülőnek tekintsék – önként jelentkezett a megyeszékhelyen, és mivel a pusztaedericsiek rá vallottak, őt is letartóztatták. Hatodik cimborájukat, az ugyancsak pusztaszentlászlói Korcsmáros Jánost – aki nem adta fel magát – a június 27-ére virradó éjszakán fogták el a járási pandúrok.

Zala megye rögtönítélő törvényszéke a vádlottak és a tanúk vallomásait, valamint a tudomásukra jutott további információkat mérlegelve június 29-én hirdetett ítéletet. A szentkozmadombjai Varga Józsefet és testvérét, Varga Ferencet ártatlannak találta és szabadon engedte, a többi vádlottat azonban példás büntetést érdemlőnek ítélte, mivel bizonyítottnak látta, hogy valóban elkövették az olyan, ellenük felhozott főbenjáró vétségeket és legsúlyosabb bűnöket, mint a „bujtogatás, lázítás, személy- és vagyonbeli bátorság, közcsend és belbéke elleni törekvés, nyilvános törvényszegés, engedetlenség, a megyei főbb tisztviselők eránt kimutatott tiszteletlenség, hazaárulási és polgár gyilkolási szándék". Tekintetbe véve azonban azt, hogy a rögtönítélő bíróságokról 1848. május 20-án kiadott 1615. számú nádori rendelet, valamint az annak alapjául szolgáló 1846. május 19-ei helytartótanácsi rendelkezés értelmében csak azokat az elkövetőket lehet akasztófával büntetni, akik visszaesőként korábban már nagyobb vétkekért súlyosabb büntetést szenvedtek, vagy akik fegyverrel és más gyilkolásra alkalmas eszközzel a kezükben fogattak el, és elfogásukkor erőszakos ellenállást tanúsítottak, ezek a körülmények azonban a perbefogottak esetében nem álltak fenn (a korábban kisebb vétkéért botbüntetésre ítélt és csekély mértékben ellenálló Koltay Gábor kivételével mindannyian büntetlen előéletűek voltak, és nem álltak ellen az elfogásuknak), ezért valamennyi vádlottat felmentették a „nyomban ítélő törvény által kiszabott, s három óra lefolyta

[29] Deák Lajosról bővebben lásd *Bekő* 2021. 122–157. o.

után kötéllel végrehajtandó halálos büntetéstül", és a vétségeikhez mérten kiszabandó, méltó büntetésük elnyerése végett átadták őket (és a rájuk vonatkozó iratokat) a megyei törvényhatóságnak.[30]

Érdekes módon sem a per jegyzőkönyve, sem a vádlottak és a tanúk vallomása, sem pedig az ítélet nem tért ki arra, hogy a büntetőeljárás alá volt személyek maguk is nemzetőrök voltak-e, így esetükben nem is merült fel súlyosbító körülményként a szolgálatmegtagadás (ami indokolt lehetett volna, ha a községükben őket is kijelölik a kiindulásra). Erről az ügy kapcsán keletkezett többi iratban sem találunk érdemi adatokat, ráadásul a Zala megyei nemzetőrség névjegyzékei között nem maradt fenn a pusztaszentlászlói és a szentkozmadombjai nemzetőrök 1848 júniusának elején elkészített összeírása sem, ezért az elítéltek többségéről más források alapján sem bizonyítható, hogy nemzetőri szolgálatra kötelezettek lettek volna. (A pusztaszentlászlói lázítók egyike, Korcsmáros János már tíz esztendővel idősebb volt az ötvenéves korhatárnál és nem féltelkes, hanem csak 3/8-ad telkes volt, Szivás István, Kovács vagy Dani Ádám, Domján Mihály és Fullér Máté megfelelő életkorúak, 26–37 évesek voltak, de nem rendelkeztek saját földdel vagy önálló jövedelemmel, a hasonló korú Őry Samu és Gergály György pedig testvéreikkel közösen gazdálkodtak egy-egy fél teleknél kisebb, osztatlan birtokon. A kozmadombjai Novák Péter ugyan a község módosabb gazdájának számított, de mégsem lehetett nemzetőr, mert már az 58. életévében járt.) Csupán a négy pusztaedericsi lázítóról tudjuk biztosan, hogy tagjai voltak a helyi nemzetőrségnek; Németh Istvánt, Koltay Gábort, Lakatos Józsefet és Varga Györgyöt egyaránt féltelkes földművesként írták be a község 16 nemzetőre (három földbirtokos és 13 féltelkes gazda) közé.[31] (A pusztaedericsiek közül Varga György negyedtelkesnek, Koltay Gábor pedig a fél telkén testvérével együtt gazdálkodónak vallotta magát a rögtönítélő bíróság előtt. Ha ez igaz volt, akkor elvileg ők sem lettek volna kötelesek nemzetőri szolgálatot teljesíteni, de az összeírás alkalmával az illetékesek mégis méltónak találták őket erre.)

A felmentő ítélet meghozatalában minden bizonnyal szerepe lehetett Csány László királyi biztosnak, aki június 26-án – amint azt a belügyminiszterhez aznap küldött, idézett jelentésében kifejtette – károsnak vélte a túlfeszített szigort, az elfogott lázítók rögtönítélő bíróság elé állítását.[32] A törvényszéken elnöklő Csillagh Lajos első alispán július 1-jén számolt be Csánynak a tanúvallomások tapasztalatairól és az eljárás kimeneteléről: „Ezen gonosz lászésztás [értsd: lázítás] világos; most előrelátásodhoz képest 12 lászésztók [értsd: lázítók] elfogatván, a rendes törvényes út fog fölöttek ítélni." Az alispán egyúttal kétségeinek és félelmeinek is hangot adott levelében a „kényszerítésre aratását elhagyó" zalai nemzetőrök kiállításával és kimozdításával kapcsolatban: „…ha a demostratiót [ti. a Dráva mellé való felvonulást] csakugyan meg köll tenni,

[30] MNL OL D 10 1849–787. Perjegyzőkönyv.; vö. *Ember* 1951. 68. o.
[31] MNL ZVL Nemzetőri összeírások, Egerszegi járás, Pusztaederics község.
[32] *Hermann* 1998. I. k. 81–82. o.

menne az minden kényszerítés nélkül, aki akar. Lehet, hogy nem lennének 6000-en, de azon nem remélett esetre nem számolnánk, hogy őrseregünk felfegyverkezve a küzdelmi tért oda hagyandja, s visszafordulván bennünket fog leöldösni."[33]

Az elfogott lázítók ügyét Zala megye Állandó Bizottmányának július 3-ai ülése tűzte napirendjére. Mivel a Bizottmány „a közrend és béke elleni lázítók által elkövetett bűnt a közálladalom elleni vétkes merénynek" tekintette, és megítélése szerint az elkövetett vétkek súlya meghaladta a megyei törvényhatóság, illetve igazságszolgálatás hatáskörét, a rögtönítélő törvényszék jegyzőkönyvének eredeti példányát Szemere Bertalan belügyminiszterhez terjesztették fel, kérve, hogy jelölje ki az ügyben illetékes ítélő bíróságot.[34] A Belügyminisztérium az igazságügyi tárcához tette át az iratokat, Deák Ferenc igazságügyi miniszter pedig – aki a lázadók által fenyegetett pusztaszentlászlói sógora, Oszterhueber József, és annak neje, Deák Klára révén közvetve maga is érintett volt – július 22-én Kóczán József közvádlótól kért jelentést, hogy a Zala megyében elkövetett bűntény „álladalom elleni vétkes merénynek tekinthető-e".

Az államügyész augusztus 3-án kelt véleménye szerint az elébe tárt bűntény megütötte az 1723. évi IX. törvénycikkben meghatározott „honárulási vétség mértékét". Az ugyanis nem merült ki abban, hogy a fogva tartottak nem engedelmeskedtek a nemzetőrségre vonatkozó 1848. évi XXII. törvénycikk rendeletének, hanem a törvény végrehajtását eszközlő közhatalom ellen is nyíltan „feltámadtak", azáltal, hogy Farkas Imre főszolgabírót faluról falura járva akadályozták a munkájában. Ellenállásukat tettleg is kimutatták, amikor Pusztaszentlászlón csoportoson berohantak Oszterhueber József udvarába, volt földesurukat életveszéllyel fenyegették, a pusztaszentlászlói jegyzőt lázító levél írására kényszerítették, és fegyveres kézzel, hamis hírek terjesztésével más csendes lakosokat is lázítani próbáltak. Az államügyész az elfogott lázítókat – az őket csak szóval támogató szentkozmadombjai Novák Péter kivételével, akit a megyei törvényszék elé állítandónak vélt – „mint nyílt támadókat és tettleges ellenszegülőket, honárulási perbe fogandóknak" ítélte.[35]

Az államügyészi előterjesztéssel egyetértő Deák Ferenc igazságügyi miniszter augusztus 8-ai leiratában – melynek mellékleteként visszaküldte a rögtönítélő bíróság jegyzőkönyvének eredetijét – értesítette Zala megye közönségét, hogy „honárulási perbe fogatni" rendelte a lázítással és bujtogatással terhelt elkövetőket, az őket csak szóval és eredmény nélkül támogató Novák Pétert viszont ebből a perből kihagyatta, és a megyei törvényszék elé állíttatta. Az igazságügyi miniszter utasította Zala megyét, hogy írassák össze és vegyék a királyi ügyész részére törvényes zár alá a honárulási

[33] MNL OL H 103 Zala m. lev. 22. sz. A levél részleteit közli: *Ember* 1951. 64–65. o.; vö. *Urbán* 1973. 164. o.

[34] MNL ZVL ÁB. jkv. 1848:1131. és MNL ZVL ÁB ir. 1848:1131. (A belügyminiszterhez írt levél fogalmazványa.)

[35] *Ember* 1951. 65–68. o. (Az államügyészi vélemény eredeti tisztázata jelenleg – Németh György szíves közlése szerint – nem található meg az Ember Győző által megadott levéltári jelzet alatt.)

vétséggel terhelt egyének minden ingó és ingatlan vagyonát, a nemzetőrök összeírásában megakadályozott Farkas Imre főszolgabíró és esküdtje erről szóló nyilatkozatát és a lázadásra vonatkozó esetleges további nyomozati iratokat, valamint a rögtönítélő törvényszék eredeti jegyzőkönyvét pedig (miután azt Novák Péter helybeli peréhez lemásolták) „a hűtlenségi per minél előbbi megindíthatása végett" mihamarabb küldjék meg az Igazságügyi Minisztériumnak. Deák arról is tájékoztatta Zalát, hogy a hűtlenségi perbe fogandó egyéneket egyelőre nem tudják elhelyezni az állami börtönökben, ezért őket további rendeletig az állam költségén a megye zalaegerszegi börtönében kell tartani.[36]

Zala megye Állandó Bizottmánya augusztus 27-ei ülésén intézkedett az igazságügyi leiratban foglaltak végrehajtásáról. Megbízták az illetékes járási főszolgabírókat és Háry József megyei másodalügyészt, hogy mielőbb végezzék el a szükséges összeírásokat, gyűjtsék be a kívánt tisztségviselői nyilatkozatokat és az esetleges további vizsgálati anyagokat, majd azokat adják be a szeptember 4-én tartandó bizottmányi ülésre. A másodalügyészt egyúttal arra utasították, hogy indítsa meg a megyei törvényszéken a Novák Péter ellen elrendelt büntetőpert. Ehhez lemásoltatták a rögtönítélő törvényszék jegyzőkönyvét, annak eredetijét pedig az Igazságügyi Minisztériumnak rendelték visszaküldeni.[37]

A fentiek elvégzésére azonban a közbejött hadiesemények – Jellačić hadainak 1848. szeptember 11-ei betörése és Zala megye október közepéig tartó horvát megszállása – miatt szeptemberben nem, csak hónapokkal később került sor. November elején a zalaegerszegi börtönben akkor már négy hónapja ítélet nélkül raboskodó pusztaszentlászlói lázítók a megye Állandó Bizottmányához folyamodtak, hogy falubeli társaik kezessége mellett bocsássák őket szabadon, a Bizottmány november 6-ai ülése azonban elutasította kérésüket, arra hivatkozva, hogy a folyamodók már nem a megye, hanem az állam foglyai, ezért őket a megye senkinek a kezessége mellett nem engedheti szabadon.[38]

Novák Péter büntetőügyét szeptember helyett az 1848. november 20-ai ülésszakán tárgyalta Zala megye központi, zalaegerszegi kerületi törvényszéke. Mivel annak elnöke és két bírája (Orosz Ferenc, valamint Nagy Antal és Farkas Endre táblabírák)[39] korábban a rögtönítélő törvényszéknek is közbírái voltak, így tökéletesen tisztában lehettek az ügy részleteivel, a másodalügyész által előterjesztett vádlevél vádlott előtti felolvasását követően gyakorlatilag azonnal ítéletet hoztak. A bírák a rabtársak és három további tanú vallomásai alapján teljes mértékben bizonyítva látták a Novák ellen felhozott vádakat; azt tudniillik, hogy a Szentkozmadombján megjelent lázítókat támogatva a nemzetőrök kiállításával szembeni engedetlenségre és a földesuraik ellenségnek való kiszolgáltatására ösztönözte a falubelieket, valamint meg akarta akadályozni

[36] MNL ZVL ÁB ir. 1848:1668. Közli: *Molnár* 1998a. 293–294. o. (Részleteit közli: *Molnár* 1996. 211. o.)
[37] MNL ZVL ÁB jkv. 1848:1668.
[38] Uo. 1848:2285.
[39] A zalaegerszegi kerületi törvényszék bíráiról lásd *Molnár* 2010. 141–142. o.

saját földesura, özvegy Bezerédy Vincéné született Vörös Anna tagosítását, sőt még azzal is fenyegetődzött, hogy „keresztül jár" rajta. A semmi megbánást nem tanúsító, mindent megátalkodottan tagadó vádlott mellett csak azt lehetett enyhítő körülményként felhozni, hogy nem ő volt a fő lázító, és a józanabb nép nem hallgatott rá. A törvényszék mindezekre való tekintettel a bűnösnek talált Novák Pétert az addig elszenvedett fogságon túl további másfél évi, nyűgvasban, közmunkával, hetenként kétszeri böjttel és kétszer két órai kurtavassal súlyosbított fogságra, valamint a fogva tartás költségeinek fejében 66 forint 41 krajcár megfizetésére ítélte.[40]

Valószínűleg ez a per irányította rá Zala megye Állandó Bizottmányának figyelmét arra, hogy a Zalaegerszegen fogva tartott többi lázító elleni büntetőeljárás azért nem indulhatott meg, mert az augusztus végén elrendelt összeírásokat és jelentéseket még nem adták be a megyei tisztségviselők. A bizottmány november 22-ei ülése az igazságügyminiszteri leiratban foglaltak haladéktalan teljesítésére emlékeztette és jelentéseik mielőbbi bemutatására utasította az illetőket.[41] Sümeghy Ferenc főszolgabíró és Farkas Endre volt helyettes főszolgabíró a bizottmány december 4-ei ülésén mutatta be a kért dokumentumokat (a perbe fogandók javainak összeírását, az ügyükben pótlólag teljesített tiszti vizsgálatokat és Farkas Imre főszolgabíró rájuk vonatkozó nyilatkozatát), melyeket a rögtönítélő törvényszék eredeti jegyzőkönyvével együtt azonnal felküldtek az Igazságügyi Minisztériumnak.[42]

A pusztaszentlászlói és pusztaedericsi fogva tartott lázítók ellen elrendelt hűtlenségi perre azonban sem 1848 hátralévő napjaiban, sem 1849-ben nem került sor a bekövetkezett országos és helyi hadiesemények miatt, sőt annak sincs nyoma, hogy az Igazságügyi Minisztérium bármilyen lépést tett volna a per megindítására. Az ügy további fejleményeit csupán az ítélet nélkül fogva tartottak, a császári hatóságok, valamint Zala megye Állandó Bizottmánya és a zalaegerszegi kerületi törvényszék közötti levelezésből ismerjük.

A Zala megyét 1848 decemberének végén megszálló s azt közel négy hónapig megszállva tartó császári csapatok parancsnoka, Johann Burits vezérőrnagy 1849 januárjának elején a királyi Fiscus [kincstár] Zala megyei ügyészétől kért állásfoglalást – nyilván az érintettek kérésére –, hogy a megye börtönében „bizonyos politikai vétségekért" fogva tartott pusztaszentlászlói és pusztaedericsi lakosok vétkeinek súlya megengedné-e, hogy szabadon bocsássák őket. A rögtönítélő törvényszék jegyzőkönyvét átvizsgáló Molnár György az 1849. január 9-én kelt ügyészi véleményében határozottan ellenezte a foglyok szabadlábra helyezését:

---

40 MNL ZVL Zeg. bünt. tvsz. jkv. 1848. november 20. 38. sz. Az eredeti periratot lásd MNL OL D 10. 1849–787.

41 MNL ZVL ÁB jkv. 1848:2418.

42 Uo. 1848:2480–2481. és MNL ZVL ÁB ir. 1848:2480–2481. (Ezek a felküldött dokumentumok a rendelkezésre álló segédletek alapján jelenleg nem lelhetők fel az Igazságügyi Minisztérium iratai között. Németh György szíves közlése.)

„[…] a raboskodó személyek a törvénynek megvetésével a közhatalom ellen feltámadván, s több helységekben fegyveres kézzel a közbátorság veszélyeztetésével az álladalom ellen feltámadtak s másokat is fellázítani iparkodtak; ezen cselekedetek az 1723-ik esztendei 9-ik törvénycikkely 1-ső és 4-ik pontjai alá alkalmazandók lévén, hűtlenségi (nota infidelitatis) pörrel lévén megfenyítendők, azért alázatos véleményem szerint azokat a királyi Fiscus igazai [értsd: érdekei] rövidítése nélkül szabadon bocsátani nem lehet".[43]

Miután 1849 januárjának végén Zalába érkezett Fiáth Ferenc, Veszprém és Zala megyék császári királyi biztosa, hogy helyreállítsa a korábbi rendet, a fogvatartottak hozzá fordultak. A Fiáth egykori (1832/1833. évi) győri jogakadémiai diáktársa, Mitsky Endre zalaegerszegi ügyvéd[44] által fogalmazott, Zalaegerszegen, 1849. február 5-én kelt beadványukban – arra hivatkozva, hogy az ügyükben lefolytatott korábbi vizsgálat egyoldalú volt, mert annak során csak a terhelő tanúkat hallgatták meg – egy ellenvizsgálatot kértek, melyben a mellettük tanúskodó falubeliek is szót kaphatnak. Fiáth február 8-án kellő intézkedés céljából Csillagh Lajos első alispánnak küldte át a folyamodványt, amit az alispán egy hónapig elfektetett, és csupán március 12-én bízta meg Tuboly Alajos szolgabírót a kért vizsgálat elvégzésével.[45]

Miután Fiáth Ferenc azt ígérte Mitskynek, hogy a fogvatartottakat szabadlábra bocsátja, ha értük az egész helybeli közönség kezeskedik,[46] március 11-én 30 pusztaszentlászlói és 15 pusztaedericsi lakos közös folyamodvánnyal fordult a cs. kir. biztoshoz, melyben kezességet vállalva kérték a már 43 hete raboskodó falubeli társaik szabadon bocsátását, illetve azt, hogy szabadlábon védekezhessenek.[47] Fiáth március 15-ei átiratában utasította a zalai első alispánt, hogy haladéktalanul terjessze fel neki valamennyi, „ezen politicai bűnügyre" vonatkozó vizsgálati és peres iratot, amit az alispán két nappal később meg is tett.[48] Mitsky Endre ügyvéd március 17-én Fiáthhoz intézett újabb, terjedelmesebb beadványában igyekezett tisztára mosni védenceit, és tagadva, miszerint azok felségsértéssel vagy hűtlenség vádjával lennének terhelhetők, „mint régi os-

[43] Molnár György ügyészi véleménye. Zalaegerszeg, 1849. január 9. MNL OL D 10 1849–787. Másolata: MNL ZVL Zeg. bünt. tvsz. ir. 1849. szeptember 17. 29. sz.

[44] Mitsky és Fiáth győri diákoskodásáról lásd *Juhász* 2017. 425., 429. o.

[45] A pusztaszentlászlói és pusztaedericsi fogvatartottak beadványa Fiáth Ferenchez. Zalaegerszeg, 1849. február 5. Hátoldalán Fiáth február 8-ai és Csillagh március 12-ei ügyviteli feljegyzése. MNL OL D 10 1849–787.

[46] Mitsky Endre kérelme Fiáth Ferenchez. Zalaegerszeg, 1849. március 17. MNL OL D 10 1849–787.

[47] A pusztaszentlászlói és pusztaedericsi lakosok beadványa Fiáth Ferenchez, Pusztaszentlászló–Pusztaederics, 1849. március 11. Mellékelve a pusztaedericsiek 15 és a pusztaszentlászlóiak 20 névvel ellátott, 1849. március 10-ei, illetve 11-ei kezeslevele. MNL OL D 10 1849–787. (Pusztaszentlászlón a kezeslevelet tízzel kevesebben írták alá, mint a község kérelmét.)

[48] Fiáth Ferenc átirata Csillagh Lajoshoz. Veszprém, 1849. március 15. Hátoldalán Csillagh március 17-ei ügyviteli feljegyzése, mellette az alispán Fiáth Ferenchez intézett kísérőlevelének fogalmazványa. MNL ZVL Zeg. bünt. tvsz. ir. 1849. szeptember 17. 29. sz.

kolatársa" kérte a cs. kir. biztost, hogy a felkínált kezesség mellett bocsássa őket szabadlábra.[49]

Noha Fiáth az ítélet nélkül raboskodókat nem tartotta „hűtlenségi vád alá tartozóknak", és szíve szerint az addigi 10 havi fogságuk betudásával szabadon bocsátotta volna őket, valamint a már elítélt társuk, Novák Péter hátralévő büntetését is hajlandó lett volna elengedni, nehogy ezzel túllépje hatáskörét, március 21-én az ügyre vonatkozó valamennyi iratot a magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás elnökének, Szőgyény (1854-től Szőgyény-Marich) Lászlónak terjesztette fel, rábízva a kérdés eldöntését.[50] Szőgyény négy nappal később a királyi ügyek igazgatójának állásfoglalását kérte, amit Almásy Móric gróf, a magyar királyi ideiglenes kamarai főigazgatóság főnöke április 7-én küldött meg neki.[51] Miután Eötvös József királyi jogügyigazgató ez ügyben már április 2-án felterjesztést intézett Alfred zu Windisch-Grätz cs. kir. tábornagyhoz, a magyarországi császári haderő főparancsnokához,[52] hasonló módon foglalt állást az Almásy grófhoz címzett április 5-ei nyilatkozatában is. Mivel szerinte a vizsgálati iratok alapján nehéz lett volna azt meghatározni, hogy a fogvatartottak az uralkodó személyéhez való ragaszkodásból szegültek volna ellen az akkori törvényhatóságok rendeletének, az viszont az iratokból világosan kitűnt, hogy az ellenszegüléssel „vérengezési és rablási szándok vala egybekötve, ami semmi szín alatt el nem nézhető", ezért azt javasolta, hogy ha Windisch-Grätz tábornagy a raboskodókat nem bocsátaná szabadon addigi fogságuk betudásával, akkor ellenük a megyei tiszti alügyész felperessége alatt kezdjenek büntetőpert a megyei törvényszék előtt, majd annak ítéletét terjesszék fel felülvizsgálatra a Magyar Kúriára, a törvényszék belátására bízva azt, hogy a perben állók kezesség mellett szabadlábon védekezhessenek.[53]

Mivel a következő hetekben az előretörő magyar fősereg elől hátráló Windisch-Grätznek a legkisebb katonai problémája is nagyobb lehetett annál, hogy ilyen ügyekkel foglalkozzon, és április végére Zala megyéből is visszavonultak a megszálló osztrák csapatok, a császári hatóságoktól 1849 őszéig semmilyen rendelkezés sem érkezett Zalába a zalaegerszegi fogvatartottak ügyében. Nem foglalkozott velük a Szemere-kormány és az 1849 májusától ismét szabadon működő megyehatóság sem, ezért ők még a szabadságharc leverése után is ítélet nélkül sínylődtek a zalaegerszegi tömlöcben, és a nevükben fogalmazott, 1849. szeptember 15-én kelt beadványban keserves sorsukat, anyagi, fizikai és lelki problémáikat sorolva kérték a megyei törvényszéktől, hogy ügyükben mielőbb hozzanak ítéletet, s addig is szabadlábon védekezhessenek.[54] Zalabéri Horváth Vilmos másodalispán – akit szándéka ellenére hivatalában marasztottak október végéig –

[49] Mitsky Endre kérelme Fiáth Ferenchez. Zalaegerszeg, 1849. március 17. MNL OL D 10 1849–787.
[50] Fiáth Ferenc felterjesztése Szőgyény Lászlóhoz. Veszprém, 1849. március 21. Uo.
[51] Almásy Móric gróf átirata Szőgyény Lászlóhoz. Buda, 1849. április 7. Uo.
[52] Eötvös József felterjesztése Windisch-Grätz tábornagyhoz. Pest, 1849. április 2. Uo.
[53] Eötvös József felterjesztése Almásy Mórichoz. Pest, 1849. április 5. Uo.
[54] A pusztaedericsi és pusztaszentlászlói fogvatartottak beadványa Zala megye törvényszékéhez. Zalaegerszeg, 1849. szeptember 15. MNL ZVL Zeg. bünt. tvsz. ir. 1849. szeptember 17. 29. sz.

ismételten a királyi Fiscus Zala megyei ügyésze, Molnár György állásfoglalását kérte, aki szeptember 18-ai ügyészi véleményében – tekintettel a megváltozott körülményekre, valamint a fogvatartottak egészségi és anyagi helyzetére – már maga sem ellenezte az illetők szabadon bocsátását.[55]

Az ügyet a zalaegerszegi kerületi törvényszék szeptember 17-ei ülésszakán tűzték napirendre. Mivel korábban a fogvatartottakra vonatkozó valamennyi iratot felterjesztették a magyar vagy a császári hatóságokhoz, a megye levéltárában pedig az ellenük folytatott eljárással kapcsolatban egyetlen érdemi dokumentum sem volt fellelhető, és Deák Ferenc igazságügyi miniszteri rendelete annak idején egyébként is kivette az ügyet a megyei törvényszék hatásköréből, ráadásul nem lehetett tudni, hogy az adott helyzetben melyik az illetékes bíróság, ezért a kerületi törvényszék nem hozhatott ítéletet. Csupán annyit tehetett, hogy a Zala megyét megszálló császári csapatok dandárparancsnokához, Basil Knesevich ezredeshez fordult, közbenjárását kérve a mielőbbi ítélethozatal érdekében.[56] Az ügyet Knesevich sem vitte előre; szeptember 27-ei levelében azt válaszolta, hogy nemsokára úgyis királyi biztost rendelnek a megyébe, a törvényszék e tárgyban majd hozzá forduljon.[57]

1849 őszén nem érkezett királyi biztos Zalába, viszont novemberben megszervezték az új cs. kir. Megyehatóságot. Zalabéri Horváth Vilmos addigi másodalispán, aki egyben a megyei büntető törvényszék elnöke volt, november 19-én Bogyay Lajos cs. kir. megyefőnökhöz fordult, hogy járjon közben a megye börtönében ítélet nélkül sínylődő, vagy a Magyar Kúriára fellebbezett perük felülvizsgálatára váró, ám alapfokú büntetésüket már letöltő rabok ügyének elintézése érdekében.[58] Miután Bogyay a pusztaszentlászlói és pusztaedericsi fogvatartottak ügyében azonnal a királyi Fiscus Zala megyei képviselője, Molnár György ügyész állásfoglalását kérte, és azt november 20-án meg is kapta,[59] az ügyészi véleményben és Horváth Vilmos levelében foglaltakra hivatkozva még aznap a székesfehérvári cs. kir. kerületi főispánhoz, Dőry Gáborhoz folyamodott, kérve a fogvatartottakra vonatkozó, felsőbb szervekhez felküldött iratok felkutatását és ügyük humánus elintézését.[60]

Mivel Bogyay év végéig sem kapott választ folyamodványára, 1850. január 4-én Papp János Veszprém megyei cs. kir. megyefőnökhöz intézett átiratot Fiáth Ferenc volt

[55] Molnár György átirata Zalabéri Horváth Vilmoshoz. Zalaegerszeg, 1849. szeptember 18. MNL ZVL Zeg. bünt. tvsz. ir. 1849. szeptember 17. 29. sz.

[56] MNL ZVL Zeg. bünt. tvsz. jkv. 1849. szeptember 17. 29. sz. és a törvényszék levelének fogalmazványa Knesevich ezredeshez. Zalaegerszeg, 1849. szeptember 21. MNL ZVL Zeg. bünt. tvsz. ir. 1849. szeptember 17. 29. sz.

[57] Knesevich levele Zala megye törvényszékéhez. Keszthely, 1849. szeptember 27. MNL ZVL ÁB ir. 1849. október 7. 70. sz. Vö. MNL ZVL ÁB jkv. 1849. október 7. 70. sz.

[58] Zalabéri Horváth Vilmos folyamodása Bogyay Lajoshoz. Zalaegerszeg, 1849. november 19. MNL ZVL Megyefőnöki ált. ir. 222. d. 1849/50. VIII. C 43.

[59] Molnár György jelentése Bogyay Lajoshoz. Zalaegerszeg, 1849. november 20. Uo.

[60] Bogyay Lajos átiratának fogalmazványa Dőry Gáborhoz. Zalaegerszeg, 1849. november 20. Uo. Az átirat másolata: MNL ZVL Megyefőnöki levelezési jkv. I. 22. sz.

cs. kir. biztos iratainak felkutatása érdekében,[61] január 10-én pedig a pozsonyi cs. kir. katonai kerületi parancsnoksághoz folyamodott ugyanebben az ügyben.[62] A zalai megyefőnök január 20-án kapta kézhez a székesfehérvári polgári kerület főispáni hivatalának január 9-ei átiratát, melyből kiderült, hogy a cs. kir. Igazságügyi Minisztérium már előző év december 16-ai leiratában közölte Karl Geringer báróval, a polgári ügyek magyarországi császári biztosával, hogy „a zalaegerszegi fogházban sínylődő tizenegy politicai rabokra nézve a szükséges intézkedést, miszerint azoknak sorsa minél előbb eldöntessék, megrendelte".[63] Bogyay Lajos megyefőnöki hivatalának ügykezelési jegyzőkönyvében az alábbi rejtélyes mondattal zárták le az ügyet: „Szükséges eljárás már végrehajtatott."[64] Ez a bejegyzés valószínűleg arra utal, hogy a rendszereken átívelően, háromszori hatalomváltás után is ítélet nélkül fogva tartott pusztaszentlászlói és pusztaedericsi személyeket január 11-e és 20-a között – addigi, másfél esztendei rabságuk beszámításával, további büntetőeljárás nélkül – szabadon engedték. Erről ugyan nem maradt fenn dokumentum a megyefőnöki iratok között, ám ekkortájt történt szabadulásukat bizonyítja, hogy az egyik volt pusztaszentlászlói fogoly, Gergály György a szülőfalujában halt meg 1850. február 27-én,[65] özvegyét, Kovács Annát pedig korábbi rabtársa, az 1849 februárjában – fogva tartása idején – megözvegyült Őry Samu szintén szabad lábra kerülve, a lakóhelyén, Pusztaszentlászlón vette feleségül 1851. január 19-én.[66]

Tanulmányom zárásaként megállapítható, hogy a Zala megye Kapornaki és Egerszegi járásainak egyes településein a nemzetőrök kimozdításával és tábori szolgálatával szemben 1848 júniusának második felében megmutatkozó ellenszegülés és lázítás valójában a parasztoknak korábbi földesurai ellen irányult, és az előző évek úrbérrendezései és tagosításai során elszenvedett vélt vagy valós sérelmek miatti elégedetlenség egyik megnyilvánulási formája volt. Mozgalmukat a szerencsés körülményeknek köszönhetően még azelőtt sikerült megfékezni, hogy az tettlegességbe csapott volna át. A lázítók demonstratív, elrettentő jellegű elfogása és rögtönítélő törvényszék elé állítása – amire a nemzetőrség kimozdítása során az országban máshol (eddigi ismereteink

[61] Bogyay Lajos átiratának fogalmazványa Papp Jánoshoz. [Keltezés nélkül]. MNL ZVL Megyefőnöki ált. ir. 222. d. 1849/50. VIII. C 43. Az átirat keltezett másolata: MNL ZVL Megyefőnöki levelezési jkv. I. 424. sz.

[62] Bogyay Lajos folyamodványának fogalmazványa a pozsonyi cs. kir. katonai kerületi parancsnoksághoz. [Keltezés nélkül]. MNL ZVL Megyefőnöki ált. ir. 222. d. 1849/50. VIII. C 43. A folyamodvány másolata: MNL ZVL Megyefőnöki levelezési jkv. I. 465. sz.

[63] Fridrich György kerületi előadó átirata Bogyay Lajoshoz. Székesfehérvár, 1850. január 9. MNL ZVL Megyefőnöki ált. ir. 222. d. 1849/50. VIII. C 43.

[64] A székesfehérvári polgári kerület főispáni hivatalának 1850. január 9-ei átiratához főzött, 1850. január 20-ai jegyzőkönyvi bejegyzés. MNL ZVL Megyefőnöki ügykezelési jkv. I. Szám nélkül.

[65] A pusztaszentlászlói evangélikus egyházközség halotti anyakönyve, 1850. (A pusztaszentlászlói anyakönyvi adatokat zalai levéltáros kollégám, Kulcsár Bálint kutatta fel, amiért neki ezúton is köszönetet mondok.)

[66] A pusztaszentlászlói evangélikus egyházközség halotti anyakönyve, 1849. és a pusztaszentlászlói evangélikus egyházközség házassági anyakönyve, 1851.

szerint) nem került sor[67] – már a kezdeti stádiumban elfojtotta ezt a spontán kirobbanó, de gyorsan szervezett formákat öltő ellenszegülést, mely így nem gyakorolhatott érdemi hatást a zalai nemzetőrök Drávához történő kiállítására. Miután a tervezett létszámú nemzetőrt 1848. július elejére Zala megye egészében sikerült kiállítani, első váltásuk, mely egy hónapnyi őrszolgálatra vállalkozott, július 3-án kezdte meg a kivonulást, és 7–10-e körül foglalta el a helyét a horvát határ mentén felállított védelmi rendszerben. A járási zászlóaljakba szervezett zalai nemzetőröket két lépcsőben, részben a Muraközben, részben pedig a Mura bal partján (Csáktornyától Domborúig, illetve Alsólendvától Letenyéig), főként az átkelőhelyek védelmére helyezték el, és ott megfigyelő, illetve őrszolgálatot teljesítettek, amíg egy hónap elteltével fel nem váltották őket.[68]

Rövidítések

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
D 10 1849–787. Perjegyzőkönyv	Abszolutizmus-kori levéltár. Magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás. Elnöki iratok (1849). 6. doboz. Budai iratok. 1849–787. A Zala megyei rögtönítélő törvényszék jegyzőkönyve, Zalaegerszeg, 1848. június 27–29.
H 103 Zala m. lev.	H 103 Csány László kormánybiztos iratai. Zala megye levelei
MNL ZVL	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára
ÁB ir.	Zala vármegye Állandó Bizottmányának iratai. Iratok, 1848–1849
ÁB jkv.	Zala vármegye Állandó Bizottmányának iratai. Jegyzőkönyvek, 1848–1849
Egyedi ir. No. 6180.	Egyedi iratok gyűjteménye. No. 6180. Kimutatása Zala megye újonnan rendezett 6 járásainak… [Nyomtatvány, 1850 körül]
Farkas cs. ir.	Farkas család iratai

[67] Lázítók elfogására és törvényszék elé állítására az ország más megyéiben korábban, az áprilisi törvények kihirdetése, illetve a nemzetőri összeírások végrehajtása kapcsán került sor. Szabolcs megyében például a nemzetőri összeírás és szolgálat ellen lázító Ary Mihály máriapócsi nemest és társait ítélte súlyos börtönbüntetésre egy rendkívüli törvényszék 1848. május 26–27-én. Az erre vonatkozó dokumentumokat közli: *László* 2000. 73., 92–93., 197–200. o.

[68] A zalai nemzetőrök kiállításáról és tábori szolgálatáról általában lásd *Novák* 1906. 32–44. o.; *Urbán* 1973. 164–165. o.; *Vajda László – Vajda Lászlóné* 1974. 18–20. o. Az Egerszegi járás nemzetőreinek kimozdításáról és tábori szolgálatáról: *Molnár* 1995. 150–163. o. (vö. *Molnár* 1998b. 34–41. o.; A Kapornaki járás nemzetőreiről: *Hermann* 2006. 462–463. o. A Tapolcai járás nemzetőreiről: *Hangodi* 1998. 58–66. o.; A Lövői járás nemzetőreiről: *Molnár* 2006. 16–26. o. (vö. *Molnár* 2008. 63–64. o.)

Megyefőnöki ált. ir.	Zalai cs. kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános iratok
Megyefőnöki levelezési jkv. I.	Zalai cs. kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános iratok. Segédkönyvek. Levelezési jegyzőkönyv, 1849. november 14. – 1850. január 26.
Megyefőnöki ügykezelési jkv. I.	Zalai cs. kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános iratok. Segédkönyvek. Ügykezelési jegyzőkönyv, 1849. november 14. – 1850. január 26.
Nemzetőri összeírások	Zala vármegye Állandó Bizottmányának iratai. Katonaállítási iratok, 1848–1849. Nemzetőrök összeírásai
Zeg. bünt. tvsz. ir.	Zala megye zalaegerszegi kerületi, vagy központi törvényszékének iratai. Büntető törvényszéki ülések jegyzőkönyveinek iratmellékletei, 1848–1849
Zeg. bünt. tvsz. jkv.	Zala megye zalaegerszegi kerületi, vagy központi törvényszékének iratai. Büntető törvényszéki ülések jegyzőkönyvei, 1848–1849

Bibliográfia

Aradi 1972. *Aradi Péter:* A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. (Somogyi Almanach 16–17.) Kaposvár, 1972.

Bekő 2021. *Bekő Tamás:* Nemzetőr kapitányból honvéd százados: Deák Lajos (1817–1879) életútja és emlékezete. In: Őrnagyok, századosok, hadnagyok. A 47. honvédzászlóalj tisztjei, 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 85.) Szerk. *Molnár András.* Zalaegerszeg, 2021. 122–157. o.

Degré – Kerecsényi 1974. Az 1848–49. évi szabadságharc zalai történetére vonatkozó iratok. Közzéteszi: *Degré Alajos* és *Kerecsényi Edit.* In: Zalai Tükör 74. I. k. 1848/49. zalai eseménytörténete. Zalaegerszeg, 1974. 105–140. o.

Ember 1951. Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Összeáll. *Ember Győző*. Budapest, 1951.

Hangodi 1998. *Hangodi László:* Tapolca és környéke 1848/49-ben. I. k. Tapolca mezővárosa 1848/49-ben. (Tapolcai füzetek 19.) Tapolca, 1998.

Hermann 1998. Csány László kormánybiztosi iratai, 1848–1849. I–II. k. (Zalai Gyűjtemény 44/1–2.) S. a. r. *Hermann Róbert*. Zalaegerszeg, 1998.

Hermann 2005. *Hermann Róbert:* A nagykanizsai képviselőválasztás 1848 júniusában. *Századok,* 139. (2005) 3. sz. 629–658. o.

Hermann 2006. *Hermann Róbert:* Nagykanizsa története 1848–49-ben. In: Nagykanizsa. Városi monográfia. II. k. Szerk. *Lendvai Anna – Rózsa Miklós.* Nagykanizsa, 2006. 457–520. o.

Jáni 2005. *Jáni János:* A Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története. Budapest, 2005.

Juhász 2017. *Juhász Réka Ibolya:* A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1719–1852. Budapest, 2017.

László 2000. Szabolcs vármegye 1848/1849-ben. Források. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. – Közlemények 22.) Vál. és szerk. *László Géza*. Nyíregyháza, 2000.

Molnár 1995. *Molnár András:* Zalaegerszeg nemzetőrei 1848-ban. In: Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Szerk. *Uő* Zalaegerszeg, 1995. 143–163. o.

Molnár 1996. Zala megye történelmi olvasókönyve. Helytörténeti szöveggyűjtemény. Szerk. *Uő* Zalaegerszeg, 1996.

Molnár 1998a. *Molnár András:* Deák Ferenc igazságügyi miniszteri irataiból. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. (Zalai Gyűjtemény 43.) Szerk. *Molnár András.* Zalaegerszeg, 1998. 223–315. o.

Molnár 1998b. *Molnár András:* Zalaegerszeg 1848–49-ben. (Zalaegerszegi Füzetek 5.) Zalaegerszeg, 1998.

Molnár 2006. *Molnár András:* Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok. Lendva-vidék a szabadságharcban 1848–1849. Lendva, 2006.

Molnár 2008. *Molnár András:* A Lendva-vidék nemzetőrsége 1848-ban. *Honismeret,* 36. (2008) 3. sz. 63–65. o.

Molnár 2009. Csány László reformkori iratai, 1817–1848. (Zalai Gyűjtemény 66.) S. a. r. *Molnár András*. Zalaegerszeg, 2009.

Molnár 2010. *Molnár András:* Az igazságszolgáltatás szervezeti reformja Zala megyében 1848-ban. In: Degré Alajos emlékezete. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 2009. május 14. Szerk. *Uő* Budapest–Zalaegerszeg, 2010. 127–148. o.

Molnár 2022. *Molnár András:* Batthyány zalai kormánybiztosa – Zalabéri Horváth Vilmos (1802–1866). In: *Uő:* Negyvennyolcas zalaiak. Zala megyei honvédtisztek és politikai vezetők portréi. ('48-as KönyvTár.) Budapest, 2022. 185–198. o.

Novák 1906. *Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848/49. évi szabadságharczban. 2., bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1906.

Urbán 1973. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Urbán 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.

Vajda László – Vajda Lászlóné 1974. *Vajda László – Vajda Lászlóné:* Zala megye az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején. In: Zalai Tükör 1974. I. k. 1848/49. zalai eseménytörténete. Zalaegerszeg, 1974. 5–42. o.

Vajda Lászlóné 1999. *Vajda Lászlóné:* 1848–49 zalai kronológiája. In: A szabadságharc emlékei Zalában. 2., jav. bőv. kiad. Szerk. *Béres Katalin.* Zalaegerszeg, 1999. 9–52. o.

András Molnár

SEDITION AGAINST THE NATIONAL GUARDS' FIELD SERVICE
Summary Trials in Zala County in the Summer of 1848

(Summary)

In June 1848, when the Batthyány government – fearing the invasion of the troops led by Josip Jellačić, Ban of Croatia – organised a defensive cordon on the Croatian border, mainly consisting of national guardsmen and in a smaller number of conscripts and Honvéd battalions, the Standing Committee of Zala County decided to draw up 6,000 home guardsmen and send them to the defensive line along the Drava. In the second half of June, in Zala County, the conscripting process for the National Guards was mostly orderly, but in some villages of Kapornak and Egerszeg districts, the deployment of the national guardsmen was strongly resisted and the surrounding villages were also incited to riot against the field service. This movement was in fact directed against the former landlords of the peasants, and was a manifestation of dissatisfaction with the perceived or real grievances suffered during the replacement of forced labour with leases and land reallocations of the previous years. The demonstrative and deterrent capture of the rioters and their summary trial – which occurred nowhere else in the country during the deployment of the National Guard – suppressed this spontaneous resistance, quickly taking organised forms, in its initial stage, and thus had no significant effect on the deployment of the Zala County National Guard to the Drava River.

The study is based on the minutes and documents of the Permanent Commission of Zala County, the Zalaegerszeg District Court and the Royal Court of Zala County, drawing especially upon the hitherto unknown minutes of the Zala County Summary Conviction Court that contain the testimonies and official correspondence. It also takes into account the archival sources and literature published so far to enlighten the story of inciting against the national guardsmen's field service as well as the criminal procedure against the rioters.

András Molnár

AUFRUHR GEGEN DEN FELDDIENST DER NATIONALGARDISTEN
Kriegsrecht im Komitat Zala im Sommer 1848

(Resümee)

Im Juni 1848, als die Regierung Batthyány aus Angst vor dem Einmarsch der Truppen des kroatischen Banus Jellačić einen Verteidigungsgürtel an der kroatischen Grenze organisierte, der zum kleineren Teil aus Wehrpflichtigen und Honvéd-Bataillonen und zum größeren Teil aus Nationalgardisten bestand, beschloss der Ständige Ausschuss des Komitats Zala, 6.000 Nationalgardisten an die zu errichtende Verteidigungslinie entlang der Drau zu entsenden. In der zweiten Junihälfte verlief die Aufstellung der Nationalgarde im Komitat Zala größtenteils ordnungsgemäß, doch in einigen Dörfern der Bezirke Kapornak und Egerszeg regte sich starker Widerstand gegen den Einsatz der Nationalgarde außerhalb der Grenzen des Munizipiums, und es wurde versucht, auch die umliegenden Dörfer zu Aufständen gegen den Felddienst anzustacheln. Diese Bewegung richtete sich in Wirklichkeit gegen die ehemaligen Grundherren der Bauern und war Ausdruck der Unzufriedenheit mit den vermeintlichen oder tatsächlichen Missständen, die beim Scharwerk und bei den Eingliederungen der vergangenen Jahre entstanden waren. Die demonstrative, abschreckende Verhaftung der Aufrührer und ihr Schnellverfahren, das während des Einsatzes der Nationalgarde außerhalb der Grenzen des Munizipiums anderswo im Land nicht stattgefunden hatte, hatte diesen spontanen, aber schnell organisierten Widerstand bereits in der Anfangsphase unterdrückt. Somit konnte dieser keine nennenswerten Auswirkungen auf den Einsatz der Nationalgardisten von Zala an der Drau haben.

Die Studie stützt sich auf die Protokolle und Dokumente der Ständigen Kommission des Komitats Zala, des Bezirksgerichts Zalaegerszeg und der k. k. Komitatsbehörde von Zala, insbesondere die bisher unbekannten Protokolle des Kriegsgerichts des Komitats Zala, sowie die dort hineinkopierten Zeugenaussagen und die Behördenkorrespondenz. Auch mit der Aufarbeitung der bisher veröffentlichten Archivquellen und der Fachliteratur wird die Geschichte des Aufruhrs gegen den Felddienst der Nationalgardisten und des landesweit einzigartigen Verfahrens gegen die Aufrührer aufgearbeitet.

András Molnár

INCITATION À LA RÉVOLTE CONTRE LE SERVICE EN CAMPAGNE
DE LA GARDE NATIONALE
La loi martiale dans le comitat de Zala en été 1848

(Résumé)

Lorsque le gouvernement Batthyány, craignant l'invasion des troupes du ban croate Jellačić, a organisé en juin 1848 un cordon défensif à la frontière croate, composé en partie de troupes régulières et de bataillons de l'armée hongroise et surtout de gardes nationaux, le Comité permanent du comitat de Zala a décidé la levée de 6 000 gardes nationaux afin de les déployer sur la ligne défensive à mettre en place au bord de la Drave. Au cours de la seconde moitié du mois de juin, la levée des gardes nationaux dans le comitat de Zala s'est généralement dérou-

lée dans l'ordre. Néanmoins, dans certains villages des cantons de Kapornak et d'Egerszeg, le déploiement des gardes nationaux s'est heurté à une forte résistance et ces communes ont également tenté d'inciter les villages avoisinants à se révolter contre le service en campagne. Ce mouvement des paysans fut en fait dirigé contre leurs anciens seigneurs et exprimait leur mécontentement pour les préjudices réels ou supposés causés par la réglementation des redevances seigneuriales et l'attribution des titres de propriété lors des années précédentes. L'arrestation spectaculaire et dissuasive des rebelles et leur jugement par une cour martiale, sans précédent dans le pays lors de la levée de la Garde nationale, ont rapidement étouffé cette résistance spontanée au départ, mais qui a vite pris une forme organisée. Par conséquent, elle n'a eu aucun impact significatif sur le déploiement des gardes nationaux de Zala au bord de la Drave.

Pour traiter l'incitation à la révolte contre le service en campagne des gardes nationaux et la procédure pénale sans précédent contre les instigateurs, l'étude se fonde sur les procès-verbaux et les documents du Comité permanent du comitat de Zala, les documents du tribunal de district de Zalaegerszeg et du Conseil général impérial royal de Zala et en particulier sur un procès-verbal jusqu'alors inconnu de la cour martiale du comitat de Zala, ainsi que sur les témoignages qu'il contient et la correspondance officielle relative à l'affaire, et également sur les sources d'archives et la littérature publiées auparavant.

Андраш Молнар

ПОДСТРЕКАТЕЛЬСТВО К МЯТЕЖУ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ ПРОТИВ ПОЛЕВОЙ СЛУЖБЫ

Ускорённый суд в округе Зала летом 1848-ого года

(Резюме)

Когда правительство Баттьяни, опасаясь вторжения хорватских войск Елачича, организовало в июне 1848-ого года защитный кордон на хорватской приграничной зоне, состоящий из небольшой части регулярных солдат и батальонов ополчения, а также значительной части национальной гвардии, Постоянная Комиссия округа Зала решила выделить 6000 национальных гвардейцев и направить их на линию обороны, которая должна была быть создана вдоль реки Дравы. Во второй половине июня в округе Зала введение нацгвардейцев в основном проходило в порядке, однако в некоторых отдельных населенных пунктах районов Капорнаки и Эгерсег они решительно сопротивлялись введению нацгвардейцев, а также пытались подстрекать окрестные деревни против полевой службы. Это движение было в действительности направлено против бывших помещиков и было одной формой выражения недовольства по поводу мнимых или реальных обид, нанесенных во время расчетов арендной платы и разделов земли в предыдущие годы. Демонстративный, устрашающий арест повстанцев и их представление перед ускоренным судом – чего не случалось нигде в стране во время передвижения Национальной гвардии – уже в начальной стадии подавило это стихийно вспыхивающее, но быстро принявшее форму организованного сопротивления, которое, таким образом, не могло оказать существленного влияния на переброску национальных гвардейцев округа Залы к реке Драва.

Исследование было основано на протоколах и документах Постоянной Комиссии округа Зала, окружного суда Залаэгерсега и документах Императорского и Королевского Управления округа Зала, опираясь на протоколы окружных властей и, главным образом, на неизвестном до сих пор протокол ускорённого суда округа Зала, и на копированные в него показания свидетелей и официальную переписку по делу, и также используя архивные источники и опубликованную до сих пор специальную литературу. В исследовании подробно рассказывается о подстрекательстве к мятежу национальных гвардейцев против полевой службы и об уникальной криминальной истории возбуждении государственного уголовного процесса в стране против подстрекателей.

HERMANN RÓBERT

WITALIS SÖLL ÉS A TIROLI LÉGIÓ 1848-BAN[1]

A cs. kir. hadsereg fegyver- és csapatnemeinek alakulatait többnyire vegyesen állították ki az egész birodalom területéről. Egyetlen olyan csapatnemről tudunk, amelyet kizárólag egy ország adott: ez a magyar huszárság volt. Ugyanakkor olyan fegyver- és csapatnemek is akadtak, amelyek között egyáltalán nem volt magyarországi kiegészítésű ezred. Ezek közé tartoztak a lovasságnál a vértesek, dragonyosok, könnyűlovasok (svalizsérek) és a dzsidások; ilyen volt az egész tüzérség, a műszaki testület és a gyalogságnál a vadászalakulatok.

A vadászalakulatokat a birodalom örökös tartományaiból, a cseh-morva területekről, illetve a Lombard-Velencei Királyság területéről állították ki, de a 12. vadászzászlóalj például galíciai kiegészítésű volt – a Magyar Korona országaiból viszont nem állítottak ki ilyen csapatokat. A vadászok feladata a felderítés, előőrsi szolgálat, a felfejlődő ellenséges gyalogság nyugtalanítása volt. Különösen jól lehetett őket hegyi és erdei harcban alkalmazni. A sor- és zömmel a határőr gyalogság elöltöltős, huzagolatlan, szuronyos lőfegyverekkel harcolt, emiatt csak a sortüzük volt igazán hatásos. A vadászok huzagolt, elöltöltős fegyvereket kaptak. Ezek töltése ugyan nehezebb volt, viszont célzott lövést is le lehetett adni velük. A vadászalakulatokat a 4, egyenként hatszázados zászlóaljból álló tiroli vadászezred (Császár-vadászok), valamint a szintén hat-hat századot számláló 12 tábori vadászzászlóalj (Feldjäger-Bataillon) alkotta.[2]

Witalis Söll, a szervező

Az 1848 őszén tömeghadsereggé váló honvédségből hiányoztak a vadászok. Ezért is fogadta örömmel az Országos Honvédelmi Bizottmány Witalis Söll ajánlatát, aki egy tiroli vadászcsapat szervezését vállalta magára.

Söll a stájerországi Marburgban (ma Maribor, Szlovénia) született 1825-ben, katolikus polgárcsaládban; szülei Pesten telepedtek le. Ekkortájt kereskedőként kereste kenyerét. Egyes források szerint korábban szolgált a cs. kir. hadseregben. Ő maga később haditörvényszék előtt azt állította, hogy 1848 tavaszán részt vett Dél-Tirolnak az olasz forradalmárok elleni védelmében,[3] és ezt megerősíti mindaz, amit a magyar hadseregbe

[1] Az írás első, rövidebb, jegyzeteletlen változata megjelent *Hermann* 2007. 117–120. o.

[2] A vadászcsapatokra lásd *Süli* 2016. 34. o. (Ugyanakkor a határőr-alakulatoknál századonként 12 fő huzagolt csövű, ún. 1844 M kamrás puskával volt felszerelve. *Kedves* 1999. 49. o.)

[3] Életrajzát lásd *Bona* 2015. II. k. 552. o.

történt beállásának indokairól 1848. szeptember első napjaiban ő maga mesélt el Korn Fülöp Antalnak[4], akivel együtt utazott Bécsből gőzhajón Budapestre:

„Pesten élt egy Söll nevű stájer család, amelynek kenyérkeresője a legkisebb fia, Vitalus volt, aki szőnyegkereskedést folytatott. A stájereket és tiroliakat becsületességük és szókimondó természetük miatt mindenütt kedvelték; a vendégszerető Magyarország, mely Ausztriából és Dél-Németországból évenként több ezer bevándorlót fogadott be, szívesen látta vendégül a stájereket és tiroliakat, és mivel ezek a vidám hegyi emberek rendszerint igen tevékenyek, hamarosan jó megélhetést találtak Magyarország termékeny vidékein. A Söll család, amely már több éve Magyarországon telepedett le, élvezte ezt a kényelmes életet. A stájerek és tiroliak azonban abban is hasonlítanak az angolokhoz, hogy akármilyen ég alatt éljenek is, és akármilyen csodálatos is legyen, nem tudják feladni a szülőföldjük iránti érzéseiket, mint ahogy nem tudnak úgy dönteni, hogy feladják nemzetiségüket. Ezért, amikor 1848 tavaszán kitört a harc Olaszország és Ausztria között, és Dél-Tirolt az olaszok megszállása fenyegette, amely megszállás ellen a német tiroliak fellázadtak, a külföldön élő stájerek és tiroliak honfitársaik segítségére siettek. A pesti Söll család az ő Vitalusukat küldte Tirolba, hogy segítsen testvéreinek a harcban. Vitalus 24 éves volt, erős testalkatú, 6 és fél láb[5] magas, és 20 Wälscher[6] bátorságával rendelkezett, így könnyen lehetett, hogy nem sokkal az után, hogy csatlakozott a tiroli önkéntes kontingenshez, Radetzky seregében a legbátrabb tiroliak legbátrabbjának nevezték. A Rivoli-fennsík ellen 1848. július 23-án Thurn gróf altábornagy hadoszlopai által végrehajtott támadáskor Söll úgy kitüntette magát, hogy parancsnoka javaslatára Radetzky gróf, tábornagy hadnaggyá nevezte ki. Nem sokkal később egy portyázó csapat parancsnokságával megbízatva, Söll egy túlerőben lévő piemonti különítménybe ütközött, amellyel ádáz összecsapást vívott, és a kétségbeesett ellenállás ellenére fogságba esett. Az őt a piemonti táborba vezető kísérettől azonban a jó futónak számító Söll észrevétlenül elillant, és mivel a felfegyverzett kísérőcsapat nem tudott versenyezni a fürge stájerrel, megelégedtek azzal, hogy egy adag golyót küldjenek a »maledeto tedesco«[7] után. Az egyik utána küldött golyó a bal lábán találta el Söllt, s mégis, meglőve, ahogy volt, nem állt meg futásában, csak akkor, miután visszacsatlakozott a császári csapatokhoz. Kórházba szállították, ahol kivágták belőle a golyót, és mire a gyógyulás útjára lépett, megkötötték Károly Alberttel a hat hónapos fegyverszünetet. Söll felébredt tettvágyának nem volt mit tenni, ezért elhatározta, hogy visszatér magyarországi családjához, amíg a császárnak ismét szüksége lesz rá.

Radetzky hadseregéből kilépve Söll elfelejtett a hazautazáshoz szükséges eszközökről gondoskodni; saját költségén jött a hadseregbe, és azzal a kevéske készpénzzel, amije még volt, a lehető legjobban akart gazdálkodni, hogy családjához visszatérhessen. Üres zsebbel ért Bécs közelébe. »Csak egy császárváros van, csak egy Bécs van«, gondolta magában Söll, amikor ismét a székvárosban lelte magát, annak vidám nyüzsgése közepette; itt akarta megtalálni a továbbutazáshoz szükséges eszközöket. A háborús és egyéb megpróbáltatások után a testének is pihenést akart adni, és a Leopoldstadtban,

[4] Más néven Philipp Kornnak. Életrajzát lásd *Bona* 1998. II. k. 577. o.
[5] Egy magyar láb 31,26, egy bécsi láb 31,60 cm, azaz. Söll magassága kb. két méter lehetett.
[6] Az olaszok gúnyneve német nyelvterületen a 19. században.
[7] Olasz: átkozott német.

a Fekete Sas vendéglőben foglalt szállást. A Fekete Sasnak, mint minden más vendéglőnek, van egy fekete táblája, amelyre fel lehet írni a számlát, amelyet akkor kell kifizetnie, amikor otthonról vagy máshonnan megérkezik a pénz. Söll számláját a Fekete Sas fekete táblájára írták. Söllnek azonban az volt a szándéka, hogy közvetlenül a császárhoz forduljon javadalmazásért, amit idővel vissza akart adni a császárnak; ki máshoz fordulhatna, gondolta Söll, hiszen házát és családját hagyta el, és a császár szolgálatában magával vitt készpénzét is felhasználta. A stájerek és tiroliak mindenkinek, még az uralkodónak is szabadon szólhatnak, ami jogot ad nekik arra, hogy szabadon beszéljenek anélkül, hogy azok megsértődnének. Ezért, amikor a mi Vitalusunk audienciát kapott a császárnál, és a tiroli szabadcsapat bátor harcosaként mutatták be a császárnak, szóbeli kérését a következőképpen adta elő: »Azért jöttem hozzád, uram és császárom, hogy kérjelek, segíts ki egy kis pénzzel; szeretnék hazamenni öreg anyámhoz és nyomorék bátyámhoz, akiket miattad hagytam el, és pénz nélkül hagytam ott az olasz hadsereget; hűséges harcosod voltam a wälschek ellen, akiknek valószínűleg soha többé nem jut eszükbe, hogy megtámadják hűséges Tirolodat. Itt a Te nagy tábornagyod, Radetzky gróf, érdemesen megjutalmazott engem ezzel a kardbojttal a kardomon, mert azt mondják, hogy jó harcos voltam.« A császár megveregette Söll magas vállát, és így szólt a stájerhez, aki tiszta tekintettel nézett az arcába: »Jó, jó, kedves Söll, már hallottam, már hallottam, majd meglátjuk, mit lehet tenni.« »A szállásomat a Főudvarmesteri Hivatalban feljegyezték – mondta Söll tiszteletteljesen meghajolva –, ne várakoztass sokáig a válaszra, Ferdinánd, az otthoniak már nagyon várják az érkezésemet.«

Söll visszament a szállodájába, és várta a beígért császári ajándékot. Körülbelül nyolc napot várhatott a Fekete Sasban, a fekete táblán lévő számla napról napra nőtt, amikor egy nap egy udvari futár a Fekete Sasban Söll urat kereste, aki a császár kegyelmi ajándékát kapta. Az ajándék egy 10 pengőforintos bankjegyből állt, amit Söll makacsul megtagadott, mert szerinte nem lehetett a császár akarata, hogy őt, aki a császári kardbojtot viseli, koldusként kezeljék. Az udvari küldött azonban felhívta Söll figyelmét arra, hogy a császári ajándék elfogadásának megtagadása elfogadhatatlan, és hogy ő felségsértést követ el, ha visszautasítja a császártól kért ajándékot. Az uralkodó legfőbb személye iránti tisztelet azt diktálja, hogy hallgatásba burkolózva elhallgatjuk, mit tett Söll az önkéntelenül elfogadott bankjeggyel, és hogyan jutott ki épségben Bécsből, azonban úgy véljük, hogy a császári Főudvarmesteri Hivatal nem az uralkodó legfőbb akaratát képviselte ebben a jelentéktelennek tűnő, de erkölcsi következményeiben meszszeható ügyben. A szélhámos és mulatozó Rétsey Ádámnak, mert hagyta magát egy rossz csínytevésre felhasználni, jutott az államkincstárból 300 000 pengő forint papírban és 16 000 pengő forint ezüstben[8]; a hűséges stájer szívnek, aki a császár szolgálatára házat és családot bizonytalan sorsra hagyott, aki túlságosan kész volt életét is feláldozni a császár ügyéért, nem volt vigasz? Ellenvethetnénk, hogy Söll ügye egy mellékes eset volt, amilyen nagyon gyakran előfordult az Udvarban, és hogy nem lehetett mindazok pénztárcáját megtölteni, akik a császárhoz fordultak támogatásért. Ha ez máskor történt volna, akkor sem tagadtuk volna meg ennek a nézetnek a kellő méltánylását; de 1848 nyarán, amikor a legmagasabb kegyekért való folyamodások nem voltak túl gyakoriak, [ugyanakkor] egy olyan korszakban, amikor a császári udvar, megriadva a székvárostól,

[8] Utalás arra, hogy Rétsey Ádám gróf, cs. kir. táborszernagy azért is vállalta el 1848. október elején a magyar miniszterelnöki megbízást, mert a cs. kir. kincstár kifizette az adósságait.

> kénytelen volt a hűséges tiroliak között menedéket keresni, igen tapintatlan volt ilyen lenéző módon bánni egy tiroli vadásszal Radetzky seregéből, akit a császárnak mint bátor katonát mutattak be, és akinek az uralkodó megveregette a vállát. Rétsey Ádám magánadósságai, amelyek kielégítését az állam átvállalta, éppoly sajátos természetűek voltak, mint a Söll által kért pénzszükséglet, és mégis minden lehetséges bátorítást megadtak Rétsey pártoskodásának. Szomorú állapot egy olyan kormány, amelynek politikája a hazugságot és a hencegést bőséges jutalommal ösztönzi, míg a hűséges szolgálatot és az igazi önfeláldozást csekély fizetéssel zárja le. Az a megvetés, amellyel az udvar Söll iránt viseltetett, elidegenítette szívét tőle; más érzésekkel távozott Bécsből a császári kormány iránt, mint amilyeneket azelőtt érzett iránta, mielőtt alkalma lett volna megismerni azt a pénztárca puszta oldaláról."[9]

Korn emlékirata szerint 1848. szeptember 30-án ő, Söll és egy Albert [Ignác] nevű magyar – aki hosszú időn át francia szolgálatban állt, és később Kmety tábornok hadtestének táborkari főnöke lett – egy gőzhajóval utaztak Bécsből Pozsonyon át Pestre. Albert és Söll fel akarták ajánlani szolgálataikat a magyar hadseregnek, Korn az északról betört Szlovák Légió ellen akart menni, de útközben hírt kaptak arról, hogy azt a magyar nemzetőrök kiszorították Morvaországba. Így ő is csatlakozott a másik kettőhöz. Söll útközben elmesélte itáliai élményeit meg a Bécsben történteket, és közölte, hogy a „királyiak" szolgálatába áll, ha ott jól fogadják. Így is lett.[10]

Söll személyiségéről keveset tudunk, egyik beosztottja, Konstantin Kastner,[11] aki később századosi rangig vitte a tiroli lövészcsapatban, emlékiratában „nemes léleknek és derék katonának" nevezte, akivel ő maga is benső barátságban volt.[12]

A szervezés

Az alakulatról az első, erősen túlzó híradás a *Nemzeti* című lap október 8-ai számában jelent meg. Eszerint Stájerországban egy 1200 főre menő szabad vadászcsapat alakult Magyarország számára, nagyobbrészt tiroliakból. Ezek közül többen már Pestre érkeztek. „Szálas termetű férfiak, egészséges, vidor arccal, szemükből barátság és őszinteség sugárzik. A szabadság érzetét ezek hegyeik között a természet szent imakönyvéből oltották szívükbe, – s azért hiszem, hogy érte, rendületlenül fognak sorainkban is küzdeni."[13]

Noha a vadászcsapat létszáma soha nem érte el az 1200 főt, Philipp Korn emlékirata szerint is nyolc nappal Pestre érkezésük után jelent meg Söll felhívása a tiroli lövészcsapat megalakításáról:

---

9 *Korn* 1853–1855. 473–479. o.
10 Uo. 479–481. o.
11 Életrajzát lásd *Bona* 2008. I. k. 529. o. és *Hermann* 2022. 129–144. o.
12 *Kastner* 1853. 263. o.
13 *Nemzeti. Politikai Hírlap,* 1848. október 8. (128. sz.) 507. o.

„A nemes és nagylelkű magyar nemzetet, amelynek jó természetét és vendégszeretetét Stájerország és Tirol fiai közül sokan megismerték, az a veszély fenyegeti, hogy megfosztják nemzeti lététől. Lázadó szláv hordák járják be ezt a gyönyörű országot, és mindenütt kegyetlenségeket és pusztulást okoznak, úgy téve, mintha hűek akarnának maradni a császár zászlaja mellett. Soha még nem éltek vissza ennyire szégyenletes célokra, azaz rablásra és fosztogatásra a császár zászlajával és nevével. Nem lehet magasztos uralkodónk akarata, hogy egy olyan nemzetet, amely oly hűségesen ragaszkodik legmagasztosabb házához, mint a magyar nemzet, amely a legmagasztosabb uralkodóház iránti odaadás tanúságtételéért egyedül a tiroliakkal versenyzett, amikor az Udvar a májusi bécsi zavargások miatt a császári székvárosból való menekülésre késztetve találta magát, megalázzanak. Felszólítom tehát minden Magyarországon tartózkodó honfitársamat és azokat, akik hajlandók lennének a magyarok megsegítésének szándékával otthonról idejönni, hogy értekezzenek velem egy tiroli mesterlövészcsapat felállításáról Magyarország számára."[14]

Röviddel ezt követően Rottenbiller Lipót, Pest polgármestere intézett felszólítást a főváros lakosaihoz:

„A két főváros polgárainak!
Honfitársuk, Söll első felhívására bátor tiroliak gyűltek itt össze közelről és távolról, hogy Magyarország számára segélycsapatot alakítsanak; részt akarnak venni az alkotmányos ügyért folytatott harcunkban. Derék mesterlövészek, kezükben egy jó fegyver nélkülözhetetlen hasznára van hadseregünknek; de mivel a mesterlövészeknek alkalmas ilyen fegyverekből nagy hiány van, a két főváros tisztelt polgárait ezúton kérjük, hogy a tiroli mesterlövészek felfegyverzése céljából, amíg szükségleteik nem lesznek fedezve, önként rendelkezzenek nélkülözhető kamrás puskáikról, duplacsövű puskáikról, vadászpuskáikról."[15]

A felhívás mérsékelt eredményt hozott, a polgárok összesen tíz fegyvert ajánlottak fel, amelyekből négyet még októberben átadtak a csapatnak, kettő hasznavehetetlen volt, négyet pedig november elején szolgáltattak be.[16]

A vadászcsapat szervezéséről október 27-én adott hírt a *Kossuth Hirlapja:* „Tyrolnak néhány lelkes fiai felhívást intéznek hazánkban tartózkodó honfitársaikhoz, melyben azokat, szent ügyünk mellett vívandó vadász csapat alakítására szólítják föl; a főváros lakóihoz pedig azon kéréssel járulnak, hogy az általok nélkülözhető vontcsövű tiroli, vagy rövid vadászfegyvereiket, kész fizetés mellett, nekik engednék át." Jellemző a híradás kommentárja is: „Föl vannak-e nyitva szemeid, te fölséges császári udvar, hogy nem látod, miként ellened idegen népek jönek [sic!] harczolni igaz ügyünkért,

[14] *Korn* 1853–1855. 481. o.
[15] Németül közli: *Korn* 1853–1855. 482. o.
[16] Pest város tanácsa Láhner György ezredesnek. Pest, 1848. november 3. Kivonatosan közli: *Czaga – Jancsó* 1998. 127. o.

harczolni az általad elnyomni akart népszabadságért!"[17] Egy későbbi híradás szerint „a tyrol vadász csapat tagjait, zöldgallérú szürke kankójuk, tölcséralakú hosszú kalapjok fölbokrétázva, s a mellette lengő veres toll teszi feltűnőkké.[18]" Néhány nappal később a *Nemzetőr* tudósítója említette meg, hogy „lengyel és tiroli honfiak, kik szabadságharcunkban részt akarnak venni, nagy számmal mutatkoztak itt e napokban".[19] Korn emlékirata szerint az alakulat rendszeresen vonult végig a Király utcán a Városligetbe gyakorlatozni.[20]

A toborzás meglehetős sikerrel folyt, noha nem ez volt az első és egyetlen, részint ausztriai, részint magyarországi németekből szervezett alakulat ebben az időszakban. Még szeptember közepén érkeztek a fővárosba azok a Bécsben toborzott önkéntesek, akikből aztán – a hozzájuk Pesten csatlakozottakkal együtt – megalakult a Zrínyi-szabadcsapat, a későbbi 35. honvédzászlóalj.[21] Szintén ekkortájt, valamikor 1848. november 1. és 6. között bízta meg a táborban lévő Kossuth – Pozsonyban – Peter Gironi a Bécsből elmenekült forradalmárok légióvá alakításával.[22] Söll alakulata is többnyire magyarországi németekből és itt tartózkodó osztrákokból állott; tiroli csak mutatóba akadt közöttük.[23]

Korn emlékirata szerint Söll 10 000 forintot kapott a magyar kormánytól a toborzásra. A beálló önkéntesek 20 forint foglalóra voltak jogosultak, napi 12 krajcár illetményt kaptak. Söll állítólag döbbenten látta, hogy csupán becsületszóra ekkora összeget bíznak rá, és felidézve a Bécsben történteket, azt mondta az embereinek: „Nézzétek, mindegyikőtök még egyszer annyit kap olyan szolgálatért, amit még nem teljesített, mint amit én kaptam a már teljesített és elismert szolgálatért. Aki bízik másban, annak én is hiszek."[24]

Söll november 26-án megkapta századosi kinevezését. November 25-én az alakulat tisztikarát Söllön kívül Andreas Ott és Theodor Pressler hadnagyok, valamint Plattny János alorvos alkotta.[25] Noha az alakulat csupán egy erős századból állt, Kossuth december 24-én őrnaggyá nevezte ki Söllt.[26]

---

17 *Kéry* 1899. 590–591. o. és *Kossuth Hirlapja,* 1848. október 27. (102. sz.) 454. o.

18 Fővárosi ujdonságok. *Kossuth Hirlapja,* 1848. november 1. (106. sz.) 473. o.

19 *Nemzetőr,* 1848. november 2. (18. sz.) 286. o.

20 *Korn* 1853–1855. 483. o.

21 Történetére lásd *Urbán* 2009. 45–75. o. és *Csikány* 2014. 61–82. o.

22 Maga a megbízás nem ismert, de visszautal rá Kossuth 1848. november 21-én Nádosy Sándor ezredeshez írott levele. KLÖM XIII. 523. o. A német légióra lásd *Böhm* 1967. 81–96. o.; *Uő* 1970. 194–215. o.; *Sitzler* 1980. 1–113. o.

23 Csány László jelentése Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. november 20. Közli: Csány 1998. II. k. 44. o. Az alakulatból csupán azoknak a nevét ismerjük, akiket Görgei – Kosztolányi Móric jelentése alapján – külön megdicsért 1848. december 10-ei napiparancsában. *Csapó – Hermann – Jánosi* 1998. 269. o.

24 *Korn* 1853–1855. 482–483. o.

25 Kosztolányi Móric jelentése a feldunai hadsereg parancsnokságának. Pozsony, 1848. november 20. Fogalmazvány. Kosztolányi-lev.kv. No. 255.

26 KLÖM XIII. k. 868. o.

A tisztikar a következőképpen alakult:[27]

Név	Előző rang	Hadnagy	Főhadnagy	Százados
Anfang, Johann	alvadász	1848. 12. 21. /25.	1849. 03. 26.[28]	
Bauer János		1849. 05. 25.[29]		
Becsághy/ Ehrenzweig Miksa		1849. 01. 01. /09.[30]	1849. 05. 01. /07.	
Damböck, Alexander	fővadász	1849. 02. 16.		
de Ponti József Angelo	főhadnagy	?	?	1849. 01. 16. /21.
Drak/Drack Gyula		?	1848. 09. 24. /10. 01.[31]	
Eywo von Rathard, Franz, lovag	fővadász	1849. 01. 16.		
Friedekner Ferenc	fővadász	1849. 01. 16. /02. ??		
Grimm, Eduard	fővadász	1848. 12. 21. /25.	1849. 01. 16. /21.	
Heidovich/ Hajdovics Henrik		?[32]		
Henk(e)l György		1849. 05. 25.[33]		
Holzborn János	alvadász	1848. 12. 21. /25.	1849. 02. 16.	
Kaiser Mór		?	1849. 06. 20.[34]	
Kastner, Konstantin		?	?	1849. 01. 16. /21.
Klepka József	fővadász	1849. 03. 01.	1849. 05. 16. /06. 23.	1849. 08. 13.[35]

[27] Az adatok többségének forrása *Bona* 2018. – saját kiegészítéseimet külön hivatkozással közlöm. A tiroli születésűek neve dőlt betűvel szerepel.
[28] Főhadnagyként történő említés. HL 1848–49. 19/390a.
[29] Említés hadnagyként.
[30] A 14. honvédzászlóalj állományában.
[31] A 15. honvédzászlóljhoz nevezték ki, de a tiroli zászlóaljban szolgált.
[32] Saját állítása szerint.
[33] Említés hadnagyként.
[34] Említés főhadnagyként.
[35] Említés századosként.

Név	Előző rang	Hadnagy	Főhadnagy	Százados
Kniha Ferenc József	fővadász	1849. 03. 01.	1849. 05. 16. /06. 23.	1849. 08. 13.[36]
Knóthy Károly		?	1849. 03. 25.[37]	1849. 08. 13.[38]
Kostyák/Kosczak Gusztáv	őrmester	1849. 04. 16. /06. 25.		
Mihalóczy Géza	főhadnagy	?	?	1849. 05. 01. /07.
Muszer/Musser Károly		?	?	1849. 08. 13.[39]
Müller Ede József		?	1849. 01. 16. /21.	1849. 02. 16.
Ott, Andreas	altiszt	1848. 11. 16. /26.	1848. 12. 01. /15.	1849. 01. 16. /21.[40]
Pohl, Eduard		1848. 12. ??		
Polszter/Polster János		?	1848. 12. 21. /25.	1849. 01. 16. /21.
Pressler Tivadar	altiszt	1848. 11. 16.	1848. 12. 21. /25.	1849. 02. 01.[41]
Rauer N.	fővadász	1849. 03. 01. /04. 25.		
Romai Gusztáv		1849. 05. 25.[42]	1849. 08. 13.[43]	
Romantovszky/ Romantowski N.[44]	porosz hadnagy	?	1849. 07. 01. /07. 06.	
Schrott Lénárd		?[45]		
Schulz Frigyes		?	?	1848. 11. 01.[46]
Schwanninger, Josef	fővadász	1848. 12. 21. /25.		

36 Említés századosként.
37 Főhadnagyként történő említés. MNL OL HM Ált. 1849:9154.
38 Említés századosként.
39 Említés hadnagyként. – Bona Gábor szerint 1849. június 13-án megsebesült volna Csornánál. A Kmety-hadosztály veszteségkimutatásában azonban nem ő, hanem Neusser Antal hadnagy szerepel. *Hermann* 1999. 196. o.
40 Idősebbik százados.
41 Egy újonnan szervezett vadászalakulatnál.
42 Az alakulatnál történő említés; a hadnagyi kinevezését még 1849. január 25-én kapta.
43 Említés főhadnagyként.
44 A Kazinczy-hadosztálynál.
45 Saját állítása szerint.
46 Az 1. honvédzászlóalj állományában. A tiroli zászlóaljhoz 1849. március 13-án helyezték át.

Név	Előző rang	Hadnagy	Főhadnagy	Százados
Steinbruch Adolf	fővadász	1849. 01. 16. /28.		
Svalla János		?	?	1849. 01. 16.[47]
Teiminger/ Deiminger Antal	fővadász	1849. 03. 16. /04. 24.		
Vettery Károly	őrmester	1849. 05. 01. /07.	1849. 08. 13.[48]	
Trzka/Trczka Ferenc	alvadász	?	?	1849. 05. 25.[49]
Wolf Dominik	fővadász	1849. 01. 16. /21.		
Urbatschek Jakab		1849. 05. 25.[50]		
Zink Pál	őrmester	1849. 05. 16.	1849. 08. 13.[51]	

A hónap végén Görgei és Kossuth között Söll csapata kapcsán némi nézeteltérés bontakozott ki. Kossuth ugyanis – a vadászcsapatok szaporításának természetes igényétől vezettetve – december 22-én megbízta segédtisztjét, Ormai (Auffenberg) Norbert őrnagyot egy magyar vadászzászlóalj szervezésével.[52] Ormai december 20-án még egy tiroli vadászezred alakítására tette közzé felhívását.[53]

Görgeihez a hír már úgy jutott el, mintha Ormai ezáltal Söll felettesévé vált volna. Ezért szemrehányást tett Kossuthnak, aki ezt december 24-én kelt levelében visszautasította:

> „Söllt Aufenbergnek subordinálni soha eszem ágában sem volt, sőt inkább toborztatom vadászait, összeszedem drága pénzen utolsó stuczáimat s adom neki; őt magát pedig őrnagynak s a tiroli vadász batallion parancsnokának neveztem. Aufenberget megbíztam egy más vadász batallion alakításával, de ennek sem vezérletével, ennek a tiroli úgynevezett vadászokhoz, és kivált Söll vadászaihoz semmi köze."[54]

Kossuth december 25-én is visszatért az ügyre:

> „Kérem, ha a kormánynak oly roppant szemrehányást teszen, mint a fentebbi, tessék utcai pletykák után nem indulni. […] [Ormainak] Söllel semmi dolga széles e világon,

[47] Az 54. honvédzászlóalj állományában. 1849. június végén helyezték át a tiroli vadászzászlóaljhoz.
[48] Említés főhadnagyként.
[49] Említés századosként.
[50] Említés hadnagyként.
[51] Említés főhadnagyként.
[52] Közli: KLÖM XIII. k. 853. o.
[53] Közli: *Janotyck von Adlerstein* 1851. Bd. III. 551–552. o. és *Obermann* 1971. 64–65. o. – Az egy nappal később megjelent magyar változatban már egyszerűen csak magyar vadászezredről volt szó. Közli: *Süli* 2016. 116. o.
[54] Uo. 868. o.

se nem volt, sem nem lesz. – Az ilyen dolgokat meg kellene előbb tőllem tudni, mint ily roppant szemrehányást tenni, ami ha igaz volna, t. i. hogy Ön mindent tesz serege bizalmának megnyerésére, én meg mindent elkövetek, hogy iparkodását meghiúsítsam – nem érdemlem, hogy egy percig éljek."[55]

Miután az ügyet Csány László, a hadsereg főkormánybiztosa is előhozta, Kossuth őt is megnyugtatta:

„Söll iránt ok legkisebb aprehensiora sincs. Mendemondázott, nem tudom ki, tán Auffenberg őrnagy. Azonban Auffenberg megbízatásának soha semmi köze nem volt Söll vadász zászlóaljával, s nem is leszen. Ő nem is tirol vadász csapatot állít, hanem egészen mást."[56]

Az alakulat a harctéren, 1848. november–decemberben

Az alakulat zászlaját 1848. november 5-én délelőtt, a Múzeum-kertben szentelték fel, az 5. tüzérezred zenekari kísérete mellett.[57] „Az ünnepély nézői nem tudták, a hősies, magas testalkatú vadászokat bámulják-e inkább, vagy szép markotányosnőiket, kik, mint megannyi daliás amazonok, puskával fegyverkezve jelentek meg, a magyar szabadságért harcolni elszánt tyrolok háta mögött" – tudósított a *Kossuth Hirlap*ja. A zászlóanya „a lelkes Csekonicsné" volt. A híradás szerint „a fölszentelt lobogó ezóta a tábor felé leng".[58] A *Nemzetőr* tudósítója szerint a zászlón „koszorú és magyar színű szalag díszlett".[59] Az *Életképek* arról adott hírt, hogy az ünnepélyre „csak belépti jegyekkel lehete megjelenni, miket a keresztanya Csekonicsné osztatott ki".[60] Az alakulat november 6-án hajnalban indult el a táborba.[61]

Az első 100 fő Söll vezetésével november 8-án már a feldunai hadsereg táborában volt.[62] Görgei Artúr vezérőrnagy, a hadsereg parancsnoka Lázár György vezérőrnagy Duna bal parti hadosztályába, a Kosztolányi Móric alezredes vezette 2. dandárba osztotta be őket. Ez a dandár Pozsonyban a Kálvária- és a Várhegyet tartotta megszállva. A dandárt a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség négy zászlóalja, az Esterházy Pál őrnagy vezette komáromi önkéntes zászlóalj, Kosztolányi négylöveges félütege, a 2. ti-

55 KLÖM XIII. k. 879. o.
56 KLÖM XIII. k. 882. o. Az ügyet a fenti források alapján tárgyalja *Süli* 2016. 35–38. o.
57 *Korn* 1853–1855. 483. o.
58 *Kossuth Hirlapja,* 1848. november 7. (111. sz.) 492. o. – *Korn* 1853–1855. 483. o. szerint a zászlóanya Kossuth Lajosné Meszlényi Terézia lett volna.
59 *Nemzetőr,* 1848. november 8. (19. sz.) 303. o.
60 *Életképek,* 1848. november 12. (20. sz.) 632. o.
61 *Korn* 1853–1855. 483. o.
62 Söll ezen a napon vett át alakulatának 100 pár csizmát és 100 pár fehérneműt. MNL OL H 147. 10. doboz. Tiszáninneni nemzetőri kerület. 4. füzet. Ruhaneműek beiktatott utalványai. – A *Nép Barátja* 200 főre tette a táborban lévők létszámát. *Nép Barátja,* 1848. november 12. (24. sz.) 386. o. Ugyanakkor a hadsereg november 9-ei hadrendjében szerepel egy 77 főnyi lövészcsapat (Scharfschützen), parancsnok nélkül. HL 1848–49. 3/192.

zenkétfontos üteg, valamint az 1. honvéd hatfontos lovasüteg alkotta; teljes állománya 4675 fő, 251 ló és 18 löveg volt.[63]

Görgei november 17-én utasította Kosztolányit, hogy égesse le a dévényújfalusi hidat,[64] aki november 19-éről 20-ára virradó éjjel hajtotta végre a parancsot. Az akcióra a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1. zászlóalját, a 4. (somogyi) zászlóaljból három századot és Esterházy Pál őrnagy önkéntesekből álló zászlóaljából három századot, Söll vadászcsapatát, egy huszárszázadot és 4 löveget mozgósított. Kosztolányi öt kocsi rőzsét és két kocsi szalmát vitt magával, és november 20-án éjjel két órakor indult el Dévényújfalu felé. Miután meggyőződött arról, hogy Dévényújfalunál a Morva folyón csak a vasúti kő-, illetve a közúti fahídon lehet átkelni, az 1. zászlóalját két ágyúval a vasúti kőhíd felé küldte, hogy az onnan esetleg előnyomuló ellenséget feltartóztassa. Ő maga a 3. zászlóalj és az Esterházy-zászlóalj három-három századával, a tiroli századdal, egy huszárszázaddal és két löveggel a töltés melleti lapályon észrevétlenül nyomult előre a fahídig.

A hidat mindössze 4 cs. kir. katona őrizte, akik már csak akkor vették észre a támadókat, amikor azok nyalábban vitték a szalmát a hídra. Kosztolányi ugyanis szalmát rakatott a hídra, majd azt felgyújttatta. A négy őr a magyarokra kiáltott: „Állj, ki vagy?" Ezután kilőtték a puskájukat, és elszaladtak. A híd már javában égett, amikor Schlosshofból megérkezett a császári erősítés. Az ellenség először a hídon próbált előnyomulni, de a híd két oldalán elhelyezett tiroliak „oly derekasan fogadták jobbról, balról, hogy sebesen visszavonulna, s csak a túlpartról szórá golyó-, kartács-, granát és raquet záporát"; ezalatt a hatszázadnyi gyalogság szorgalmasan hordta a hídra és gyújtotta meg a szalmát és rőzsét. Mindeközben az ellenség megpróbálta eloltani a fahidat, de Söllnek a töltésen és a híd két oldalán „jól elhelyezett gyorsvadászai, gyámolítva nevezett századaim által, lepuskázták a bátor oltókat". Ezalatt a vasúti kőhídon álló ellenség olyannyira megrémült a kikülönített 1. zászlóaljtól és a 2 lövegtől, hogy a közelben álló saját deszkakunyhóit is szétrombolta, és a faanyagot a kőhídra hordva meggyújtotta, hogy ezáltal megakadályozza a magyarokat a támadásban.

A rövidesen felkelő nap sugarainál Kosztolányi úgy látta, hogy négy gyalogzászlóalj jön ellenük, és három század lovasság a jobbszárnyát próbálja meg átkarolni, de a kőhídnál felállított két ágyú tüze visszaűzte őket. Ezután az ellenség egy gyalogzászlóaljat küldött lovassága támogatására, de Kosztolányi mind a négy ágyúját ellenük vetette be, s így visszaűzte őket. Az ellenség Marchegg felé hátrált, de visszavonulásának fedezésére

[63] Lásd az 1848. november 14-ei harcrendet. MNL OL Csány-iratok. 14. doboz. Vegyes iratok és MNL OL Filmtár. C 133 doboz. A Kosztolányi-család levéltára. 6. tétel.

[64] A diszpozíció nem ismert, de utal rá Görgei Artúr két levele Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. november 17., ill. 20. Közli: *Hermann* 2001. 116. o.

ágyúival folyamatosan lőtte a magyarokat. Ezt követően Kosztolányi elrendelte a visszavonulást. Saját veszteségét három sebesültre tette, az ellenség részéről három elesett lovast és húsz elesett gyalogost látott.[65]

„Kosztolányi emberei megvakultan, amint voltak, a szép nagy tűztől nem tudtak volna célozni, ha az ellenség elsülő puskái, ágyúi el nem árulták volna a kedves célt, miből az ellenségnek azon haszna lett, hogy mire tökélletesen kinappalodott, 20–30 holtját számlálhatta, ha kedve tartja – írta az akcióról Görgei Kossuthnak. – Részünkön három sebesült meg, kettőnek a lába, harmadiknak a lába köze ellövetvén." Végül összesen kilenc hídlábat sikerült leégetni. A jelentésben külön dicsérte Söll alakulatát: „A tiroli vadászok legjobban működtek, egy fél óráig hason fekve oly sikerrel lövöldözvén, hogy a hídnak túlsó részén csak őáltalok 15 ejtetett el."[66] Ugyanígy elismerően szólt róluk Csány László, a hadsereg kormánybiztosa is a Kossuthnak küldött jelentésében: „Tiroli vadászaink, kik között alig van tiroli, magokat úgy viselték, mint a leggyakorlottabb vadászcsapat."[67]

November 23-án személyesen Görgei vezette azt az újabb felderítést, amelyben Kosztolányi dandárának 10 gyalogszázada, a tiroli lövészek, a 6. (Württemberg-) huszárezred öt szakasza és a 6. honvéd lovasüteg vett részt. Az akció célja az volt, hogy a megrongált dévényújfalusi hídnál, valamint a vasúti hídnál lévő ellenséges csapatokat erejük kifejtésére késztessék. Miután ezt sikerült elérni, a különítmény Dévényújfalun át visszavonult Pozsonyba.[68] Valószínűleg ezeket az akciókat tükrözte, hogy egy, november végén a lajtai táborból Pestre visszatért tüzér igen dicsérte a tiroli vadászokat, „kik minden esténkint a városból egy kis kirándulást tesznek, és soha sem térnek viszsza anélkül, hogy fegyvert, vagy más zsákmányt ne hoznának magukkal".[69]

November 25-én az alakulat a pozsonyi Kálvária-hegyen táborozott,[70] és a Kosztolányi-dandár létszámkimutatása szerint november 29-én már 130 főt számlált.[71]

---

65 Kosztolányi Móric jelentése a feldunai hadsereg parancsnokságának, Hadügyminisztérium, Országos Honvédelmi Bizottmány. Pozsony, 1848. november 20. Fogalmazvány: Levelezőkönyv No. 248.

66 Görgei Artúr jelentése Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. november 17. ill. 20–21. A vonatkozó részt lásd *Hermann* 2001. 116–117. o. Az ütközetre lásd még egy ismeretlen tudósító november 23-ai hírlapi beszámolóját, közli: *Janotyck von Adlerstein* 1851. Bd. III. 361–362. o.

67 Csány László Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. november 20. Közli: Csány 1998. II. k. 44. o.

68 Vö. Görgei Artúr jelentése Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. november 24. Közli: *Hermann* 2001. 129–130. o. Az ütközetről november 20-ai dátummal beszámol *Korn* 1853–1855. 483–484. o.

69 *Nemzeti. Politikai Hírlap,* 1848. november 26. (170. sz.) 670. o.

70 Görgei Pozsony védelmére és a Csallóközbe való visszavonulásra vonatkozó diszpozíciója. Pozsony, 1848. november 25–26. A Pusztelnik Henriknek küldött eredeti tisztázat. MNL OL Görgey-lt. b/4. fasc. Egy másik példány a „Rekapitulation"-tól a 26-ai „Nachtrag"-gal együtt uo. Csak a 26-ai „Nachtrag"-ot lásd uo. Csány-iratok. Vegyes iratok. 14. doboz. Másolatok: uo. Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 130. (Disposition), No. 132. (Nachtrag). Csak a november 25-ei diszpozíció: Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien Alte Feldakten, Krieg in Ungarn 1848–1849. Karton 1966. Akten der Insurgenten-Armee. 1848-11-24.

71 A feldunai hadsereg 1848. november 29-ei hadrendje. MNL OL Görgey-lt. b/47. fasc. A kimutatás szerint a dandár állományából a Kosztolányi-féle félüteget Komáromba küldték, az 1. hatfontos lovasüteget átvezényelték a Szegedy-dandárba, viszont Kosztolányi megkapta az 5. honvéd hatfontos gyalogüteget.

Kosztolányi november 30-án a Söll tiroli vadászaival, a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 2. (veszprémi) zászlóaljával, a 18. és a 46. honvédzászlóaljak háromhárom századával, a 6. (Württemberg-) huszárezred fél századával és az 5. gyalogüteg felével elindult Pozsonyból. Négy századot a cseklészi, kettőt a vasfürdői völgyben, kettőt a fél ágyúüteggel az 1. sáncban, kettőt egy huszárszakasszal Boldogfán (Boldogasszonyfalván) hagyott tartalékban.

A többiekkel hat órakor ért Stomfára, majd délután 3 órakor a beérkező két tolnai századot és egy huszárszakaszt tartalékul hátrahagyva, Mazur Pál mérnök társaságában seregével Láb felé indult, és Malackáról magához vonta a 6. (Württemberg-) huszárezred két szakaszát. Lábon éjszakáztak, majd miután arról értesültek, hogy Magyarfalván a cs. kir. 18. (Reisinger-) gyalogezred egy zászlóalja és a 7. (Kress-) könnyűlovasezred fél százada állomásozik, december 1-jén, éjjel két órakor elindultak a település irányába. Kosztolányi elővédje hajnali fél ötkor ütközött az ellenség előőrseibe.

Ezt követően a tiroli gyorslövész század csatárláncban, Esterházy három százada tömegben benyomult a faluba, de az ellenség szívós ellenállása miatt Kosztolányi kénytelen volt bevetni másik kilenc gyalogszázadát is. Az elővéd egyharmada a falun keresztül, kétharmada a település baloldalán, a csűrök mögötti lapos részen folytatta a rohamot. A tiroliak közül kitüntette magát Söll, Schwanninger fővadász, Hirsche, Sparer, Navratil közvadász, akik lelőttek két sorgyalogost, illetve egy tisztet és 9 közvitézt foglyul ejtettek. A derékhad is benyomult a faluba, és kiűzte Magyarfalváról a három gyalogszázadból és egy szakasz könnyűlovasból álló császári helyőrséget. A falu elfoglalása után Kosztolányi a tiroliakat és a veszprémi zászlóaljat küldte az ottani Morva-híd ellen. Kosztolányi december 7-ei jelentése szerint a falu mögött álló ellenség „nagy zavarban hátrált s úgy tolongott a hídra, hogy egymást taposta”.[72] A tiroliak egészen a hídig nyomultak, ledöntötték a sorompót, és Andreas Ott hadnagy egy ellenséges tisztet is lelőtt.

Ám a segítségükre küldött két magyar ágyú legénysége az ellenséges puskatűztől megrémülve, futásban keresett menedéket, sőt még két lőszeres kocsiját is hátrahagyta. A Kosztolányi által előreküldött huszárok nagy része is megfutott. Közben a veszprémi zászlóalj két, Kosztolányi Péter százados vezette százada megpróbálta felgyújtani a hidat.

A magyarfalvai híd felgyújtása azonban végül nem sikerült. Ugyanis rövidesen a közelben állomásozó Wyss-dandárból tíz századnyi gyalogság, három lovasszázad, hat löveg és hat röppentyű érkezett a császáriak segítségére. Az ellenséges lövegtűz miatt a veszprémi századok is meginogtak, és Kosztolányi Péter százados mellett végül összesen 11 fő maradt, majd egy kartácslövéstől ő maga is súlyosan megsebesült. (Kosztolányi Móric első hadijelentése szerint a kis különítmény és néhány tiroli lövész védelmezte a tüzérek által hátrahagyott lőszeres kocsikat is.)

[72] Kosztolányi Móric jelentése a feldunai hadsereg parancsnokságának. Pozsony, 1848. december 7. Fogalmazvány. Levelezőkönyv No. 282.

Kosztolányi Móric maga is érzékelte a túlerejű ellenséges támadást, ezért délelőtt 10 órakor elrendelte a visszavonulást. Ennek során a két, a tüzérek által hátrahagyott ágyúlőszeres kocsit Kosztolányi Károly, a 2. század parancsnoka a század 12, az Esterházy-zászlóalj néhány önkéntesével, illetve néhány tiroli lövésszel megmentette. A visszavonulást Kosztolányi Móric első hadijelentése szerint Söll vadászai és a huszárok fedezték, a második hadijelentés szerint ebben segítségükre voltak Kosztolányi Károly veszprémi önkéntesei is. A különítmény Lábon ebédelt, Stomfán éjszakázott, és december 2-án vonult be a pozsonyi táborba. Az akcióban a tiroliak két halottat, két sebesültet veszítettek; a különítmény teljes vesztesége 9 halott, 16 sebesült és 7 eltűnt volt.

Kosztolányi az ütközetről szóló első jelentése beadásakor még nem tudott Söll sorsáról, és Görgei utóiratként írta hozzá: „Éppen mikor ezen jelentés beadatott, megjött a mi derék lövészkapitányunk, Söll Vitalus. A tiroli vadászok megannyi hősök, ha ezek nincsenek meg a huszárok: hát egy ember sem jön haza többé, annyira voltak már körülvéve az ellenségtől."[73] December 10-én napiparancsban dicsérte meg Söllt és több emberét, és elrendelte, hogy a hatvan fogolyért jutalomként járó hatvan pengőforint egyharmadát a tiroli lövészek kapják.[74]

Söll december 4-én az általa kiküldött vadászok által a Láb községnél álló ellenségről hozott híreket küldte meg a fővezérségnek.[75] December 15-én az alakulat létszáma még mindig 130 fő volt.[76]

A cs. kir. fősereg december 16-án meginduló támadása után a Kosztolányi-dandár a Duna bal partján vonult vissza Komáromig. Görgei még december 15-én adta ki a visszavonulás rendjét szabályozó diszpozíciót. Eszerint a visszavonulás alkalmával a tiroli lövészszázadnak a rajkai hídhoz kellett mennie, és ott csatlakoznia a Liptay Ferenc őrnagy vezette utóvédhez, amelynek mindaddig ott kellett maradnia, ameddig a hidat fel nem égették. Ezt követően a Kosztolányi-dandár útvonalát követve, december 16-án Csütörtökre, 17-én Szerdahelyre, 18-án Vásárútra kellett visszavonulnia.[77]

---

[73] Kosztolányi Móric jelentése a feldunai hadsereg parancsnokságának. Stomfa, 1848. december 1., ill. Görgei Artúr jelentése Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. december 1. Közli: *Hermann* 2001. 146–147. o. Kivonatát közölte a *Közlöny,* 1848. december 5. (178. sz.) 840. o.; Kosztolányi Móric jelentése a feldunai hadsereg parancsnokságának. Pozsony, 1848. december 7. Fogalmazvány. Levelezőkönyv No. 282. Az ütközetről november 26-ai dátummal beszámol *Korn* 1853–1855. 484–485. o. A két halott Hendl Frigyes és Neszvadba Ferenc, a két sebesült Leke Antal és Remköi N. volt.

[74] *Csapó – Hermann – Jánosi* 1998. 268–270. o. A dicséretben részesítettek: Andreas Ott hadnagy, Josef Schwanninger fővadász, Holzborn János, Stikenritter, Bartl, Kuffler, Hesse, Englis, Trzka Ferenc alvadászok, Unterreiner, Wolf Dominik őrvezetők, Hirsche, Sparer, Navratil, Freitag, Johann Anfang, Esse, Csák, Streibl, Rasel, Kopeczki, Raiter, Kempf, Czak, Ding, Strazberger, Fiasek, Barcs, Gobert, Schevark, Ebenkö, Ekk, Bányai, Grill, Kaller, Zumpe, Steiner, Pittner, Felzenmaier, Babel, Barach, Deterle, Müller, Kranpa, Salvate, Hajek, Kulics, Grisel, Mendl, Suszter, Rupert, Smied, Polster János, Koszler közlövészek.

[75] MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 189.

[76] A feldunai hadsereg 1848. december 15-ei hadrendje. MNL OL Görgey-lt. b/47. fasc. – A dandárból az 1. tizenkétfontos üteget időközben átvezényelték Győrbe.

[77] Görgei diszpozíciója. Pozsony, 1848. december 15. Litográf tisztázatok: MNL OL Görgey-lt. b/13/b. fasc. (aláíratlan) és uo. Csány-iratok. Vegyes iratok 14. doboz. (aláírt). Másolat: MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 194.

Görgei december 19-én utasította Aulich Lajos ezredest, hogy a tiroli vadászcsapatot azonnal küldje Győrbe.[78] Nem tudni, hogy pontosan mikor értek oda; december 25-én már bizonyosan ott lehettek, mert Görgei ezen a napon több tisztet is kinevezett az alakulathoz.[79] A december 29-ei hadrend tanúsága szerint a fővezér a századot a Johann Weissl von Ehrentreu őrnagy vezette, közvetlenül a főhadiszállás alá rendelt gyenge dandárba osztotta be. Ide tartozott a Weissl vezette gránátos zászlóalj, az egy századnyi lengyel légió, valamint Kazinczy Lajos őrnagy 2. utászzászlóaljának négy százada. A dandár teljes létszáma 1100 fő volt.[80]

December 30-án viszont Görgei arra utasította a Bicskén állomásozó, Kmety György alezredes vezette dandárt, hogy másnap, december 31-én reggel 4 órakor a teljes lovassággal és tüzérséggel, valamint a 23. honvédzászlóaljjal, a tiroli lövészekkel és a lengyel légióval Válra vonuljon; odaérve pedig küldjön ki azonnal egy gyalogos járőrt Lovasberénybe, és annak jelentését azonnal közölje a fővezérséggel. Ha az ellenség már megszállta volna Lovasberényt, vonuljon tovább Martonvásárra és Baracskára, s ott foglaljon állást.[81]

December 31-én Görgei azt az utasítást adta Kmetynek, hogy ha dandárjával már Martonvásáron lenne, vegye át a hadtest visszavonulásának fedezését.[82] Ugyanezen a napon egy Hamzsabégről kelt, szövegszerűen ismeretlen parancsban Tárnokra és Diósdra rendelte a dandárt.[83] Csakhogy meggondolta magát, mert azután úgy rendelkezett, hogy Kmety maradjon a dandárral Martonvásáron.[84] Ez utóbbi utasítása azonban már késve érkezhetett, mert Kmety 1849. január 1-jén jelentette, hogy a dandár Tárnokra érkezett.[85] A január 1-jén kiadott diszpozíció a dandárt január 2-án Tétényre, s ha ott annak egésze nem tudna beszállásolni, emellett Diósdra rendelte.[86]

Január 3-án Kmety dandárjának Tétényben kellett maradnia és az utóvédet alkotnia, s egy tiszti őrtanyát kellett kikülönítenie Hamzsabégre, onnan pedig annak járőröket küldenie Sóskútig és előre a martonvásári úton; egyben meg kellett szállnia

[78] Görgei utasítása Aulich Lajoshoz. Győr, 1848. december 19. MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 219.

[79] Görgei Artúr jelentése a Hadügyminisztérium katonai osztályának. Rózsahegy, 1849. január 28. Az 1848. dec. 22. után kinevezettek jegyzéke. Eredeti tisztázat. K. 521. sz. MNL OL HM Ált. 1849:3553.

[80] A feldunai hadtest hadrendje, 1848. december 29. MNL OL H 2 Kossuth Polizei Akten. No. 536.

[81] Görgei utasítása Kmety Györgyhöz. Bicske 1848. december 30. Másolat. MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 260.

[82] Görgei Artúr utasítása a Kmety- és Poeltenberg-dandároknak. Bicske, 1848. december 30. A Csány Lászlónak küldött másolat az eredeti tisztázatról. MNL OL Csány-iratok. Iktatott beadványok, No. 1210. Másolat: MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 264.

[83] Lásd erre Görgei Artúr utasítása a Szegedy-dandárnak. Promontor, 1848. december 31. éjjel. MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 270.

[84] Görgei Artúr utasítása a Kmety-dandárnak. Promontor, 1848. december 31. éjjel. Másolat. MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 271.

[85] Kmety György jelentése a hadsereg parancsnokságához. Kivonat. Tárnok, 1849. január 1. MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 379.

[86] Görgei diszpozíciója. Promontor, 1849. január 1. A Csánynak küldött eredeti tisztázat: MNL OL Csány-iratok. 14. doboz. Vegyes iratok. A Hertelendy Miklósnak adott kivonatos másolat és ennek fényképmásolata: HL 1848–49. 8/101a. Másolat: MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 272.

Nagytorbágyot is.[87] Ugyanezen a napon délután 1 órakor Görgei arra utasította Kmetyt, hogy ha az ellenség valóban Hamzsabég felé nyomulna támadólag, elővigyázattal, de a leghatározottabban szembe kell szállni vele; és ebben a dandárt a Karger- (ekkor már Poeltenberg-) dandár is segíteni fogja. Közölte, hogy ő maga is rövidesen a helyszínre megy, azonban emiatt nem kell elhalasztani a műveletet.[88]

Ezen a napon történt a tétényi ütközet a Kmety- és a Poeltenberg-dandár, illetve a cs. kir. I. (Jellačić-) hadtest Gramont- és Ottinger-dandárjai között. Az összecsapás jobbára ágyúzásra, illetve lovassági küzdelemre korlátozódott, így nem tudunk arról, hogy a tiroli lövészek részt vettek volna benne.[89]

Az újabb fővárosi toborzás

A lövészszázad hatékony működésével felhívta magára Kossuth figyelmét is, aki december 9-én elrendelte, hogy másnaptól a fővárosban újabb toborzást kezdjenek a tiroli vadászcsapat gyarapítására, és intézkedett a megfelelő fegyverek begyűjtéséről is.[90] December 11-én Kossuth Görgeit is értesítette, hogy „a derék Söll százados tiroli vadász csapatjának növelésére itt is tétettek intézkedések…”[91] December 13-án jelent meg Pándy Soma alezredes felhívása a hivatalos *Közlöny*ben:

> „A haza szabadságért vitézül harcoló tiroli vadászcsapat száma folyó hó 10-kén kelt honvédelmi bizottmány elnöki rendelet következtében megszaporíttatni határoztatván, felszóllíttatnak mindazok, kik e lelkes csapat soraiba beavattatni kívánkoznak, hogy magokat Pesten a rokkantak palotája [a Károly-kaszárnya], földszint, második udvar, 35 szám alatt jelentsék. Az álladalom 24 pengő forint hadfogadó díjt ajánl azoknak, kik ezen számra csekély, de hadi dicsőségben érdemteljes csapat számát szaporítandják.”[92]

December 28-án Kossuth utasította Ficsur Miklós Ferenc őrnagyot, az 1. (pesti) hadmegye ideiglenes parancsnokát, hogy miután a hírek szerint a Dunántúlról beérkezett újoncok között „sok külföldiek, különösen szászok és stájerek is vagynak, kik közül ismét többen vadászok is lévén, a Söll parancsnok és őrnagy vadászcsapatában igen használhatók”, ezért Söllnek „engedje meg, miszerint a kérdéses ujonczok körül magának az alkalmasakat kiszemelhesse, és vadász csapatába besorozhassa”.[93]

---

87 Görgei diszpozíciója. Promontor, 1849. január 2. és január 3. hajnali 4 óra. Eredeti tisztázat: MNL OL Csány-iratok. 14. doboz. Vegyes iratok. Másolat: MNL OL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 276.

88 Görgei Artúr utasítása a Kmety-dandárnak. Promontor, 1849. január 3. délután 1 óra. Eredeti tisztázat. Másolata birtokomban. https://blog.axioart.com/arveresi-tudositas-szonyi-antikvariuma/ (A letöltés időpontja: 2023. június 4.)

89 Az ütközetre legutóbb lásd *Bartos – Garbóczi* 2000. 36–41. o.

90 KLÖM XIII. k. 691. o.

91 Uo. 706–707. o.

92 *Közlöny,* 1848. december 13. (186. sz.) 878. o.

93 KLÖM XIII. k. 912. o.

A fővárosban a december elején újrakezdett toborzásnak köszönhetően összegyűlt újabb 150–200 tiroli vadász, ezek egy részét azonban nem osztották be Söll alá, hanem Répásy Mihály vezérőrnagy tartalék hadtestéhez kerültek.[94]

A fogság és a vértanúhalál

Az 1849. január 2-ai haditanács elhatározta a főváros feladását, és a Tisza vonalának fedezésére rendelt Perczel-hadtest megerősítését. Ennek következtében Görgei a feldunai hadtest egyes alakulatait átadta Perczelnek. Emiatt is szükségessé vált a feldunai hadtest átszervezése és új beosztása. Söll alakulatát 1849. január 3-án vagy 4-én Budán Gáspár András ezredes dandárjába osztották be; ennek feladata volt a visszavonuló hadtest fedezése. Ehhez a dandárhoz tartozott a 39. honvédzászlóalj, a 9. (Miklós-) huszárezred hét százada, a 2. hatfontos lovas- és egy háromfontos gyalogüteg.[95]

A csapat január 4-én a feldunai hadtest soraiban vonult vissza Dunakesziig. A továbbiakról Söll segédtisztje, Eduard Pohl így számolt be utóbb a fogságban fogolytársának, Barsi József bicskei plébánosnak. Alig néhány perce pihentek ott, amikor Söll odaszólt Pohlnak: „Kalapjaink Pesten maradtak, a kalapos reggelre biztosan ígérte, tűrhetjük-e, hogy a vadászok vadászkalap nélkül harcoljanak, s a szegény mester kitől kapja meg a kétharmadában kifizetett kalapok hátralévő árát?” Pohl utóbb úgy vélte, a kérdés titkos értelme ez volt: „…mit gondolsz, nem volna-e jó még egy éjet tölteni Pesten, s hajnalban itt lepni meg a kalapokkal csapatunkat?” Így aztán ezt felelte: „A mai időben nem lehet senkire sem bízni se pénzt, se kalapot; nincs más mód, mint hogy megabrakoltatva lovainkat, térjünk vissza ketten Pestre.”

Így is tettek. Időközben azonban, Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy csapatai január 5-én a reggeli órákban megszállták Budát, majd a kora délután folyamán, a Lánchídon, illetve a Duna jegén átkelve, Pestet is. Söll és Pohl az éjszakát valóban Pesten töltötték, majd reggel felkeresték a kalapost, és aztán a számlát kiegyenlítve, egy fogadóban még egy pohár bort ittak, s megindultak Vác felé. A mai Astoria helyén álló Zrínyi kávéházhoz érve azonban nem egyenesen a váci töltés felé mentek, hanem

[94] A Répásy-hadtestben található alakulat létszáma 120 fő volt. Lásd erre a tartalék hadtest hadrendjét. Budapest, 1848. december 31. MNL OL OHB 1848:7112. Közli: *Hermann* 2015. 250–251. o. (Ugyanakkor a feldunai hadtest egy 1849. január 3–4-ére datált hadrendje szerint a fővárosban toborzott tiroliak felfegyverzett része valószínűleg csatlakozott az 1. századhoz, így Söll csapata kétszázados, 250 fős osztállyá alakult. MNL OL R 51. 1848–49. évi vegyes katonai iratok. 2. doboz. A fővárosi létszámnövekedésre utalhat a későbbi „kalap-affér” is, hiszen az 1. század november elején fel lett szerelve, és Söll a táborban csak csizmát és fehérneműt igényelt csapatának, de fejfedőt nem. A 2. század felfegyverzésére pedig utal Kossuth idézett december 24-ei levele. Ezekre lásd az 54. és 62. jegyzetet.)

[95] A feldunai hadtest dátum nélküli, töredékes hadrendje. MNL OL R 51. 1848–49. évi vegyes katonai iratok. 2. doboz. A hadrendben dandárparancsnokként csupa olyan törzstiszt szerepel, aki a január 3–4-én lezajlott lemondási hullám ellenére is megmaradt a magyar szolgálatban, azaz a hadrend valószínűleg ezt követően keletkezhetett.

a kalapokat szállító szekeret követve befordultak a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utcára, majd onnan a Kígyó utcán át a Váci utcába. Az utcák többnyire üresek voltak, csupán a Korona kávéháznál vették észre a már ott lévő cs. kir. tiszteket, akik gyanakodva tekingettek rájuk. Söll és Pohl azonban továbbra is lépésben lovagoltak, majd a Nagyhíd (ma Deák Ferenc) utcán át kijutottak a Váci útra, ahol ügetésre fogták a lovakat. Már kívül voltak a vasútállomáson, amikor vágtatni kezdtek. Rövidesen azonban egy erősebb lovascsapat dübörgését hallották a hátukban. Ezután kettéváltak, de az őket üldöző, az 1. (Civalart-) dzsidásezredhez tartozó lovasok rövidesen mindkettőjüket utolérték, Söllt Alfons Berchtold gróf, főhadnagy fogta el.[96] Fogolyként előbb az Új piacra (ma Erzsébet tér), aztán a pesti térparancsnokságra, majd onnan a budai várban lévő József-kaszárnyába kísérték; itt volt az a fogház, amelyben korábban Kossuthot, majd Táncsicsot is őrizték.

Pohlt a néhány nappal korábban lázító prédikációiért és az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. december 22-ei körlevelének kihirdetéséért letartóztatott bicskei plébánossal, Barsi (Neumann) Józseffel zárták egy cellába. „Mily szerencse – mondta belépve –, hogy ismét paphoz zárnak." „Szüksége lehet rá" – vetette neki oda a porkoláb, mielőtt rájuk zárta az ajtót.[97] Mátray Gábor naplója szerint Söllt és Pohlt egy Kralitz vagy Kalitz nevű cseh szabó árulta el a vasúti indóháznál, „ki a vasúti személyzet öltönyeit varrta ott".[98]

Söllt és Pohlt a Militär Zentral Untersuchungs Commission (Katonai Központi Vizsgáló Bizottmány) elé állították, amely január 20-án mindkettőjüket kötél általi halálra ítélte. Az ítélet megerősítése és végrehajtatása Ladislas Wrbna-Freudenthal grófnak, altábornagynak, a cs. kir. II. hadtest s egyben a budai katonai kerület parancsnokának feladata és joga volt, akire Windisch-Grätz egy szóbeli rendelettel még január 19-én ruházta át a *ius gladii*t[99] azzal, hogy amennyiben valamely ítélet esetében kegyelmezésre vagy enyhítésre alkalmas okot lát, az ítélet jóváhagyása előtt az iratokat Windisch-Grätz elé terjessze.

Wrbnának azonban az iratok átnézésekor kételyei támadtak, ugyanis Söll és Pohl egybehangzóan azt állították vallomásaikban, hogy amikor január 5-én a Vác felé induló vasút indóházánál a cs. kir. katonaság fogságába estek, mindketten azzal a szilárd elhatározással hagyták el a Görgei vezette lázadó hadsereget, hogy ahhoz többé nem térnek vissza. Wrbna úgy vélte, hogy miután akkortájt Görgei „lázadó hordáival Pestről Dunakeszin át Vácra vonult vissza", joggal feltételezhető, hogy Söll egységparancsnok lévén, annak élén elvonulhatott volna, de semmi esetre sem maradt volna a cs. kir. csapatok hatókörében, ha nem adta volna fel azon gonosz szándékát, hogy a lázadókkal

[96] *Fischer von Wellenborn* 1897. 87. o.
[97] *Barsi* 1988. 12–13. o. Barsi szerint január 6-án fogták el őket, de Mátray Gábor naplója szerint már január 5-én este. *Mátray* 1989. 56. o.
[98] Uo. 56–57. o.
[99] Latin: pallosjog.

tartson. Wrbna szerint mindezt tekintetbe kellene venni, s ezért az iratokat és az ítéletet további magas utasítás végett január 21-én felterjesztette Windisch-Grätzhez.[100]

Windisch-Grätz ezután kiadta az aktákat véleményezésre a főhadiszálláson az igazságügyeket vezető Friedrich Dratschmidt katonai feljebbviteli tanácsosnak, aki másnapra elkészült a véleményével. Dratschmidt úgy vélte, a fegyveres lázadásban való részvétel kellőképpen megalapozza a kötél általi halálos ítélet kimondását, csupán azt kell vizsgálni, vannak-e olyan okok, amelyek általában vagy valamelyik vádlott esetében az enyhítést indokolják.

Dratschmidt igen hosszú fejtegetésében megfontolandónak tartotta, hogy a jelenlegi helyzetben, amikor az esküszegő népesség egy nagy része még nem tért vissza a kötelesség útjára, a kímélet ideiglenes alkalmazása nem szolgálná-e jól azt a célt, hogy az elvakítottak és terrorizáltak visszatérését megkönnyítse; és hogy a lázadók esetleg a kezükben lévő magas rangú cs. kir. tiszteken állnának bosszút a kivégzésekért. A tanácsos azonban úgy vélte, jelen pillanatban a törvény teljes szigorának érzékeltetése mellett fontosabb szempontok szólnak, így például az, hogy ha ezt akadályozzák, azzal a rendcsinálás legfontosabb eszközéről, a „rosszérzelműek" elrettentéséről mondanak le. Egy ilyen eljárást úgy lehetne tekinteni, mint a lázadókkal kötött csendes megállapodást arról, hogy „mi nem büntetjük halállal a tőlük elfogottakat, ők pedig a tőlünk elfogottakat". Márpedig ez méltatlan helyzetbe hozná a törvényesség gyakorlóit. Ezért Dratschmidt azon „igénytelen nézetét" terjesztette elő, hogy amennyiben arra az egyes nyomozati események módot adnak, és az egyes vádlottaknál nincsenek enyhítésre okot adó körülmények, „a törvény teljes szigora alkalmazásának szabad utat kell adni".[101]

Ami a kérdéses esetet illeti, Dratschmidt úgy vélte, Söll esetében ifjú kora sem enyhítő körülmény, hiszen ez nem zárja ki a megfontoltságot. A Wrbna által említett enyhítő körülmény, miszerint Söll és Pohl eltávoztak csapatuktól, hogy önként visszatérjenek az uralkodó hűségére, sem tűnik olyan komolyan vehetőnek, hiszen erre csak akkor került sor, amikor elveszítették reményüket ügyük sikerében, és inkább arra mutat, hogy menteni akarták az irhájukat. Söll ellen szól ugyanakkor, hogy míg néhány hónappal korábban Tirolban a császár ügyéért harcolt az olaszok ellen, röviddel ezután ez ellen lépett fel, s a tiroli vadászcsapat megszervezésével a lázadás megerősítésében tevékeny szerepet játszott, és a magyarfalvai ütközetben harcolt is. Ezért Dratschmidt úgy vélte, hogy Söll esetében az ítélet végrehajtásától kegyelem útján

[100] Wrbna jelentése Windisch-Grätznek. Pest, 1849. január 21. No. 32/a. Eredeti tisztázat. HL Absz. III. AK JS 1849-J-1/19. – Söll és Pohl peranyaga hiányzik, csupán Wrbna és Dratschmidt jelentései ismertek, a vallomások is csupán ennek alapján rekonstruálhatók. Köszönöm Kemény Krisztiánnak, a Hadtörténelmi Levéltár levéltárosának az iratok másolatát.

[101] Dratschmidt jelentése Windisch-Grätznek. Buda, 1849. január 22. [Sz. n.] Fogalmazvány. HL Absz. III. AK. JS 1849-J-1/19.

nem lehet eltekinteni, hanem azt végre kell hajtani, azonban enyhítésként és az akasztás által keltendő többféle zavar elkerülése végett agyon kellene lövetni.[102]

Pohl kevésbé tűnik bűnösnek, miután segédtisztként alárendelt szerepet játszott, s nem vett részt fegyveres összecsapásban sem. Így nála el lehet tekinteni a halálos ítélettől, azonban tekintettel büntetendőségének magas fokára, őt nyolcéves sáncfogságra kellene ítélni, nehéz vasban vagy, ha erre „testalkotása miatt" nem lenne alkalmas, könnyű vasban. Az iratokat azzal kellene visszaküldeni a katonai kerületi parancsnoksághoz, hogy az előbbi ítéletet az említett könnyítéssel hirdettesse ki és hajtassa végre, jelentse a főhadiszállásra a végrehajtást, amit annak megtörténte után nyomtatott formában is tegyen közzé.[103]

A tábornagy egyetértett ezzel a véleménnyel. Január 26-án kelt, szintén Dratschmidt által fogalmazott válaszában közölte Wrbnával, hogy miután Söll részt vett egy lázadó szabadcsapat megszervezésében, sőt ennek élén harcolt is a cs. kir. csapatok ellen, az ő halálos ítéletét végre kell hajtani, azonban nem kötél, hanem lőpor és golyó által. Ami Pohlt illeti, ő kevésbé tűnik bűnösnek a lázadás vétkében, és nem bizonyított, hogy harcolt volna cs. kir. csapatok ellen.[104] Wrbna ezután január 27-én a fenti értelemben megerősítette és kihirdettette az ítéletet.[105]

Söll halálra ítélésének és kivégzésének híréről már január 9-én beszéltek Pesten, majd 23-án is elterjedt a hír, hogy Pohllal és két másik személlyel aznap agyonlövik őket.[106] Az ítéletet a budai József-kaszárnyában, zárt kapu mögött hajtották végre január 30-án délután 4 és 5 óra között. A kivégzéshez gránátosokat rendeltek ki, „s több tábornok és főtiszt vala jelen, ezek közt Windisch-Grätz herceg fia huszárruhában". Az utcán szintén egy csapat gránátos, valamint lengyel dzsidások tartották fenn a rendet; a kaszárnya előtt nagy néptömeg is várakozott.[107] Söll szemét az ítélet végrehajtása előtt bekötötték, de miután háromszor is leszakította a kendőt, „végre megengedték neki, hogy nyílt szemekkel álljon a halálnak elébe". Utolsó szavai ezek voltak: „Lebe wohl Tyrol!" (Éljen Tirol!) Egyik forrásunk szerint a három lövés egyike a homlokát, másik a nyakát, a harmadik a mellét találta el.[108] Egy másik naplóíró szerint Söll „bátran, férfiasan halt meg: két golyó melyben [mellben], egy főben találta s veleje kilocscsant; azonnal arcra esett, s a földön aztán oldalra dőlt."[109]

Wrbna az ítélet végrehajtását január 30-án jelentette Windisch-Grätznek azzal, hogy a *Pesther Zeitung* hasábjain, valamint plakát által is a nagyközönség tudomására hozzák

[102] Uo.
[103] HL Absz. III. AK. JS 1849-J-1/19.
[104] Windisch-Grätz utasítása Wrbnának. Buda, 1849. január 26. No. 25. Fogalmazvány. Uo.
[105] Wrbna jelentése Windisch-Grätznek. Pest, 1849. január 30. No. 57/a. Eredeti tisztázat. Uo.
[106] *Mátray* 1989. 63. és 81. o. – A szóbeszéd szerint Söll korábban tizedesként szolgált a cs. kir. hadseregben; mások szerint házaló kereskedő volt. *Jászay* 1906. 120–121. o.
[107] *Bártfay* 1969. II. k. 6. o.
[108] *Mátray* 1989. 84–85. o.
[109] *Bártfay* 1969. II. k. 6. o.

azt.[110] Magát a hirdetményt is Dratschmidt fogalmazta meg.[111] Söll volt a honvédsereg első, tiszti rangú vértanúja. Sírhelyét nem ismerjük.

Epilógus

A tiroli légió vagy lövészcsapat későbbi története nem tartozik e tanulmány tárgykörébe. A tiroli századot Görgei felvidéki téli hadjárata időszakában két, majd márciusban négy századra növelték, és így önálló zászlóaljként szolgálta végig a szabadságharcot. Részt vett az 1849. január 17-ei alsóturcseki, a február 27-ei verpeléti, az április 2-ai hatvani ütközetben, majd 1849 májusától a Rába-menti harcokban, a június 28-ai győri ütközetben, a július 2-ai és 11-ei komáromi csatákban. A VII. hadtest többi alakulatához hasonlóan 1849. augusztus 13-án a szőllősi mezőn kapitulált.

A tartalék hadtesthez csatolt tiroli vadászokat 1849. január végén Balmazújvárosba irányították.[112] Március első napjaiban Máramaros megyébe érkezett egy 300 főnyi tiroli vadászkülönítmény „jelesen fegyverezve", az „újabban nagyobb erővel betört cs. katonák s lengyel parasztok vad dühét megszégyenítendő.[113]" Ez az alakulat később Kazinczy Lajos ezredes önálló hadosztályába került, és Zsibónál kapitulált 1849. augusztus 24–25-én.

Rövidítések

HL	Hadtörténelmi Levéltár (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
Absz. III. AK JS	Abszolutizmuskori iratok. III. Armeekommando in Ungarn. Justiz Section
1848–49.	Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságarc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Csány-iratok	H 103 Csány László kormánybiztos iratai
Görgey-lt.	P 295 A Görgey-család iratai. Görgei Artúr gyűjtemény
Hadparancs-jkv.	Görgey-lt. b/35. fasc. Az 1848–49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve. Dispositions Protokoll.

[110] Wrbna jelentése Windisch-Grätznek. Pest, 1849. január 30. No. 57/a. Eredeti tisztázat. HL Absz. III. AK JS 1849-J-1/19.

[111] Wrbna jelentése Windisch-Grätznek. Pest, 1849. január 30. No. 57/a. Eredeti tisztázat. Uo. Közli: *Obermann* 1971. 69. o. és fényképmásolatban: *Rózsa – Spira* 1973. 277. o.

[112] Kossuth Lajos levele Klapka Györgynek. Debrecen, 1849. január 27. Közli: KLÖM XIV. k. 130. o.

[113] Máramarosból, Visk, mart. 9. *Közlöny,* 1849. március 15. (53. sz.) 187. o.

Iktatókönyv	Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti igtatókönyve [sic!]
HM Ált.	MNL OL H 75 Hadügyminisztérium. Általános iratok.
Levelezőkönyv	Filmtár. C 133 doboz. A Kosztolányi-család levéltára. 7. tétel. A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség levelezőkönyve, 1848. augusztus 29. – 1849. január 1.

Bibliográfia

Barsi 1988.	*Barsi József:* Utazás ismeretlen állomás felé, 1849–1856 és *Berzsenyi Lénárd* rajzai: Az olmützi foglyok arcképsorozata. S. a. r. *Simon V. Péter.* (Bibliotheca Historica.) Budapest, 1988.
Bartos – Garbóczi 2000.	*Bartos Mihály – Garbóczi László:* Promontor és Tétény 1848–49-ben. (Lapok Promontor és Tétény történelméből – Litterae de historia Promontorii et Theten I.) Budafok, 2000.
Bártfay 1969.	*Bártfay László* naplójából. II. k. 1849–1851. és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez. Összeállította és a jegyzeteket írta *Jenei Ferenc.* (Irodalmi Múzeum V.) Budapest, 1969.
Bona 1998.	*Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. H–Q. Budapest, 1998.
Bona 2008.	*Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 2008.
Bona 2015.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Negyedik, bővített kiadás. II. k. Miskolc, 2015.
Bona 2018.	*Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2023. június 11.)
Böhm 1967.	*Böhm, Jakab:* Die Deutsche Legion im ungarischen Freiheitskampf, 1848–1849. *Zeitschrift für Militärgeschichte,* 6. (1967) 81–96. o.
Böhm 1970.	*Böhm Jakab:* A német légió szervezése és tevékenysége az 1848–1849. évi magyar szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények,* Új folyam, 17. (1970) 2. sz. 194–215. o.
Csány 1998.	Csány László kormánybiztosi iratai, 1848–1849. II. k. S. a. r. *Hermann Róbert.* (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.

Csapó – Hermann – Jánosi 1998. *Csapó Zoltán – Hermann Róbert – Jánosi András:* A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve". *Hadtörténelmi Közlemények,* 111. (1998) 1. sz. 216–281. o.

Csikány 2014. *Csikány Tamás:* A Zrínyi szabadcsapat, vagyis a 35. honvédzászlóalj győzelmei és katasztrófái 1848-ban és 1849-ben. In: A Zrínyiek és a honvédelem. Szerk. *Hausner Gábor – Padányi József.* Budapest, 2014. 61–82. o.

Czaga – Jancsó 1998. Közcsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848–49-ben. Szerk. *Czaga Viktória – Jancsó Éva.* (Budapest történetének forrásai.) Budapest, 1998.

Fischer von Wellenborn 1897. *Fischer von Wellenborn, Carl:* Graf Civalart-Uhlanen in den Jahren 1848 und 1849. Wien, 1897.

Hermann 1999. *Hermann Róbert:* A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Sopron, 1999.

Hermann 2001. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert.* (Millenniumi Magyar Történelem – Források.) Budapest, 2001.

Hermann 2007. *Hermann Róbert:* Witalis Söll. In: Vértanúk könyve. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2007.

Hermann 2015. *Hermann Róbert:* A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14. – 1849. január 27. ('48-as KönyvTár.) Budapest, 2015.

Hermann 2022. *Hermann Róbert:* Konstantin Kastner kvietált kapitány képei. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője / Acta Musei Militaris in Hungaria 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* 2022. 129–144. o.

Janotyckh von Adlerstein 1851. *Janotyckh von Adlerstein, Johann:* Archiv des ungarischen Ministeriums des Inneren und des Landesvertheidigungs-Ausschusses. Bd. III. Altenburg, 1851.

Jászay 1906. *Hentaller Lajos:* Az osztrákok Pesten 1849 elején. (*Jászay Pál* naplója 1849. január 1-től május hó 7-ig.) In: *Uő:* Vérrózsák. Budapest, 1906. I. k. 96–203. o.

Kastner 1853. Sketches in Remembrance of the Hungarian Struggle for Independence and National Freedom in the Years 1848, 1849, 1850 & 1851. Written by Several Hungarian Refugees. Edited by *J. C. Kastner,* Late Hungarian Captain, Editor of different Historical and Artistical Works, and Lecturer on Modern History. And respectfully Dedicated by him to the British Nation. London and Glasgow, 1853.

Kedves 1999. *Kedves Gyula:* Fegyverek a szabadságharcban. In: „Fényesebb a láncnál a kard…" Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk. *Cs. Kottra Györgyi.* Budapest, 1999. 47–56. o.

Kéry 1899. *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharcz története napikrónikákban (1848). Budapest, 1899.

KLÖM *Kossuth Lajos* összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. rész. S. a. r. *Barta István.* (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1952–1953.

Korn 1853–1855. *Korn, Philipp:* Ungarns Recht und Gesetz ruhmvoll verfochten durch Deutsche, Polen, Italiener, Engländer und Franzosen in den Kriegsjahren 1848 und 1849. Bd. 1. 2 Abteilungen. Anteil der Deutschen an dem ungarischen Unabhängigkeitskriege. Bremen, 1853–1855.

Mátray 1989. *Mátray Gábor:* Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49. S. a. r. *Fülep Katalin.* (Magyar Ritkaságok.) Budapest, 1989.

Obermann 1971. *Obermann, Karl:* Die ungarische Revolution von 1848/49 und die demokratische Bewegung in Deutschland. Budapest, 1971.

Rózsa – Spira 1973. *Rózsa György – Spira György:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Budapest, 1973.

Sitzler 1980. *Sitzler, Katrin:* Solidarität oder Söldnertum. Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848–1849. (Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung 24.) Osnabrück, 1980.

Süli 2016. *Süli Attila:* Ormai Norbert, az első aradi vértanú. (Aradi Vértanúk Sorozat.) Budapest, 2016.

Urbán 2009. *Urbán Aladár:* Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. In: *Uő:* Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2009. 45–75. o.

Róbert Hermann

WITALIS SÖLL AND THE TYROLEAN LEGION IN 1848

(Summary)

In the autumn of 1848, the Home Defence Army, which had become a mass army, lacked hunting units. This is why the Committee of National Defence, which exercised executive power, welcomed the offer of Witalis Söll to organise a Tyrolean hunting troop.

Söll was born in Marburg, Styria (now Maribor, Slovenia) in 1825 to a Catholic middle-class family; his parents settled in Pest. At this period, he earned his living as a merchant. According to some sources, he had previously served in the Imperial-Royal Army. He himself later testified at a court-martial that he had participated in the defence of South Tyrol against the Italian revolutionaries in the spring of 1848. He arrived in Hungary at the end of September 1848 and in October he offered his services to the Committee of National Defence. On 8 October, he published a call for the formation of a Tyrolean hunting troop. The flag of the unit consisting of roughly one company was consecrated in the morning of 5 November 1848 in the garden of the National Museum, and then the troop joined the Army of the Upper Danube stationed on the western frontier. During November and December, they took part in several small actions, and each time they did well. Following the attack of the Imperial-Royal Army in mid-December, the legion retreated to the capital. After the evacuation of the capital, Söll and his aide-de-camp left Pest late and were captured by the imperial-royal troops. They were both court-martialled, and Söll was sentenced to death while Pohl to imprisonment. Witalis Söll was executed in Buda on 30 January 1849. The Tyrolean fighter corps fought through the War of Independence and surrendered to the Russians at Szőllős on 13 August 1849.

Róbert Hermann

WITALIS SÖLL UND DIE TIROLER LEGION IM JAHR 1848

(Resümee)

Im Herbst 1848 fehlte es der zur Massenarmee gewordenen Honvéd-Armee an Jägereinheiten. Deshalb begrüßte der Landesverteidigungsausschuss, der die Exekutivgewalt ausübte, das Angebot von Witalis Söll, eine Tiroler Jägertruppe zu organisieren.

Söll wurde im Jahr 1825 in Marburg in der Steiermark (heute Maribor, Slowenien) als Sohn einer katholischen bürgerlichen Familie geboren; seine Eltern ließen sich in Pest nieder. Zu dieser Zeit verdiente er seinen Lebensunterhalt als Kaufmann. Einigen Quellen zufolge hatte er zuvor in der k. k. Armee gedient. Er selbst behauptete später vor einem Kriegsgericht, dass er im Frühjahr 1848 an der Verteidigung Südtirols gegen die italienischen Revolutionäre teilgenommen hatte. Ende September 1848 kam er in Ungarn an und bot im Oktober seine Dienste der Nationalen Verteidigungskommission an. Am 8. Oktober veröffentlichte er einen Aufruf zur Aufstellung einer Tiroler Jägertruppe. Die Fahne der etwa eine Kompanie großen Truppe wurde am Vormittag des 5. November 1848 im Garten des Nationalmuseums geweiht und sie schloss sich anschließend der an der Westgrenze stationierten Armee der Oberen Donau an. Im November und Dezember nahm sie an mehreren kleineren Gefechten teil, bei denen sie sich jeweils gut behauptete. Nach dem Angriff der kaiserlichen Armee Mitte Dezember zog

sich die Legion in die Hauptstadt zurück. Nach der Evakuierung der Hauptstadt verließen Söll und sein Adjutant Pest zu spät und wurden von den kaiserlichen Truppen gefangen genommen. Beide kamen vor ein Kriegsgericht, das Söll zum Tode und Pohl zu einer Gefängnisstrafe verurteilte. Witalis Söll wurde am 30. Januar 1849 in Buda (Ofen) hingerichtet. Der Tiroler Jägerverband kämpfte durchweg während des Freiheitskampfes und kapitulierte am 13. August 1849 bei Szőllős vor den Russen.

Róbert Hermann

WITALIS SÖLL ET LA LÉGION TYROLIENNE EN 1848

(Résumé)

À l'automne 1848, l'armée hongroise, devenue une armée de masse, manquait d'unités de chasse. De ce fait, le Comité de Défense nationale exerçant le pouvoir exécutif a accueilli favorablement l'offre de Witalis Söll d'organiser un corps de chasseurs au Tyrol.

Söll est né en 1825 à Marburg en Styrie (aujourd'hui Maribor, en Slovénie) dans une famille catholique bourgeoise. Ses parents se sont installés à Pest. À l'époque, il gagnait sa vie comme marchand. Selon certaines sources, il avait déjà servi dans l'armée impériale-royale. Plus tard, il a lui-même affirmé devant la cour martiale avoir participé à la défense du Tyrol du Sud contre les révolutionnaires italiens au printemps 1848. Il est arrivé en Hongrie à la fin du mois de septembre 1848 et, en octobre, il a proposé ses services au Comité de Défense nationale. Le 8 octobre, il a publié un appel en vue de la création d'un corps de chasseurs tyrolien. L'étendard de l'unité composée d'une centaine de soldats fut sacré dans le parc entourant le Musée national hongrois le matin du 5 novembre 1848. Ensuite l'unité a rejoint l'armée du Haut-Danube de Hongrie stationnée dans la zone de frontière occidentale avant de participer, en novembre et décembre, à plusieurs actions de moindre importance lors desquelles elle tenait toujours bon. Après l'offensive du gros de l'armée impériale-royale à la mi-décembre, la légion s'est retirée jusqu'à la capitale. Après l'évacuation de la ville, Söll et son adjudant ont tardé à quitter Pest et furent capturés par les troupes impériales-royales. Ils ont été traduits devant la cour martiale. Söll fut condamné à mort et Pohl à la détention dans une enceinte fortifiée. Witalis Söll fut exécuté à Buda le 30 janvier 1849. L'unité de chasse tyrolienne a combattu jusqu'à la fin de la guerre d'indépendance et s'est rendue aux Russes à Szőllős le 13 août 1849.

Роберт Херманн

ВИТАЛИС СЁЛЛЬ И ТИРОЛЬСКИЙ ЛЕГИОН В 1848-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Из национальной обороны, гонведов, превратившейся осенью 1848-ого года в массовую армию, отсутсвовали охотничьи формирования. Именно поэтому Комиссия Национальной Обороны, осуществляющая исполнительную власть, с радостью приняла предложение Виталиса Сёлля, который взял на себя организацию тирольского охотничьего эскадрона.

Сёлль родился в Марбурге, в Штирии (ныне Марибор, Словения) в 1825-ом году в католической гражданской семье; его родители поселились в Пеште. В это время он зарабатывал на жизнь как торговец. По некоторым источникам ранее он служил в императорско-королевской армии. Сам он позже перед военным трибуналом заявил, что весной 1848-ого года участвовал в защите Южного Тироля против итальянских революционеров. Он прибыл в Венгрию в конце сентября 1848-ого года и в октябре предложил свои услуги Комиссии Национальной Обороны. 8-ого октября он обьявил призыв к созданию тирольского охотничьего эскадрона. Флаг роты, состоявшей приблизительно из сотни войсковых команд, был освящен утром 5-ого ноября 1848-ого года в Музейнем Саду, а затем он присоединился к верхнедунайской армии, дислоцированной на западной приграничной зоне. В течении ноября и декабря он принял участие в нескольких небольших военных действиях и каждый раз с честью справлялся с трудностями. После атаки главной императорско-королевской армии в середине декабря легион отступил назад до столицы. После эвакуации столицы Сёлль и его адьютант запоздало покинули Пешт, и были взяты войсками императорско-королевской арми в плен. Оба предстали перед военным трибуналом, который приговорил Сёлля к смертной казни, а Поля – к тюремному заключению в крепости. Виталис Сёлль был казнен 30-ого января 1849-ого года в Буде. Тирольская охотничья группировка сражалась на протяжении всей войны за свободу и капитулировала перед русскими 13-ого августа 1849-ого года недалеко от Сёллёша.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

KEMÉNY KRISZTIÁN

A KOMPOLTI RAJTAÜTÉS (1849. FEBRUÁR 18.)

1849. január második feléig Heves vármegyét elkerülték a szabadságharc közvetlen katonai eseményei. Ekkor azonban megjelent a területen az a Franz Schulzig altábornagy vezette cs. kir. hadosztály, amelyet Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy, a cs. kir. fősereg parancsnoka indított Pestről január 18-án a Felső-Tisza vidékén harcoló, Franz Schlik altábornagy hadtestének megsegítésére. Schulzig január 21-én vonult be Gyöngyösre, és jelentős mennyiségű élelmiszer illetve bor kizsarolása után, 23-án ment tovább, majd 30-án Szántó körzetében csatlakozott Schlik csapataihoz. Ugyanakkor a Gyöngyös városából utána elindított második élelmiszeroszlop január 29-én Mezőkövesden már a tiszafüredi átkelőt őrző magyar helyőrség előőrseinek a kezére került. A helyőrség parancsnoka, Bangya János őrnagy túlzottnak érezte a város kényszerűségből meghozott döntését, és utasítást adott a gyöngyösi polgármester, Jakab Mihály letartóztatására. Az akciót január 31-én este a 35. honvédzászlóalj egy szekereken mozgó, álcázott járőre hajtotta végre, amely ráadásul még Franz Montecuccoli ezredest, a Schulzig-hadosztályhoz beosztott cs. kir. 8. (Porosz herceg-) vértesezred Gyöngyösön betegen hátramaradt parancsnokát is elfogta. Az osztag a két fogollyal február 1-jén sikeresen visszatért Poroszlóra.[1]

A történtekről a cs. kir. hadvezetés aránylag hamar tudomást szerzett. Már ezen a napon Windisch-Grätz a cs. kir. tartalék hadtest Bellegarde-lovasdandárához tartozó 5. (Auersperg-) vértesezred ezredesi osztályát Josef Kisslinger ezredes és Karl von Coudenhove őrnagy vezetésével Pestről a tiszafüredi átkelő felderítésére küldte. Az osztály a Gödöllő–Aszód–Hatvan útvonalon lovagolva február 4-én délután 2 órakor vonult be Gyöngyösre, ahol a városháza előtt letáborozott. Kisslinger itt értesült a január végi eseményekről, a magyar erők mozgásairól, majd a magyar zászlók levétele, illetve a cs. kir. lobogók kitűzetése után a város vezetését engedelmességre intve, még aznap Gyöngyöshalászra vonult, ahonnan feletteseit levélben tájékoztatta. A menet felgyorsítása után az osztály Mezőkövesden keresztül február 6-án ellenállás nélkül érte el Poroszlót, amit a meglepett magyar előőrs ki is ürített, és Tiszafüredre húzódott vissza. A helyszínre érkező Asbóth Lajos alezredes, a Tisza vonalát biztosító erők parancsnoka azonban parancsot adott a falu visszavételére, amit az egyébként túlerőben lévő magyar helyőrség még aznap végre is hajtott, és egy jelentéktelen csetepaté után a vértesek fel is adták a helységet. Kisslinger az eset után Jászárokszálláson át Pest

[1] Heves vármegyére, a cs. kir. Schulzig-hadosztály átvonulására és annak következményeire összefoglalóan lásd *Hajagos* 2019. 207–225. o.

irányába indult vissza lovasaival, ám a magyar fővárosba már csak az ezredes érkezett meg, mivel az osztály Coudenhove őrnagy vezetésével más parancsot kapott.[2]

Montecuccoli ezredes elfogása ugyanis nem maradt megtorlás nélkül: február 10-én bevonult Gyöngyösre Josef Schneider alezredes vezetésével a cs. kir. II. hadtest Wyss-dandárához tartozó 29. (Schönhals-) sorgyalogezred 1. zászlóalja, és ezen alakulathoz csatlakoztak az Auersperg-vértesek is. A cs. kir. csapatokkal együtt érkezett meg Babarczy Antal cs. kir biztos is, aki 50 000 forint hadisarcot követelt; ellenkező esetben a város lövetésével, felgyújtásával fenyegetőzött. A magisztrátus nagy erőfeszítésekkel a kért összegnek nagyjából a felét, 23 650 forintot, illetve 48 akó bort tudott összegyűjteni, amivel a biztos meg is elégedett, és a cs. kir. különítmény február 12-én reggel el is hagyta a várost. Pestre azonban csak a cs. kir. gyalogzászlóalj vonult be; a vértesek Hatvannál elváltak tőlük, mivel ismét más utasítást kaptak.[3]

Ennek oka az volt, hogy a Felső-Tisza vidékén közben megváltozott a hadihelyzet: a cs. kir. Schlik-hadtest északról a Görgei Artúr vezérőrnagy vezette feldunai, míg délről a Klapka György ezredes által irányított felső-tiszai hadtest szorításába került, és kénytelen volt Kassát feladva Rimaszombat felé visszavonulni. Erről azonban csak bizonytalan, ellentmondásos hírek érkeztek Budára, ezért Windisch-Grätz február 12-én úgy döntött, hogy a helyzet tisztázására és a Schlikkel való kapcsolatfelvételre Pestről Miskolc felé indítja a cs. kir. II. hadtest Franz Colloredo-Mansfeld vezérőrnagy vezette dandárát, amely elővédéül az Auersperg-vértesek ezredesi osztályát szánta. Utóbbinak még 12-én Schneider alezredesen keresztül közvetlen utasítást küldött. E szerint a vértesosztálynak Kápolnán keresztül egészen Füzesabonyig kellett előrenyomulnia, és ott olyan állást vennie, ahonnan nemcsak a Poroszló–Tiszafüred, hanem a többi Tisza-átkelő is őrjáratokkal megfigyelhető legyen, és onnan egy Gyöngyös vagy Miskolc felé történő ellenséges előrenyomulást azonnal észlelni lehessen. Az osztály parancsnokának minden ellenséges mozgást futár útján azonnal jelentenie kellett, és ügyelnie, hogy ne csak Mezőcsát és Ároktő, hanem Kömlő felől se lephessék meg. Ezenkívül a cs. kir. főparancsnok hangsúlyozta, hogy a feladat végrehajtása közben az osztálynak lehetőleg nem egy helyhez kellene kötődnie, hanem folyamatosan mozgásban kell lennie, hogy ezzel is minimálisra csökkentse egy esetleges ellenséges rajtaütés lehetőségét. Ezzel Windisch-Grätz lényegében könnyűlovasságnak való feladatot adott

[2] A vértesosztály feladatára és mozgására lásd Dragoner 1893. 82. o. és Dragoner 1912. 128. o. Kisslinger Gyöngyöshalászon, 1849. február 4-én délután 5 órakor a cs. kir. Hadsereg-Főparancsnokságnak írt jelentésére lásd ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1824. 1849-2-41b. Másolata: HL 1848–49. 12/154. A vértesek hadrendi beosztására lásd a cs. kir. fősereg 1848 december közepi hadrendjét. ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1821. 1848-13-2. A gyöngyösi eseményekre lásd *Hajagos* 2019. 219. o., a február 6-ai poroszlói összecsapásra Dragoner 1893. 82. o. és Dragoner 1912. 128. o., valamint *Hermann* 2008. 281. o.

[3] Gyöngyös újbóli megszállására, a hadisarcra, majd a visszavonulásra lásd *Hajagos* 2019. 220–221. o. és Dragoner 1912. 128. o. A sorgyalogosok hadrendi beosztására lásd a cs. kir. fősereg 1848. december közepi, fentebb már idézett hadrendjét.

egy nehézlovas alakulatnak, és valószínűleg bízott abban, hogy a február eleji kiküldetéshez hasonlóan a vértesek ezt az akciót is sikeresen végrehajtják.[4]

Coudenhove őrnagy 1849. február 13-án még Hatvanban maradt osztályával, és megvárta, míg a Pestről kiinduló cs. kir. Colloredo-dandár Gödöllőn keresztül egynapi menettávolságra zárkózik, majd február 14-én hajnali 5 órakor bevonult Gyöngyösre. Itt még február 12-én, a cs. kir. csapatok elvonulása után megjelent egy huszárjárőr, és ezen felbuzdulva a lakosság körében spontán módon majdnem népfelkelés szerveződött, de ezt a város józan vezetésének sikerült leszerelnie. A cs. kir. őrnagy mindenesetre egy századával lezáratta a város kijáratait, a másikat pedig a városháza előtt sorakoztatta fel. Miután kiderült, hogy nincs közvetlen veszély, a szokásos zászlócsere után jelentette a történteket Colloredónak, amint azt is, hogy a hírek szerint a cs. kir. alakulatok kiürítették Kassát, Miskolcon és Mezőkövesden pedig már erős, míg Egerben még csak gyenge magyar erők tartózkodnak. Ezt követően délután 2 órakor továbbindult Kápolna felé. A beérkező hírek hatására Colloredo február 15-én délután fél 2 órakor ugyan bevonult Hatvanról Gyöngyösre, de aztán ott meg is állapodott. Itt kapott hírt arról, hogy Schlik Gömör és Putnok felé hátrál, míg Miskolcon komoly magyar erők tartózkodnak Henryk Dembiński altábornagy, az új magyar fővezér és Klapka vezetésével, a Mátrában pedig egy magyar gerillacsapat működik. Coudenhove közben Gyöngyöshalászon állt meg, és onnan járőrözött Kápolna felé. Február 16-án aztán Rimaszombatról Schlik is hírt adott magáról, és saját visszavonulása mellett jelentette a cs. kir. főparancsnokságnak, hogy Klapka jelentős haderővel Miskolcról Eger felé tart, és a hegyvonulat túloldalán lévő Colloredo-dandárnak támadás esetén nem tud majd segítséget nyújtani. Aznap Windisch-Grätz a cs. kir. II. hadtest Wyss-dandárát Balassagyarmatra indította Schlik erői elé, míg a Colloredo által Kápolna felé előreküldött vértesosztályt intenzív felderítésre utasította mind Miskolc, mind pedig Poroszló felé. Közben azonban megérkezett Schlik fenti levele, és február 17-én a cs. kir. főparancsnok már arra utasította Colloredót, hogy a közeledő ellenséges túlerőre való tekintettel, különítményei bevonása után február 18-án vonuljon vissza Hatvanba.[5]

Ugyanakkor Coudenhove őrnagy osztályával a korábbi parancs értelmében a Tarna felé nyomult előre, és azt Kápolnánál érte el a nap folyamán. Az őrnagy ekkor úgy

[4] A Felvidék keleti felében 1849. február elejére megváltozott helyzetre összefoglalóan lásd *Hermann* 2008. 277–280. o., Windisch-Grätz Budán 1849. február 12-én Colloredónak küldött utasításának másolata: HL 1848–49. 13/264., ill. aznap Schneidernek küldött részletes parancsának másolata: uo. 13/261., valamint Dragoner 1912. 128–129. o.

[5] Coudenhove menetére, gyöngyösi bevonulására és a szerzett hírekre lásd február 14-én Colloredónak küldött jelentését. ÖStA KA AFA II. Ak. u. W. Karton 1869. 1849-2-140a. Másolata: HL 1848–49. 13/419a., illetve *Hajagos* 2019. 221–222. o. Colloredo bevonulására, híreire és intézkedéseire lásd a február 15-én Windisch-Grätznek küldött jelentését. ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1824. 1849-2-149. Másolata: HL 1848–49. 13/485. Schlik február 16-án éjjel 10 órakor írt jelentésére lásd uo. Karton 1825. 1849-2-154 ½. Másolata: HL 1848–49. 13/552. Windisch-Grätz február 16-án, ill. 17-én Colloredónak küldött utasításaira lásd ÖStA KA AFA II. Ak. u. W. Karton 1869. 1849-2-157., ill. 168. Másolatuk: HL 1848–49. 13/555., ill. 14/26.

döntött, hogy aznap a folyó nyugati oldalán, a Kápolnától délre fekvő Kompolt községben szállnak meg, mégpedig a helység északnyugati szegélyén egy magaslaton fekvő, a gróf Károlyi család által építtetett kastélyban. Magába a kastélyba csak a tisztikar egy része került, az osztály zöme (az 1. és 2. század fele-fele) a majorsági épületekben, a marhaistállóban és a juhakolban szállásolt be, míg a 2. század egy szakasza jobb híján az udvaron táborozott le. Az előretolt helyzet miatti elővigyázatosságból a lovakat csak félig szerszámozták le; a nyereg maradt, csak meglazították a hevedert. Az előőrsöt az 1. század 2. szárnya adta: az 5. szakasz Julius Fluck százados vezetésével a kastélytól északra, Kápolna felé biztosított, míg a 7. szakasz Leopold Leidesdorf főhadnagy vezetésével keletre, valószínűleg a Kompoltnál a Tarnán átvezető hidat őrizte. A készenléti tartalékot a 2. század 8. szakasza adta Johann Halla hadnagy vezetésével, akik a kastélyudvaron álltak fel. A kastély kapujába külön őrség kerülhetett. Az osztály harcoslétszáma ekkor 220 fő volt, de az egyéb kiszolgáló személyzettel (tisztiszolgák, írnokok) együtt elérhette a 230–240 főt is.[6]

A cs. kir. felderítés nem tévedett: Miskolc irányából valóban a Klapka vezette I. (felső-tiszai) hadtest közeledett, amelynek az elővédet képező, Dessewffy Arisztid ezredes irányította dandára (kb. 2100 fő és 6 löveg) február 17-én már Mezőkövesden, illetve Makláron állomásozott. Dessewffy (vagy maga Klapka) aznap híreket kapott a Kompolton megjelenő vértesekről. A teendőkről való megbeszélésre Klapka főhadiszállásán, Mezőkövesden került sor. Dembiński valószínűleg valahol Eger és Mezőkövesd táján akarta megvívni a döntő csatát a cs. kir. fősereggel, erői összpontosítása után, de ebbéli szándékát nem közölte hadtestparancsnokaival. Így Klapka nem látta különösebb akadályát annak, hogy az ellenség előőrseire csapást mérjen, ezért Dessewffy parancsot (vagy engedélyt) kapott a vértesek elleni támadásra.[7]

Dessewffy szemlátomást számolt azzal a lehetőséggel, hogy amennyiben sikerül a rajtaütés, és a cs. kir. vértesek beszorulnak a Károlyi-kastélyba, onnan csak ostrom-

[6] Az osztály felvonulására és beszállásolására lásd Dragoner 1893. 82. o. és Dragoner 1912. 129. o. A létszámra és az előőrsi szolgálatra Coudenhove őrnagy Gyöngyösön 1849. február 18-án délután 2 órakor, Hatvanban február 19-én, ill. Debrecenben 1850. május 7-én írott jelentéseit a cs. kir. ezredparancsnokságnak. ÖStA KA AFA II. Ak. u. W. Karton 1869. 1849-5-222a., b., ill. 222. Másolatuk: HL 1848–49. 14/130b., c., ill. a. A február 18-ai jelentést (téves jelzettel) közli: Von der Revolution 2005. 226–227. o. Kompolt és környéke földrajzi viszonyaira lásd a II. katonai felmérés 1859–1860-ban készült szelvényét. Másolata: HM HIM Hadtörténeti Térképtár II. kat. felm. XXXVII/48.

[7] Az I. magyar hadtest mozgására és elhelyezkedésére lásd *Hajagos* 2022. 79–80., 217. o. A Dessewffy-dandár hadrendjére és létszámára lásd a tiszai hadsereg Miskolcon, 1849. február 10-én kelt hadrendjét. MNL OL R 23 3/No. 8. Közli: *Hajagos* 2022. 212–216. o. – Dessewffy dandára ekkor a 26. honvédzászlóaljból, az abaúji és a sáros-hevesi gyalog szabadcsapatokból, a lengyel légió gyalogosztályából, az 1. (Császár-) huszárezred 2. őrnagyi osztályából, a 8. (Coburg-) huszárezred 1. őrnagyi osztály 2. századából, a 14. (Lehel-) huszárezred 4. századából, illetve egy fél hat- és egy fél háromfontos ütegből állt. Dembiński terveire, Dessewffy felvetésére és Klapka döntésére lásd *Hajagos* 2022. 79–80. o. Klapka kezdeményező szerepére pedig a Mezőkövesdről 1849. február 18-án Kossuth Lajosnak írott jelentését. MNL OL H 2 1849:4277., ill. *Klapka* 1986. 99. o. Előbbi szerkesztett változatát február 20-ai dátummal közli: *Közlöny,* 1849. február 21. (34. sz.) 121. o.

mal lehet majd kifüstölni őket, ezért egy vegyes, harcedzett csapatokból álló oszlopot igyekezett összeállítani. Ennek lovasságát valószínűleg az 1. (Császár-) huszárezred 2. őrnagyi osztály 1. százada (megerősítve a 2. század egy szakaszával), a 8. (Coburg-) huszárezred 1. őrnagyi osztály 2. századának három szakasza, valamint a 14. (Lehel-) huszárezred 4. századának három szakasza adta. A gyalogságot feltehetően a 26. honvédzászlóalj három, szekerekre ültetett százada biztosította, míg a szükséges tüzérséget a dandár háromfontos félütege adhatta. A különítmény így kb. 320 lovasból, 450 gyalogosból és 50 tüzérből, azaz kb. 820 főből és 3 lövegből állhatott. Az oszlopot Dessewffy személyesen vezette, és vezetőként még vele tartott Wartensleben Ágoston gróf, őrnagy, a Heves vármegyei önkéntes nemzetőri lovasosztály parancsnoka is, aki abasári földbirtokos lévén, jól ismerte a kastélyt és környékét.[8]

A különítmény még valószínűleg február 17-én éjjel elindulhatott, hogy a Maklártól közel 20 km távolságra lévő Kompoltot még napfelkelte (¾ 7 óra) előtt elérje. A sötét éjszaka és a sáros útviszonyok mellett az éjjel kitört vihar is megnehezítette a felvonulást, és február 18-án hajnalban Dessewffy már úgy érezhette, hogy nem fogják időben, azaz pirkadat előtt elérni az ellenséget, és így a rajtaütés meg fog hiúsulni. Ezért úgy döntött, hogy a lovassággal előremegy, és még az éj leple alatt, a meglepetés erejét kihasználva bekeríti a vérteseket a kastélyban, aztán majd a késéssel beérkező gyalogság, illetve a tüzérség befejezi a munkát. Így az ezredes a törzsével, valamint a három huszárszázaddal előresietett, majd nagyjából hajnali 5 és ¼ 6 óra között érte el Kompolt község szélét, illetve a Tarnán átvezető hidat. Az itt lévő szakasznyi vértest helyzetükből adódóan nem lehetett megkerülni, így maradt a támadás. A huszároknak sikerült észrevétlenül megközelíteniük a cs. kir. előőrsöt, amelyet teljesen váratlanul ért a lovasroham, de aztán felvették a harcot. A honvéd túlerő azonban végül győzedelmeskedett: Leidesdorf főhadnagy több súlyos sebből vérezve, egy kardvágástól megvakulva esett össze, és embereinek többsége is holtan vagy sebesülten maradt a harcmezőn, csak alig néhány főnek sikerült elmenekülnie. Kitartásukkal és az összecsapás fegyverzajával azonban a császáriak riasztották a többieket, akiknek így némi időt adtak a felkészülésre.[9]

A kastélyban ezalatt riadót fújtak, és a csatazajra Fluck százados is visszatért északról az 5. szakasszal az udvarra. A mozgósítás azonban nem ment könnyen: a legénységnek a lovakat előbb fel kellett szerszámoznia, a hevedert megigazítani, majd egyenként

[8] A különítmény összeállítására lásd Dessewffy Makláron, 1849. február 20-án Klapkának írott jelentését az összecsapásról. HL 1848–49. 14/231. Közli: *Hajagos* 2022. 219. o., ill. Coudenhove február 18-ai jelentését, valamint Colloredo Hatvanban, 1849. február 22-én a cs. kir. főparancsnoksághoz intézett, a vértesosztály kitüntetési javaslataihoz mellékelt kísérőiratát. ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1825. 1849-2-213. Másolata HL 1848–49. 14/370. A becsült létszámokra és beosztásokra lásd az idézett február 10-ei hadrendet, ill. még az I. hadtest 1849. február 5-ei hadrendjét. MNL OL P 295 b/47. 24. sz. Közli: *Hajagos* 2022. 207–210. o. Az akció előkészületeire lásd még uo. 80. o.

[9] A magyar csapatok felvonulására, az útviszonyokra és az időjárásra lásd Coudenhove február 18-ai és 22-ei jelentését, valamint Dragoner 1893. 82. o. és Dragoner 1912. 129. o. A cs. kir. előőrssel való összecsapásra lásd az előbbieket, ill. Dessewffy február 20-ai, valamint Klapka fent idézett jelentését.

kivezetni őket a szűk kapukon keresztül az udvarra, és csak ott lehetett nyeregbe szállni, mivel a juhakol, illetve a tehénistálló alacsony belmagassága nem tette lehetővé a benti felülést. Közben a kastélyból kitóduló tisztikar egyszerre kereste a saját lovait, illetve a beosztott legénységet az épületek ablakaiban gyújtott néhány gyertya gyér világát leszámítva vaksötétben, mivel a vihar valószínűleg eloltotta a tábortüzeket. Az így kialakuló káoszban egyelőre csak három szakasz volt azonnal bevethető: az 5., a készenléti 8., illetve az, amely amúgy is az udvaron táborozott.[10]

Közben a magyar lovasság elérte a kastélyt, és Dessewffy valószínűleg a Császár- és a Lehel-huszárokat az épületegyüttes bekerítésére küldte, míg maga a Coburg-huszárokkal a kapuhoz vonult. A kastélyt és a majorságot körberajzó huszárok pisztolyaikkal, illetve karabélyaikkal az ablakokat, valamint ajtókat belőtték, igyekezve növelni a zűrzavart és a pánikot. Mivel a sötétben azért kivehető volt a cs. kir. lovastömeg az udvaron, Dessewffy a Coburg-huszárokat – mielőtt a cs. kir. nehézlovasok lendületbe jöhetnének – Uj Imre százados vezetésével rohamra küldte ellenük, míg törzsével és egy kisebb osztag huszárral feltehetőleg a kapu mellett maradt. A huszárok betörtek a kastélyudvarra, majd kézitusába bocsátkoztak mind a lovon ülő, mind pedig az udvarra épp kitóduló, nyeregbe szállni készülő cs. kir. vértesekkel. A kaotikus küzdelem hevességére jellemző, hogy mind Maximilien Reitzenstein százados, az 1. század parancsnoka, mind pedig Fluck százados megsebesült; őket, valamint Coudenhove őrnagyot és Eugen Scheibler századost, a 2. század parancsnokát is embereiknek kellett kimenteniük az összecsapásból. Közben más huszárok már a lóról leszállva, gyalog rontottak be az udvarra, és megpróbáltak behatolni az istállókba is, ezt azonban a még ott lévő vérteseknek sikerült megakadályozniuk.[11]

Közben a cs. kir. vértesek zöme kijutott az udvarra, míg a huszárok támadása erősítés hiányában elakadt. Ez tette lehetővé, hogy az udvar hátsó részén Scheibler százados a 2. század kb. kétszakasznyi lovasát (feltehetőleg az osztályzászló körül) összegyűjtse és harcrendbe állítsa. A félszázad élén a százados rohamot vezényelt, és a zárt rendben támadó vértesek előbb megfutamították az udvarban lévő huszárokat, majd a kapukijárót elzárva tartó osztagot is félresöpörve kijutottak a szabadba, ahol északnak fordulva megindultak Kápolna felé. Az osztály többi része az él mögé zárkózva vágtában igyekezett keresztülvágni magát és elhagyni a csapdává vált kastélyt. A roham annyira hatásosnak bizonyult, hogy Dessewffy meg sem próbálta üldöztetni a visszavonuló cs. kir. osztályt; csak néhány huszár rugaszkodott utánuk, de ezek közül kettő is fogságba esett, így a spontán „üldözésnek" is csakhamar vége szakadt. A cs. kir. lovasság Kápolnától nyugatra állt meg rendezni a sorokat, és egész napfelkeltéig itt állomásozott

[10] A vértesek mozgósítására lásd a fentebb már idézett cs. kir. jelentéseket, ill. az ezredtörténetek vonatkozó oldalait, valamint a cs. kir. vértesosztály Hatvanban, 1849. február 21-én kelt kitüntetési felterjesztéseit. ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1825. 1849-2-213a-e. Másolata: HL 1848–49. 14/370a-e.

[11] A kastélynál zajló összecsapásra lásd Coudenhove, illetve Dessewffy fentebb már idézett jelentéseit, a cs. kir. kitüntetési javaslatokat, valamint Dragoner 1893. 82–83. o. és Dragoner 1912. 129–130. o.

arccal délnek, hogy időt adjon a zömtől elszakadt vértesek beérkezésére. A hajnali világosságban aztán észlelték, hogy időközben a magyar gyalogság, illetve tüzérség is beérkezett, és a helyiek egy része is fegyveresen csatlakozott a honvédekhez, vagyis a falu, valamint a kastély visszavételére nincs esély. Így aztán az osztály elvonult nyugati irányba, Gyöngyös felé.[12]

A magyar különítmény támadásától tartva Coudenhove egészen Püspökfürdőig húzódott vissza, ahonnan Johann Andreovits főhadnagyot futárként küldve értesítette a történtekről Colloredo vezérőrnagyot. A támadás hírére a tábornok feltehetőleg a cs. kir. 58. (István főherceg-) sorgyalogezred 1. zászlóaljából, illetve a 15. röppentyűütegből álló különítménnyel indult el a vértesek felvételére, akiket teljes nyugalomban talált a helység melletti hídnál. Mivel a magyar fél továbbra sem mutatkozott, a cs. kir. csapatok együtt rendben visszavonultak Gyöngyösre, majd az előző napi parancsnak megfelelően a cs. kir. dandár – a nem szállítható betegek és sebesültek hátrahagyásával – délután 2 órakor elhagyta a várost, és Hatvanba vonult vissza, ahová este 8 órakor érkezett meg. A vezérőrnagy innen értesítette a főparancsnokságot a történtekről, és könnyűlovassági erősítést kért. Maga Dessewffy sem maradt Kompolton: a zsákmány és a foglyok összegyűjtése után csapataival Maklárra húzódott vissza, és feltehetőleg aznap innen küldte el első jelentését Klapkának.[13]

Az összecsapásban a cs. kir fél halottakban 10 főt, sebesültekben 6 főt, foglyokban pedig 25 főt, így összesen 41 főt veszített. A sebesültek között volt Reitzenstein és Fluck százados, míg a foglyok között Leidesdorf főhadnagy, dr. Appel főorvos, illetve az altiszteken és közlegényeken kívül a 2. század írnoka, valamint még 2 tisztiszolga is. Magyar kézre került 17 szolgálati, illetve 19 vezeték- és poggyászló, a tiszti poggyász jó része, az osztályzászló egyik szalagja, illetve némi fegyver és felszerelés. A cs. kir. személyi veszteség felét (21 főt) az előőrségen lévő 1. század 2. szárnya szenvedte el. A magyar fél halottakban 1 főt (Pfaff alorvost a Császár-huszároktól), sebesültekben 5 főt, míg foglyokban 3 főt, azaz összesen 9 főt veszített. 2 ló elpusztult, 1 megsérült, 11 ló (8 szolgálati és 3 vezeték) pedig az ellenség zsákmánya lett.[14]

---

[12] Az összecsapás záró szakaszára lásd az előző lábjegyzet hivatkozásait.

[13] A cs. kir. visszavonulásra lásd Coudenhove 1850. május 7-ei, fent említett, ill. Colloredo Hatvanban, 1849. február 18-án Windisch-Grätznek írott jelentését. ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1825. 1849-2-178. Másolata: HL 1848–49. 14/98., továbbá Dragoner 1893. 83. o. és Dragoner 1912. 130. o., valamint *Hajagos* 2019. 222–223. o. A Colloredo-dandár hadrendjére lásd a cs. kir. fősereg 1849. március közepi hadrendjét. ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1827. 1849-3-380. Másolata: HL 1848–49. 19/404. Dessewffy visszavonulására nevezett jelentését, ill. Klapka idézett, Dessewffy első (jelenleg ismeretlen helyen lévő) jelentésén alapuló levelét.

[14] A veszteségekre lásd Coudenhove fent említett három jelentését, Colloredo február 18-ai idézett jelentését, ill. Dragoner 1893. 83. o. és Dragoner 1912. 130. o., valamint Klapka február 18-ai és Dessewffy február 20-ai jelentéseit. (Uj Imre őrnagy 1849. június 8-án kelt jelentése ugyan 42 foglyot említ, de ez a cs. kir. összveszteség volt. A lóveszteségekben meglévő eltéréseket pedig az okozhatta, hogy míg a szolgálati lovak elvesztését mindkét fél elismerte, a vezeték- és poggyászlovak elvesztéséről hajlamosak voltak megfeledkezni. Előbbire lásd MNL OL H 75 1849:23909. (Hermann Róbert szíves közlése.)

Ami a harcban kitűnteket illeti, a cs. kir. oldalon Fluck százados és Leidesdorf főhadnagy bátorságáért megkapta a Katonai Érdemkeresztet; utóbbit leszerelése után császári kegy gyanánt egy állandó ülőhely illette meg a bécsi Operaházban. Coudenhove őrnagy 1849. február 21-én Hatvanból összesen 9+1 főt terjesztett fel kitüntetésre őrmestertől lefelé: közülük az 1. századból a sebeibe belehalt Franz Kühberger tizedes posztumusz megkapta a Vitézségi Érem arany fokozatát, Franz Schager tizedes és Josef Paulich tisztiszolga az ezüst fokozat I. osztályát; míg a 2. századból Josef Ferrenz közlegény az ezüst fokozat I., Jakob Grache, Peter Hoinig és Georg Mallowitz közlegények pedig az ezüst fokozat II. osztályát nyerték el. A fegyvertények szinte kivétel nélkül az őrnagy illetve a századosok ellenséges bekerítésből való kimentéséhez kötődtek. A magyar oldalon Dessewffy február 20-ai jelentésében Uj Imre századost, illetve Dessewffy Gyula főhadnagy segédtisztet emelte ki vitézségükért, akiket utóbb előléptetésre, illetve kitüntetésre ajánlott, míg a legénységi állományból Andodi Gábor és Vaczulin János huszárokat, akik Uj százados mellett, majd annak kimentésében vitézkedtek. A felterjesztettek mind a Coburg-huszárok közé tartoztak.[15]

Ami a zsákmányt illeti, e körül magyar oldalon mindjárt támadt egy kis kalamajka. A zsákmányanyag, így a lovak is, elvileg az állam tulajdonába kerültek, viszont a harcban részt vett tisztek elővásárlási lehetőséggel rendelkeztek. E szokásjogot némileg megkerülve, Nödl Imre és Fáy Béla századosok – akik ugyan mindketten a 14. (Lehel-) huszárezredben szolgáltak, ám nem a rajtaütésben harcoló 4., hanem a 6. és az 5. századokban – szerencsés ezredtársaiktól egy-egy zsákmánylovat vásároltak. Az esetről értesülő Dessewffy február 19-én a lovak visszaadására szólította fel a nevezett tiszteket. Nödl ugyanaznap kelt levelében közölte, hogy az elővásárlási jogról nem tudott, és csak azt látta, hogy mások is lovakat vásárolnak, neki pedig nemrégiben a szolgálatban elpusztult egy lova, amit az állam nem pótolt, ezért vásárolt egy fekete paripát. A fentiek miatt a ló visszaadásától el szándékozott tekinteni, hacsak a többi tiszt is vissza nem szolgáltatja a magáét, de cserében 120 forintot küldött be kártérítés gyanánt. Dessewffy február 20-án mindezt jelentette a hadtestparancsnokságnak, és csatolta a 120 forintot is. Az eset folytatása nem ismert, de a szolgálat érdekében a parancsnokság valószínűleg annyiban hagyta a dolgot.[16]

Az összecsapásnak a cs. kir. fél nem tulajdonított nagyobb jelentőséget. Windisch-Grätz február 19-én folytatta a cs. kir. II. hadtest erőinek összevonását Gödöllő térségé-

[15] A cs. kir. kitüntetettekre lásd a február 21-ei említett felterjesztéseket, ill. Dragoner 1893. 83. o. és Dragoner 1912. 130., 151. o. A magyarokra Dessewffy február 20-ai, idézett jelentését; Uj százados előléptetési felterjesztésére Dessewffy szintén Makláron, február 20-án írott levelét az I. hadtest parancsnokságának. HL 1848–49. 14/229a.; Dessewffy Gyula főhadnagyéra Dessewffy ezredes Budán, 1849. május 5-én írt jelentését a hadtestparancsnokságnak. HL 1848–49. 25/428. Mindkettőt közli: *Hajagos* 2022. 220., 233. o.

[16] Az esetre lásd Nödl százados Egerfarmosról írt 1849. február 19-ei válaszlevelét, ill. Dessewffy Maklárról keltezett 1849. február 20-ai levelét az I. hadtest parancsnokságának az ügyben. HL 1848–49. 14/160., ill. 14/229. Mindkettőt közli: *Hajagos* 2022. 217., 220. o.

ben, hogy a korábbi jelentések alapján a már Mezőkövesd és Miskolc táján lévő magyar főerők ellen indulhasson, amiről Colloredo vezérőrnagyot is értesítette. Coudenhove őrnagy pedig február 20-án a vérteseiből, illetve a cs. kir. Colloredo-dandárhoz Pestről erősítésül érkező cs. kir. 1. (Civalart-) ulánusezredi századból létrehozott vegyes, három szakasznyi osztag élén Csányon keresztül egészen Jászárokszállásig és Gyöngyösig portyázott, hogy újabb értesüléseket és híreket szerezzen.[17]

A magyar oldalon azonban – bár különböző okokból – mindenki eltúlozta kissé az elért sikert. Dessewffy mind a Klapka leveléből ismert február 18-ai, mind pedig a 20-ai jelentésében a valóságosnál nagyobbra (85, majd 64 fő, közte 10 tiszt) tette az ellenség tiszti és legénységi veszteségét, míg a cs. kir. vértesek sikeres kitörését a tervezett kelepcéből egyszerű „futásnak" ferdítette, a magyar gyalogság és a tüzérség késői beérkezését pedig „szemérmesen" elhallgatta. Klapka minden különösebb ellenőrzés nélkül továbbította az első jelentést Kossuthnak, és bár Dessewffy ezredes, Wartensleben őrnagy, illetve Uj százados érdemeit elismerte, azért a maga kezdeményező szerepét is markánsan aláhúzta; a saját veszteséget pedig kicsinyítette, alig 4 sebesültre tette. Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnöke pedig szinte azonnal közzé is tetette a jelentést a *Közlöny* 1849. február 21-ei számában, az első helyen. Persze mindenkinek megvolt a maga indoka: Dessewffyt valószínűleg zavarta, hogy a tervét nem sikerült teljesen végrehajtania, ezért csak a „szép dolgokra emlékezett". Klapkának minden eredményre szüksége volt, mivel az elmúlt két hétben Dembiński sikeresen befeketítette a politikai vezetés előtt, az ő nyakába varrva saját hibáit, és az ezredes mindenképp vissza akarta szerezni Kossuth bizalmát. Az OHB elnökének pedig szintén sikerekre volt szüksége, mivel a főhadszíntéren való eseménytelenség (sikertelenség), majd Eszék erődjének 1849. február 14-ei, lényegében ellenállás nélküli feladása alaposan próbára tette a közvélemény türelmét. Valószínűleg ezért is ígérte meg február 20-ai válaszlevelében Klapkának, hogy jelentését „a kellő elismerés s méltánylat végett" a képviselőház elé fogja terjeszteni. Erre azonban már nem került sor: a kompolti rajtaütés sikerét hamarosan maga alá temette a sokkal jelentősebb, 1849. február 26–27-ei kápolnai csata elvesztése, majd az azt követő események.[18]

Mi hát a kompolti rajtaütés mérlege? Dessewffy különítményének valóban sikerült meglepnie, majd meghátrálásra bírnia a cs. kir. vértesosztályt, és annak jelentős, a sajátnál közel négyszer nagyobb veszteséget is okoznia. Ugyanakkor az egység szemlátomást

[17] Windisch-Grätz Budán kelt 1849. február 19-ei és 20-ai utasításaira Colloredo, illetve Ladislaus Wrbna altábornagy, a cs. kir. II. hadtest parancsnoka számára lásd ÖStA KA AFA II. Ak. u. W. Karton 1869. 1849-2-189., ill. 193. Másolatuk: HL 1848–49. 14/126., ill. 189. Colloredo Hatvanban, 1849. február 20-án este 9 órakor írott jelentésére lásd ÖStA KA AFA Ha. u. WG. Karton 1825. 1849-2-197. Másolata: HL 1848–49. 14/193.

[18] Klapka február 18-ai (Dessewffy jelentésén alapuló) és Dessewffy 20-ai jelentéseit lásd fentebb. (A magyar gyalogság és tüzérség tervezett szerepéről csak a cs. kir. fogságba esett huszárok vallomásaiból tudunk. Ezekre lásd Coudenhove, ill. Colloredo idézett jelentéseit.) Klapka és Dembiński rossz viszonyára lásd *Hermann* 2007. 188–189. o. Eszék feladására és a felháborodásra lásd *Uő* 2016. 658–659. o. Kossuth Debrecenből 1849. február 20-án Klapkának írt levelét lásd MNL OL R 295 1. doboz 3. tétel d. sz. Közli: *Hermann* 1992. 148. o.

tervezett bekerítése és elfogása nem valósult meg: az Auersperg-vértesek sikeresen kitörtek a csapdából, és a veszteségek ellenére továbbra is megőrizték harcképességüket. Így az akció, noha a legújabb szakirodalomban is úgy szerepel, mint talán a magyar huszárok legkiválóbban szervezett és kivitelezett rajtaütése a szabadságharc folyamán, legfeljebb félsikernek tekinthető.[19]

Rövidítések

HL 1848–49	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 2	Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
H 75	Hadügyminisztérium, Általános iratok
P 295	A Görgey család iratai
R 23	Henryk Dembiński iratai
R 295	Klapka György iratai
ÖStA KA AFA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten
II. Ak. u. W.	II. Armeekorps unter Wrbna
Ha. u. WG.	Hauptarmee unter Windisch-Grätz

Bibliográfia

Dragoner 1893.	Das kais. u. kön. Dragoner-Regiment Nicolaus I. Kaiser von Russland Nr. 5. von der Errichtungs-Periode (1721) bis in die Gegenwart. Wien, 1893.
Dragoner 1912.	Geschichte k. u. k. Dragoner-Regiments Nikolaus I. Kaiser von Russland Nr. 5. Wien, 1912.
Hajagos 2019.	*Hajagos József:* Egy gyalogos huszárcsíny és következményei. In: *Uő:* Heves megye a forradalom és szabadságharc sodrában. Budapest, 2019.
Hajagos 2022.	*Hajagos József:* Dessewffy Arisztid, a vitéz huszártábornok. (Aradi Vértanúk.) Budapest, 2022.
Hermann 1992.	*Hermann Róbert:* Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnöki iroda kiadatlan iratai 1849-ből. *Hadtörténelmi Közlemények,* 105. (1992) 3. sz. 137–162. o.

[19] Az összecsapás legújabb összefoglalására és értékelésére lásd *Hajagos* 2022. 80–82. o.

Hermann 2007. *Hermann Róbert:* Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, 2007.

Hermann 2008. 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk. *Hermann Róbert.* 2. kiad. Debrecen, 2008.

Hermann 2016. *Hermann Róbert:* A „nyakravaló ügy" – új értelmezési keretben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 129. (2016) 3. sz. 643–669. o.

Klapka 1986. *Klapka György:* Emlékeimből. Budapest, 1986.

Von der Revolution 2005. Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann – Thomas Kletečka – Elisabeth Gmoser – Ferenc Lenkefi.* Hrsg. von *Christoph Tepperberg – Jolán Szijj* mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest–Wien, 2005.

Krisztián Kemény

THE RAID OF KOMPOLT (18 FEBRUARY 1849)

(Summary)

Of the clashes of the 1848-1849 War of Independence, the 18 February 1849 raid of Kompolt is one of the less well-known to the wider public. This is mainly due to the fact that the Battle of Kápolna, fought a few days later on 26-27 February 1849, which marked the end of the first Hungarian counter-attack launched by the Hungarian main army, almost completely overshadowed the earlier fighting along the Tarna River. At the same time, this action is recorded in literature as perhaps the most brilliantly organised and executed raid of the Hungarian Hussars during the War of Independence. The present paper – mainly based on archival sources – attempts to clarify more precisely than before the balance of forces between the two sides, the course of the clash, its aftermath, the personal and material losses suffered by both sides, and to realistically evaluate the results of the Hungarian Hussar attack.

Krisztián Kemény

DER ÜBERFALL BEI KOMPOLT (18. FEBRUAR 1849)

(Resümee)

Von den Kämpfen des Freiheitskampfes von 1848–1849 ist der Überfall bei Kompolt am 18. Februar 1849 einer der weniger bekannten in der Öffentlichkeit. Dies ist vor allem darauf zurückzuführen, dass die Schlacht von Kápolna, die einige Tage später, am 26–27. Februar 1849, stattfand und den ersten ungarischen Gegenangriff der ungarischen Hauptarmee beendete, die Kämpfe am Tarna-Ufer fast vollständig in den Schatten stellte. Gleichzeitig wurde diese Aktion in der Fachliteratur als der vielleicht am besten organisierte und ausgeführte Überfall der ungarischen Husaren während des Freiheitskampfes beschrieben. Die vorliegende Studie, die sich

hauptsächlich auf Archivquellen stützt, versucht, das Kräfteverhältnis zwischen den beiden Seiten, den Verlauf des Gefechts, seine Folgen sowie die personellen und materiellen Verluste auf beiden Seiten genauer als bisher zu klären und die Ergebnisse des ungarischen Husarenangriffs realistisch zu bewerten.

Krisztián Kemény

LE RAID DE KOMPOLT (18 FÉVRIER 1849)

(Résumé)

Parmi les affrontements de la guerre d'indépendance de 1848–1849, le raid du 18 février 1849 de Kompolt est l'un des moins connus du grand public. Cela est principalement dû au fait que la bataille de Kápolna, qui s'est déroulée quelques jours plus tard, les 26 et 27 février 1849, et qui a marqué la fin de la première contre-offensive hongroise lancée par le gros de l'armée hongroise, a presque complètement éclipsé les combats précédents le long de la Tarna. En même temps, cette action fut décrite dans la littérature comme peut-être le raid le plus brillamment organisé et exécuté par les hussards hongrois pendant la guerre d'indépendance. Le présent document, qui s'appuie principalement sur des sources d'archives, tente de préciser les rapports de force entre les deux camps, le déroulement de l'affrontement, ses conséquences et les pertes humaines et matérielles subies par les deux camps, avant de procéder à une évaluation réaliste des résultats de ce coup d'éclat des hussards hongrois.

Кристиан Кемень

ВНЕЗАПНОЕ НАПАДЕНИЕ ПРИ КОМПОЛТИ (18-ОГО ФЕВРАЛЯ 1849-ОГО ГОДА)

(Резюме)

Среди сражений борьбы за свободу 1848–1849 гг. внезапное нападение на Комполта 18-ого февраля 1849-ого года является одним из наименее известных широкой публике. В первую очередь благодаря тому, что битва при Капольне, произошедшая несколько дней позже, 26–27-ого февраля 1849-ого года, ознаменовавшая завершение первой венгерской контратаки, предпринятой главной венгерской армией, почти полностью затмила предыдущие сражения вдоль реки Тарна. В то же время эта акция зафиксирована в спецлитературе как едва ли не самое превосходно организованное и осуществленное внезапное нападение венгерских гусаров во время борьбы за свободу. В данной статье, опирающейся главным образом на архивные источники, предпринята попытка более точно, чем прежде, прояснить соотношение сил между двумя сторонами, ход сражения и последующую жизнь после него, а также персональные и материальные потери, понесенные обеими сторонами, и также реалистично оценить итоги Венгерского гусарского сражения.

SOLYMOSI JÓZSEF

DEMBIŃSKI MÁSODIK ESÉLYE

A Vogel-hadtest felső-magyarországi hadjárata 1849-ben

1849. április 19-én Kossuth Lajos kormányzó-elnök némileg váratlanul kinevezte Henryk Dembiński altábornagyot „a Galícia felé fekvő megyékben szerte létező magyar seregek" főparancsnokává. A váratlan jelző nem is annyira a pozíció létesítésére vonatkozik, hiszen az logikus és várható lépés volt, mind a Felső-Magyarországot Galícia felől fenyegető császári támadásról érkező hírek miatt, mind pedig azért, mert a tavaszi hadjárat folyamán egyre nyugatabbra nyomuló fősereg mögött nem maradt számottevő erő a hátország védelmére. Váratlan volt viszont a parancsnok személye, Dembiński ugyanis ennél jóval komolyabb pozícióból, a fővezéri posztról távozott bő egy hónappal korábban, meglehetősen viharos körülmények között.[1] Tiszafüredi leváltása utáni tevékenysége nem arra mutatott, hogy újabb szerepvállalásra készül a magyar szabadságharcban, sőt, inkább arra lehetett számítani, hogy elhagyja az országot és visszatér Franciaországba. A magyar szabadságharc további alakulása szempontjából alighanem ez lett volna üdvözítő, de nem így történt.

Kossuth Lajos Magyarország függetlenségének kimondása, a Habsburg–Lotharingiai ház trónfosztása és a magyar Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazása kapcsán előálló elfoglaltságai közepette hozta meg döntését. Ennek konkrét oka a császári csapatok várható felső-magyarországi betörése volt, melyről Kossuth már április 14-én és 15-én kapott híreket.[2] A parancsnok személyéről hozott döntés okait csak találgathatjuk. Hermann Róbert kutatásai szerint az első választás Pulszky Sándor[3] ezredesre

---

1 Henryk Dembiński (1791–1864), honvéd altábornagy. Az 1800-as évek elején a bécsi Hadiakadémia hallgatója volt, majd részt vett Napóleon oroszországi hadjáratában. Az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban tábornoki rangot ért el híressé vált litvániai visszavonulásával. Franciaországi emigrációjából a magyar kormány hívására érkezett Magyarországra 1849 januárjában, és Kossuth azonnal fővezérré nevezte ki. Tábornoktársaival szembeni bizalmatlanságával hamar ellenszenvet vívott ki maga ellen, majd 1849. március 4-én alvezérei kezdeményezésére leváltották a fővezérségről. Dembiński első fővezéri tevékenységére és leváltására lásd *Borus* 1975. passim., valamint *Hermann* 2007. 184–215. o. Életére lásd *Kovács* 2015. 176–178. o. és *Bona* 2018.

2 Eötvös Tamás Ung megyei kormánybiztos 1849. április 13-án Ungvárról jelentette mind Kossuthnak, mind Szemere Bertalan felső-magyarországi kormánybiztosnak, hogy egy Galíciából jött kereskedő szerint Wilhelm Hammerstein-Equord báró, lovassági tábornok, galíciai főhadparancsnok 15 000 embert gyűjtött össze, és a Duklai-hágón keresztül készül betörni az országba, hogy Debrecent elfoglalja. Szemere ezt az értesülést rögtön továbbította Kossuth Lajosnak. MNL OL OHB 5563. és 5576.; Kossuth intézkedéseit és Szemerének küldött válaszát közli: KLÖM XIV. k. 891–892. o. és XV. k. 22–23. o.

3 Pulszky Sándor (1804–1849), honvéd ezredes, volt cs. kir. katonatiszt. 1848. júliusában nemzetőr őrnaggyá nevezték ki Sáros megyében. Ez év november közepétől honvéd alezredessé léptették elő, és megbízták a 7. (kassa–eperjesi) hadmegye parancsnokságával. November végén már ezredes és

esett, majd Bikkesy Alajos[4] alezredes kinevezésére került sor április 18-án. A Mészáros Lázár hadügyminiszter által jegyzett kinevezés hírére egyes felvidéki képviselők azonban elégedetlenkedtek, és Kossuthot felkeresve a még Debrecenben tartózkodó Dembiński kinevezését szorgalmazták. Kossuthtól megnyugtató választ kaptak, így a lengyel tábornokot is felkeresték, és arra biztatták, vállalja el a feladatot. Ő örömmel mondott igent. Maga a kormányzó csak ezután kérte fel Dembińskit az északi hadtest parancsnoki posztjának elvállalására, aki elfogadta azt. Rögtön kijelentette, hogy szándéka a Duklai-hágón keresztül Galíciába vonulni, és ott lengyel csapatokat szervezni. Kossuth nem zárkózott el az ötlet elől, de felhívta a tábornok figyelmét, hogy előbb Észak-Magyarországot kell biztosítania.[5]

A felső-magyarországi helyzet 1849 márciusában

1849 márciusában ezen a területen mindkét hadviselő fél csak kisebb erőket állomásoztatott. Felső-Magyarország középső részén kisebb osztrák helyőrségi csapatok, illetve Eperjes központtal Bedřich Bloudek[6] őrnagy szlovák népfölkelői működtek, és nyugtalanították a környező megyék lakosságát. A térség keleti felében pedig Joseph Barco[7]

a felső-magyarországi hadtest parancsnoka lett. A december 11-ei budaméri vereség után leváltották és dandárparancsnokká nevezték ki. 1849 márciusában Debrecen katonai parancsnoka volt, majd az alakuló tartalék hadtest 2. hadosztályának parancsnoka lett. Világosnál tette le a fegyvert, majd 1849. augusztus 23-án kolerában elhunyt. *Bona* 2018.

4 Bikkesy-Heinbrucher Alajos (1820–1849), honvéd ezredes. 1848 nyarán cs. kir. főhadnagyként az újonnan alakult magyar hadügyminisztériumhoz helyezték. Ősztől táborkari tisztként szolgált, majd decembertől Kossuth Lajos katonai irodájának főnöke lett. 1849. februárban alezredessé, majd április végén ezredessé léptették elő. Ekkor Londonba küldték, hogy Magyarország függetlenségének elismerése esetén a katonai attasé pozícióját tölthesse be a leendő nagykövet, Pulszky Ferenc mellett. 1849 novemberében hunyt el Párizsban. *Bona* 2018.

5 Dembiński kinevezésére és az északi hadtest megszervezésére lásd *Danzer* 1874. 233–252. o.; *Kovács* 1998. 318–338. o.; *Hermann* 2007. 240–242. o. Danzer Alfonsz kötete – mely németül és magyarul is napvilágot látott – csak a szerző általi összefoglalását adja Dembiński visszaemlékezésének és iratainak, annak teljes anyaga a levéltárban tanulmányozható. MNL OL R 23. 1. k., illetve Filmtár 38553. d. és HL Filmtár 1030. d.

6 Bedřich Bloudek (1815–1875), cs. kir. katona(tiszt?), a szlovák önkéntes sereg parancsnoka. 1848-ban részt vett a prágai szláv kongresszuson, majd a prágai felkelésben. 1848 szeptemberében a Bécsben, illetve a Habsburg Birodalomhoz tartozó Cseh- és Morvaországban toborzott szláv önkéntesekből (többnyire diákokból) álló, mintegy 600 fős csapatával betört Felső-Magyarországra. Bár helyi szlovákok is csatlakoztak hozzá, akciója sikertelen volt, és már a hónap végén visszavonult Morvaországba. Még ez év novemberében ismét egy szlovák szabadcsapat élére állt, és visszatért az országba. Ekkor már a reguláris cs. kir. haderő alárendeltségében, főként Felső-Magyarország középső részén tevékenykedett. 1849 áprilisában a magyar csapatok kiszorították Eperjesről, majd az országból. Encyclopedia 2005. és *Kiss* 2006.

7 Joseph Barco, báró (1798–1861), cs. kir. vezérőrnagy. 1813-ban lépett az osztrák hadsereg kötelékébe, huszártisztként szolgált. 1848 őszén ezredesként a 8. (Coburg-) huszárezred parancsnoka volt. Miután majdnem egész ezrede hazaszökött, a többieket pedig hazaengedték, 1848. december 1-jével áthelyezték a táborkar állományába, és előléptették vezérőrnaggyá. 1849. első hónapjaiban a galíciai határ védelmét ellátó csapatok parancsnoka volt. A Vogel-hadtest felállítása után annak egyik dandárját vezette, majd a Komáromot körülzáró Csorich-hadtest állományába került szintén dandárparancsnok-

vezérőrnagy dandárja őrizte Ung, Bereg, valamint Máramaros megye határvidékét Galícia felől. Itt március második felében került sor kisebb-nagyobb császári beütésekre: Toronyánál március 20–21-én, Laturkánál, illetve Verebesnél[8] március 25–26-án. Ebből a toronyai volt jelentősebb, ahol a magyar területre nyomuló osztrák csapatok több száz foglyot is ejtettek. A betörést maga Barco tábornok irányította. A határt védő magyar csapatok a beregi támadásokra galíciai beütésekkel válaszoltak március 28–29-én Klimiec és Krywka ellen. A magyar csapatokat Bangya János őrnagy, a 35. honvédzászlóalj parancsnoka vezette.[9]

Görgei Artúr vezérőrnagy 1849. március 18-án a fősereg jobbszárnyának fedezésére, majd Rimaszombatot elérve gerillaakciók végrehajtására Beniczky Lajos[10] őrnagy különítményét küldte ki, amely 500 gyalogost és egy szakasz huszárt számlált, két hatfontos löveggel. A kis száguldó csapat március 24-én Losoncot elfoglalva megfutamította a császáriak egy kisebb különítményét, akik Beniczky csapatát jelentésükben már 6000 főre becsülték. Ugyancsak a magyar különítmény foglalta el április 7-én Eperjest, kiszorítva Bloudek őrnagy népfölkelőit.[11] Beniczky erejét ekkor már erősítette a március óta Szemere Bertalan felső-magyarországi kormánybiztos által szervezett védsereg néhány osztálya is. Ezek az osztályok a felső-magyarországi megyékben alakultak, egyenként 500 főből álltak, feladatuk a gerilla-hadviselés folytatása volt a betörő császáriak ellen.[12]

Beniczkyéhez hasonló feladatot kapott Görgei Artúr vezérőrnagytól április közepén (16-án) Görgey Ármin[13] őrnagy, a fővezér bátyja is egy ezerfős különítmény élén (6 gyalogosszázad, egy huszárszázad, két tucat utász és két hatfontos löveg). Ő az egyre

---

ként. Az általa vezetett toronyai akcióért és dandárja áprilisi „visszavonulásáért" megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. ÖStA KA MMTO F IV. B/255. és *Solymosi* 2013. 89. o.

8 A forrásokban Verebias alakban is előfordul.

9 *Kiss* 2006. 152. o. és *Solymosi* 2013. 89–91. o.

10 Beniczky Lajos (1813–1868), honvéd alezredes, kormánybiztos. Zólyom megyei nemesi családból származott, 1848 nyarán nemzetőr őrnaggyá nevezték ki. Három századból álló gyalogosegységet és egy tüzércsapatot szervezett. Októbertől kormánybiztosi megbízást kapott, majd a Felvidék középső részén mozgósított nemzetőrcsapatok parancsnoka lett. 1849. január közepén három újonc zászlóaljat alakítva csatlakozott Görgei feldunai hadtestéhez. Március közepétől a bányavárosok biztosítására küldött különítmény parancsnoka lett. Április 21-én honvéd alezredessé léptették elő. Júliusban csapataival csatlakozott a feldunai hadsereghez. Aradon előbb halálra, majd 20 év sáncfogságra ítélték. *Bona* 2018.

11 *Görgey* 1988. I. k. 436. o. és *Steier* 1924. 123–127., 135–139. o. Bloudek csapatai április közepére gyakorlatilag felbomlottak. *Kiss* 2006. 152. o.

12 1849. március közepétől szerveződtek a felvidéki védsereg önálló osztályai, amelyek 1849 nyarára többségükben beolvadtak a honvédseregbe. Ezek szervezését Szemere 1849. március 16-ai felhívása indította el. *Közlöny,* 1849. március 23. (60. sz.) 211–212. o., közli: *Szemere* 1990. 423–425. o.

13 Görgey Ármin (1812–1877), honvéd alezredes. Az 1830-as években cs. kir. tisztként szolgált. 1848 őszétől a 19. honvédzászlóaljban szolgált századosként a felső-tiszai hadtest kötelékében. 1849. márciustól a VII. hadtestbe helyezték át. Áprilisban őrnaggyá, július közepén alezredessé léptették elő, közben a feldunai hadsereg hátát biztosító különítmény parancsnoka volt. Augusztus 4-étől a fegyverletételig a feldunai hadsereg táborkari főnöki beosztását látta el. Aradon kötél általi halálra, majd 14 év várfogságra ítélték. 1850 nyarán kegyelmet kapott. *Bona* 2018.

nyugatabbra nyomuló fősereg mögötti utánpótlási vonalat fedezte, és az összeköttetést tartotta fenn a keletebbre lévő Beniczky-csapattal. Feladata volt továbbá az északi határt a lehetőségei szerint védelmezni. Ennek eleget is tett, mert hamarosan elűzte a bányavárosokat megszállva tartó Trenk őrnagy különítményét, és a későbbiekben a tétlenkedő Dembiński helyett Vogel hadtestével is felvette a küzdelmet.[14]

A Vogel-hadtest támadó hadművelete

A császári hadvezetés a Magyarországon elszenvedett vereségekről szóló hírek hatására Galíciában, az ott nélkülözhető, addig a határt őrző, illetve a határ mentén portyázó erőkből április elején összeállított egy három dandárból álló hadtestet Anton Vogel[15] altábornagy parancsnoksága alatt. A csapatokat Nowy-Sandec, Zmygrod és Strij térségében vonták össze. Az új hadtest[16] azt a feladatot kapta, hogy három csoportban nyomuljon be Felső-Magyarországra, és később nyújtson segítséget a császári főseregnek a magyar csapatokkal folytatott harcban. A hadtest mintegy 12 000–13 000 főt számlált. A legerősebb dandárt (5000 fő), bár az élén Johann Ludwig[17] ezredes állt, maga Vogel altábornagy vezette, és 4 gyalogzászlóaljból (többnyire ezredüknek a háború idején felállított 4. zászlóaljából), egy gránátoszászlóaljból, egy-egy vértes- és könnyűlovas-osztályból és 12 lövegből állt. A Benedek Lajos[18] vezérőrnagy vezette dandár (3600 fő) 3 gyalogzászlóaljat (ebből kettő az előírt hatnál kevesebb, mindössze négy-négy századból állt), egy lovasosztályt és 6 löveget számlált. Míg ez a két dandár a tervek szerint a Duklai-hágón keresztül Bártfa és Eperjes, illetve Lubló és Késmárk, valamint Lőcse felé vonult, a harmadik – Joseph Barco vezérőrnagy vezette – dandár (3600 fő, azaz 3 gyalogzászlóalj, egy lovasosztály és 6 löveg) a Vereckei-hágón keresztül Munkács és Ungvár irányában nyomult be az országba. Az osztrák fél természetesen számolt a Felső-Magyarország nyugati és középső részén működő császári katonaság és szlovák felkelőcsapatok csatlakozásával is.[19]

---

14 *Görgey* 1888. II. k. 169. o.; *Görgey* 1988. II. k. 27. o.; *Steier* 1924. 147. o.

15 Anton Vogel (1788–1867), cs. kir. altábornagy, a Galíciából a magyar hadszíntérre küldött segédhadtest parancsnoka.

16 Bár a forrásokban „Korps" megnevezés szerepel, a hadtest alárendeltségében nem hadosztályokat hoztak létre, hanem mindössze három dandárba szervezték az alárendelt csapatokat. Így egy osztrák mércével mérve gyenge hadtestnyi csoportosítás jött létre, amely létszámban azonban bőven megfelelt egy magyar hadtestnek, az éppen szerveződő felső-magyarországi hadtestnél pedig jóval erősebb volt.

17 Johann Ludwig von Reschenbach (1791–1880), cs. kir. ezredes, az 1. (Császár-) könnyűlovasezred parancsnoka, a Vogel-hadtest dandárparancsnoka. 1849. április 30-ától vezérőrnagy lett.

18 Benedek Lajos (1804–1881), magyar származású cs. kir. ezredes, a 33. (Gyulay-) sorgyalogezred parancsnoka. 1848 tavaszán az itáliai hadszíntéren dandárparancsnokként elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. 1849. április 3-án nevezték ki vezérőrnaggyá, és a Vogel-hadtest egyik dandárparancsnoka lett.

19 Bloudek szlovák felkelőinek és Dessewffy százados különítményének (40 vadász és 60 határőr) csatlakozásáról be is számol a hadtest hadműveleti naplója. ÖStA KA AFA Kt. 1951. 1849-13-13. Bloudek csapatairól már volt szó, Dessewffy különítménye a császárpárti Szirmay István Tamás gróf által Sáros megyében toborzott császárhű szabadcsapathoz tartozott. *Szirmay* 2005. 157. o.

1. dandár (báró Barco vezérőrnagy)	2. dandár (Ludwig ezredes, majd vezérőrnagy)	3. dandár (Benedek vezérőrnagy)
4. (Hoch- und Deutschmeister-) gyalogezred 1. és 2. zászlóalja	12. (Vilmos-) gyalogezred 4. zászlóalja	24. (Parma-) gyalogezred 2. zászlóalja
9. (Hartmann-) gyalogezred 3. zászlóalja	20. (Welden-) gyalogezred 4. zászlóalja	36. (Palombini-) gyalogezred 1. és 2. zászlóalja
1. (Császár-) könnyűlovasezred 2. őrnagyi osztálya	57. (Haynau-) gyalogezred 4. zászlóalja	2. (Károly Lajos-) könnyűlovasezred 1. őrnagyi osztálya
Hatfontos gyalogüteg	63. (Bianchi-) gyalogezred 4. zászlóalja	Hatfontos gyalogüteg
	Trenk-gránátoszászlóalj	
	2. (Sunstenau-) vértesezred őrnagyi osztálya	
	1. (Császár-) könnyűlovasezred ezredesi osztálya	
	Hatfontos gyalogüteg	
	Hatfontos lovasüteg	

1. táblázat: A Vogel-hadtest összetétele[20]

A 2. dandár (Ludwig ezredes) kötelékébe tartozó, Schneider őrnagy vezette elővéd (15 gyalogszázad, egy század vértes és egy hatfontos gyalogüteg) 1849. április 10-én lépte át a határt, és estére bevonult Eperjesre. A Beniczky vezette magyar csapatok Lemesre hátráltak. Utóbbi azért sem vállalkozhatott komolyabb összecsapásra, mert mintegy másfél ezres haderejét a támadó császári csapatok majd háromszoros túlerővel fenyegették. Mivel azonban a támadók sem voltak tisztában a magyarok tényleges erejével, Vogel altábornagy megérkezéséig nem nyomultak tovább.

Maga a hadtestparancsnok április 21-én érkezett Eperjesre. A hadtest eredeti rendeltetése a Kassa–Miskolc irányába történő előretörés volt, de a főhadszíntéren történt események, a honvédsereg tavaszi győzelmei miatt ez megváltozott. A Windisch-Grätz tábornagy, cs. kir. fővezér által a Galíciai Főhadparancsnoksághoz április 10-én küldött utasítás értelmében Vogelnek immár Rimaszombat felé kellett vonulnia, és a fősereggel kapcsolatot keresnie. Ezt a célt az altábornagy a Kassa–Rozsnyó–Rimaszombat

[20] ÖStA KA AFA Kt. 1951. 1849-13-13. A Vogel-hadtest hadműveleti naplója és *Wrede* 1895–1905. Bd. I., illetve Bd. III/1. alapján. A hadműveleti napló felhasználására a későbbiekben külön nem hivatkozom.

útvonalon kívánta elérni. Ehhez azonban egyesíteni kellett hadtestét, hogy eséllyel szállhasson szembe az erősnek vélt magyar csapatokkal.[21]

Időközben a határt Galícia felől április 19-én hajnalban átlépő Benedek-dandár április 22-ére elérte Lőcsét. A szintén 19-én induló Barco-dandár pedig a Vereckei-hágón átkelve Munkács közelébe jutott. A várost és a várat még nem érte el, amikor április 22-én a Podheringnél vívott ütközetben Martiny Frigyes[22] őrnagy csapatai megállították. A 21. honvédzászlóalj itt állomásozó parancsnoka által sebtében összegyűjtött honvéd- és nemzetőrszázadok a munkácsi várból is megerősített tüzérséggel együttműködve, a Latorca természetes védelmét kihasználva, az azon átvezető hidat használhatatlanná téve, sikeresen megakadályozták a császáriak átkelését a folyón. Barco úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nagyszámú magyar erővel áll szemben, és nem tudja kierőszakolni az átkelést, ezért a már járt útvonalon visszavonulva a Vereckei-hágón keresztül elhagyta az országot. Az időközben a helyszínre érkező Lázár Vilmos[23] őrnagy, Zemplén–Ung–Bereg megyei dandárparancsnok intézkedéseket tett a Magyarországra betört császári dandár bekerítésére, de Barco csapatai olyan gyorsan távoztak az országból, hogy erőfeszítései nem jártak sikerrel.[24]

Vogel altábornagy április 26-án értesült Barco tábornok kudarcáról, így nem kísérelte meg a Lemes elleni támadást, amit korábban a beérkező Barco-dandárral együtt kívánt megindítani. Maga Barco azt jelentette, hogy négy (!) ütközetet vívott a magyarokkal, de végül kénytelen volt Galíciába visszavonulni. Vogel ugyanekkor értesült Benedek vezérőrnagy dandárjának helyzetéről is, aki már elérte Lőcsét, és épp 27-én készült Iglón és Nyilason keresztül Rozsnyóra vonulni. A hadtestparancsnok Benedek dandárjával végül csak itt tudott egyesülni a hónap utolsó napján, de ő maga is csak Eperjestől hátrálva, a Siroka–Lőcse–Igló–Nyilas–Rozsnyó útvonalon haladhatott. Az odaúton erősen nyugtalanították őket Cornidesz Lajos[25] őrnagy gerillái.[26]

---

21 *Nobili* 1851. 486–487. o. és Vogel altábornagy jelentése a cs. kir. Hadügyminisztériumnak. Szentmiklós, 1849. május 8. ÖStA KA AFA Kt. 1951. 1849-5-73a.

22 Martiny Frigyes (1801–1868), honvéd őrnagy, a 21. honvédzászlóalj parancsnoka. Később alezredes és hadosztályparancsnok lett a Délvidéken összpontosított főseregben. Lugosnál tette le a fegyvert 1849. augusztus 15-én. Várfogságra ítélték. *Bona* 2018.

23 Lázár Vilmos (1817–1849), honvéd ezredes, aradi vértanú. Kilépett cs. kir. hadnagy, vasúti hivatalnok. 1848 tavaszán belépett a nemzetőrséghez, majd honvédtiszti kinevezést kapott. 1849. január végétől Répásy Mihály tábornok segédtisztje, áprilistól dandár-, később hadosztályparancsnok. A temesvári csatavesztés után hadtestparancsnok lett, és Józef Bem altábornagy előléptette ezredessé. Karánsebesnél tette le a fegyvert 1849. augusztus 19-én. A várbörtönben írt emlékiratait segédtisztje, Matolai Etele tette közzé. *Matolai* 1883. Életére lásd *Solymosi* 2022.

24 *Friedjung* 1901. 141–147. o. és *Solymosi* 2013. 91–94. o.; Az ütközetre lásd *Csicsery* 1897. és *Solymosi* 2002.; Martiny Frigyes és Lázár Vilmos őrnagyoknak a császári betöréssel kapcsolatos jelentéseit közli: *Solymosi* 2022. 130–135. o.

25 Cornidesz Lajos (1811–1883), őrnagy, egy szepességi németekből álló önkéntes vadászzászlóalj szervezője és parancsnoka. A szabadságharc után várfogságot szenvedett. *Bona* 2018.

26 Vogel altábornagy jelentése a cs. kir. Hadügyminisztériumnak. Szentmiklós, 1849. május 8. ÖStA KA AFA Kt. 1951. 1849-5-73a.; A gerillák tevékenységére lásd *Tirts* 1903. 47–54. o.

A Vogel-hadtest dandárjai teljesen új körülmények közé kerültek Felső-Magyarországon. Szűk szorosokban, félig-meddig ellenséges környezetben, kommunikációs nehézségek közepette kellett előnyomulniuk. Eddig jobbára a határ mentén járőröztek, és galíciai helyőrségeikben tartózkodtak. Ez alól csak a Barco-dandár volt kivétel, mert egyes egységei már márciusban is átkeltek a határon, és ellenséges területen is összecsaptak a határt védő magyar csapatokkal. Vogel és Benedek tapasztalatai tehát – érthető módon – meglehetősen rosszak voltak a Felső-Magyarországon vívott háborúról, amely számukra és csapataik számára elég hamar folytonos visszavonulásokból álló vesszőfutássá változott.

A magyar oldalon Beniczky Kassáig vonult vissza, majd tovább is hátrált volna, de mivel erre nem kényszerítette az osztrák fél, így állásaiban maradt. Ezután egyik fél sem igyekezett támadást indítani. Vogel azt hitte, hogy Beniczky jelentős erőkkel rendelkezik Kassán, mivel felderítőit a magyar erők rendszeresen visszaűzték. Eperjes feladása miatt Kossuth neheztelt ugyan Beniczkyre, de ezt a félreértést sikerült tisztázniuk, és az időközben lemondott parancsnokot Kossuth a bányavárosok, illetve Zólyom megye kormánybiztosává, valamint alezredessé nevezte ki. Ezenközben, április 23-án megérkezett Kassára Jerzy Bułharyn[27] ezredes, aki már az új parancsnok, Dembiński altábornagy alárendeltje volt, és átvéve a parancsnokságot, megkezdte az új hadtest szervezését.[28]

A IX. hadtest megalakulása, szervezete és Dembiński tevékenysége

A császári dandárok főerejének megindulásával szinte egy időben, a határ túloldaláról érkező hírek hatására, április 19-én Kossuth kinevezte Henryk Dembiński altábornagyot az újonnan alakított felső-magyarországi hadtest élére. Kinevezésében a lengyel tábornok rendelkezése alá rendelt minden Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa és Gömör megyében található alakulatot. Feladata az volt, hogy „Felső-Magyarországot amaz osztrák tartományokbóli berontások ellen oltalmazza, és a célszerűség szerint abba beütéseket is véghez vigyen". A kinevezés szerint a helyi kormánybiztosokkal együttműködésben kellett eljárnia, akiket Kossuth április 20-án ennek megfelelően utasított.[29]

A kinevezés indokául szolgálhatott egyrészt, hogy az így létrejövő új hadtest – amely a IX. számot kapta – megfelelő védelmet nyújthatott az északról fenyegető osztrák

[27] Bułharyn, Jerzy (1798–1885), honvéd ezredes. Harcolt az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban, utána Franciaországban, majd Galíciában élt. 1848-ban részt vett a lengyel légió szervezésében, amelynek egy ideig parancsnoka is volt. Dembiński bizalmasa, az újonnan szervezett északi hadsereg hadosztály-parancsnoka. A szabadságharc végén kimenekült Törökországba. *Kovács* 2015. 133–135. o.

[28] *Steier* 1924. 139–145. o.

[29] KLÖM XV. k. 42–43. o.

betörések ellen, másrészt az eddig észak-északkeleten működő önálló seregparancsnokok közötti együttműködés sok kívánnivalót hagyott maga után, és ezt rendezni kellett.[30]

Henryk Dembiński tehát egy újonnan alakult hadtest parancsnoka lett, melynek hadereje még csak szerveződőben, gyülekezőben volt Kassa környékén 1849. április végén, amikor a Vogel-hadtest Magyarországon maradt két dandárja már Rozsnyó felé tartott, hogy egyesüljön.

A Hadügyminisztérium táborkari osztályán április 27-én készült kimutatás szerint az új magyar hadtest a következő csapatokból állt:

Gyalogság	**Lovasság**	**Tüzérség**	**Egyéb**
13. honvédzászlóalj	5. huszárezred 1 osztálya	½ háromfontos üteg (4 löveg)	1. utászzászlóalj 3 százada
16. honvédzászlóalj	8. huszárezred 1 osztálya	½ hatfontos üteg (3 löveg)	1. vadászezred 4 százada
43. honvédzászlóalj 2 százada	12. huszárezred 1 osztálya	½ tizenkétfontos üteg (4 löveg)	
69. honvédzászlóalj	17. huszárezred 2 osztálya	1 hatfontos üteg (8 löveg)	
89. honvédzászlóalj		½ háromfontos üteg (4 löveg)	
A lengyel légió 4 százada			

2. táblázat: A IX. hadtest összetétele[31]

Emellett a Beniczky alezredes, valamint a Lázár Vilmos és Zurics Ferenc[32] őrnagyok alá tartozó erők is a hadtesthez tartoztak. Beniczky 1849. április 24-én, Kassán kelt kimutatása szerint csapata körülbelül 3500 főt számlált, Lázár május 4-én ért Eperjesre mintegy 1500 fővel. Ezután már többnyire Sáros megyében tartózkodott dandárjával, és nem tért vissza az eredetileg számára kijelölt Ung–Bereg térségébe, ahol csapatai egy részét helyőrségként hátrahagyta. Zurics pedig végig Máramarosban tartózkodott, így csapatait nem lehetett felvonultatni Vogel dandárjaival szemben.[33]

[30] *Solymosi* 2013. 82–83. o. és *Uő* 2022. 45–46., 51–53. o.

[31] HL 1848–49: 24/356. alapján. Németül közli: Von der Revolution 362–363. o., magyar nyelven: *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 125. o.

[32] Zurics Ferenc (1812–1857), honvéd őrnagy. 1849. februártól a 19. hadosztály, majd a 19. hadosztály 1. dandárjának parancsnoka Északkelet-Magyarországon, május végén alezredessé léptették elő. A szabadságharc leverése után hadbíróság elé állították, de amnesztiában részesült. *Bona* 2018.

[33] MNL OL R 23. 8/774. A Beniczky-csapat létszámkimutatása. Kassa, 1849. április 24.; MNL OL R 23. 8/763. A Lázár-dandár létszámkimutatása. Eperjes, 1849. május 5. Közli: *Solymosi* 2022. 143. o.

Bułharyn ezredesnek visszaemlékezése szerint május elején még mintegy 5000 főnyi ereje volt. Ez május közepére fokozatosan emelkedett 10 000 közelébe. Ebbe nyilván beleértendők a kormány által Debrecenből küldött, fent felsorolt csapatok, Beniczky helyben lévő és Bułharyn rendelkezésére bocsátott csapatai, valamint Lázár beérkező dandárja is. Emellett a május első napjaiban Kassára érkező hadtestparancsnok, Dembiński is hozott magával mintegy fél század lengyel dzsidást.[34]

Május közepére a IX. hadtest négy dandárból állt. Az első kettő Kürthy István,[35] majd Jászvitz Ferenc,[36] illetve Tadeusz Idzikowski[37] őrnagyok parancsnoksága alatt alkotta a Bułharyn vezette 19. hadosztályt,[38] mintegy 4100 fővel. Ez időközben a császári csapatok nyugati irányú visszavonulásáról értesülve Lőcse felé nyomult előre. A harmadik dandár Lázár őrnagy alatt Sáros megyét és a határt biztosította, egyes részei pedig Ung és Bereg megyében álltak, szintén a határok védelmére. Máramaros megyében a negyedik dandár Zurics őrnagy parancsnoksága alatt állomásozott. Az utóbbi két dandár is kb. 4000 főt számlált. Időközben a térségbe érkezett Józef Wysocki[39] lengyel tábornok is, aki az addig a főseregben szolgáló lengyel csapatokat vezette Miskolcra. A kormánytól és Görgei Artúr fővezértől ugyanis azt a parancsot kapta, hogy ott önálló lengyel légiót szervezve erősítse a IX. hadtestet.[40]

Vogel altábornagy maradék hadtestével – az egyesült Ludwig- és Benedek-dandárokkal – a császári fősereghez történő csatlakozás mellett döntött, és május 2-án Rozsnyóról megindult északnyugati, majd nyugati irányba. A Poprád–Csorba–Hibbe–Szentmiklós útvonalat követve május 7-ére elérte a Vág folyó völgyét.

Mi történt eközben Kassa környékén? Dembiński, jó szokásához híven, csapatai gyűjtésével foglalkozott, erősítéseket kért, és nem igyekezett megtámadni az ellenséget. Készült a mindent eldöntő nagy ütközetre, valamint az általa nagyon remélt galíciai

---

34 *Bułharyn* 1852. 172. o. és *Kovács* 1998. 318–338. o.

35 Kürthy István (1820–1898), cs. kir. főhadnagy, 1848 nyarán átlépett a honvédségbe. 1849. áprilisban őrnagyként a 17. (Bocskai-) huszárezrednek a felső-magyarországi hadtesthez beosztott négy századát vezette, májusban rövid ideig dandárparancsnok volt. Később, 1849 nyarán alezredesként egy lovasdandár parancsnoka lett, Bem a temesvári csata után ezredessé léptette elő. A szabadságharc leverése után várfogságot szenvedett. *Bona* 2018.

36 Jászvitz Ferenc (1805–1865 után), 1848 szeptemberétől őrnagyként a 16. honvédzászlóalj parancsnoka lett. 1849. május végén alezredessé léptették elő, a IX. hadtestben dandár-, majd hadosztályparancsnok volt. A szabadságharc leverése után várfogságot szenvedett. *Bona* 2018.

37 Tadeusz Idzikowski (1793–1858 után). Részt vett az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban, majd emigrációban élt. 1848 végétől őrnagyként Magyarországon a lengyel légió szervezője, dandárparancsnok. A szabadságharc végén Törökországba menekült. *Kovács* 2015. 280–281. o.

38 Korábban, 1849 februárjától az Északkelet-Magyarországon elhelyezett csapatokból szervezték a 19. hadosztályt, de májustól ugyanezen a néven működött Bułharyn hadosztálya is. Ezt a helyzetet csak a hónap végi átszervezés oldotta meg, amikor a IX. hadtest hadosztályai új számot (23. és 24.) kaptak, és az északkelet-magyarországi 19. hadosztály Kazinczy Lajos ezredes parancsnoksága alá került.

39 Józef Wysocki (1809–1873), honvéd tábornok, a magyarországi lengyel légió szervezője és parancsnoka. 1849. június közepétől július elejéig az északi hadsereg parancsnoka volt, majd ismét a lengyel légiót vezette. A lengyel légióval elhagyta az országot. *Kovács* 2015. 748–750. o.

40 MNL OL R 23. 8/781. A 19. hadosztály létszámkimutatása. Lőcse, 1849. május 10.; *Kovács* 1998. 318–338. o.; *Uő* 2015. 749. o.

betörésre. Gyakorlatilag semmi mással nem foglalkozott, csak saját – mások elől gondosan titkolt – tervei majdani végrehajtásával. Alakulatait Kassa környékén gyülekeztette. Ha egységei császári előőrsökkel csaptak össze, rögtön visszarendelte őket. Így volt ez Bułharyn hadosztályával is, aki miután értesüléseket kapott Vogelék visszavonulásáról, egészen Lőcséig nyomult előre. Rendszeresen jelentett parancsnokának, de Dembiński mindig visszarendelte, ha túlságosan előremerészkedett. Egyik levelében ezt írta Bułharynnak: „…nem nagyon örülök, hogy az ellenség után mégy, akit nem lehet utolérni”.[41]

Időközben hamis hírek érkeztek egy újabb vereckei betörésről, ezért Dembiński Lázár őrnagy dandárját ismét Zemplén megyébe küldte, de a hír hamar hamisnak bizonyult, így Lázár visszatért Bártfára. Ekkor írta Kossuth a lengyel főparancsnoknak: „…mindig tanácsosabb egy valóságos ellenséget megverni, mint egy lehetségessel szemben résen lenni”.[42]

Mivel a IX. hadtest felállításának elsődleges oka éppen a Felső-Magyarországra érkező császári hadtest felszámolása volt, maga a kormányzó több levélben (május 12., 14., 16., 18.) is felhívta Dembiński figyelmét a császári csapatok üldözésére, kérte, akadályozza meg azok egyesülését a fősereggel.[43]

Ekkor valóban megvolt a kedvező alkalom, mivel Görgey Ármin őrnagy különítménye Rózsahegynél elállta a visszavonuló Vogel útját. Itt lehetett volna a császári hadtestet harapófogóba szorítani, ha legalább Bułharyn hadosztálya üldözi őket. Ezt azonban Dembiński nem engedte, Görgey pedig másfél ezer emberével nem tudott szembeszállni az erősebb császári csapatokkal. A Vogel-hadtest két dandárja május közepére meglehetősen lerongyolódott állapotban, de elérte Zsolnát. Ide érkezett meg Barco vezérőrnagy dandárja is, nagy kerülőt téve Galícián át, a Jablunkai-hágón keresztül. Ezután a császári fősereghez csatlakoztak, de Vogelt leváltották a hadtestparancsnokságról, és csapatait felosztották a különböző főseregi hadtestek között. A császáriak célja így maradéktalanul megvalósult.

Kovács István, a lengyelek magyar szabadságharcban történt részvételéről írott munkájában felhívja a figyelmet, hogy a IX. hadtest – teljességében máig kiadatlan – iratanyaga alapján Dembiński mint jó szervező, a csapatairól gondoskodó parancsnok tűnik fel. Azt is megjegyzi, hogy szervezőkészségével már 1831 elején és tavaszán is felhívta magára a figyelmet. A probléma talán éppen abból adódott, hogy 1849. május elején nem a szervezőkészség, hanem – már nem először és sajnos nem is utoljára – a tettrekészség, a hadvezéri képesség hiányzott belőle leginkább. Ha alparancsnokai

[41] *Kovács* 1998. 327–329. o. és *Bułharyn* 1852. 173–175. o., az idézet a 175. oldalon.

[42] *Solymosi* 2022. 55. o. Kossuth 1849. május 12-ei levelét lásd KLÖM XV. k. 292–293. o. Magyar fordításban idézi: *Kovács* 1998. 332. o.

[43] Kossuth leveleit lásd KLÖM XV. k. 292–293., 304–306., 323., 345. o.

ezt látták is, és ők maguk tevékenyebbnek bizonyultak, a hadsereg alá-fölé rendeltségi viszonyai megakadályozták támadási szándékukat.[44]

Az önállóan mozgó különítmény- vagy gerillaparancsnokok, mint Beniczky, Görgey Ármin, illetve Cornidesz Lajos, vagy az öntevékeny Martiny Frigyes sikeresen keserítették meg a Felső-Magyarországon operáló császári erők dolgát, jórészt nekik köszönhető, hogy a Vogel-hadtest nem éppen harckészségének teljes birtokában érkezett meg a fősereghez. A Dembiński alá beosztott tiszteknek azonban nem volt más választásuk, mint hogy teljesítsék felettesük visszarendelő parancsait.

A hadtestparancsnok galíciai betörési tervei sem valósulhattak meg, a kormány megtiltotta azokat. Természetesen realitásuk sem igen volt, hiszen Galíciában már orosz csapatok gyülekeztek, és erről a magyar vezetőknek is tudomásuk volt. Dembiński tisztségéről történő lemondását mégsem ez váltotta ki, hanem Klapka György ideiglenes hadügyminiszter május 21-én készült vázlatos haditerve, mellyel nem értett egyet. Kossuthnak írt reagáló levelében azonnali felmentését kérte, amit később megbánt. A kormányzó azonban komolyan vette kérését, és ennek megfelelően intézkedett. A hadtestet átszervezték északi hadsereggé, és élére Józef Wysocki tábornok került. Dembiński azonban – a szabadságharcban teljesen egyedülálló módon – még majd egy hónapig halogatta a parancsnokság átadását. Döntését csak az könnyítette meg, hogy küszöbön állt az orosz intervenció, amellyel ő már nem akarta felvenni a küzdelmet.

Görgei Artúr későbbi bírálata

Az események után először Görgei Artúr írt az 1870-es években egy máig érvényes, hadtudományi alapokon nyugvó bírálatot Henryk Dembiński „csiga-hadjáratáról".[45] Ha elvonatkoztatunk attól, hogy 1849-ben meglévő konfliktusuk miatt a szabadságharc legnagyobb magyar hadvezére sem lehetett teljesen objektív, érveit olvasva akkor is el kell fogadnunk logikus eszmefuttatását.

Henryk Dembiński 1873-ban németül, majd a következő évben magyarul megjelent emlékiratairól Görgei Demár János álnéven írta meg tanulmányát. A későbbi kutatás kiderítette, hogy az emlékirat szövege inkább az azt közzétevő Danzer F. Alfonsz munkája, mint a lengyel tábornoké, de Görgei ezt még nem tudhatta, és a megjelent írásra reagáló gondolatait 1875 és 1877 között hat részben jelentette meg a *Budapesti Szemlé*ben.[46]

Görgei kritikája, amely emlékiratai után a második legterjedelmesebb munkája, egyben az első olyan szaktanulmány volt 1848–1849 hadtörténetéről, amely a modern

[44] *Kovács* 1998. 333. o.

[45] Kovács Istvánnak egy visszaemlékező kortárs nyomán használt találó kifejezése. *Kovács* 1998. 326. és 332. o.

[46] *Görgei* 1875–1877. Modern kiadása *Hermann* 2018. 159–329. o. A Vogel-hadtest betörésével foglalkozó részt lásd 292–309. o.

történettudomány szabályainak megfelelően, visszakereshető hivatkozásokkal tárgyalta témáját. Legalaposabban a kápolnai csatát, valamint Dembiński 1849. április–májusi észak-magyarországi „tevékenységét" elemezte. Ebben a munkájában Görgei kristálytiszta logikával, némi cinizmussal megfűszerezve elemezte Dembiński magyarországi működését, hadvezéri csődjét, alkalmatlanságát. Nem elégedett meg a puszta bírálattal, hanem azt is igyekezett bemutatni, mely hadtudományi alapelveket nem vett figyelembe a lengyel tábornok, s így miért volt sikertelen. Ugyanakkor ebben a munkájában az 1852-ben megjelentetett saját emlékirataihoz képest sokkal tárgyilagosabban írt 1848 más szereplőiről, katonákról és politikusokról egyaránt. A tanulmány olvasása a mai történészeknek is tartogat fontos tanulságokat.

Görgei maró gúnnyal emlékezett meg a tábornok hadművészetéről: „…Dembinski egész figyelmét, hadvezéri tevékenységét kizáróan arra fordítja, legbiztosabban miképp kerüljön el minden összeütközést Vogel és Benedek seregével". Véleménye szerint Vogelnek és Benedeknek Roth és Philippovich tábornokok sorsára kellett volna jutni, ha Dembińskinél egy kicsit is rátermettebb parancsnokot nevez ki Kossuth a felső-magyarországi csapatok élére. Az ő javaslata szerint Perczel Mór vagy Beniczky Lajos is megfelelt volna erre a posztra, mert ők már bizonyítottak az említett Roth és Philippovich ellen, illetve a losonci rajtaütésnél. Dembiński – Görgei véleménye szerint – félt a Vogel altábornagy vezette osztrákokkal történő összecsapástól. Elemzésében a tiszta logika útján leleplezte azt is, a lengyel hadvezér hogyan próbálta kimagyarázni, elhazudni tevékenységét az emlékirataiban, majd megállapította: „Minél többet foglalkozunk az emlékiratok azon részével, melyben Dembiński, mint felső-magyarországi hadparancsnok, viselt dolgait elbeszéli; annál kevesebbet tagadhatjuk, hogy ő az ezen állással együtt elvállalt kötelességekkel *nem is törődött*."[47]

Görgei használta a már megjelent kortárs munkákat, saját emlékiratain kívül a svájci hadtörténetíró, Wilhelm Rüstow a szabadságharc hadtörténetéről írott kötetében[48] megfogalmazott véleményét is figyelembe vette, és idézte közleményében. Rüstow kritikája hasonló volt az övéhez. Kimutatta, hogy Dembiński sokkal inkább hadállásának jobb oldalával, az Erdéllyel történő összeköttetéssel törődött, mint a nyugati irányú kapcsolatokkal a feldunai hadsereg felé, amellyel nem akart egyesülni.[49]

Görgei végezetül arra jutott, hogy „mindenképpen csakis ártalmára volt a magyar ügynek Dembiński közreműködése". Ugyanakkor azt is elismeri, hogy a lengyel tábornok nélkül sem lett volna sikeres az 1849-es magyar szabadságharc. „Magyarország bukása előre ki volt már azon percben mondva, melyben kiderült, hogy léha szimpátiákra igenis bőven számíthat a magyar forradalom, de szövetségesre, széles e világon, egyetlen egyre sem; hanem ha megtiszteljük szövetséges címmel az 1831-ki lengyel

[47] *Hermann* 2018. Az idézetek a 302. oldalon, kiemelés az eredetiben.
[48] *Rüstow* 1860–1861.
[49] *Hermann* 2018. 305. o.

emigrációnak 1849-ben minálunk is szerepelt egy némely árnyalatát, melyeknek, úgy látszik, legélhetetlenebb képviselője Dembiński."[50]

Ha megvizsgáljuk a Felső-Magyarországon 1849. április–május folyamán lezajlott eseményeket, aligha juthatunk más következtetésre, mint Görgei. A császári betörés elleni védekezés és az osztrák csapatok nyugtalanításában történt közreműködés mindenki másnál előbb kimutatható, mint Dembińskinél. Az, hogy Vogel csapatainak nem volt könnyű a magyarországi hadjárat, és visszavonulásuk sem volt zökkenőmentes, leginkább Beniczky, Görgey Ármin, Cornidesz, Martiny, Lázár, Idzikowski vagy Bułharyn érdeme és a legkevésbé Dembińskié. Maga Kossuth is belátta, hogy nem volt jó választás a lengyel tábornokot küldeni a betörő osztrákok elfogására. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy egyből elfogadta annak lemondását. A legszomorúbb azonban az volt, hogy mindezek után Henryk Dembiński a nyári hadjáratban ismét visszatérhetett a magyar fősereg élére, és kapott egy harmadik lehetőséget, hogy megmutathassa, mire képes.

Rövidítések

HL 1848–49	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OHB	H 2 Országos Honvédelmi Bizottmány, Általános iratok
R 23	Henryk Dembiński iratai
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
AFA	Alte Feldakten
MMTO	Belohnungsakten, Archiv des Militär-Maria Theresien-Ordens

Bibliográfia

Bona 2018.	*Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzs tisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2023. július 5.)
Borus 1975.	*Borus József:* Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975.

[50] *Hermann* 2018. 307. o.

Böhm – Farkas – Csikány 1998. „Saját kezébe, ott, ahol…" Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat vál., a német nyelvű iratokat ford. *Böhm Jakab*. A bev. tan. írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.

Bułharyn 1852. *Bułharyn, Jerzy:* Az 1848 és 1849-iki magyar háború vázlata. Párizs, 1852. (Gépirat. *Divéky Adorján* fordítása.) Hadtörténeti Könyvtár, 4889.

Csicsery 1897. *Csicsery Zsigmond:* A podheringi ütközet. *Ludovika Akadémia Közlönye,* 24. (1897) 12. f. 925–929. o.

Danzer 1874. Dembinski Magyarországon. A vezér hátrahagyott kézirataiból összeállítá *Danzer F. Alfonsz*. Budapest, 1874.

Encyclopedia 2005. *Dusan Skvarna:* Bedich Bloudek. In: Encyclopedia of 1848 Revolutions. Cop. James G. Chastain. 2005. https://www.ohio.edu/chastain/ac/bloudek.htm (A letöltés időpontja: 2023. július 4.)

Friedjung 1901. *Friedjung, Heinrich:* Benedeks nachgelassene Papiere. Leipzig, 1901.

Görgei 1875–1877. *Görgei Artúr [Demár János]:* Dembinszki emlékiratairól. I–VI. *Budapesti Szemle,* I. rész: 1875. VII. k. 225–237. o., II–III. rész: 1875. VIII. k. 16–41. és 349–378. o., IV. rész: 1875. IX. k. 315–385. o., V. rész: 1876. X. k. 349–389. o., VI. rész: 1877. XIV. k. 1–48. o.

Görgey 1888. *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. II. k. Budapest, 1888.

Görgey 1988. *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1988.

Hermann 2007. *Hermann Róbert:* Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) [Budapest], 2007.

Hermann 2018. *Görgei Artúr* válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk, 1848–1915. Vál. és s. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2018.

Kiss 2006. *Kiss László:* Magyarellenes szlovák fegyveres megmozdulások 1848–1849-ben. *Aetas,* 21. (2006) 2–3. sz. 132–153. o.

KLÖM XIV. k. *Kossuth Lajos* összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. k. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1953.

KLÖM XV. k. *Kossuth Lajos* összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1955.

Kovács 1998. *Kovács István:* „…mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998.

Kovács 2015. *Kovács István:* Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona, 1848–1849. Budapest, 2015.

Matolai 1883. *Matolai Etele:* Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül Lázár Vilmos aradi várfogságában írt emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883.

Nobili 1851. *[Nobili, Johann]:* Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.

Rüstow 1860–1861. *Rüstow, Wilhelm:* Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Bd. I–II. Zürich, 1860–1861.

Solymosi 2002. *Solymosi József:* A podheringi ütközet. 1849. április 22. In: Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2001. Szerk. *Lenkefi Ferenc.* Budapest, 2002. 44–48. o.

Solymosi 2013. *Solymosi József:* Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) [Budapest], 2013.

Solymosi 2022. *Solymosi József:* Lázár Vilmos ezredes, a megbízható csapatparancsnok. (Aradi vértanúk.) Budapest, 2022.

Steier 1924. *Beniczky Lajos* bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. S. a. r. *Steier Lajos*. Budapest, 1924.

Szemere 1990. *Szemere Bertalan:* Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. S. a. r. *Hermann Róbert – Pelyach István*. [Budapest], 1990.

Szirmay 2005. *Szirmay Gábor:* A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története. (Régi magyar családok 4.) Debrecen, 2005. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HAJB_Saa_20_Rmcs_04/?pg=158&layout=s&query=szirmay%20istv%C3%A1n%20tam%C3%A1s (A letöltés időpontja: 2023. augusztus 30.)

Tirts 1903. *Tirts Rezső:* 1848–49-iki élményeim, különös tekintettel a Cornides-féle szepesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharczban. Késmárk, 1903.

Von der Revolution — Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearb. von *Róbert Hermann – Thomas Kletečka – Elisabeth Gmoser – Ferenc Lenkefi.* Herausg. von *Christoph Tepperberg – Jolán Szijj.* Wien–Budapest, 2005.

Wrede 1898–1905. — *Wrede, Alphons Freiherr von:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Bd. I–V. Wien, 1898–1905.

József Solymosi

DEMBIŃSKI'S SECOND CHANCE
The Vogel Corps' Campaign in Upper Hungary in 1849

(Summary)

On April 19, 1849, Governor Lajos Kossuth appointed Lieutenant General Henryk Dembiński as commander-in-chief of "the Hungarian armies throughout the counties towards Galicia". His task was to form a new army corps to defend Upper Hungary from the imperial attack from Galicia and, if he had the opportunity, to intrude into Galicia. Having failed to prevent the imperial troops from entering Hungary, he had to at least try to capture them. The plans to intrude into Galicia soon became futile, but Dembiński did not give them up.

The study describes the forces and activities of the opposing sides in April and May 1849, the actions of the Polish corps commander and his lieutenants, and how they carried out their tasks. It also looks for answers to the question: why the Hungarians failed to destroy the enemy's Vogel Corps?

József Solymosi

DIE ZWEITE CHANCE VON DEMBIŃSKI
Der Feldzug des Vogel-Korps in Oberungarn im Jahr 1849

(Resümee)

Am 19. April 1849 ernannte Reichsverweser Lajos Kossuth Feldmarschallleutnant Henryk Dembiński zum Oberbefehlshaber „der verstreuten ungarischen Armeen in den Komitaten Richtung Galizien". Seine Aufgabe war es, ein neues Armeekorps zu bilden, um Oberungarn gegen den drohenden kaiserlichen Angriff aus Galizien zu verteidigen und bei Gelegenheit in Galizien einzufallen. Da es ihm nicht mehr gelang, den Einmarsch der kaiserlichen Truppen zu verhindern, musste er zumindest versuchen, sie gefangen zu nehmen. Die Pläne zum Einmarsch in Galizien erwiesen sich bald als aussichtslos, aber Dembiński gab sie nicht auf.

Die Studie beschreibt die Kräfte und Aktivitäten der gegnerischen Seiten im April und Mai 1849, die Handlungen des polnischen Korpskommandeurs und seiner Leutnants sowie die Art und Weise, wie sie ihre Aufgaben erfüllten. Sie sucht auch nach Antworten auf die Frage: Warum ist es nicht gelungen, das gegnerische Vogel-Korps zu vernichten?

József Solymosi

LA SECONDE CHANCE DE DEMBIŃSKI

La campagne du corps d'armée Vogel dans la Haute-Hongrie en 1849

(Résumé)

Le 19 avril 1849, le gouverneur Lajos Kossuth nomme le lieutenant général Henryk Dembiński commandant en chef des « armées hongroises dans les comitats situés près de la Galicie ». Sa mission consistait à former un nouveau corps d'armée pour défendre la Haute-Hongrie contre l'offensive impériale en provenance de Galicie et, le cas échéant, à pénétrer dans la Galicie. N'ayant pas réussi à empêcher l'entrée des troupes impériales, il devait au moins tenter de les capturer. Les plans d'invasion de la Galicie sont rapidement devenus sans objet, mais Dembiński ne les a pas abandonnés.

L'étude décrit les forces et les activités des parties adverses en avril-mai 1849, les mesures prises par le commandant polonais du corps d'armée et de ses lieutenants, et la manière dont ils ont accompli leurs tâches. Elle cherche également à répondre à la question suivante : pourquoi n'ont-ils pas réussi à détruire le corps Vogel ennemi?

Йожеф Шоймоши

ВТОРОЙ ШАНС ДЕМБИНСКОГО

Верхне-Венгерский военный поход корпуса Фогеля в 1849-ом году

(Резюме)

19-ого апреля 1849-ого года губернатор Лайош Кошут назначил генерал-лейтенанта Генриха Дембинского главнокомандующим «венгерских армий, существующих во всех округах расположенных по направлению к Галиции». Его задачей было, сформировав новый корпус защитить Верхнюю-Венгрию от угрожающего имперского нападения из стороны Галиции, а также, по мере возможности, прорваться и в Галицию. Поскольку восприпятствовать входу имперских войск уже было невозможно, ему хотя бы надо было стремится захватить их. Планы вторжения в Галицию быстро стали излишними, но Дембинский не отказался от них.

В статье представлены численность силы и деятельность противоборствующих сторон в апреле-мае 1849-ого года, меры, предпринятые командиром польского военного корпуса и его заместителями, а также то, как они выполняли свои задачи. Наряду с этим ищет ответ и на тот вопрос, почему не удалось уничтожить вражеский военный корпус Фогеля?

HIM

A „175 ÉVES A MAGYAR HONVÉDSÉG”

LÁTOGASS EL A MAGYAR HONVÉDSÉG MEGALAKULÁSÁNAK 175. ÉVFORDULÓJÁT MEGÜNNEPLŐ, IZGALMAS, INTERAKTÍV KIÁLLÍTÁSRA AHOL BEMUTATJUK A KATONÁK SZÍNES ÉS IZGALMAS VILÁGÁT!

A KIÁLLÍTÁS INGYENESEN LÁTOGATHATÓ, DE ELŐZETES REGISZTRÁCIÓHOZ KÖTÖTT!

REGISZTRÁCIÓS FELÜLET ÉS TOVÁBBI INFORMÁCIÓ: WWW.MH175.HU

NYITVATARTÁS:

HÉTFŐ: ZÁRVA

KEDD–PÉNTEK:

09:00-13:00 ISKOLÁS CSOPORTOK

14:00-18:00 EGYÉNI LÁTOGATÓK

SZOMBAT–VASÁRNAP: 10:00-18:00

BÁLNA HONVÉDELMI KÖZPONT
1093 BUDAPEST, FŐVÁM TÉR 11-12.

175 1848 | 2023 175 ÉVES A MAGYAR HONVÉDSÉG

SOMOGYI GRÉTA

HORVÁTH JANKA ÍRÓNŐ VISSZAEMLÉKEZÉSEI A SZABADSÁGHARCRÓL ÉS AZ AZT KÖVETŐ ESEMÉNYEKRŐL ERDÉLYBEN*

1. rész

„…hamar érik a gyermek, ki nagy eseményeket,
sok szenvedést lát maga körül,
s abból az én családomnak kijutott.”[1]

A visszaemlékezések, emlékiratok a történészeknek fontos forrásai, ám mivel egyéni véleményt fogalmaznak meg, némi fenntartással kezelendők. Közreadásuk mégis fontos, mert olyan társadalom-, család- és kortörténeti információkkal gazdagítják a tudományt, amelyek segítenek az események szélesebb spektrumú megértésében és elemzésében.

Az alábbiakban közölt visszaemlékezés-részlet[2] több szempontból is különleges.

A fedlapon a következő szöveg szerepel: „Nagyváradi és teleki Horváth Janka írónő visszaemlékezései a szabadságharcról és az azt követő eseményekről Erdélyben 1848–1860. Tollba mondatott Okolicsányi Kuthy Dezsőné szül. báró Horváth Ilonától[3] 1919-ben.”

Máris felvetődik az első kérdés: ki a szerző? Hiszen ha „tollba mondatott”, akkor nem saját kezűleg írta, volt egy közvetítő személy, aki papírra vetette az elmesélt emlékeket. Ő vajon mennyire írta le szó szerint hitelesen mindazt, amit hallott? Ha a keltezés dátumát összevetjük Horváth Janka születési évszámával (1839), kiderül, hogy az írónő ekkor már 80 éves volt (következő évben elhunyt), ami természetesen nem zárja ki, hogy e meglett korban, ha nem is maga írta le, de legalább ne olvasta volna át az általa diktált sorokat. Erre utalhat a kéziratban lévő rengeteg javítás, áthúzás, kiegészítés.

Az írónő gyerek- és ifjúkoráról nem sokat tudunk (csak ami a továbbiakban közreadott emlékiratból kiderül), de életművét alaposabban megvizsgálva, sok érdekes adatot találtam. Szinnyei József lexikonában[4] az olvasható, hogy Arany János *Koszorú*jába írt verseket, a *Magyar Hirlap*ba pedig tárcacikkeket (pl. *Egy gyermekkori szimpathia*).

---

* Az azonos című kézirat magántulajdonban van.

1 *Horváth* 1908. 245. o.

2 Terjedelmi okok miatt jelen publikációban a visszaemlékezésnek csak az első felét közlöm, amely az 1850-es évek elején zárul. (A 2. rész várhatóan a *Hadtörténelmi Közlemények* következő számában jelenik meg.)

3 Személyazonosságát nem sikerült megállapítani.

4 *Szinnyei* 1891–1914.

Első regénye, a *Fátum* 1896-ban jelent meg,[5] melyről több lapban is írtak ismertetőt,[6] és az írónő – mai szóhasználattal élve – ezáltal „berobbant" a köztudatba. Nem meglepő, hiszen a millennium éve többeket is arra késztetett, hogy visszatekintsenek a dicső múltra, mert az erőt adott a jelenhez. Közeledett az 1848-as forradalom és szabadságharc kitörésének félszázados ünnepe, az abban részt vevők közül még éltek páran, akik mesélhettek, hiszen többeket foglalkoztatott az a kérdés, hogy 1848-ban hogyan sodródott kis országuk a polgárháborúba. Horváth Janka már a regény első oldalain, a témaválasztás megnevezésekor is arról vall, hogy egy nemrégiben megjelent újságcikk juttatta eszébe gyerekkorának egyik epizódját, ami arra késztette, hogy kutatásokat végezzen. Főhőse, Opár György gróf történetének bemutatása visszanyúlik az 1834-es országgyűlésig, és életének tragikus végkifejletével zárul 1848 őszén. A családtörténet egyben társadalomtörténet: felvonultatja a korszak kiemelkedő politikai szereplőit (Wesselényi Miklós, Bethlen János, Jósika Sámuel, Kemény Dénes stb.), bemutatja Brassó és Nagyszeben magyar lakosságát, Kolozsvár szalonjait. Nem csoda hát, hogy Benedek Elek a méltatásában[7] Jósika Miklós történelmi regényeihez hasonlította Horváth Janka e művét, és üdvözölte az írónő témaválasztását, hiszen kendőzetlenül tárja olvasóközönsége elé a korabeli erdélyi társadalmi-etnikai viszonyokat. Mindezt olyan olvasmányosan teszi, hogy Benedek saját bevallása szerint „letehetetlen" a könyv.

Feltételezhető, hogy a pozitív visszajelzések is hozzájárultak ahhoz, hogy az írónő folytatta e témafeldolgozást. Összegyűjtött beszélyei 1900-ban *(Régi és új történetek)* és 1908-ban *(A régi Erdély)* láttak napvilágot,[8] amelyekben nemcsak az általa is ismert korabeli személyekről írt, mint Bem József *(Emlékezés Bem apóról)*, Kemény Ferenc *(Az utolsó erdélyi kancellár)*, Bethlen Olivér *(Hullott csillag)*, Béldi Gergely és Albert *(Nemzetőrök)*, Váradi József *(Egy székely népballada)*, hanem Erdély történelmének korábbi időszakaiba is visszamerészkedve, foglalkozott a Rákóczi-szabadságharc korával *(Finis Transilvaniae)* és a Mikó család öröklési ügyével is *(Fiú–leány per)*.

A *Budapesti Hirlap* így jellemezte az írónőt:

> „[…] ezekben nagyváradi Horváth Janka mondja el az ő meghitt, őszinte hangján érzéseit, tapasztalatait, történeteit, emlékeit – a magáéit, valamint osztályéit, melynek tagja – s föltárul a nemrég múlt Erdély történetének, társadalmának, családi életének egy-egy megkapó képe. Nem nagy írói készséggel, de annál telibb szívvel végzi Horváth Janka a maga vállalt föladatát, s mint fogékony lélek, nemes szív, jó megfigyelő, hű leánya szülőföldjének, maga is meghatva attól, amit az életben látott, s attól, amit az öregektől az öregekről hallott, nyájas szelídséggel mondja el nekünk mindezt, ami nála nélkül ama vonzó világról bizony elmondatlan maradt volna."[9]

---

5 *Horváth* 1896.
6 *Budapesti Hirlap,* 1897. augusztus 20. (231. sz.) 2. o. és *Székely Nemzet,* 1897. augusztus 23. (125. sz.) 5. o.
7 *Benedek Elek:* Horváth Janka. *Budapesti Hirlap,* 1896. március 7. (66. sz.) 1. o.
8 *Horváth* 1900. és *Uő* 1908.
9 *Budapesti Hirlap,* 1908. április 26. (102. sz.) 16. o.

Azért tartottam szükségesnek ennyire részletesen bemutatni az írói pályát, mert – mint látni fogjuk – több szálon is kapcsolódik a visszaemlékezés tárgyához, vagyis a forradalom és szabadságharc, valamint a megtorlás időszakának történéseihez.

Ezek után föltehetjük a következő kérdést: ha már irodalmi műveiben megírta erdélyi emlékeit, miért érezte annak szükségét, hogy visszaemlékezés formájában is megörökítse gyerekkori élményeit, fájdalmait? Talán a Nagy Háború és annak lezárulta eszébe juttatta azokat az egyéni és közösségi tragédiákat, amelyeket gyerekként átélt? Vagy esetleg családja történetét szerette volna megörökíteni, hogy ne vesszen a feledés homályába? Neki nem voltak gyerekei, nem ment férjhez, és szülőföldjét is elhagyta, hiszen az 1867. évi kiegyezés után Budapesten élt. Vajon sorait – irodalmi műveihez hasonlóan – a nagyközönségnek szánta? Vagy testvérei gyermekeinek?

Testvéreinek életpályája sem mindennapi, kiváló példái annak, hogy egy erdélyi kisnemesi család sarjai – akik árván maradtak – milyen pályát futhattak be a 19. század második felében.

Károly (1829–1854) a marosvásárhelyi Református Kollégiumban tanult. 1848-ban kancellista volt az erdélyi királyi táblánál, részt vett az ifjúság mozgalmaiban. Édesapja betegsége, majd bekövetkezett halála miatt visszatért a családi házhoz, és átvette a gazdaság irányítását. Nemzetőr tisztként harcolt a vesztes marosvásárhelyi ütközetben (1848. november 5.), majd Háromszékre menekült. Zsibónál tette le a fegyvert 1849. augusztus 24-én, és a szabadságharc leverése után Telekre vonult vissza, onnan igazgatta a különböző helyeken lévő családi birtokokat. A balavásári présház kiváló helyszíne volt a Makk-féle összeesküvés[10] szervezése idején a találkozóknak, de később sokuknak sajnos ez lett a veszte. Károlyt 1852-ben fogták el Marosvásárhelyen, és 1854. március 10-én felakasztották a marosvásárhelyi Postaréten.

Mihály (1830–1898) 1848–1849-ben honvédhuszár főhadnagyként szolgált, Zsibón tette le a fegyvert. 1870-től Fogaras, majd Küküllő vármegye főispánja volt.

László (1835–1908) az egyik legfiatalabb honvéd volt, aki mindössze 13 évesen vállalt futárszolgálatot a szabadságharc legelején. 1860-ban az olaszországi magyar légióban is szolgált. Segesvár tanfelügyelőjeként az erdélyi oktatás fellendítését tekintette életcéljának. Ott is temették el.

Gyula (1843–1897) is szolgált az olaszországi magyar légióban,[11] de országgyűlési képviselőként (1872–1891), a képviselőház alelnökeként (1892–1894), illetve a *Magyar Hirlap* létrehozójaként (1891) írta be nevét a köztudatba.

Bár Horváth Janka bő 70 év távlatából eleveníti fel emlékeit, kislánykori élményein keresztül más megvilágításba kerülnek az események: családtagjai is sokat mesélhettek neki, de társadalmi helyzeténél fogva olyan körökben mozgott, ahol sok korabeli „pletyka” juthatott tudomására, és ezek megörökítése érdekes adalékokkal szolgál,

[10] Erről nagyon részletesen ír Horváth Janka az emlékirata második felében.
[11] *Lukács* 1986. 306. o.

annak ellenére, hogy írásában bizonyos történelmi események néha összemosódnak vagy pontatlanul szerepelnek (ezeket a szöveghelyeket a sajtó alá rendezés során jegyzettel láttam el).

Visszaemlékezése egy olyan világba ad betekintést, ahol egy gyereknek nagyon hamar „fel kell nőni", hiszen a maga módján segítenie kell a felnőtteknek, de a családi összetartás, a közösség megtartó ereje segít átvészelni ezt az időszakot, ha fájdalom árán is.

Egy olyan család történetébe kapunk bepillantást, ahol már kisgyerekként a legfőbb követendő elvek: hazaszeretet és becsületesség.

Forrásközlés

[I.]

Ágyúdörgés hangjánál eszméltem először arra, ami körülöttem történik. 1848-ban nyolcéves gyerek voltam. Anyám másfél évvel azelőtt meghalt, és én Brassóban laktam anyám nővérénél, Zeyk Jánosné Béldi Johannánál[12].

Itt Brassóban láttam először háromszínű kokárdát és apró nemzeti zászlókat. A magyar lakosság hozta őket valahonnét, mindnyájan örömmel viseltük vagy tűzdeltük szanaszét lakásainkban.

Nagybeteg édesatyám, Horváth Károly, Háromszék vármegye főszolgabírója[13] búcsúlevelet írt nagynénémnek, hogy milyen boldogan hunyja le szemét, mert jobb jövőt lát a nemzetnek és gyermekeinek.

Ezzel a megnyugtató érzéssel halt meg szegény, most már egészen árván hagyva minket. Fivéreim Horváth Andrásné, Potsa Borbála nagyanyámhoz kerültek Háromszékre.[14] A legidősebb, Károly 20 éves volt. Ő lett a többiek tutora, gondozója, akit később, 1854-ben kivégeztek Marosvásárhelyen.

Bátyáim, Horváth Károly és Mihály 1848-ban honvédtisztek voltak,[15] László, a legfiatalabb 12 éves korában hagyta el a katonaintézetet,[16] de ő is fölcsapott honvédnak, és ő volt a magyar hadsereg egyik legfiatalabb katonája.

[12] Kempelen Béla szerint Janka volt a keresztneve. *Kempelen* 2011.

[13] Horváth Károly valójában Csíkszék egyik alkirálybírója volt, Orbaiszékre kiterjedő joghatósággal.

[14] A háromszéki Telekre, mivel a családi birtok egy része ott volt.

[15] Horváth Károly az oroszok betörése után csatlakozott a 15. (Mátyás-) huszárezredhez, ahol öccse, Mihály főhadnagy volt, illetve Gál Sándor segédtisztje.

[16] Ez a székely határőrök körében a korszak katonai középfokú képzését ellátó kézdivásárhelyi katonaiskola, az ún. ezred fiú nevelőház volt.

Aggasztó, nehéz napok következtek számunkra. Brassót elzárták Háromszéktől a nagy kolerajárvány miatt.[17] Később pedig a szászoknak a székelyekkel szemben tanúsított ellenséges magatartása miatt.[18]

Szeptember végével nyíltan kitört az ellenségeskedés Brassó és a Székelyföld közt. Az *agyagfalvi* gyűlés[19] után egész Erdély az osztrák katonaság és a románok kezében volt,[20] *Háromszék* megyét kivéve, amely úgy állt a vész között, mint kis sziget a tengerben. Magok közt szervezkedtek a székelyek. Gyártották az ágyúikat, csinálták a puskaport, és mindent a hős *Gábor Áron*[21] vezetése mellett. Egész télen folyt a csatározás: hol a székelyek foglaltak el egy pár szász falut, hol azok verték ki őket onnan, de a Székelyföldet rettenthetlenül tartották.

Mi Brassóban rémhíreket hallottunk. Hogy a győzelmes ellenséggel a föllázadt románok hogy pusztítanak, úri családokat legyilkolnak, kirabolnak, falvakat, városokat fölgyújtanak. Más újság oda nem járt, mint a szebeni és brassói német lapok.[22] Ezek a magyarok teljes és tökéletes megveretéséről adtak hírt. A mostani embernek fogalma sincs, mi az, amikor se távírda, se vasút nincs, és az ember a legközelebbi környezetéről sem hall biztos hírt.

Aggodalmunk szörnyű volt. Nem tudtunk semmit kis családunk férfi tagjairól. Annyit láttam sírni Johanna néném és egynehány Brassóban rekedt jó barátnéját, hogy magam is kezdtem megérteni, hogy nagyon szerencsétlen országnak, nagyon szerencsétlen polgárai vagyunk.

Rémületünk legmagasabb fokát akkor érte el, amikor egy délután, 1849. február 2-án egyszerre csak nagy zaj, lódübörgés hallatszott, és mint egy fölhessentett vad madársereg rohantak végig a főutcán a *vörös sapkás kozákok*. Nem tudtuk, honnan és miért jönnek, mit keresnek nálunk, mert ki gondolt volna arra, amit később megtudtunk, hogy *a brassói és szebeni szász városok folyamodtak a Bukarestben lévő orosz hadseregparancsnoksághoz segítségért,*[23] és a parancsnokló muszka tábornok – alkalmasint kormánya beleegyezésével – megadta nekik a biztosításukra kért segítséget.

---

[17] A kolerajárvány Erdélyben 1848 novemberében ütötte fel a fejét. Mivel nem akartak pánikot kelteni (az 1831–1832-es járvány erősen megtizedelte a lakosságot), a hírlapok sem nagyon tettek erről említést. Azt viszont tudjuk, hogy az erdélyi nőegyletek kivették a részüket a betegápolás megszervezéséből.

[18] Brassó és Nagyszeben nyilatkozatai Magyarország és Erdély uniójának kérdésével kapcsolatban.

[19] Az agyagfalvi székely nemzetgyűlést 1848. október 16. és 18. között tartották.

[20] Az 1848. október 18-ai proklamáció értelmében báró Anton Puchner altábornagy, az erdélyi császári-királyi csapatok főhadparancsnoka ostromállapotot rendelt el Erdélyben. Lásd *Kővári* 2014. 320–322. o. (XLVIII. irat).

[21] Gábor Áron (1814–1849), tüzér őrnagy, a háromszéki ágyúgyártás kiemelkedő alakja, a székelyföldi haderő tüzérségi igazgatója. Gyulafehérváron, Pesten és Bécsben kapott pattantyús kiképzést. A magyar szabadságharcot saját vagyonával is támogatta, hogy ágyúkat tudjon önteni. Képezte az ágyúkezelőket. A kökösi ütközetben hősi halált halt. *Bona* 2018. Gábor Áron ágyúöntő tevékenységéről és a székelyek önvédelmi harcáról részletesebben lásd *Csikány* 2009. és *Egyed* 2008.

[22] A brassói *Siebenbürger Wochenblatt* és a nagyszebeni *Siebenbürger Bote.*

[23] 1848. december 29-én Brassó városának vezetői eldöntötték, hogy segítségül hívják az orosz seregeket. Januárban egy küldöttség (Andrei Șaguna, George Bica és Nagyszebenből Gottfried Müller) ment

Kétségbeesésünk azzal is fokozódott, mert olyas hírek jöttek, hogy áruló akadt a mieink közt. Egy őrnagy volt az, akit a katonák elfogtak, népbíróság elé állítottak és vallatóra fogtak. Hogy magát mentse, más ártatlan, tekintélyes urak neveit kezdte emlegetni. De gyalázatos szándékában megakadályozta egy jól célzott golyó, melyet *Gál Sándor*[24] ezredes intésére egy huszár röpített az áruló fejébe.[25]

A nép diadalmasan mustrálta körül a holtakat, folytonosan szidalmazta az árulókat, és attól lehetett tartani, hogy a felbőszült tömeg esetleg valóban ártatlanokat is megöl. Szerencsére azonban ebből nem lett további baj és szerencsétlenség nem történt, mivel Berde Mózes[26] kormánybiztos, ki nagy népszerűséggel bírt, lecsillapította a népet.

Az ott lakó régi jó barátnők és úri magyar asszonyok, Maurerné gróf Kálnoky Julie, báró Aporné gróf Haller Teréz[27] és Zeykné Johanna néném mély bánatban és folytonos aggodalmak között töltötték napjaikat.

Mikor egy este Johanna nénémmel nagy szomorúan hazafelé megyünk Maurernétől, hű szakácsnéja elénk szaladt az utcán és valamit súgott a fülébe, mire a néném annyira megörült, hogy maga is futásnak eredt, sebtében odaszólott a szakácsnénak: „Rögtön szaladj Julie grófnőhöz és a többiekhez, és mond el neki az örvendetes újságot." Ami nem volt kevesebb, mint az, hogy a magyarok *Bem* vezénylete alatt bevették *Szebent*[28] és jönnek *Brassóba.*

Másnap már a *Brassói lapok*ban[29] is megjelent a hír, hogy a ravasz *Bem* bevette magát az üresen hagyott *Szebenbe,* de *Puchner* osztrák generális 68 000 katonájával már körülvette őt, és az egész sereget el fogja fogni.

Másnap már hallottuk az ágyúzást. Én is megtanultam a nagyoktól, hogyan kell lesni a gyöngébb vagy erősebb dörejt. Már tudtam, ha közelebb jön az ágyúhang, mi győzünk, jönnek a magyarok. Ha távolodik, akkor megvertek. Kimondhatatlan iz-

Havasalföldre, az ott állomásozó Alekszandr Nyikolajevics Lüders gyalogsági tábornokhoz, hogy segítséget kérjenek, de felsőbb szintű megbízatás hiányában akkor elutasították kérésüket. Február 2-án viszont Nyikolaj von Engelhardt orosz vezérőrnagy egy dandár erejű különítménnyel (3 gyalogos zászlóalj, 4 dzsidás század, 3 kozák szotnya [század] és 1 tüzér üteg) bevonult Brassóba.

24 Gál Sándor (1817–1866), honvéd őrnagy, az erdővidéki csapatok parancsnoka, később ezredes és a csíki (14.) határőrezred, majd a székelyföldi hadosztály parancsnoka. 1849. augusztus 1-jén a kászonújfalui ütközetben döntő vereséget szenvedett Clam-Gallas hadtestétől, így Székelyföld teljes egészében az ellenség kezére került. Maradék seregével Kolozsváron csatlakozott Kazinczy ezredes csapataihoz. A szabadságharc leverése után emigrált. Részt vett az olaszországi magyar légió szervezésében.

25 Valószínű, hogy Balázs Manó (1811–1848) őrnagy „árulásáról" van szó. Itt is pontatlanok az írónő visszaemlékezései, hiszen az őrnagyot gyakorlatilag meglincselték, ítélet nem is született rögtönzött perében. Az események generálója Gál Dániel volt. Erről részletesebben lásd *Süli* 2015.

26 Berde Mózes (1815–1893), országgyűlési képviselő, kormánybiztos. Székelykeresztúron kezdte tanulmányait, majd Kolozsváron jogot tanult, és itt is dolgozott ügyvédként. 1848-ban országgyűlési képviselő, majd Erdélyben (Háromszék, Kolozsvár, majd Szebenszék) volt kormánybiztos. A világosi fegyverletétel után 4 év várfogságra ítélték.

27 Kálnoky Júlia, Maurer Mihály Felső-Fehér megyei főbíró felesége; Haller Teréz, Apor György báró felesége.

28 Józef Bem 1849. március 11-én vette be Nagyszebent.

29 Itt minden bizonnyal megcsalta emlékezete az írónőt, mert a *Brassói Lapok* csak 1849. április 16-án indult, alapítója Bem tábornok volt.

galommal, megfeszült idegzettel hallgattuk késő estig. Hála az egek Urának, mind erősebb-erősebb lett. Akkor verték meg Feketehalomnál a magyarok az osztrákot (1849. III. 18.).

Brassóban nagy volt a fölfordulás. Virradattal menekülőkkel voltak tele az utcák. Nagy sár volt. A nehéz muszkaléptek nyomokat hagytak a ragadós talajban. Fölfogott köpenyekkel siettek kifelé a városból az osztrákok szövetségesei. Nehéz társzekerek gördültek ki, megrakva szász és román kereskedők kincseivel. Rettegve, fejvesztetten szaladt a szász és román nép. Lefüggönyözött, zárt kocsikban menekült az előkelőség március 19-én.

Reggel 10 óra után mondhatni már teljesen üresek voltak az utcák. Ekkor megjelent ablakaink alatt egy csöndes menet. Kocsikban a város bírája és a városi tanács nagy fehér zászlókkal. Vonultak ki a város kapuihoz, illetve egészen Vidombákig[30] mentek Bem elé kegyelmet kérni a város részére.[31]

Bezzeg most meghajtották zászlaikat néném ablakai alatt, és úgy tisztelegtek a magyar nagyasszonynak, akit azelőtt mindenféle kigondolható módon bosszantottak.

A többek között egyszer házába bekvartéjoztak[32] egy nénémmel durván és szemtelenül viselkedő cseh dragonyosezredet.[33] Emlékszem, egy este minden előzetes kijelentés nélkül vagy hatan berontottak néném fogadótermébe, és ilyetén módon mondották rá rossz németséggel: „Sie Frau, morgen schlaht gehen, mein zuhanskommen wallen essen Nudelsuppe und Knödel müssen sie mit geben.”[34]

Megriadt néném minderre csak annyit tudott felelni: „Ja, Herr Soldat, ja Herr Soldat.”[35] Mit is mondhatott volna egyebet, amikor maga volt a házban egy pár nőcseléddel.

A szomszéd házban egy gazdag bojárné, Anisztarchiné lakott, akinek szalonja valóságos kaszinója volt az idegen tiszteknek. Ide szaladt át néném, és hangosan panaszolta el a cseh katonák durvaságát és követelőzését. Szerencsére volt köztük jobb érzésű úri ember is, egy baron Locella[36] nevű osztrák tiszt. Ez rögtön kardot kötött, és elvezényelte a dragonyosokat néném házától.

Mert már az utcán csak magyar szót lehetett hallani. Bámulva láttuk, hogy mennyi, addig magát mutatni sem mert magyar lakosa van Brassónak.

Az üzletek mind zárva voltak. Nem lehetett semmit kapni. Otthon összeszedett kelmedarabokból varrt néném háromszínű zászlót. Piros végvászonból jutott a vörös szín.

---

30 Brassó egyik településrésze, ma önálló város.

31 Bem brassói bevonulásáról részletesebben lásd *Kővári* 2014. 182. o.

32 Beszállásoltak.

33 Nagy valószínűséggel a cs. kir. 5. (Savoyai Eugén-) ezrednek csak néhány tagja szállásolta be magát.

34 „Asszonyom, holnap csatába megyek, hazait akarok enni, ezért metélttészta-levest meg knédlit kell készítened.” (A fordítást köszönöm Kiss Gábornak.)

35 „Igen, katona úr! Igen, katona úr!”

36 Locella, Carl Freiherr, báró (1823–1889), osztrák őrnagy, de 1848-ban még csak hadnagy volt. 1862-ben nyugdíjazták.

A zászlót kitevék az ablakba, és engem melléje ültetett. Büszkén és boldogan fogtam a zászló nyelét, és vártam a jelzett bevonulást.

Mikor 12-t ütött az óra, roppant éljenzés hallatszott föl az utcáról. Egy magyar huszár kivont karddal rohanva lovagolt föl a városházáig, utána jöttek a szász urak megelégedett arcokkal lobogtatva fehér zászlajukat. Aztán következend a magyar sereg bevonulása.

A hazafias érzés egészen mámorossá tett bennünket. Szívem hangosan vert a diadalmas büszkeségtől. Az egész városon egyedül a mi ablakunkból lengett a nemzeti színű lobogó, és az elvonuló csapatok egytől egyig így kiáltottak lelkesedésükben: „Éljen, éljen a kislány, aki a zászlónkat tartja."

A közönség pedig dörgő éljenzésre akkor tört ki, amikor négylovas, nyitott hintón a nap hőse, Bem tábornok közeledett. Alig bírtam vigalmammal, hogy én most egy ilyen nagy hőst fogok szemtől szembe látni. Egy nagy hőst, akit nagynak, pompásnak, óriásnak és hatalmasnak képzeltem. Ahelyett egy kis, magába összeesett, nyomorék öreg urat láttam, ki jóságosan mosolyogva integetett mindenfelé.[37]

Hanem aki mellette ült, az volt egy igazi óriás. Hadsegédje, Zeyk Domokos,[38] aki valóban oly herkulesi alak volt, hogy aznap este, amikor nálunk rokoni látogatását tette, tréfából összemért engem kardjával, amely jóval nagyobb volt nálam.

Az elévonuló csapatok és a magyar közönség közt oly közvetlen meleg hangulat uralkodott, hogy sebtében egész dialógok fejlődtek. Mindenki szerettei után tudakolódott. Nem látták-e ezt? Amazt?

Néném is lekiáltott az ablakból: „Horváth Károlyt, Horváth Mihályt ismerik-e? Hol vannak? Nem jönnek ők is?"

Milyen nagy volt az öröm, amikor végre egy ismerős csapat azt a választ adta: „Jól vannak. Gál Sándor ezredes seregével jönnek". Késő estig tartott a fölvonulás. Csodálkoztunk, hogy akkora sereg követi Bemet. Később tudtuk meg, hogy miután a főutcán végig vonultak, egy mellékutcán újra lementek, hogy újra meg újra fölvonuljanak, és így annál impozánsabb benyomást keltsenek.

Bemnek sokszor voltak ilyen elmés ötletei, ami hadászati szempontból megengedhető és ártatlan csel volt ugyan, de sokszor a helyzet megmentésére szolgált.

Bem még aznap elhagyta a várost, és Czetz tábornokot[39] hagyta ott városi parancsnoknak.

---

[37] Horváth Janka Bem brassói bevonulásának állít emléket az *Emlékezés Bem apóról* című elbeszélésében. *Horváth* 1900. 103–113. o. és *Ország-világ,* 1901. január 6. (1. sz.) 11–12. o.

[38] Zeyk Domokos (1816–1849), honvéd százados. 1848. október 16-án részt vett az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen, azt követően lépett be a székely haderőbe. Mikes Kelemen gróf ezredes mellett szolgált, majd Bem tábornok parancsőrtisztje volt. 1849. július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

[39] Czetz János (1822–1904), honvéd ezredes, Bem vezérkari főnöke, később tábornok, aki a visszaemlékezésben leírt esemény idején még ezredes. Kitüntette magát a piski, majd a medgyesi ütközetben. A szabadságharc bukása után egy ideig Nyugat-Európában bujkált, majd Argentínába emigrált.

Másnap jött a sok ismerős látogatóba hozzánk. Néném szalonja megtelt boldog örömérzettel, diadalmas hazafisággal. Szorongatták egymás kezét az emberek. Boldog könnyek peregtek a szép asszonyok szemeiből. Utat csinált magának a sok szorongatott érzés. Vége volt aggodalomnak, félelemnek, rettegésnek.

Vendégeink közt volt Czetz tábornok is, aki igen szép fiatalember volt. Kiss Sándor ezredes,[40] aki később, egy pár hónap múlva a Tömösi-szorosnál megsebesült, és hogy az ellenség kezére ne kerüljön, megmérgezte magát.[41]

Továbbá a szép Bethlen Olivér[42] és Zsigó. Két vagy három Huszár testvér[43] és többek. Harmadnapra, legnagyobb meglepetésünkre beállított hozzánk egy távoli rokonunk, Dessewffy,[44] aki a forradalom alatt osztrák tiszt volt, és a Brassóból menekülők közt elhagyván a várost, végre eleget tudott tenni régi vágyának, és odahagyta a gyűlölt szolgálatot. Most polgári ruhában volt.

Néném csodálkozva kérdezte: „Hát te hogy kerülsz ide?”

„Tömösnél olyan zavarodás volt, hogy könnyű volt odahagynom csapatomat és a dragonyos egyenruhát, holnap már honvéd leszek.”

A szászok is megnyugodtak, mert semmi bántódásuk nem esett. Oly gavallérosan járt el velük Bem tábornok és a magyarok.[45]

A Brassóban időző magyar tisztek először is azon törték fejüket, hogyan kezdjék a mulatozást. Czetz tábornok két bált adott, melyeket maga is szorgalmasan végig táncolt. Ott voltam, láttam, amíg el nem nyomott az álom.

Kiemelkedő szerepe volt az argentin hadsereg újjászervezésében, különösen a korszerű tisztképzés megteremtésében.

40 Kiss Sándor (1809–1849), honvéd ezredes. A Tömösi-szoros védelmének parancsnoka.

41 Halálával kapcsolatban több legenda is terjeng. Egyesek úgy tartották, hogy a csatatéren esett el, míg mások szerint, amikor megsebesült és fogságba esett, a brassói Langer orvostól kapott (gombjába rejtett) mérget megitta. A jelenleg rendelkezésre álló levéltári források alapján azonban bizton állítható, hogy nem közvetlenül a Tömösi-szoros kudarcos védelme után lett öngyilkos, hanem hadifogságban, Csernovicban, 1849. augusztus 12-én. Erről részletesen lásd *Hermann* 2015. 326–327. o. és *Rosonczy* 2013. 151–152. o. (Rosonczy Ildikónak köszönöm, hogy szakirodalom ajánlásával segített a kérdés tisztázásában.)

42 Bethlen Olivér (1826–1892), honvéd alezredes. Önkénteseként belépett a Kolozsváron alakuló 11. honvédzászlóaljba. 1848 októberétől végigküzdötte az erdélyi hadjáratokat. Rá a következőképpen emlékezik vissza az írónő *A régi Erdély* című kötetének *Hullott csillag* című elbeszélésében: „Olivér volt a negyvenes évek végén az erdélyi ifjúság vezére, mintaképe. Ő volt előttünk a megtestesült lovagiasság, szellemesség és hazafiság eszményképe.” (251. o.) Emigrációjával kapcsolatban más információkat tudunk meg, mint amit az eddigi szakirodalmi források közöltek. Horváth Janka elbeszélése szerint az ő egyik rokona bocsátott hamis útlevelet Bethlen Olivér rendelkezésére, amellyel Törökországba emigrált. Az 1867-es kiegyezést követően hazaköltözött, de felesége vagyonát elkártyázta, és miután elárverezték mindenét, Velencébe „száműzte saját magát”. Ott lett öngyilkos 1892. november 8-án.

43 Huszár Sándor (1827–1906) és Huszár Károly (1829–1895), mindketten parancsőrtisztek voltak Czetz mellett. *Bona* 2018.

44 Feltételezhetően Dessewffy (Nándor) Ferdinándról van szó (1826–1882), aki ekkoriban hadfi volt a cs. kir. 1. (János főherceg-) dragonyosezrednél, de 1849 márciusában átállt a honvédsereghez. A zsibói fegyverletételi jegyzékben hadnagyként szerepel. *Bona* 2018.

45 Bem szászokhoz és románokhoz intézett kiáltványát lásd *Kővári* 2014. 376–377. o. (LXXIX. irat.)

Személyesen volt nálunk néném meghívni. Ő szívesen elfogadta a meghívást, és kérte, hogy vendéget vihessen magával. A tábornok előzékenyen válaszolt: „Parancsoljon hozni akárkit." Néném rám mutatott, és így szólt: „Ezt viszem magammal."

Czetz tábornok ölébe ültetett, kényeztetett, és így voltam én ott a bálban.

II.

A szép bojárné, aki a tisztek részére nyílt szalont tartott, a bukaresti pátriárkának volt csodaszép húga. 14 éves korában férjhez ment egy Florescuhoz, akitől csakhamar elvált.

Azután Ottó, görög király egyik miniszterét, Arestanetiget boldogította kezével és nagy vagyonával. De ez jónak látta nemsokára átköltözni a másvilágra, és visszaadni szabadságát a szép Zinkának.

Görögországból fölment Bécsbe felejteni és vigasztalódni. Itt megismerkedett egy elegáns magyar mágnással, Kálnoky Dénes gróffal.[46] Az ő kedvéért Erdélybe költözött, és úgy látszik, igen alapos reménye lehetett, hogy az ismeretségnek házasság lesz a vége.

Kálnokyt a politika foglalta el és hazája viharos, utóbb szomorú sorsa eltérítették a házasságtól. Zinka nem tágított a magyaroktól. Jelen volt a Czetz tábornok bálján. A szép, délceg ember vígan úszkált a bűbájas asszony hálójában, és amikor Czetzcet Szebenbe helyezték át, vezérkarával együtt a szép Zinkát is magával vitte. De ebből sem lett házasság. Sorsa más volt a tűzszemű bogár menyecskének.

Amikor pár hónap múlva a muszkák jöttek a városba,[47] Zinka visszajött Brassóba, és sírva átkozta az ellenséget, mely újra keresztülhúzta számításait. Már ismét nem lehetett magyar asszony, amikor annyira imádta a magyarokat.

„Hadd el Zinka, ne búsulj, ha nem lehettél magyar asszony, majd akad egy fess kozák" – mondta tréfálkozva néném a szerelmes természetű asszony vigasztalására.

Zinka tiltakozott, és csak sírt, siratta a magyarokat, és bánatában pár hónapra rá egy dúsgazdag kozák hetman,[48] ezredfőnök felesége lett. Tehát végre férjhez ment alaposan, igazán.

A kedves, a bájos Zinka, minden gyengesége mellett olyan szeretetreméltó volt, hogy mindenki szerette és megbocsátották neki ezt a ballépését is. Szívrehatóan azzal mentegetőzött, hogy a forradalmi oroszoktól elfoglalt Romániából nem kap pénzt. Ott

[46] Kálnoky Dénes gróf (1814–1888), királybíró, főispán. A kézdivásárhelyi, majd a bécsi Theresianumban kezdte tanulmányait, majd Kolozsváron jogászként végzett. 1847-ben Felső-Fehér megye főispánja, de 1848-ban mint konzervatívot felmentették. Az ötvenes években az irodalmi életbe vetette magát, majd Afrikába utazott. 1861-ben megválasztották Háromszék főkirálybírójának, 1875-ben belső titkos tanácsosi címet kapott. Minden idejét a székelyek művelődési mozgalmainak szentelte: megalapította a Székely Gazdasági és Művelődési Egyesületet, melynek alelnöke lett, a Kisfaludy Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság alapító tagja volt. Utódok nélkül halt meg.

[47] Lüders tábornok 1849. június 21-én kezdte meg a brassói Fellegvár ostromát, és másnap a város megadta magát.

[48] A hetman kezében összpontosult a legfőbb végrehajtói és bírói hatalom.

fekvő birtokai nem jövedelmeznek, és így ő éhen halna, ha nem fogadná el a kínálkozó jó alkalmat, hogy magát a nyomor ellen biztosítsa.

De hát neki nem volt olyan fontos esemény új házasságra lépése, úgy változtatta a férjeket, mint elegáns asszony a kesztyűit.

A kozák hetmant is odahagyta később, mert azt a hallatlan dolgot kívánta tőle, hogy véle a Krímben lakjan. Erre nem vállalkozott Zinka, mert ő Bécsben akart lakni. Válás lett a vége.

Utolsó hír, amit a szép Zinkáról hallottunk, az volt, hogy őszhajú asszony korában egy Ghyca herceg halálosan beleszeretett. De a történet töredék maradt. Nem tudjuk, mi lett a vége.

Három hónapi győzelmi örömet élveztek a magyarok. A sötét árnyak már gyűltek a határban. A zajos mulatások mind hangtalanabbá váltak, és már suttogták egymás közt elkomolyodott arccal, hogy Románia felől[49] támadni fog az orosz. A magyar sereg annyifelé volt elfoglalva, hogy alig maradt egy pár zászlóalj a kis szorosok védelmére.[50]

Brassóból is kezdett kivonulni a katonaság a szorosokhoz. Az ágyúzás is már hallatszott.

Későn este megérkezett váratlanul 12 éves honvéd káplár testvérem, László. Parasztszekéren jött egy őrmester kíséretében, éhesen, elcsigázva, és mégsem akart hallani az ottmaradásról.

„Nem maradhatok, néném, lelkem, az őrnagy úr rám bízta a zászlóalj pénztárát, holnap korán reggel jelentkeznem kell Kiss ezredesnél, és azt kell tennem, amit ő parancsol."

„Ugye verjük a muszkákat?" – kérdé néném, és aggodalom ült jóságos arcán.

„Dehogy verjük. Már a főállomásról visszavonultunk. Sokan estek el!"

Szomorú este volt. Hallgatagan költötte el a fiú az elébe rakott hevenyészett vacsorát.

Reggel korán befogatott, és minden kérés ellenére odahagyta néném házát, jelentkezett az ezredesnél, és azt a parancsot kapta, hogy menjen Háromszékbe, Eresztevény faluba, ott várja be a zászlóalj érkezését.

Úgy éreztem, mintha álomban volnék. A késői érkezés, bátyám hősies alakja, rettenhetlen elhatározása, bátor magatartása, a kora reggeli távozás és az a tudat, hogy fontos küldetése van, értéket őriz, melyért becsületével felel, nagy érzést keltettek szívemben. Lelkesített, büszke voltam, mégis féltem. Bajos megmagyarázni és megérteni a gyermeklélek állapotát, amely kénytelen megérteni az események súlyosságát és fontosságát anélkül, hogy az életet ismerné.

Pár óra múlva tényleg vonult már ki a városból az ezredes vezérkarával. Mi az ablakban lestük szorongó szívvel, és szomorúan intettünk vissza neki barátságos köszöntésére.

---

[49] Értsd: Havasalföld (Oláhország) felől.

[50] Horváth Janka téved, amikor pár zászlóaljra teszi a szorosok védelmét, hiszen a 9 helyszínen szétszórva az erdélyi haderő fele, mintegy 18 000 katona teljesített szolgálatot. *Bona* 1984. 533. o.

Aznap este újra volt látogatónk. Egy honvédtiszt jött búcsúzni. Gyászhírt hozott. Kiss ezredes megsebesült. Megsebesült, és hogy az ellenség kezére ne jusson, méreg üvegcséjét fölhajtotta és meghalt.[51] A sereg maradványai Háromszék felé vonultak visszsza, és az elbeszélő is közülök való volt. Ez volt aztán az elrémítő rossz hír.

Reggelre a szászok már üldözőbe vették az ott rekedt magyar hivatalnokokat.

Anyám testvérbátyja, Béldi Albert[52] családostul hozzánk menekült. Magyar hivatali alkalmazott volt. A szászok nemcsak hivatalából, hanem lakásából is kidobták.

A várba vonult kis védseregünk részéről még egy-egy ágyúgolyó végigsivított az utcán, de hősies kísérletezésük nem sikerülhetett a túlnyomó ellenséggel szemben. Dél felé már osztrák és orosz katonák, oláh népfelkelők lepték el a várost.

Rákövetkező napon megindult a hajsza a városban rekedt magyar katonákra és tisztviselőkre. Hozzánk is beállítottak, hogy elfogják nagybátyámat.

Nagy volt a rémület. Három gyermeke[53] sírt, neje és néném kérésre fogták a dolgot.

Végre meglágyult a szász tisztviselő szíve és beleegyezett, hogy bátyám otthon maradjon fogva. Őrséget állítanak és senkinek nem szabad se ki-, se bemenni.

Öt oláh bakát állítottak előszobánkba, szigorú paranccsal, hogy jól őrizzék az egész háznépet.

Néném szerencsére megtudta valamiképpen, hogy unokatestvére, báró Jósika Jankó,[54] osztrák ezredes a városon tartózkodik. Néném jól beszélt oláhul, szép szóval és pénzzel sikerült rábírnia egy őrt álló román katonát, hogy elvigye levelét az ezredesnek.

A levél következtében már másnap engedélyt kaptunk a szász hatóságoktól, hogy mi, gyerekek és a cselédek szabadon járhattunk ki és be. Az uraság azonban nem.

Volt a városon egy öreg francia nyelvmester, akitől mi is tanultunk régebben. Most az ő védelmét vették igénybe, és véle küldtek sétálni, a nagybátyám három gyerekét és engem.

Az öreg Berry francia- és rajzmester volt. Azt állította magáról, hogy ő az elveszett XVII. Lajos. Ez divat volt akkor. Sok olyan korú francia állította magáról, hogy ő a szerencsétlen XVI. Lajos egyedüli törvényes fia.

Berrynek tényleg borotvált Bourbon arca volt, nagy előreálló orral, hátramenedékes homlokkal. Mindig azt mesélte, hogy majd eljön az idő, amikor bebizonyíthatja, hogy ő a törvényes trónkövetelő. Írásait ugyan ellopták, de majd csak kiderül a napnál világosabban az igazság.

---

51 Lásd a 41. jegyzetet.

52 Béldi Albert (1810–1868), kincstári hivatalnok. Felesége Cserey Róza (1812–1880). *Kempelen* 2011.

53 Béldi Gabriella, Tivadar és Gizella. (Gizella 1850-ben született, vagyis az írónőt itt is megcsalta az emlékezete.)

54 Jósika János báró (1812–1885), cs. kir. kamarás, őrnagy. 1848-ig a cs. kir. 11. (székely) huszárezredben szolgált, de erdélyi udvari kancellár bátyja tanácsára a bécsi szabadsága után nem tért haza alakulatához, hanem segédtiszti beosztást vállalt a császári hadseregben Ladislaus von Wrbna altábornagy mellett. A porosz–osztrák háborús vereség után altábornagyi címmel nyugalmazták. Lembergben halt meg. Hamvait később hazaszállították a kolozsvári Házsongárdi temetőbe, a családi kriptába.

Egyelőre örült annak a pár tanórának, amelyek megélhetését biztosították.

Az előszobában várt reánk, amíg kijöttünk, aztán kézen fogva a kisebbeket, sétálni vitt bennünket.

Engem nagyon szeretett. Mindig azt mesélte a jó öreg úr, hogy majd ha francia király lesz, elvisz magával Párizsba. Ott az ő udvarában fogok élni. Fényes ruhákat adat nekem. Olyan érdekesen mesélte az udvari szokásokat, fényt, pompát, hogy ha nem is hittem el egészen, amit ígért, de nagyon tetszett nekem a kecsegtető kilátás, és sokszor álmodoztam a kellemes jövőről. Egy alkalommal újra sétálni indultunk Berryvel. A muszkák már rég benn voltak és megszállva tartották a várost. Láttam sírni nénémet, láttam aggódó arcát bátyámnak, amikor tűnődtek, hogy vajon mi lett testvéreimmel. Magam is mindig azon jártattam eszemet, vajon honnan lehetne hírt hallani felőlük.

Ez alkalommal a Fellegvárra[55] mentünk Berryvel. Egy kis játszótársam, a román származású Popesco Marie[56] is velünk volt. Maria egy szem lányka volt, de engem mindenek fölött szeretett, és a tűzbe is utánam ment volna, ha azt mondom: „Előre”.

Amint ott futkározunk a Fellegvár oldalán, az országúton fegyveres katonákat pillantottunk meg. Kocsikat kísértek és a kocsikban honvédtiszti ruhába öltözött emberek. A szekerek lassú menetben a várba vonultak.

„Kik ezek”, kérdém elszoruló szívvel. A francia azt felelte: „magyar foglyok”.

Szívem hevesen kezdett dobogni. Vágyó szemmel néztem utánuk. Mit adnék, ha beszélhetnék velük, ha megkérdezhetném, merre vannak testvéreim. Hátha meg tudnák mondani. Szegény néném, hogy örülnének, ha hírt kapnánk felőlük.

Egy ismerős polgárasszony jött ki a várból, odaszaladtam és megkérdeztem, be szabad-e menni a várba, és lehet-e beszélni a foglyokkal?

„Igen, ha ismer valakit a foglyok közül, és azt megnevezi, bevezetik hozzá.”

Eszembe jutott az öreg Cserey Lajos,[57] akiről gyakran hallottam odahaza a nagyokat beszélni. Fogva volt a várban.

Kértem Berryt, menjen be, de ő elrémült és így szólt: „Az Istenért, hova gondol, mit mondana hozzá Madame!”

Odafordultam Mariehoz: „Jössz velem, Marie?”

„Igen!”

Otthagytuk az álmélkodó franciát, akinek még arra sem volt ideje, hogy tiltakozzék, és fölszaladtunk a várkapuhoz.

---

55 Fellegvár: Brassó városközpontjától északra, a Fellegvár-hegy (Márton-hegy) tetején fekvő építmény, amely erődjellegét többszöri átépítése során nyerte el. Védelmi feladatokat utoljára 1849-ben látott el, parancsnoka Ian Szydłowski volt, aki 1849. június 22-én kapitulált az orosz csapatok előtt.

56 Ghenadie Popescu (1808–1876) szerzetestanár és görögkeleti pap lánya.

57 Cserey Lajos (1798–1851), a brassói vésztörvényszék elnöke, honvéd őrnagy. Június 20-án esett orosz fogságba. Nagyszebenben kötél általi halálra ítélték, majd ezt 2 év várfogságra módosították. *Bona* 2018.

Ott valami intelligensebb fajta német altiszt azt kérdezte tőlünk, mit akarunk.

Jól fogott a német tudás. Pukedlit vágtam, illedelmes, tiszta kiejtéssel megkérdeztem, szabad-e a foglyokat meglátogatnunk?

Azt mondta, elvezet a tiszthez, az megmondja.

Fölkísért egy keskeny lépcsőn, ott megtaláltuk a tisztet. Újra előadtam kérésemet és megmondtam, hogy Cserey Lajos nyugalmazott őrnagyot szeretném meglátogatni.

Erre szó nélkül végigvezetett egy hosszú folyóson. Megnyitott egy ajtót, és előrebocsátott minket. Itt bátorságom majdnem elhagyott. A nagy szoba teli volt idegen tisztekkel. Megijedtem, hogy mit cselekedtem. Szerencsére csakhamar megpillantottam a háttérben az öreg Cserey ágyban gubbasztó alakját.

Egyenesen odaszaladtam. „Cserey bácsi, eljöttem meglátogatni. Mondja, nincsenek itt testvéreim?" Az öreg nagyon örült. Megölelt, megcsókolt, az ágya szélére ültetett és megdicsért bátorságomért. Köszönte, hogy fölkerestem és elpanaszolta sok baját. Beteg, nincs orvosa, de ennél nagyobb baj, hogy egy csepp kávét sem kap.

„Tudja mit, Lajos bácsi, ha magának kávé kell, majd küld Johanna néném, majd megmondom én nekik."

Cserey bácsi odaszólította a legfrissebben érkezett foglyokat és kérdezősködött a Horváth fiúk után. Tuzson nevű őrnagy[58] jól ismerte testvéreimet, és elmondta, hogy jól vannak, nincsenek megsebesülve. Károly és Mihály elvonultak Kazinczy seregével.[59] Lacit hazavitette nagyanyám.

Gyorsan telt az idő, és csak akkor vettük észre, hogy egy óra már eltelt, amikor jött a tiszt és azt mondta, hogy távoznunk kell.

Oly büszkén, boldogan hagytam el a Fellegvárt, mintha egy győztes hadsereg fővezére lennék. Lenézőleg tekintettem az óbégató franciára, akit hazamenetelre unszoltam.

Útközben rimánkodott, hallgatnám el az egész dolgot, mert ő szörnyen kikap. Elárasztott szemrehányásokkal gondatlanságom miatt. De én rá sem hallgattam, hanem megfogva Marie kezét, gyorsan szaladtam haza.

Marie csak a kapuig kísért. Magamra hagyott, talán mert ő is félt a kikapástól.

Izgatottan rontottam be néném hoz, és egy szuszra elmondtam nekik mindent. Nagy sikere volt előadásomnak. Megcsókoltak, megdicsértek, bátor, jó kislánynak neveztek, és rég idő óta az első boldog mosolyt láttam enyéim szomorú arcán földerülni. Most már tudtuk, hogy a fiúk még élnek és jól vannak, és ezt a megnyugvást én szereztem meg enyéimnek.

Rég nem érzett megelégedéssel, boldogan hajtottam fejemet nyugalomra aznap este.

---

[58] Tuzson János (1825–1904), honvéd őrnagy. 1848 novemberétől Bem seregében harcolt, Nagyszeben ostrománál kitűnt vitézségével. A nyergestetői ütközet (1849. augusztus 1.) alatt a védekező csoportosítás parancsnoka volt.

[59] Kazinczy Lajos honvéd ezredes (a 19. hadosztály parancsnoka) és serege 1849. augusztus 24-én tette le a fegyvert Zsibónál. *Bona* 2018. és *Solymosi* 2018. 218. o.

III.

A katonaőrség egy pár hónapig maradt néném portáján. Egy különös véletlennek köszönhettük, hogy akkor is eltávolították, és mi föltételes szabadságot kaptunk.

Egy régi ismerősünk, gróf Alberti[60] eszközölte ki.

Alberti ellenszenves alak volt. Mi sem szerettük, mert nem tartottuk jó hazafinak. Magyarellenes nézetei voltak, némelyek azt suttogták, hogy az oláhokat vezette.

Így hát nem örültünk, amikor a főutcán megpillantottuk őt, és éppen félre akartunk vonulni az ablakból, de ő barátságosan köszönt, és egyet gondolva házunk kapujának tartott és feljött látogatóba.

Néném nem volt elragadtatva, de okosságból szívesen fogadta. Nagyon csodálkozott Alberti az előszobában álló őrségen, aki őt bebocsátotta, mert egyenruha volt rajta.

Sok mindenről beszélt, mint régi ismerős. Végre elmondta, hogy másnap nagy ünnepély lesz, amelyen az osztrák és az orosz tisztek fognak barátkozni, és őt nagyon bántja, hogy nem teheti föl arra a Lipót-rend keresztjét, mert bár a dekretum már rég kezeiben van, a rendjel még nem érkezett meg. Pedig ő már csak azért is súlyt fektetett volna rá, mert az orosz tisztek úgyis lenézik az osztrák tiszteket, hát még ha rendjelök sincs!

Albert [nagy]bátyámnak szerencsés ötlete támadt. Odakölcsönzi a grófnak elhalt apjának Lipót-rendjelét, amelyet jó indoleus[61] magyar szokás szerint elfeledtek volt az öreg úr halála után visszaküldeni az udvari hivatalnak.

Albertinek nagy volt az öröme. Sugárzott az arca a boldogságtól. Persze, hogy elfogadta, és amint zsebébe csúsztatta a rendjelt a holnapi parádéra, egyszerre csak érdeklődni kezdett, hogy miért is van az előszobában őrség?

Béldi Albert bátyám elmondta, hogy ez neki szól. Őt tartják fogva a szászok, mert magyar hivatalnok.

Alberti gróf csakhamar megtudta, hogy nagybátyám a városnál és az élelmezésnél volt békés polgári hivatalnok, és semmiféle hazafias demonstrációban nem vett részt. Katz közölte, hogy az őrséget eltávolítsák, és így végre újra felszusszant a ház, jöhettünk, mehettünk amint és ahova tetszett. Bátyámat becsületszóra internálták mindaddig, amíg behívják Szebenbe, hogy a főbíróságnál „purifikálja” magát, ami akkor igazolást jelentett.

Olyan szomorú idők voltak ezek, hogy még a szabadon bocsátásnak sem tudtunk kellőleg örülni.

Mindenünnen jöttek a hírek, hogy Erdély egészen az ellenség kezében van. És ekkor kezdtek mindenféle ábrándos remények szárnyra kelni, hogy Görgei serege még harcképes, majd az kimenti a magyarokat, hogy Kossuth, aki már Törökországban volt, majd segítségül hívja a törököket és jönnek kiverni az ellenséget.

---

[60] Alberti, Friedrich de Poja, gróf (1816–1900), az említett időben őrnagy volt, a cs. kir. 3. (Ferdinánd Miksa-) svalizsérezred egyik osztályparancsnoka. Az erdélyi honvédcsapatok ellen még századparancsnokként harcolt. A 3. ulánus ezred őrnagyaként lépett ki (1879) a hadseregből alezredesi címmel.

[61] Hanyag, nemtörődöm.

A nép még a Csaba mesét[62] is fölelevenítette. Az ősmagyarok már megindultak Ázsiából és jönnek segítségünkre. Nincs olyan ábrándos mesebeli segítség, amibe ne hittek volna.

Az én testvérbátyáim a Gál Sándor seregével Magyarország felé tartottak. Kisebb-nagyobb csatározások között értek Szilágy megyéig, még mindig bízva a sikerben, szívük tele bátorság- és elszántsággal.

Odaérve meghallották, sőt a hivatalos jelentést is megkapták Görgei fegyverletételéről és arról, hogy Kossuth a kormány tagjaival, és az Erdélyben annyira imádott Bem többekkel aztán Törökországba menekült.

Erre Gál Sándor átadta seregét Kazinczy generálisnak, és ő is Bem után ment.

Kazinczy kis seregével Zsibón maradt. Minden oldalról ellenség vette őket körül. Nem volt mit tenni. Csüggedt szívvel tanácskozást hívtak össze a tisztek, és elhatározták, hogy ők is megadják magukat az oroszoknak.

Fehér zászlós küldöttséget, „parlamentereket" küldtek az orosz főhadiszállásra azzal az üzenettel, hogy ők is megadják magukat a Görgei által szabott föltételek mellett.

Ők ezeket a feltételeket még nem ismerték, de egy percig sem gondolták, hogy megalázó pontokat tartalmazhassanak.

Az oroszok másnapra tűzték ki a magyar tisztekkel való találkozást. Kazinczy vezérkarával és a tisztikarral pontosan megjelent. De milyen volt meglepődésük, amikor oroszok helyett osztrákok fogadták őket.[63]

Kazinczy, aki a sereg élén lovagolt, megdöbbenve hirtelen megállott, a tisztekhez fordult és így szólt: „Uraim, tegyenek, amit akarnak." Ő odalovagolt az osztrákokhoz és szó nélkül átadta a kardját.

A tisztek nem tudták, mit tegyenek. Haragudtak, méltatlankodtak, némelyik kétségbeesésiben összetörte kardját – de végre mégis csak meg kellett adniok magokat, mert körös körül voltak véve ellenséggel. Az osztrákok közt két hétig tartották ott Zsibón a 10–15 000 főnyi magyar sereget minden élelmezés nélkül.[64]

Szegény katonáink éretlen szilván táplálkoztak. A zsibói Wesselényi-kastély kertjei voltak az éléskamra, és a falusi nép is megosztotta szerény tulajdonát a sanyargatott

[62] Csaba királyfi legendája szerint Attila hun király halála után két fia, Csaba és Aladár között viszály tört ki. Csaba 15 000 hunnal indult Bizáncba, azután atyáihoz Szittyaországba. 3000 hun azonban letelepedett Csigle mezején, és várták Csaba királyfi visszatérését. Ettől kezdve ők nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták magukat, a területet pedig, ahol éltek, Székelyföldnek nevezték. Csaba királyfi, amikor elbúcsúzott tőlük, megesküdött nekik, hogyha a székelyeket baj érné, ellenség támadná, visszatér ő akkor a világ végéről is és megsegíti őket.

[63] Horváth Janka emlékezetében valószínűleg összemosódtak az események. Kazinczy Lajos Johann Magnus Grotenhjelm orosz cári altábornagy előtt kapitulált: „Van szerencsém kijelenteni, hogy megadásom feltétel nélküli volt, és hogy a szárnysegéd úrral megállapodtam, hogy magam és csapattársaim számára sem többet, sem kevesebbet nem kérek, mint amit Görgei Artúr tábornoknak és fővezérnek megadtak." *Solymosi* 2018. 218–219. o. Kazinczy Lajost az oroszok átadták az osztrák hatóságoknak, szeptember 8-án kísérték Aradra, ahol október 13-án született meg a halálos ítélet, amit 25-én végrehajtottak.

[64] A fegyverletétel részletes leírását lásd *Kővári* 2014. 230–233. o.

magyar honfiakkal. A legénység közül, aki csak szerét tehette, megszökött, a többit lassacskán igazolvány mellett elbocsátották, a tiszteket pedig Aradra szállították az országos fogházba.

Bátyáimnak szerencsére akadt pártfogójuk az osztrák tisztek közt. Kirsch[65] nevű őrnagy, aki régen a nyugalmasabb időben barátja volt családunknak.

A 18 éves Misit, miután főhadnagy volt a huszároknál, Aradra vitték. A 20 éves Károly elbocsátási igazolványt kapott, mert ő csak mint önkéntes szolgált a seregben.

Kirsch őrnagy tudta már akkor, hogy az olyan tisztek[et], akik nem az osztrák seregből kilépve lettek forradalmárokká, csak az a büntetés érheti, hogy közlegénynek sorozzák be az osztrák seregbe. Ellátta tehát Misit pénzzel és ajánló levéllel a sorozó doktorhoz, minek az lett a következménye, hogy Misit „unlauglich”-nak[66] nyilvánították és hazaküldték Aradról.

82 éves nagyanyám[67] háromszéki birtokán tartózkodott. A sok aggodalom és bánat megtörték az öregasszonyt. Már azt gondolta, hogy soha többé nem látja két fiatal unokáját. Sorsuk fölött már-már kétségbeesett, amikor egyszer csak betoppant Károly, és kevéssel utána Misi, az „unlauglich”, akit Aradról hazabocsátottak. Elrongyolt egyenruhában érkeztek, legényeiktől kísérve, mint akkoriban szoktak volt hazajönni szegény honvédeink.

Károly testvérem levélben arra kérte néném et, mennénk mi is minél elébb Telekre, hogy a kis család végre újra összekerüljön.

* * *

Nagyon örültünk a viszontlátásnak, de egyéni örömünkbe sok keserűség vegyült. Szomorú időket élt a nemzet. Az úri osztály teljesen tönkre volt menve. Minden család gyászolt valakit. Aggodalomkönnyek kísérték a száműzötteket.

Élénken visszaemlékszem egy dologra. Teleken a nagy ebédlőben éppen bábuimat rendezgettem egy dobozban, amikor fölnyílt a külső ajtó és nagy, egy idegen öreg úr lépett be rajta. Károly elébe sietett. „Öcsém, Lukács őrnagy[68] üldözött vagyok. Ad-e menhelyet egy hétre?”

[65] Valószínűleg Karl Kirsch (?–1874) századosról van szó, aki a cs. kir. 62. (Turszky-) sorgyalogezredben szolgált, amely nagyrészt a határőrszervezeten kívül maradt székely területekről kapta legénységét (innen eredhet barátsága a Horváth családdal). A feloszlatott cs. kir. 15. (2. székely) határőr gyalogezred átszervezésével 1851-ben felállított 6. (Coronini-Cronberg-) sorgyalogezredben lett őrnagy, majd alezredessé emelkedve, ezredesi címmel vonult nyugállományba 1859-ben. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Verzeichnis der Stabsoffiziere 1815–1900. 40/II. B. (K.) 573. o.

[66] Alkalmatlannak.

[67] Ti. Potsa Borbála.

[68] Valószínű, hogy Lukács Károly (1818 –1883) honvéd őrnagyról lehet szó, akit Nagyszebenben halálra ítéltek. 1856-ban szabadult a börtönből, ezután felesége andráshidai birtokán gazdálkodott.

Testvérem nagy előzékenységgel, mint valami féltett egyént sietve bevezette az őrnagyot saját szobájába, én pedig szaladtam Laci testvéremhez, a 13 éves honvédhoz és elmondtam neki az eseményt. Most is látom Laci komolyra vált arcát. Szigorúan rám szólt és megmagyarázta, hogy ha ilyeneket beszélek, az üldözöttnek és testvéremnek is életébe kerülhet.

„Ha van benned egy kis becsület, sohasem mondod tovább, amit látsz meg hallasz."

„Hisz csak neked mondtam el."

„Még nekem sem mondhatod. Ígérd meg becsület szavadra, hogy ezentúl senkinek – érted, senkinek sem beszéled el, ami körülötted történik."

„Ígérem becsület szavamra."

Annyira szívemre vettem az intelmet és tett ígéretemet, hogy azontúl láthattam jönni-menni menekülteket, soha többé senkinek egy szót sem mondottam.

Megszokták a nagyok, hogy bennem feltétlenül megbízhatnak. Fölhasználtak őrnek. Sokszor óraszám ültem az ablaknak és figyeltem a kaput, nem-e jön veszélyes kardos alak vagy csendőr.

Menekült nélkül soha nem volt a ház. Több hónapon át volt nálunk Váradi Józsi,[69] akit kivégeztek. Szép, magas fiatalember volt. Gyönyörű tenor hangja esténként nem egyszer gyönyörködtette a társaságot. Károllyal duettet énekeltek. Neki szép bariton hangja volt. Bátran, nem nagyon ügyelgetve jobbra-balra mulatoztak.

Tudták, hogy közöttünk és a falubeliek közt nem akad áruló. Telek népe feltétlenül ragaszkodott hozzánk, és testével megvédelmezte volna a családhoz tartozókat. Akkor tanultam megismerni a székelyek sajátságos jellemét. Nagyon bajos azt a népet uralni, ravasz, bizalmatlan, óvatos és bátor. De ha meg van győződve arról, hogy valaki feltétlen becsületes, épp oly bátor és okosabb, mint ő, annak meghódol, vakon engedelmeskedik és ahhoz hűségesen ragaszkodik.

Azért ragaszkodott a székelység annyira Bemhez, mert látta, hogy ezek az általa sokra becsült tulajdonságok mind megvannak benne, szavát sem értette, mert hiszen Bem alig tudott egy-két szót magyarul, mégis lelkesedéssel követték őt a harcba.

Sokáig nem akarták elhinni, hogy meghalt, mindig várták, hogy visszajöjjön.[70]

Emlékszem, mint gyermek, hogy egyszer kertimunkásaink – akik mind kiszolgált katonák voltak – füleiket a földhöz tapasztották, hogy meghallják, honnan jön az ágyúdörgés. Ujjongva kiáltották: jön Bem apó, jön Bem apó. A vérmes remény nem

[69] Váradi Józsefet (1828–1854) Makk József küldte Háromszékre 1852 júniusában egy Habsburg-ellenes felkelés előkészítésére. 1854. február 14-én elfogták, április 29-én Sepsiszentgyörgyön végrehajtották az ítéletet: kötél általi halál. Horváth Janka *Egy székely népballada* című elbeszélésében így állít személyének emléket: „…nekem csak Józsi bácsi volt a szép szőke ifjú, ki az egész telet házunknál töltötte, nagyon szépen dalolt és sokat játszott velünk, gyermekekkel. De azt már tudtam, hogy idegen ember előtt nem szabad beszélni Józsi bácsiról, mert abból nagy baj következik házunkra, és kivált Károly bátyámra, kit jobban szerettem mindenkinél a világon." *Horváth* 1908. 244. o.

[70] Lásd az *Emlékezés Bem apóról* című elbeszélést. *Horváth* 1900. 103–113. o.

bizonyult valónak. Ágyúzni ágyúztak, de nem a felszabadító seregek jöttek, hanem Brassó környékén volt valami parádé ágyúzás.

* * *

A menekültek távoztak és újra jöttek, Váradi Józsi is beállított egy téli napon, oláh parasztnak volt öltözve. Búcsúzott a családtól. Egy oláh vezető kísérte, és így menekült ki Romániába, onnan Törökországba, ahol a többi magyarokkal összejött.[71] Őt küldték vissza egy pár év múlva Erdélybe politikai megbízatással, de az osztrák rendőrség már figyelmessé volt téve reá. Minden rejtekhelyét kikutatták, és így nehány székely társával az erdőkbe menekült, ahol mint gerillaharcosok próbálták magokat fönntartani egy ideig. De elfogták őket 1853-nak telén, és Sepsiszentgyörgyön halálra ítélték és fölakasztották.

A székely nép nótát is írt róla,[72] és hosszasan énekelte Váradi Józsi nótáját, melyben egy szép asszony is szerepel, aki őt hosszasan rejtegette, és akit Benkő Rafaelnének hívtak.[73]

Egy érdekes epizódja ennek a zaklatott korszaknak volt a következő: egy szép napon egy rokonunk érkezett Telekre. Béldi István[74] feleségével és egy idegen emberrel. Mi persze nagyon szívesen láttuk őket, és őriztük az ismeretlen menekültet akkor is, amikor Béldi Istvánék otthagyták őt egy időre nálunk.

Az idegent Benő Géza néven mutatták be, de ez csak álnév volt. Mindenki tudta, ő sem tagadta, de soha senki másik nevét meg nem tudta. Szép, elegáns, nagyon előkelő fiatalember volt. Idegenek előtt, mint francia mesterünk szerepelt, és hogy gyanút ne keltsen, tényleg órákat adott nekünk, de a meghittek tudták, hogy vendégünk.

Gyönyörűen beszélte a nyelveket, franciát, angolt egyaránt, és magyarul is jól beszélt.

Béldi Istvánék utóbb még bajba is kerültek miatta. Rásegítették, hogy átmeneküljön a határon, ki Romániába. Nagy bajjal szereztek számára útlevelet, és saját kocsijok és

[71] Váradi József tevékenységéről bővebben lásd *Süli – Demeter* 2016.

[72] „Rafainé szép szeretőm / Áldjon meg az én teremtőm / Rafainé mossad ruhám fehérre / Mert visznek az auditor elébe. / Ha kijövök az auditor házából / Elbúcsúzom kedves magyar hazámtól / Trombitások három roffot fújjatok / Jaj, istenem holnap felakasztanak / Váradinak szép körhaja / Meszes gödör a sírhalma / Sok szép leány a siratója / Német törvény gyilkolója.” *Horváth* 1908. 243–244. o. A ballada variánsaira részletesebben lásd *Olosz* 2015.

[73] „Emlékszem, hogy Váradit becsukott hintóban hozta oda egy magas, szépséges asszony, az kérte bátyámat, vegye pártfogásába, hisz ő az üldözöttek megmentője; azért hozta ide, mert a házát árulók környezik, ott már nem lehet bátorságban. A szép asszony gyakran eljött – néha parasztruhába öltözve –, hogy védencét meglátogassa. Én azt hittem, testvérek, hisz olyan boldogok voltak, ha láthatták egymást.” *Horváth* 1908. 245. o.

[74] Uzoni Béldi István (1819–1904), heraldikus, a királyi tábla ülnöke. 1845. szeptember 18-án vette feleségül gróf Nemes Franciskát (1815–1890), majd annak halála után hadadi Osváth Katalint. 1859-ben alapító tagja, később igazgatósági tagja volt az Erdélyi Múzeum-Egyletnek, a Bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztály rendes tagja.

lovaikkal átszöktették őt. Benő Géza mint libériás[75] inas ült a bakon. Bukarestbe érkezve vendéglőbe szálltak. A fiatalember átöltözött, és elbúcsúzván barátjaitól, az angol követséghez ment, ahonnan nem is tért soha többé vissza.

A követség kitette az angol zászlót, jelezvén ezzel, hogy az angol terület és azon semmiféle rendőrségnek vagy hatóságnak ott keresete nincs.

Másnap Béldi István fölment a követséghez tudakozni, mi lett Benő Gézával. Azt mondták neki, hogy ne aggódjék, védence biztos helyen van, csak menjen nyugodtan haza.

Béldi István alig ért vissza a vendéglőbe, ott termett a román rendőrség, azt fillentette, hogy az osztrák rendőrség parancsára azonnal haza kell utaznia, ha nem akarja, hogy fedezet alatt hazakísérjék.

Azonnal útnak indultak. A határon már várta őket az osztrák rendőrség, a férfit elfogták és Szebenbe kísérték, ahol pört indítottak ellene.

Ő bevallotta, hogy átsegített egy menekültet a határon, nem kutatták tovább, hogy ki volt Benő Géza. Az osztrák hatóság sem mondta meg, hogy kit keres, és Béldi Istvánt 3 hónapi fogságra ítélték.

Felesége Erdély akkori kormányzójához[76] fordult kegyelemért, és így 4 heti fogság után szabadlábra bocsátották. Az érdekes szép asszony audiencián köszönte meg a hercegnek férje szabadon bocsáttatását, és hamiskásan így szólt hozzá Schwarzenberg: „Rent es Sie nicht Gräfin was Sie neusehnladet”,[77] amire az asszony száraz „nem”-mel felelt, és a herceg finom mosollyal hajtotta meg magát a távozó előtt.

IV.

A mieink azt hitték, hogy Görgei azért adta meg magát az oroszoknak, mert azt hitte, hogy Oroszország fogja megtartani Magyarországot.

Megerősítette őket ebben az, hogy az orosz tisztek nagyon előzékenyek voltak a magyar tisztek iránt, és lenézéssel bántak az osztrákokkal. Általános volt a hiedelem, hogy a cár legifjabb fia, Konstantin nagyherceg[78] lesz a magyar király, visszaállítja a magyar alkotmányt.

Szegény mieink a legmesésebb politikai alakulásokat várták, és ezen lehetőség tartotta fenn bennök a reményt a sanyargattatás idejében.

---

[75] Nagyúri személyzet formaruhája.

[76] Ti. Karl Philipp Borromäus zu Schwarzenberg (1802–1858), Erdély katonai és polgári kormányzója 1851. április 29. és 1858. június 25. között.

[77] Helyesen: Kannt(en) es Sie nicht Gräfin was Sie verschuldet haben? Jelentése: „Nem tudta, grófnő, hogy adós?” (A fordítást köszönöm Kiss Gábornak.)

[78] Konsztantyin Nyikolajevics Romanov nagyherceg (1827–1892), a Holstein–Gottorp–Romanov-házból származó orosz nagyherceg, az Orosz Cári Haditengerészet főtengernagya, Lengyelország cári helytartója 1862 és 1864 között. I. Miklós orosz cár és Hohenzollern Alekszandra Fjodorovna cárné fia, II. Sándor cár testvére.

De megkezdődött az oroszok visszavonulása, és kezdődtek a kivégzések. Minden nap egy-egy új rémhír csapott le reánk, minden nap más-más vezérférfi kétségbeejtő elítéléséről, kivégzéséről szól a vészhír.

Menekültek, futottak, akik magokat veszélyben látták. A lakosság tőle telhetőleg rejtette őket, saját vagyona és élete veszélyeztetésével.

Az ilyen események nagyon természetesen az én gyermeklelkemet is remegővé és komollyá tették. Én is már tudtam, hogy rejteni kell a menekülteket, hogy nem szabad arról senkinek beszélni, hogy folytonos veszély lebeg fölöttünk is.

Nagyon sok vendég járt hozzánk Telekre. Hozzám találó kortársak ritkán. Mind inkább férfiak. Komoly, gondtelt férfiak. Rokonok közül a Béldiek és Rauberek.

Érdekes ember volt Rauber ezredes[79] nagybátyám, az öreg családfő, mint osztrák tiszt. Még a napóleoni hadjáratokban kitüntette magát. A szabadságharc kitörésekor az oláh határőr ezrednél volt, de amikor látta, hogy harcra kerül a sor, pensionáltatását[80] kérte, mert nem akart rokonai ellen harcolni. Családostól internálták Szebenbe, és mint foglyokkal bántak velök.

Négy fia volt. Idősebbik fia az osztrák ezredben maradt,[81] a másik Wiener Neustadtban volt katona növendék,[82] a két fiatalabb, László meg Gyula a magyar hadseregnél szolgált.

Ebben az időben sok családban fordult ez elé, hogy a gyermekek kétfelé szolgáltak. Kivált, ha a család német eredetű volt.

Későbbi időben mégis sikerült az öreg Rauber ezredesnek régi jó barátja révén pensióját megkapni.

A rosszkedv és a szegénység szörnyű volt. Az emberek büszkén tűrték, nem is takarták. Fölemelt fejjel, kéjelegve szenvedtek. A férfiak kopott ruhában jártak. Összeültek búsulni a hazáért, és ennek fejében szomorúan jókat mulattak. Nemegyszer a cigány is húzta. A városokat kerülték, mert ott a hatóságok szekatúrájának voltak kitéve.

Egy különös formájú kalap, a pörge kalap, egy darab nemzeti színű szalag elég volt arra, hogy becsukják az embert.

Erdélyi úri ember semmiféle hivatalt nem vállalt. A hivatalnokokat Galíciából és Csehországból hozta az osztrák, akik néppel egyáltalán nem és az úriosztállyal sem tudtak mindig érintkezni, mert egy szót sem tudtak magyarul.

---

79 Rauber Károly (1790–?), 1848-ig szolgált az orláti cs. kir. 16. (1. román) határőr gyalogezred ezredeseként. Több országgyűlésen királyi hivatalos volt. Felesége sepsiszentiványi Pócsa Veronika, gyermekeik: István (cs. kir. százados), Károly (cs. kir. hadnagy), Mária, László és Gyula.

80 Nyugdíjazását.

81 Ti. Stephan (István), aki az orláti cs. kir. 16. (1. román) határőr gyalogezredben volt főhadnagy.

82 Ti. Károly.

A székely nép gúnyszavakat és -verseket talált ki rájuk. Hollemicsek Jaroszlávból „Hol a másik száraz láb”-ot csinálták. Egy népdal így szól:

Galíciát kisöpörték
A szemetet ide tették
A szemétből gomba termett
A gombából Bezinker[83] *lett.*

Ilyen körülmények közt levék gyermek, idő előtt komoly dolgokkal foglalkoztam. A haza iránti kötelességet tartottam a legszentebbnek. Az örökké reménylő és képzelgő politikusokat hallva, magam is az ország bajai fölött gondolkodtam.

Bibliográfia

Bona 1984. — *Bona Gábor:* Szabadságharc 1848–49-ben. In: Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin.* I. k. Budapest, 1984.

Bona 2018. — *Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzs tisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2023. május 2.)

Csikány 2009. — *Csikány Tamás:* „Lesz ágyú” – Gábor Áron és a székelyföldi fegyvergyártás. In: 1848–1849: A forradalom és szabadságharc története. Szerk. *Hermann Róbert.* (Nemzet és emlékezet.) Debrecen, 2009.

Egyed 2008. — *Egyed Ákos:* Háromszék, 1848–1849. Sepsiszentgyörgy, 2008.

Hermann 2015. — *Hermann Róbert:* Vittek vagy nem vittek? *Hadtörténelmi Közlemények,* 128. (2015) 2. sz. 323–336. o.

Horváth 1896. — *Horváth Janka:* Fátum. Budapest, 1896.

Horváth 1900. — *Horváth Janka:* Régi és új történetek. Budapest, 1900.

Horváth 1908. — *Horváth Janka:* A régi Erdély. Budapest, 1908.

Kempelen 2011. — *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok, II. k. Arcanum online. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/2-kotet-19FA/ (A letöltés időpontja: 2023. szeptember 21.)

Kővári 2014. — *Kővári László:* Erdély, 1848–1849. Szerk. *Somogyi Gréta.* Budapest, 2014.

[83] Kerületi biztos.

Lukács 1986. *Lukács Lajos:* Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Budapest, 1986.

Olosz 2015. *Olosz Katalin:* Váradi József balladájának ismeretlen háromszéki változata a 19. századból. In: Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére. Szerk. *Jakab Albert Zsolt – Kinda István.* Kolozsvár, 2015. 737–752. o. http://kjnt.ro/szovegtar/uploads/tartalmak/2015_JAZs-KI_szerk_Aranykapu_56_OloszK.pdf (A letöltés időpontja: 2023. augusztus. 10.)

Rosonczy 2013. *Rosonczy Ildikó:* Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története. *Hadtörténelmi Közlemények,* 126. (2013) 1. sz. 149–166. o.

Solymosi 2018. *Solymosi József:* Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 2018.

Süli 2015. *Süli Attila:* Egy árulás története: Balázs Manó honvédőrnagy életútja. *Aetas,* 30. (2015) 2. sz. 57–74. o.

Süli – Demeter 2016. *Süli Attila – Demeter Lajos:* Újabb adatok és szempontok Váradi József 1853–54. évi háromszéki mozgalmának történetéhez. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. *Závodi Szilvia.* Budapest, 2016. 15–49. o.

Szinnyei 1891–1914. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914. https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/ (A letöltés időpontja: 2023. május 29.)

Gréta Somogyi

JANKA HORVÁTH'S RECOLLECTIONS OF THE WAR OF INDEPENDENCE AND THE EVENTS THAT FOLLOWED IN TRANSYLVANIA. PART 1

(Summary)

Janka Horváth's memoir is special in more ways than one: as a writer, she dictated her recollections of the events of the 1848-1849 War of Independence from a distance of almost 70 years. She and her younger brother were raised by their aunt in Brasov, while her older brothers ran the family farm. Recalling her experiences as a little girl puts events in a different light: she may have been told many stories by family members, but because of her social position she moved in circles where she could have heard many "gossips" of the time, and her recollection of these adds interesting information despite the fact that some historical events are sometimes confused or inaccurate.

The memoir gives an insight into a world where a child had to "grow up" very quickly, as they had to help the adults in their own way, but the family's solidarity and the community's strength helped them get through this period, even if it was painful. We are given an insight into the story of a family where, even as a small child, the main principles to be followed were patriotism and honesty.

Gréta Somogyi

DIE ERINNERUNGEN VON SCHRIFTSTELLERIN JANKA HORVÁTH ÜBER DEN FREIHEITSKAMPF UND DIE AUF DIESEN FOLGENDEN EREIGNISSE IN SIEBENBÜRGEN. TEIL 1.

(Resümee)

Die Memoiren von Janka Horváth sind in mehrfacher Hinsicht etwas Besonderes: Als Schriftstellerin hat sie ihre Erinnerungen an die Ereignisse des Freiheitskampfes von 1848–1849 aus einem zeitlichen Abstand von fast 70 Jahren „diktiert". Sie und ihr jüngerer Bruder wurden von ihrer Tante in Brassó (Kronstadt) aufgezogen, während ihre älteren Brüder den Hof der Familie bewirtschafteten. Die Erinnerung an ihre Kindheitserlebnisse lässt die Ereignisse in einem anderen Licht erscheinen: Ihre Familienmitglieder mögen ihr viele Geschichten erzählt haben, aber ihre soziale Stellung bedeutete, dass sie sich in Kreisen bewegte, in denen sie viele zeitgenössische „Klatschgeschichten" kannte. Ihre Erinnerung an diese Ereignisse bietet interessante Einblicke, auch wenn einige historische Ereignisse manchmal verfließen oder ungenau sind.

Die Memoiren geben einen Einblick in eine Welt, in der ein Kind sehr schnell „erwachsen" werden muss, da es den Erwachsenen auf seine Weise helfen muss. Die Solidarität der Familie und die Stärke der Gemeinschaft helfen ihm jedoch, diese Zeit zu überstehen, auch wenn sie schmerzhaft ist. Wir erhalten einen Einblick in die Geschichte einer Familie, in der schon als kleines Kind Patriotismus und Ehrlichkeit die wichtigsten zu befolgenden Grundsätze sind.

Gréta Somogyi

LES MÉMOIRES DE JANKA HORVÁTH SUR LA GUERRE D'INDÉPENDANCE ET LES ÉVÉNEMENTS ULTÉRIEURS EN TRANSYLVANIE. 1ère PARTIE

(Résumé)

Les mémoires de Janka Horváth sont particuliers pour plusieurs raisons : l'écrivaine a dicté ses souvenirs concernant les événements de la guerre d'indépendance de 1848–1849 près de 70 ans après. En 1848, elle est devenue orpheline avec ses quatre frères. Son petit frère et elle ont été élevés par leur tante à Brassó, tandis que ses frères aînés s'occupaient de la ferme familiale. Les souvenirs évoqués de son enfance jettent un éclairage différent sur les événements : les membres de sa famille devaient lui raconter de nombreuses histoires et du fait de sa position elle fréquentait des cercles sociaux où de nombreuses rumeurs circulaient. Ces mémoires fournissent donc des éléments intéressants, même si certains événements historiques sont parfois confus ou inexacts.

Ils donnent un aperçu d'un monde dans lequel l'enfant doit « grandir » très vite pour aider les adultes à sa manière, mais la solidarité familiale et la force de la communauté l'aident à traverser cette période, même si elle est douloureuse. Nous découvrons l'histoire d'une famille où, dès le plus jeune âge, les grands principes à suivre sont le patriotisme et l'honnêteté.

Грета Шомодьи

ВОСПОМИНАНИЯ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ ЯНКИ ХОРВАТ О БОРЬБЕ ЗА СВОБОДУ И ПОСЛЕДУЮЩИХ СОБЫТИЯХ В ТРАНСИЛЬВАНИИ. ЧАСТЬ I

(Резюме)

Воспоминание Янки Хорват со многих точек зрения особенно: как писательница она «продиктовала» свои воспоминания о событиях борьбы за свободу 1848–1849-их годов спустья почти 70-и лет. В 1848-ом году она осталась сиротой вместе со своими четыремья братьями и сестрами. Её вместе с её младшым братом воспитывала тетя в Брашове, её старшие братья управляли семейной фермой. Воспоминания детских впечатлений выставляют события в ином свете: члены семьи тоже могли ей многое рассказать, но в силу своего социального положения она вращалась в таких кругах, где могла услышать множество «сплетней» того времени, и их запись дает интересные дополнения, несмотря на то, что определённые исторические события порой размыты или неточны.

Воспоминание дает представление о таком мире, в котором ребенку приходится очень быстро «взрослеть», поскольку он должен по-своему помогать взрослым, но единство семьи и поддерживающая сила общества помогают ему пережить этот период, даже ценой боли. Мы получаем представление об истории семьи, где уже в детстве главными принципами являются, которым нужно следовать: патриотизм и честность.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

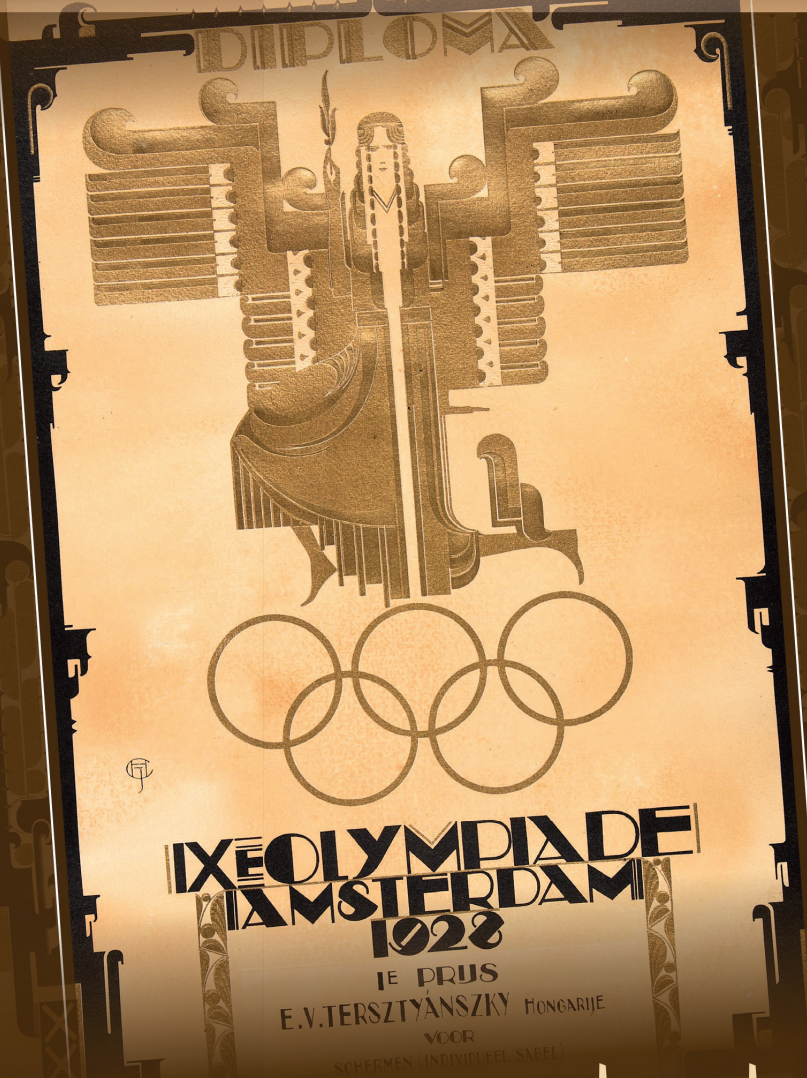

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE

22

ROSONCZY ILDIKÓ

EGY HÁNYATOTT SORSÚ FESTMÉNY AZ 1849. AUGUSZTUS 13-AI FEGYVERLETÉTELRŐL

Lettországban, a Gederts Elias festőművész (1887–1975) nevét viselő jelgavai történeti és művészeti múzeum[1] őriz egy festményt Görgei Artúr fegyverletételéről. A múzeum anyagának jelentős részét a névadó lett festő életműve adja, de a régió és a város múltját, néprajzi sajátosságait bemutató anyag is számottevő. Az 1848/49-es szabadságharcot lezáró jelenetet ábrázoló, itt őrzött képre vonatkozó és első pillantásra igencsak különös hír akkor válik valóban izgalmassá, amikor kiderül, hogy nem véletlenül került a festmény Jelgavába. Sőt, a szóban forgó jelgavai múzeum a legtermészetesebb és rendeltetésszerű őrzőhelye annak a képnek, amelyet a lengyel–litván származású Wincenty Smokowski-Vincentas Smakauskas, orosz alattvalóként Vikentyij Szmokovszkijként számontartott művész festett. A munkája alapján készült litográfia jól ismert, sokszor közölték. Egy példányát őrzi a budapesti Hadtörténeti Múzeum is.[2] Arról azonban, hogy a festmény szintén megvan, nemcsak a magyar kutatók nem tudtak, de az a litván művészettörténész, Vladas Drėma sem, aki monográfiában dolgozta fel az alkotó életét és munkásságát.[3] Vladas Drėma 1995-ben hunyt el, de könyve csak halála után, 2001-ben jelent meg Vilnában.

Ismeretes, hogy Görgei nem az orosz főparancsnok, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy előtt tette le a fegyvert 1849. augusztus 13-án a világosi vár közelében húzódó szőllősi mezőn, hanem az orosz III. hadtest parancsnoka, Fjodor Vasziljevics Rüdiger lovassági tábornok előtt.

Rüdiger pedig balti német család fiaként 1783. december 19-én[4] Mitauban született, vagyis a Rigától délnyugatra fekvő mai lett városban, Jelgavában.

Mitau (Mitava) a Semigalliának nevezett régió, az egykori hercegség központja volt. A lengyel–litván állam 1795-ös teljes felosztását követően az Orosz Birodalomba bekebelezett baltikumi térségből kialakított négy orosz kormányzóság egyikének, a Kúrföldi kormányzóságnak lett a székhelye.[5] A Baltikum falusi népességének gerincét adó őslakossággal, a litvánokkal, lettekkel, lívekkel, észtekkel szemben a társadalom felső és középső rétegét, kezdve az arisztokráciától lefelé a városi polgárságig az ide egyre nagyobb számban betelepült német kereskedők és iparosok leszármazottjai adták, akik

---

1 A múzeum neve lettül: Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs (Gederts Elias Jelgava History and Art Museum).

2 A litográfia adatait lásd *Kincses* 2010. 176. o. (269. sz.)

3 *Drėma* 2001.

4 Rüdiger születésének dátumaként 1784 januárja is gyakran szerepel, január 4-én azonban már a keresztelője volt. *Umbraško* 2022.

5 Kúrföld, Kúrland, lettül: Kurzeme; Semigallia, Semgallen, lettül: Zemgale.

a 13. században a Szentföldről kiszorult német lovagrendek által ezen a vidéken szervezett államalakulatokban kerestek új otthont és lehetőséget a boldogulásra. Az itteni virágzó szellemi életet alakító németek 1817-ben mitaui székhellyel hozták létre Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst néven azt az irodalom- és művészetpártoló egyesületet, amely a következő évben megalapította a Kúrföldi Tartományi Múzeumot (Kurländisches Provinzialmuseum), ugyancsak Mitauban. A Rigában szerkesztett *Baltische Monatsschrift* című folyóirat 1892-ben közölt egy szemtanúi visszaemlékezést Görgei fegyverletételéről. Erre a visszaemlékezésre rátalálva tudtam meg, hogy 1856-tól ebben a múzeumban volt kiállítva egy Rüdiger által rendelt, Görgei fegyverletételét ábrázoló festmény.[6] Úgy gondoltam, hogy ez nagy valószínűséggel a Smokowski-kép lehet. A Kúrföldi Tartományi Múzeum „jogutódja" a szóban forgó jelgavai múzeum, amely a háborúban elpusztult régi épület helyett egy új helyen nyitotta meg kapuit 1952-ben.

Fjodor Vasziljevics Rüdiger

Az Orosz Birodalom igazgatásában és hadseregében szolgálva a balti német családok fiai közül sokan értek el magas állami pozíciót és katonai rangot. Közéjük tartozott Fjodor Vasziljevics Rüdiger (Friedrich Alexander Graf von Rüdiger) tábornok is.

Mitauban töltött gyermekéveit követően 1799-ben lépett az orosz hadseregbe. 1800-ban a gárda szemjonovi ezredének zászlósa, 1802-től a szumi, 1806-tól a grodnói huszárezred egyre magasabb rangú tisztje. 1805-től porosz területen részt vett a napóleoni háborúkban, majd az 1807-ben, Napóleonnal megkötött tilsiti békét követően már őrnagyként harcolt a finn területekért a svédek ellen 1808-ban megindított háborúban, amelyben megsebesült. 1812-ben Napóleon oroszországi hadjárata idején a grodnói huszárezred parancsnokaként tüntette ki magát. Ezredével ott volt 1814-ben Párizs bevételénél. 1826-ban kinevezték altábornaggyá, az 1828–1829-es orosz–török háborúban a VII. hadtest élén állt. Az 1830–1831-es lengyel szabadságharc sikeres és energikus orosz hadvezére volt Volhíniában és a Lublini kormányzóságban. 1831 tavaszán főhadsegéd, ugyanez év őszén érdemeiért lovassági tábornokká léptették elő, és a III. hadtest parancsnokává nevezték ki, majd békeévek következtek számára. Szülőföldjével szoros kapcsolatot ápolt. 1836-ban megnősült, felesége, Elizabet-Luiza (Elisabeth Louise) Karlovna von Fircks szintén balti német családból származott. Esküvőjükre Mitauban került sor.

1846-ban Rüdiger a Lengyel Királyságban állomásozó hadteste élén vonult be Krakkóba. 1847-ben grófi rangot kapott.

[6] Erről a szemtanúi visszaemlékezéshez fűzött jegyzet tudósít. „Görgeis Waffenstreckung bei Vilagos am 13. August 1849, geschildert von einem Augenzeugen (H. D.) Baltische Monatsschrift, XXXIX. Bd. 8. Heft. 438. o.) (A H. D. a közreadó névbetűi.)

Az osztrák kormányzat 1849 tavaszán fegyveres segítségért fordult a magyar „lázadás" leverésére I. Miklós orosz cárhoz. Az első orosz tervek szerint Rüdiger parancsnoksága alatt csupán az ő megerősített III. hadteste vonult volna be a Habsburgok birodalmába. Szentpétervár azonban hamarosan sokkal nagyobb haderő bevetéséről döntött, amelynek irányításával végül I. Miklós 1849. május elején bizalmasát, a nagy tekintélyű hadvezért, az Orosz Birodalomba bekebelezett Lengyel Királyság helytartóját, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagyot bízta meg. Az intervenciós orosz hadseregben ott volt Rüdiger hadteste, amelynek alakulatai elsőként nyomultak be Galíciába, majd Nowy Targtól Ólublón át Eperjes felé tartottak, ahol június 23-án egyesültek a Paszkevics vezette főoszloppal. Miskolctól hadteste a főerők elővédjeként indult meg a magyar főváros felé. A július 15–17-ei váci csata idején határozottabb fellépést sürgetett. Paszkevics először őt bízta meg azzal, hogy hadtestével üldözze a döntő csata elől Vácról kihátráló és így hadseregét megmentő Görgeit. Az orosz főparancsnok azonban amiatt aggódva, hogy a nyomában lévő orosz hadtestet Görgei megtámadhatja, Rüdigert visszarendelte a Tisza felé tartó orosz főoszlophoz.

Rüdiger még Balassagyarmatról, július 18-án levelet írt Görgeinek, amelyben ellenfele kilátástalan helyzetére hivatkozva a fegyver letételét javasolta neki. Görgei a küzdelem befejezését politikai feltételekhez: az 1848-as alkotmány megtartásához és az idegen csapatoknak az ország területéről történő távozásához kötötte, valamint felajánlotta közvetítését az orosz főparancsnok és a magyar kormány közötti tárgyalások megkezdéséhez. Rüdiger Paszkevicset utólag tájékoztatta Görgeinek írt leveléről, Paszkevics pedig felháborodva Görgei feltételein, megtiltotta a válaszadást. Az augusztus 2-ai debreceni ütközetet követően Rüdiger hadteste megindult Nagyvárad, majd Arad felé Görgei erőinek nyomában. A magyar kormány követei – Poeltenberg Ernő honvéd tábornok, Beniczky Lajos alezredes és a fedezetet biztosító huszárosztály parancsnokaként gróf Bethlen József huszárkapitány – augusztus 8-án Rüdiger ártándi főhadiszállásán rekedtek, ugyanis Paszkevics elzárkózott fogadásuktól. Rüdiger főhadiszállásán a hadtest táborkari főnöke, Ilja Sztyepanovics Frolov tábornok – parancsnoka tudtával, sőt minden bizonnyal utasítására – magánbeszélgetéseken azt hangsúlyozta, hogy az orosz cár feltételeket nem fogad el, de nagylelkűen védelmébe veszi azokat, akik önként leteszik hadai előtt fegyverüket, ezért megadásra biztatta a magyar követeket.

Görgei, miután megkapta a hírt, hogy a déli magyar haderő Temesvárnál augusztus 9-én súlyos vereséget szenvedett és teljesen felbomlott, valamint számot vetve az oroszokkal történő tárgyalási kísérletek kudarcával, augusztus 13-án Rüdiger hadteste előtt, a Világoshoz közeli szőllősi mezőn letette a fegyvert. Azt követően, hogy Paszkevics a főerőkkel távozott az ország területéről, az ősszel még itt hátramaradt orosz csapatok Rüdiger parancsnoksága alá kerültek, aki – a már eddig megszerzett számos orosz és külföldi kitüntetése mellé – 1850-ben Ferenc Józseftől a magyarországi hadjáratban tanúsított érdemeiért megkapta a Szent István Rend nagykeresztjét

is. Ugyanebben az évben, távozva a III. hadtest éléről, az orosz Államtanács tagja lett. A krími háború idején, amikor Paszkevics a balkáni hadszíntérre ment, átmenetileg a Lengyel Királyság helytartója, majd 1855-ben a gárda- és gránátoshadtest parancsnoka volt. Egyes források szerint Szentpétervároon, más adatok szerint Karlsbadban[7] hunyt el 1856. június 23-án (a Gergely-naptár szerint). Mitauban a Szentháromság nevét viselő evangélikus temetőben, a családi kriptában helyezték örök nyugalomra.[8]

Festményen Görgei fegyverletétele

Rüdiger katonai pályája egyik nagy sikerének tartotta, hogy Görgei fegyverletételével pontot tett a magyar „lázadás" végére. És ezt a sikert festményen is szerette volna megörökíteni, festőművész azonban nem volt szemtanúja a történteknek. Annak ellenére sem, hogy Miklós cár utasítására a neves csataképfestő, a bajor származású (Gottfried) Bogdan Pavlovics Villevalde (Willewalde, Villevald) a biztosan várható fényes orosz győzelmek megörökítésének céljával elindult a hadsereg után. A császári ház ügyeinek minisztériuma 1849. július 1-jei parancsával küldte az ismert csataképfestőt Szentpétervárról Varsóba, ahol át kellett vennie útlevelét, majd megtudva, hogy az intervenciós sereg főhadiszállása éppen hol van, indulhatott tovább a magyarországi hadszíntérre.[9] Ott azonban a megörökítendőként várt győzelmek elmaradtak. Villevalde augusztus 13-án, amikor az oroszok hadjáratának legjelentősebb eseménye lezajlott, Debrecenben, Paszkevics főhadiszállásán tartózkodott, így szemtanúként nem készíthetett helyszíni tanulmányokat a később megfestendő műhöz. A fegyverletételt ábrázoló festményt Miklós cár rögtön a hadjárat befejezését követően megrendelte tőle, mégpedig a szentpétervári Téli Palota Tábornagyi Terme számára, ahol már 1855-től biztosan ki is volt állítva.[10]

---

7 Egyértelműen a csehországi fürdőhelyről, Karlovy Varyról van szó, ahogy ezt saját kutatásai alapján Edgars Umbraško megállapította. Köszönöm az információt a lett történésznek. A szakirodalomban az elhalálozás helyeként a Balti-tenger melléki fürdőhely, Karlsbad (ma Melluži, Jurmala része, Lettország) is szerepel. Ez utóbbi azért vetődhetett fel, mert a tengerparti kis települést 1827-ben Karl von Fircks báró vásárolta meg, és ő fejlesztette fürdőhellyé, Rüdiger felesége pedig a Fircks család tagja volt.

8 Rüdiger nagyszabású temetéséről részletes beszámolót közölt a lett nyelvű *Latweeschu Awises* (mai helyesírással: *Latviešu Avīzes*) 1856. július 12/24-ei száma. Köszönöm az Edgars Umbraško által elküldött cikket. Az evangélikus temetőt – a sírokat elegyengetve – 1950-ben felszámolták, s annak helyén alakították ki a Komszomol parkot.

9 Az uralkodó parancsát kiadta: A Császári Ház Minisztériuma, 1849. jún. 19/júl. 1. Peterhof. No. 2566. Российский государственный исторический архив РГИА (RGIA, Oroszországi Állami Történelmi Levéltár), Szentpétervár, f. 789. (Академия художеств Министерства императорского двора) op. 12/II. gy. 3556.

10 Vaszilij Szemjonovics Szadovnyikovnak ugyanebben az évben a Tábornagyi Teremről készült akvarelljén jól azonosítható a festmény. Az akvarellt lásd a szentpétervári Ermitázs honlapján: Зимний дворец – Императорская резиденция. XIX век. Зимний дворец первой половине XIX века. Восстановление парадных залов. В. П. Стасов. http://edu.hermitage.ru/catalogs/1429762912/themes/1429762949/article/1430190534 (A letöltés időpontja: 2022. október 2.)

1. kép: Wincenty Smokowski: Görgei és a magyar hadsereg fegyverletétele gróf Rüdiger főhadsegéd csapatai előtt (litográfia, HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény, 13458/Kp)

A *Vasárnapi Ujság* cikkírója, aki 1910-ben bemutatta a művet, a valóságnak megfelelően azt állította – Görgei Artúr öccsével, a szemtanú Görgey Istvánnal az ábrázolást megvitatva és az ő szavait idézve –, hogy ez „tisztán utólagos *műtermi compositió*”.[11] A képen Görgei „melodramatikus” pózban, az orosz seregek és a honvédek összekeveredett tömegben láthatók, jegyzi meg Domonkos Imre, aki Villevalde 1849-es magyar sorozatát ismertette 1972-ben megjelent tanulmányában. „A lefegyverzéshez szigorúan hadsorokba állított honvédseregnek, a tragikusan ünnepélyes aktus fegyelmezett mozzanatainak nyoma sincs” – hangsúlyozta.[12]

Nem térve ki arra az összetett folyamatra, amelynek következtében végül Görgei a megadás melletti kényszerű döntést meghozta, orosz részről Rüdiger joggal tartotta Görgei fegyverletételét a saját, mintsem Paszkevics sikerének, és törekedett is annak hiteles megörökítésére. A kíséretében lévő, minden bizonnyal lengyel származású Witkowski nevű táborkari kapitány az ő utasítására készíthetett helyszíni vázlatokat az

[11] *Vasárnapi Ujság,* 1910. december 4. (49. sz.) 1011–1015. o. (A cikk írójának neve nincs megadva: X. Y.) A közleményből kiderül, hogy a *Magyar Hirlap* 1891-ben közölte Bolgár Ferenc újságíró, későbbi honvédelmi államtitkár Világosi zászlók című cikkét, amelyben Bolgár említést tett Villevalde festményéről is.

[12] *Domonkos* 1972. 235. o.

eseményről, amelyeket a Rüdiger által már a hadjárat befejezése után Varsóban felkért festő, Wincenty Smokowski használt fel munkája során.

Minderről a Smokowski festménye alapján Párizsban készült litográfia (1. kép) felirata tudósít, amelynek címe: *Сложеніе оружія Гергеем и арміею венгровъ предъ корпусомъ россійских войск Находившимся подъ предводительствомъ Генералъ-Адъютанта Графа Ридигера 1/13 Августа 1849 года.*[13] Az orosz nyelvű, de a címhez hasonlóan franciául is megismételt felirat a következő: *Картину писалъ Викентій Смоковскій Воспитанникъ Ск. Петербургской Императорской Академіи художествъ, съ рисунков составленных на месте Генерального Штаба Капитаномъ Витковскимъ. Изъясненіе. Картина представляет окрестности д. Шелъешъ и М. Панкота. Русскія войска выстроены справа, венгерскія слева: предъ фронтомъ ихъ Графъ Ридигеръ со Штабомъ принимаетъ Гергея вручающего ему строевой рапортъ о войскахъ слагающихъ оружіе. Въ повозке изображены парламентеры изъ крепости Арада, а выше ихъ приближающіехся депутаты Гражданского управления.*[14]

A Hadtörténeti Múzeumban (HM HIM) őrzött litográfiának külön érdekessége, hogy van rajta egy kézírásos francia nyelvű feljegyzés, amely szerint ezt a példányt Zichy Edmund gróf kérésére Rüdiger gróf ajándékozta neki. Gróf Zichy Edmund (1811–1894), a Csepel-szigeten hazaárulásért meghozott hadbírósági ítélet alapján 1848. szeptember 30-án felakasztatott Zichy Ödön (Eugen, 1809–1848) gróf fivére, neves műgyűjtő volt. Az 1850-es évek második felében Bécsben élt, Széchenyi döblingi baráti köréhez tartozott.[15]

A kép festője

Smokowski 1797-ben született Vilnában, szegény nemesi család fiaként. Képzőművészeti és irodalmi stúdiumokat a vilnai egyetemen folytatott 1816 és 1826 között, majd a szentpétervári Művészeti Akadémián tanult 1829-ig. Itt nagy hatással volt rá az angol festő, George Dawe (1781–1829), aki még I. Sándor cár meghívására 1819-ben érkezett

[13] Magyarul: Görgei és a magyar hadsereg fegyverletétele a Rüdiger gróf főhadsegéd parancsnoksága alatt álló orosz csapatok hadteste előtt 1849. augusztus 1/13-án.

[14] Az orosz nyelvű szöveget a korábbi közlésekben előfordult kisebb hibák miatt javítva közöljük. Magyarul: A képet a Szentpétervári Császári Művészeti Akadémián végzett Vikentyij Szmokovszkij festette Vitkovszkij táborkari kapitánynak a helyszínen készített rajzai alapján. Magyarázat: A kép Szőllős falu és Pankota városka környékét ábrázolja. Az orosz seregek jobbról, a magyarok balról álltak fel: arcvonaluk előtt Rüdiger gróf a táborkarral fogadja Görgeit, aki átadja neki a fegyverüket letevő csapatok állománykimutatását. A kocsin az Arad várából érkezett parlamenterek láthatók, fölöttük pedig az állami igazgatás közeledő képviselői.

[15] Zichy Edmund 1849-ben az osztrák III. hadtest mellé rendelt királyi biztos, majd hadseregbiztos volt. A szabadságharc leverése után a kormányhoz fordult, hogy a csepeli haditörvényszék tagjait – a haditörvényszék elnöke Görgei Artúr őrnagy volt – rablógyilkosság címén helyezzék vád alá. A minisztertanács azonban ezt elvetette azzal az indoklással, hogy az 1848. október 3-ai, az országot haditörvények hatálya alá helyező manifesztum előtt történteket törvényesnek kell tekinteni.

Pétervárra. A cár megrendelésére és két orosz művész közreműködésével Dawe elkészítette a napóleoni háborúk orosz tábornokainak portrésorozatát, köztük a mi történetünkben is szereplő Rüdiger tábornokét. Rüdigernek talán ez a legismertebb arcképe.[16] Smokowski Vilnába visszatérve egykori professzora, a neves örmény származású portréfestő, Jan Rustem (1762–1835) mellett tanított festészetet. Az orosz hatóságok az 1830–1831-es lengyel szabadságharc leverése után, 1832-ben a vilnai egyetemet bezárták. Smokowski szembesülve azzal, hogy művészként nem tud megélni, már 1831-ben orvosi-sebészeti tanulmányokba kezdett, és 1836-ban diplomát szerzett Vilna orvostudományi akadémiáján. Négy éven át praktizált szülőföldjén. 1841-ben megnősült, feleségül vette Emilia Piottuch-Kublickát. Ugyanettől az évtől kezdve Varsó főorvosa volt 1858 végéig. 1852-ben megjárta Párizst. Nyugdíjazását követően visszatért litván földre, és élete hátralévő éveit felesége birtokán, Krikonysban[17] töltötte. 1876-ban hunyt el, és felesége családja, a Kublickiak sírboltjába temették.

Smokowski az orvosi munka mellett folyamatosan dolgozott képzőművészként is: festőként, grafikusként, illusztrátorként, szobrászként. Jelentősek fametszetei, őt tekintik a modern lengyel fametszés előfutárának. Illusztrálta Adam Mickiewicz és Józef Ignacy Kraszewski műveit. A litván művészettörténet megalapozójaként tartják számon. Antik és történelmi témájú, nagyméretű munkái mellett portrékat, tájképeket, zsánerképeket is festett. *Báthori István megalapítja a vilnai egyetemet* című festménye – a lengyel történelem jelentős eseményeit bemutató, félbe maradt sorozatának egyik darabja – ma a vilnai Litván Művészeti Múzeumban[18] látható. Báthorit több képen is megörökítette. A klasszicizmus és akadémizmus festőjeként munkásságát a korabeli kritika ellentmondásosan ítélte meg.

Vladas Drėma szerint Smokowski orosz megrendelésre három képet festett I. Miklós hadseregének 1849-es hadjáratáról.[19] Az első kettőről Drėma csak bizonytalan adatokat közöl, maguk a festmények nem ismertek, hollétükről nincs feljegyzés.[20] A harmadik

[16] Rüdiger portréiról lásd *Bukrejeva – Umbraško* 2021.

[17] Krikonys (lengyelül: Krykiany), falu Litvániában, Vilnától mintegy 90 kilométerre északkeletre.

[18] A múzeum neve litvánul: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus (Lithuanian National Museum of Arts).

[19] Köszönöm Nagy Dénes Andrásnak a litván fordítást.

[20] Az egyik egy nagy méretű (390 × 520 cm) csatakép, amelyhez Smokowski megkapta a csata helyszínének topográfiai ismertetését és magának a küzdelemnek a leírását. Drėma szerint ez az orosz megrendelés a Veštrem melletti csatára vonatkozott, ez a helynév azonban azonosíthatatlan. Smokowski dolgozott a képen, de hogy elkészült-e vele, és mi lett a sorsa a festménynek, arról a művészettörténésznek semmi információja nem volt. A második festmény azt ábrázolja, ahogy a veštremi csatában elfogott magyar felkelőket Paszkevics elé viszik 1849. július 5-én. Drėma erről a képről azt közli, hogy Smokowski 1852 nyarán elküldte a szentpétervári Művészeti Akadémiának, és pályázott vele az akadémiai tagságért. 1852 novemberében azonban azt a választ kapta, hogy festményét kiállítják ugyan, de a munkát az akadémiai tagsághoz nem tartják megfelelőnek. Tehát ez a kép sincs meg, méretére vonatkozóan sincs adat Drėma könyvében. (*Drėma* 2001. 78–79. o.) A festményen ábrázolt jelenet dátuma alapján feltételezhető, hogy esetleg a váci csatáról van szó, mert az oroszok által használt Julianus-naptár szerint megadott július 5-e a Gergely-naptárban július 17-ét jelenti, vagyis a váci csata harmadik napját. Hogy aztán az orosz forrásokban leggyakrabban szereplő német Waitzenből átírt Vajcen (Вайценъ) formából hogyan lett a lengyel nyelv közvetítésével litvánul Veštrem, az kérdés.

mű a fegyverletételt ábrázoló szóban forgó festmény, amelynek mérete: 210 × 270 cm, és a hadjáratból Varsóba visszatérő Rüdiger 1850-ben rendelte meg. Azt is tudjuk, hogy a festő számára a tábornok kíséretéből a már említett szemtanú helyszíni vázlatai szolgáltak segítségül. Két forrás is szól arról, hogy az esemény szereplői portréhűséggel lettek megfestve, ami elsősorban az oroszok, pontosabban Rüdiger és kísérete esetében igaz is lehet.[21] Smokowski hét és fél hónapig dolgozott a képen. Honóráriumának összege 500 rubel volt. A festő további bevételben bízhatott, ugyanis az ekkoriban legnagyobb párizsi cégnél, Rose-Joseph Lemercier műhelyében készíttette az ismert litográfiát. A már említett párizsi útja talán éppen ezzel volt kapcsolatos. A kőnyomat egy-egy példányát Rüdiger hadtestének tisztjei előjegyezhették, és három ezüst rubelért megvásárolhatták.[22] Drėma kötetében a festmény helyett a litográfiáról készült illusztráció szerepel.[23] A litván művészettörténész Smokowski festményének további sorsáról nem tudott semmit.

Rüdiger házassága gyermektelen maradt. A *Baltische Monatsschrift*ben található jegyzet szerint ezért Rüdiger a festményt végrendeletében a mitaui Kúrföldi Tartományi Múzeumra hagyta, ahol 1856 óta ki is volt állítva. A II. világháború idején a szovjet Vörös Hadsereg és a német Wehrmacht között a város birtoklásáért 1944. július végétől október elejéig tartó súlyos harcok során az épületek 95%-a elpusztult. A múzeum is romhalmazzá vált, így kevés remény volt arra, hogy a festmény elkerülte a megsemmisülést. Mégis, a rigai Magyar Nagykövetség munkatársát, Bányai-Balázs Annamáriát megkerestem azzal a kéréssel, segítsen a jelgavai múzeummal felvenni a kapcsolatot, hátha valamit meg lehet tudni a képről.

A festmény sorsa az elmúlt két évtizedben[24]

Saiva Kuplénak, a jelgavai Gederts Elias Múzeum restaurátorának emlékei szerint 2007 áprilisában a restaurátorok műhelyébe Andrejs Dābols főmuzeológus egy feltekert vásznat vitt be. Az volt a véleménye, hogy a olajfestmény a Kúrföldi Tartományi Múzeum egykori gyűjteményébe tartozhatott, és az 1917-ben kiadott múzeumi katalógus alapján Wincenty Smokowski varsói festő *Die Kapitulation von Világos am 1/13 August 1849* című munkája lehet, amelyet Rüdiger tábornok végrendeletileg adományozott a múzeumnak (2. kép).[25]

[21] Lásd a 6. jegyzetben hivatkozott információt, valamint Führer 1917. Saal G.
[22] *Drėma* 2001. 79–80. o.
[23] Uo. 79. o.
[24] Az alábbiakat Saiva Kuple birtokomban lévő kézirata alapján közlöm.
[25] Führer 1917. Saal G.

2. kép: W. Smokowski olajfestménye a jelgavai Gederts Elias Történeti és Művészeti Múzeum raktárában, feltekerve

3. kép: 2005-ben a jelgavai Gederts Elias Történeti és Művészeti Múzeumban készült fényképfelvétel W. Smokowski festményéről

Hogyan és honnan került elő a festmény, nem lehet tudni. Andrejs Dābols azt feltételezte, hogy a szovjet időkben a vámhatóság adta át a múzeumnak. Saiva Kuple szerint azonban valószínűbb, hogy Németországból hozhatták vissza valamikor, ugyanis a II. világháború előtt a Kúrföldi Tartományi Múzeum anyagának egy részét oda szállították. 2005-ben a múzeumban kitekerték a felgöngyölt vásznat és lefényképezték

a festményt, de mivel különösebb érdeklődést nem keltett, anélkül, hogy a legszükségesebb állagmegóvást elvégezték volna rajta, újból visszatekerték (3. kép).

Saiva Kuple, a múzeum új restaurátoraként 2007-ben elhatározta, hogy megmenti a képet. Nekilátott a megfestett esemény azonosításának, a képen látható hadseregek ruházata, fegyverzete, felszerelése tanulmányozásának és a restaurálási munkának. Megszerezte Vladas Drėma Smokowski-életrajzát. A németországi tanulmányúton járt lett művészettörténésztől, Edvard Šmittől újabb információt kapott. Šmit a marburgi Herder Intézet levéltárában rábukkant egy fényképre, amely a Kúrföldi Tartományi Múzeum kiállításán készült, és amelyen jól azonosíthatóan látható a Smokowski-kép egy része. És jól látszik az a reprezentatív, széles aranyozott keret is, amelyet Rüdiger csináltatott a kép számára. Ugyancsak Edvard Šmit hívta fel Saiva Kuple figyelmét Friedrich Julius Döring, Mitauban élt festőnek (1818–1898), a múzeum munkatársának a művet 1858-ban értékelő jelentésére.

Saiva Kuple – egyéb munkái mellett – tíz éven át dolgozott a kép állagmegóvásán és restaurálásán. A festmény alapján készült és a budapesti Hadtörténeti Múzeumban őrzött litográfiára az internet segítségével csak 2018-ban talált rá. A litográfiáról készült nagy felbontású másolat komoly segítséget jelentett számára. A restaurátor a fest-

4. kép: W. Smokowski: Görgei és a magyar hadsereg fegyverletétele gróf Rüdiger főhadsegéd csapatai előtt (az olajfestmény restaurálás után; © Gederts Elias Jelgava History and Art Museum – Gederts Elias Történeti és Művészeti Múzeum, Jelgava, JVMM 39384)

mény fontos, de hiányzó részleteit, a lepattogzott olajfestéket nem pótolhatta, amennyire azonban lehetséges volt, a komoly sérüléseket kijavította, és a festmény állagát a további pusztulástól kitartó munkájával megóvta.

A Kúrföldi Tartományi Múzeum alapításának 200. évfordulójára, 2018 decemberében megnyílt kiállításon a közönség 1944 óta először láthatta a magyar történelem tragikus eseményét megörökítő, elveszettnek hitt festményt (4. kép). Köszönet érte a jelgavai múzeum munkatársainak és mindenekelőtt Saiva Kuplénak, a kép restaurátorának.

* * *

Az 1849. augusztus 13-ai fegyverletételről számos, különböző technikával készült alkotás maradt fenn. Propagandisztikus céllal készültek azok az – elsősorban – osztrák mesterektől származó ábrázolások, amelyek azt igyekeztek hangsúlyozni, hogy a magyar fővezér mennyire megalázkodott az orosz Rüdiger tábornok előtt: kíséretével gyalogosan járult a lován büszkén feszítő orosz parancsnok elé, akinek szablyáját nyújtotta föl. Ilyen például az Albrecht nevű bécsi litográfus munkája.[26] A valóság ezzel szemben az volt, hogy a két parancsnok, kíséretüket valamelyest hátrahagyva, egymással szembelovagolva találkozott.

A legtöbb ábrázolás a felbomlott magyar hadsereg rendezetlen csoportokba verődött, kétségbeesett, reményvesztett katonáit mutatja. A szőllősi mezőn azonban a honvédsereg magát a fegyverletételt komor ünnepélyességgel, fegyelmezetten és szigorú katonai rendben hajtotta végre. Smokowskinak az orosz helyszíni vázlatok alapján készített munkái, festménye és a festmény alapján készült litográfia az előbb említettekkel szemben, a valósághoz hívebben éppen ezt örökítette meg.

Bibliográfia

Bukrejeva – Umbraško 2021. — *Букреева, Елена – Умбрашко, Эдгар:* Портрет и образ графа Ридигера. 2021. január 25-ei blogbejegyzés a moszkvai Állami Történelmi Múzeum (Блог Исторического музея) honlapján: https://blog.mediashm.ru/?p=7215 (A letöltés időpontja: 2022. augusztus 30.)

Domonkos 1972. — *Domonkos Imre:* Bogdan Pavlovics Villevald festményei az 1848/49-i magyar szabadságharcról. *Művészettörténeti Értesítő,* 21. (1972) 234–243. o.

Drėma 2001. — *Drėma, Vladas:* Vincentas Smakauskas. Vilnius, 2001.

[26] A litográfiát közli: pl. *Kincses* 2010. 177. o. (271. sz.) Mellette egy hasonló jelenetet ábrázoló színezett fametszet. Uo. 177. o. (270. sz.)

Führer 1917. Führer durch die historischen, ethnographischen und Kunstsammlungen des Kurländischen Provinzial-Museum in Mitau, 1917. Saal G.

Kincses 2010. *Kincses Katalin Mária:* Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. • Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. Schnitte und Litographien über politische und Kriegsereignisse. Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, 2010.

Umbraško 2022. *Умбрашко, Эдгар:* К проблеме определения даты рождения Ф.В. Ридигера. Вестник военно-исторических исследований: сборник научных трудов. Ред. С. В. Белоусова. (Выпуск 13.) Пенза, 2022. 14–18. о.

Ildikó Rosonczy

AN ILL-FATED PAINTING OF THE SURRENDER ON 13 AUGUST 1849

(Summary)

The lithograph by the Polish-Lithuanian artist Wincenty Smokowski-Vincentas Smakauskas, as Russian subject known as Vikenty Smokovsky, depicting Görgei's surrender on 13 August 1849 is well-know. A copy of the lithograph is kept in the Museum of Military History in Budapest. The artist also captured the tragic event in Hungarian history in a large oil painting, of which we were previously unaware. This painting is now in the Jelgava Museum of History and Art in Latvia, named after the painter Elias Gederts (1887-1975).

Görgei did not lay down his arms before the Russian commander-in-chief, General Ivan Fyodorovich Paskevich, but before the commander of the Russian III Corps, Cavalry General Fyodor Vasilievich Rüdiger. Rüdiger was born as the son of a Baltic German family on 19 December 1783 in Mitau, the present-day Latvian city of Jelgava, southwest of Riga. The museum is the 'successor' to the Kurländisches Provinzialmuseum (Kurland Provincial Museum), founded in 1818 in Mitau, to which the childless Rüdiger bequeathed the painting he commissioned to capture one of the greatest successes of his military career. Restorer Saiva Kuple is credited with saving the badly damaged painting.

Ildikó Rosonczy

EIN GEMÄLDE MIT WECHSELHAFTEM SCHICKSAL ÜBER DIE WAFFENNIEDERLEGUNG AM 13. AUGUST 1849

(Resümee)

Eine Lithografie des polnisch-litauischen Künstlers Wincenty Smokowski-Vincentas Smakauskas, als russischer Untertan bekannt als Vikenty Smokovsky, das die Waffenniederlegung von Görgei am 13. August 1849 zeigt, ist bekannt. Eine Kopie der Lithografie befindet sich im Militärhistorischen Museum in Budapest. Der Künstler hat dieses tragische Ereignis der ungarischen Geschichte auch in einem großen Ölgemälde festgehalten, von dem wir keine Kenntnis hatten. Dieses Gemälde befindet sich heute im Museum für Geschichte und Kunst von Jelgava in Lettland, das nach dem Maler Elias Gederts (1887–1975) benannt ist.

Görgei legte seine Waffen nicht vor dem russischen Oberbefehlshaber, Feldmarschall Iwan Fjodorowitsch Paskewitsch, nieder, sondern vor dem Kommandeur des russischen III. Korps, Kavalleriegeneral Fjodor Wassiljewitsch Rüdiger. Rüdiger wurde am 19. Dezember 1783 in Mitau, der heutigen lettischen Stadt Jelgava, südwestlich von Riga, als Sohn einer deutschbaltischen Familie geboren. Das Museum ist der „Rechtsnachfolger“ des 1818 in Mitau gegründeten Kurländischen Provinzialmuseums, dem der kinderlose Rüdiger das von ihm in Auftrag gegebene Gemälde, einen der größten Erfolge seiner Militärlaufbahn, vermachte. Dem Restaurator Saiva Kuple ist es zu verdanken, dass das stark beschädigte Gemälde gerettet werden konnte.

Ildikó Rosonczy

UNE PEINTURE AU DESTIN MOUVEMENTÉ REPRÉSENTANT LA CAPITULATION DU 13 AOÛT 1849

(Résumé)

Nous connaissons la lithographie de l’artiste polono-lituanien Wincenty Smokowski-Vincentas Smakauskas ou Vikenty Smokovsky en tant que sujet russe, représentant la capitulation de Görgei le 13 août 1849. Une copie de cette lithographie est conservée au Musée d’histoire militaire de Budapest. L’artiste a également immortalisé cet événement tragique de l’histoire hongroise sur une grande peinture à l’huile dont nous n’avions pas connaissance. Cette peinture se trouve aujourd’hui au Musée d’histoire et d’art de Jelgava, en Lettonie, qui porte le nom du peintre Elias Gederts (1887–1975).

Görgei n’a pas déposé les armes devant le commandant en chef russe, le général Ivan Fiodorovitch Paskevitch, mais devant le commandant du 3e corps russe, le général de cavalerie Fiodor Vassilievitch Rüdiger. Rüdiger est né le 19 décembre 1783 à Mitau, l’actuelle ville lettone Jelgava, au sud-ouest de Riga, dans une famille allemande de la Baltique. Le musée est le « successeur » du Kurländisches Provinzialmuseum (Musée régional de Kurlande) fondé en 1818 à Mitau, auquel Rüdiger, resté sans enfant, a légué le tableau qu’il avait commandé représentant l’un des plus grands succès de sa carrière militaire. C’est grâce à la restauratrice Saiva Kuple que le tableau gravement endommagé a pu être sauvé.

Ильдико Рошонци

ОДНА КАРТИНА С НЕПРОСТОЙ СУДЬБОЙ О КАПИТУЛЯЦИИ 13-ОГО АВГУСТА 1849-ОГО ГОДА

(Резюме)

Известна литография польско-литовского художника Винцентия Смоковского-Винцентаса Смакаускаса, как русского поданного Викентий Смоковский, о капитуляции Гёргеи 13-ого августа 1849-ого года. Один экземпляр этой литографии хранится в Военно-историческом Музее Будапешта. Художник также увековечил трагическое событие венгерской истории в масштабной картине написанной масляными красками, о которой мы не знали. Эта картина сейчас находится в Елгавском историко-художественном музее имени художника Гедерца Элиаса (1887–1975) в Латвии.

Гёргеи сложил оружие не перед русским главнокомандующим фельдмаршалом Иваном Фёдоровичем Паскевичем, а перед русским командиром III.-его корпуса генералом кавалерии Федором Васильевичем Рюдигером. Рюдигер родился 19-ого декабря 1783-ого года в семье балтийских немцев в Митаве, в современном латвийском городе в Елгаве, расположенного к юго-западу от Риги. Этот вышеупомянутый музей является «правопреемником» Курландского провинциального музея (Kurländisches Provinzialmuseum), основанного в Митаве в 1818-ом году, которому бездетный Рюдигер завещал заказанную им картину, изображающую один из крупнейших успехов своей военной карьеры. Благодарность латвийскому реставратору Сайве Купле, который спас сильно поврежденную картину.

KOVÁCS ISTVÁN

AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGIG KIEGÉSZÍTHETŐ ÉLETRAJZI LEXIKONOK

Bona Gábor *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49* című, 1983-ban megjelent életrajzi lexikonának 2015-ben látott napvilágot – némi címmódosulással – negyedik, bővített kiadása. Ha egy-másfél évtizedet számítunk az első változat elkészítéséig, akkor a szerző 2015-ig negyvenkettő–negyvenhét évet szentelt az egyes szócikkek napi kutatói aprómunkát igénylő összeállításának. Ezt tenni, narkotikussá váló szenvedély nélkül, lehetetlenség. Mondom ezt saját tapasztalatomból, aki Bona Gábor „szabadságharcos" lexikonjain – 1988-ban jelent meg a *Kossuth Lajos kapitányai* – fellelkesülve, Józef Wysocki tábornok visszaemlékezésének fordítása során az 1980-as évek végén határoztam el, hogy összeállítom az 1848–49-es magyar eseményekben részt vevő lengyelek „életrajzi szótárát" – hogy e Lengyelországban meghonosodott fogalmat használjam.

E munka első kiadása, *A lengyel légió lexikona 1848–1849,* 2600 szócikket tartalmazott, és 2007-ben látott napvilágot az MTA Történettudományi Intézetének köszönhetően. Ezt követően nyílt lehetőségem a bécsi Hadilevéltárban, továbbá Varsóban, Krakkóban, Eperjesen és Kassán a helyi archívumokban kutatni. Így a *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849* címmel 2015-ben, a Magyar Napló gondozásában megjelent új, bővített kiadás már 3415 szócikket tartalmaz. Ez is igazolja, hogy a folyamatos kutatás, amelynek narkotikus szenvedélyéből nem lehet kigyógyulni, újabb és újabb személyek életrajzának feltárásához vezet, amelyekkel a lexikonok csak bővülnek, vagyis a munkafolyamat nem tekinthető lezártnak. Ezt az alábbi példáim is igazolják.

* * *

Antoni Piotr Antoniakot az 1990-es évek elején ismertem meg. Az 1990 júliusa és 1995 januárja között a varsói magyar nagyköveti posztot betöltő Engelmayer Ákos barátjaként évtizedek óta érdeklődött a lengyelországi magyar emlékek iránt. Az életrajzi lexikon lengyel nyelvű megjelenése után ő fedezte fel a varsói Stare Powązki temetőben **Aleksander Karłowski** síremlékét. A szócikkben az szerepel, hogy 1849. január 1-jétől a Mieczysław Woroniecki által Máramarosszigeten szervezett vadászcsapatban hadnagyként, majd az erdélyi lengyel légióban főhadnagyként szolgált egészen a zsibói fegyverletételig.

A síremlék feliratából az alábbi adalékok olvashatók ki: Aleksander Karłowski, az 1848-as magyar hadsereg tisztje 1827-ben született a Poroszországhoz tartozó Poznański

1. kép: Aleksander Karłowski portréja (Kraków, Muzeum Naradowe, Album Szybalskiego)

2. kép: Aleksander Karłowski tiszteletére az iłówi katolikus templom falán elhelyezett emléktábla

Nagyhercegségben, és 1900. november 12-én halt meg Szeliwy nevű birtokán. Felesége, Paulina z Tuchołków 1841 körül született szintén a Poznański Nagyhercegségben, és férje birtokán halt meg 1901. február 12-én. Több gyermek gyászolta őket. A lexikon 2016-ban megjelent lengyel nyelvű változatához sikerült megszerezni Karłowski fényképét, amelyet itt is közlünk (1. kép). Ugyancsak Piotr Antoniak fedezte fel, hogy a Varsó és Płock közötti útvonalon fekvő Iłów katolikus templomának külső falán található egy emléktábla, amelyet az Iłówi Föld Fejlesztéséért Társaság állított 2013. október 20-án Karłowski tiszteletére – jelezve, hogy az erdélyi lengyel légió tisztje az 1863–1864-es orosz-lengyelországi (januári) szabadságharcban is részt vett (2. kép).

2022 júliusában levelet kaptam Marek Tomasz Piekarczyk krakkói professzortól, aki arról számolt be, hogy **Michał Kazimierz Krasuski** honvéd százados leszármazottjaként rendbe hozatta a magyar történelemhez is kötődő őse síremlékét. Ő a szerzője a hajdani krakkói vajdaság Piaski-Drużków nevű helységéből származó Krasuski család történetét feldolgozó kis kötetnek is,[1] amelynek révén az 1818. szeptember 23-án született honvéd százados ősének életrajza több adalékkal is kiegészíthető. Apja Antoni, anyja Prystella z Zbranieckich. Krasuski személyi lapján a születési helyként megadott Nawiowa valójában a szandeci kerületben (ma Kis-lengyelországi vajdaság) fekvő Nawojowa. Miután 1862-ben kegyelmet kapott, visszatért Galíciába, és apja birtokán telepedett le, ahol agglegényként hunyt el – mint a sírfeliratból is megtudjuk – 1866-ban, és a Tarnówtól 30 kilométerre délre fekvő Czchów temetőjében nyugszik. Feltehetőleg a magyar felirattal már Piekarczyk professzor egészítette ki a sírkőn szereplő adatokat.

[1] *Piekarczyk* 2020.

Ő tette közzé Krasuski százados honvédegyenruhás festményének képét is[2] – jelezve, hogy az ismeretlen művész alkotása 1849-ben készült (3. kép).

Az, hogy a lengyel légionisták és honvédek közül több mint száznegyvenről fénykép készült, **Felicjan Szybalski**nak köszönhető (4. kép). Egyik leszármazottjával, Krzysztof Saryusz-Wojciechowskival a 2010-es évek közepén ismerkedtem meg. Vele látogattam meg a Krakkó közelében fekvő híres Czernichówi Mezőgazdasági Iskolát, amelynek Szybalski – aki maga is „aranykalászos" gazda – 1868 és 1877 között az igazgatója volt. **Seweryn Korzeliński** (5. kép), a légió 2. dzsidásezredének a temesvári csatában súlyosan megsebesült századosa, miután Ausztráliából visszatért Galíciába, 1860 és 1866 között ebben az iskolában tanított mezőgazdasági géptant, földmérést, építészetet és

3. kép: Marek Krasuski portréja

4. kép: Felicjan Szybalski portréja (Saryusz-Wojciechowski Krzysztof fotója)

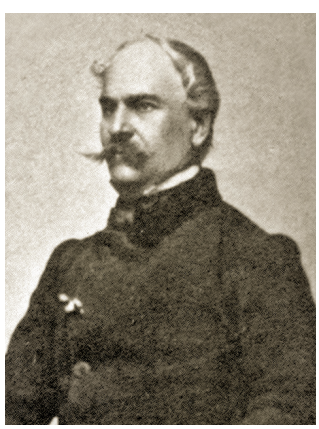

5. kép: Sewerny Korzeliński portréja (OSZK Kézirattár, Lengyel album)

6. kép: Edmund Matejko portréja (OSZK Kézirattár, Lengyel album)

7. kép: Roman Gąsiorowski portréja (Saryusz-Wojciechowski Krzysztof fotója)

[2] *Piekarczyk* 2020. 55. o.

állatgyógyászatot. 1864 és 1865 között **Edmund Matejko** (6. kép), miután részt vett az Orosz-Lengyelországban vívott 1863–1864-es szabadságharcban, és rövid börtönbüntetését Galíciában letöltötte, ugyancsak itt tanított állattenyésztést és adminisztrációt. **Roman Gąsiorowski** (7. kép), az emigrációból visszatérvén, 1859 és 1870 között mezőgazdasági elméletet és gyakorlatot tanított ugyanitt. Gąsiorowski és Szybalski életük végéig tartották egymással a kapcsolatot.

Az egyfelvonásos darabjairól Galícia-szerte ismert és népszerű **Jan Aleksander Fredró**nak, a 2. dzsidásezred főhadnagyának 1891 májusában bekövetkezett halála után, Szybalski arra vonatkozó felhívására, hogy Juliusz Kossak fesse meg az elhunyt bajtárs egy magyarországi hőstettét, Gąsiorowski két hosszú levélben számolt be a dzsidásszázad felső-tiszai tetteiről és a szeged–temesvári visszavonulásról. Az események középpontjában Fredro állt, aki a temesvári csatában egy sebesült bajtárs megmentésével különösen kitüntette magát. E két levelet Juliusz Kossak irathagyatékában volt szerencsém megtalálni, és *Egy el nem készült festmény, amelynek főhőse Jan Aleksander Fredro lett volna* címmel közöltem őket.[3] Az *„Érdek és szeretet”. Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849* című memoárgyűjteményben[4] e levelek mellett publikáltam Gąsiorowskinak *A bárcai összecsapás 1848 őszén* című ütközetleírását is. Ez lengyelül 1906-ban *Potyczkapod Barcą w jesieni 1848 roku* címmel Varsóban jelent meg[5] Kazimierz Rakowskinak köszönhetően, aki egy poznański újság levéltári anyagában talált rá az izgalmas emlékiratra, mint erről a címhez csatolt lábjegyzetben tájékoztat.[6] Az ütközetleírás szerzőjének kilétét is ő derítette ki.

Az *„Érdek és szeretet”* kötet Gąsiorowski-fejezetének *Fredro és bajtársai emlékének megörökítője: Felicjan Szybalski* című bevezetőjében a következőket írtam: „Hogy a festő megörökítette-e Jan Aleksander Fredrót a lengyel légió valamely ütközetében, nem tudható.”[7] Pedig tudható. Az 1891 végén elkészült festmény, amely pontosan Gąsiorowski leírása alapján jeleníti meg Fredro temesvári hőstettét, megtalálható a Kazimierz Olszański által 1988-ban *Juliusz Kossak* címen kiadott albumban[8]. Címe: *Jan Aleksander Fredro a temesvári csatában.* Mindezt a „változást” és a festmény fotóját is közzétettem.[9]

---

3 *Kovács* 2010.

4 *Kovács* 2016.

5 *Rakowski* 1906.

6 Erről Rakowski így ír: „Publikálható anyagot keresve Poznań és vidékének 1848-as történetéhez, bukkantam rá egy poznański lap szerkesztőségének levéltári iratanyagában a magyar szabadságharc egy epizódjának rendkívül színes leírására, amely jó régen keletkezhetett. Mint a leíráshoz csatolt levélből kiderült, szerzője az összecsapás egyik résztvevője, Roman Gąsiorowski úr. Mivel nem volt meg a címe, s nem tudván, hogy él-e még, apróbb változtatásokkal és a szükséges rövidítésekkel teszem közzé ezt az érdekes, élettől pezsgő dokumentumot.” *Rakowski* 1906. 103. o.

7 *Kovács* 2016. 326. o.

8 *Olszański* 1988.

9 *Kovács* 2023.

Felicjan Szybalski 1892 decemberében meghalt. Felesége, Izabella asszony (8. kép), a lengyel légióban szolgáló Władysław Brenner húga, egy év múlva követte őt a sírba. Nem született gyermekük. Jövedelmük tekintélyes részét művészek és a művészetek pártolására fordították. Az 1863-as orosz-lengyelországi felkelés idején a Krakkó közeli Mnikówi-völgy sziklafalára Szybalski megbízására festette meg Wojciech Eliasz Rodakowski a Szűzanya szabadságharcosok előtt tisztelgő, több méter magas képét.

8. kép: Izabella Brenner egészalakos fényképe (Saryusz-Wojciechowski Krzysztof fotója)

Gąsiorowski élete végéig agglegény maradt. Leghűségesebb társa a lova volt, amely egy alkalommal még az első emeletre is utánakaptatott a lépcsőn. „Ennek elejét kellett vennem, nehogy istállónak rendezze be az előszobámat" – írta egy ismeretlen hölgynek 1895. március 24-én Myślenicéből, hogy lova eltávozása fölötti fájdalmát megossza vele. Ebből a levélből derül ki, hogy kapcsolata megmaradt Magyarországgal, ahonnan szelídgesztenyecsemetéket hozatott a kertjébe. Bajtársai közül ekkor már csak **Juliusz Nadmüller**rel tartotta a barátságot, aki részt vett az 1863-as lengyel szabadságharcban. Miután orosz fogságba esett, és elkerülte az azonnali kivégzést, Nadmüllert tíz év szibériai kényszermunkára ítélték. 1869-ben tért vissza Galíciába. Az 1890-es évek közepén Radziszewben lakott. Czernichówba utaztában Gąsiorowski rendre nála szállt meg.

Piątkiewicz Władysław, az 1849 májusában Kolozsvárt szerveződő lengyel dzsidásszázad főhadnagya, Bem kíséretében tartott az Oszmán Birodalom határa felé. Ruszkabánya felől felderítve az utat a határon fekvő Mörül községben dzsidásaival együtt részt vett Kmety György tábornok és társai kiszabadításában, akikre a helység román lakosai – bírójuk biztatására – éppen rá akarták gyújtani az istállót, ahol fogva tartották őket. (A bíró úgy tartotta, hogy Kmety személyében Kossuthot fogták el.) A magyar tábornok első törökországi táborhelyükön, Vidinben mondott köszönetet megmentésükért a lengyeleknek. Piątkiewicz ebben a városban halt meg kolerában 1849 szeptemberében. Tragikus sorsáról Sylwester Weldycz, a 126. honvédzászlóalj

századosa számol be abban a munkájában, amely a lengyelek részvételéről szól a magyar szabadságharcban.[10]

A Mitrovits Miklóssal közösen írt *Magyarországi emlékek Lengyelországban*[11] című könyvünk lengyel fordítója, Daniel Warmuz hívta fel a figyelmet arra, hogy a wojniczi temetőben nyugszik **Władysław Jordan** honvéd őrnagy, Bem segédtisztje is. Ugyancsak ebben a temetőben található a Szentkereszt Kápolna, amelyet Mieczysław Woroniecki édesanyja, az 1870-ben elhunyt Apolonia z Jordanów Woroniecka, więckowicei földbirtokos építtetett 1852-ben. Ennek belsejében 1979-ben elhelyeztek egy bronztáblát **Mieczysław Woroniecki**nek, „a magyar nemzet hősének, aki lengyel tisztként és Bem segédtisztjeként életét adta a velünk testvérnemzet szabadságáért vívott harcban". Megemlíthető az is, hogy 2015. október 4-én a Woroniecki szülőhelyének, Skurowának a közelében fekvő kisváros, Brzostek kultúrházának parkjában – a helytörténész, Bogdan Stanaszek atya kezdeményezésére – felavatták Mieczysław Woroniecki emlékművét, a lengyel mártír Fiumei úti sírkertben álló obeliszkjének mását. Az ünnepségen az Eötvös Kollégisták népes delegációja is részt vett ifjú Arató György vezetésével. Az emlékoszlop talapzatára a közeli Błażkowából származó **Józef Bochniewicz** neve is felkerült, aki a magyarországi lengyel légió 1. zászlóaljában szolgált szakaszvezetőként. Mellette a brzosteki **Antoni Śnigowski** neve is szerepel, aki szintén a légió egyik zászlóaljának altisztje volt.

A Czartoryski Könyvtár nekrológ-gyűjteményben a halottbúcsúztató nyomtatványokat átnézve bukkantam **Hieronim Żychoń** nevére, aki a légió egyik zászlóaljában szolgált hadnagyként. A nekrológból kiderült, hogy miután – Victor Hugóval és harmincöt társával – kiutasították Jersey szigetéről, Párizsban telepedett le, ahonnan 1867-ben vagy az azt követő évben feleségével együtt átköltözött az olaszországi Torinóba. A Torinóhoz közeli Ponte de Bare nevű helységben halt meg 1881. augusztus 17-én. Öt leánya gyászolta.[12]

Bibliográfia

Kovács 2010. *Kovács István:* Egy el nem készült festmény, amelynek főhőse Jan Aleksander Fredro lett volna. Bevezetés Roman Gąsiorowski levél-emlékirataihoz. *Hadtörténelmi Közlemények,* 123. (2010) 3. sz. 679–698. o.

[10] *Weldycz* 1850. 79. o.

[11] *Kovács – Mitrovits* 2019. A 264. oldalon a Władysław Jordan sírjáról készített fénykép, a 265. oldalon a Szentkereszt Kápolna távlati fotója és a bronztábla közelképe, míg a 369. oldalon Mieczysław Woroniecki brzosteki obeliszkje látható.

[12] Biblioteka Książąt Czartoryskich. Nekr. 110574 III.

Kovács 2016. *Kovács István:* „Érdek és szeretet". Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra, 1848–1849. Budapest, 2016.

Kovács 2023. *Kovács István:* Egy 1849-es lengyel légionista helytállása. Jan Aleksander Fredro festményen megörökített hőstette. In: „Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!" Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére. Szerk. *Medgyesy Zsófia – Pászti László.* I. k. Budapest, 2023. 471–478. o.

Kovács – Mitrovits 2019. *Kovács, István – Mitrovits, Miklós:* Węgierskiepamiątki w Polsce. Przekład *Daniel Warmuz.* Fotografie *Csaba Gedai – Tibor Tóth.* Budapest, 2019.

Olszański 1988. *Olszański, Kazimierz:* Juliusz Kossak. Wrocław, 1988. https://pcbj.pl/en/0560-2/ (A letöltés időpontja: 2023. augusztus 30.)

Piekarczyk 2020. *Piekarczyk, Marek Tomasz:* Dziejerodu Krasuskich Herbu Nowina z Piasków-Druszkowa w Województwie Krakowskim. Kraków, 2020.

Rakowski 1906. *Rakowski, Kazimierz:* Dwapamiętniki z 1848 roku. Polacy w powstaniuwęgierskim 1848 roku. (Potyczkapod Barcą w jeseniroku 1848). Warszawa, 1906.

Weldycz 1850. *Weldycz, Sylwester:* Der Antheilder Polen an dem Ungarischen Freiheitskampfe 1848–1849. Altona, 1850.

István Kovács

BIOGRAPHICAL ENCYCLOPAEDIAS THAT CAN BE AMENDED ENDLESSLY

(Summary)

Inspired by Gábor Bona's biographical encyclopaedia of 1848-49, I spent thirty years compiling a "biographical dictionary" of the Polish participants in the War of Independence. Published in 2015 under the main title *Honvédek, hírszerzők, légionisták* (Honvéds, intelligence agents, legionnaires), the biographical dictionary contains 3415 entries. Over the past eight years, I have come into possession of important data, including photographs, relating to several legionnaires and Polish-born Honvéds. I have been able to use them to colour and slightly modify, for example, the portrait of Jan Aleksander Fredro, whose heroic deed in Timisoara – contrary to my earlier 'uncertain' claim – was captured on the occasion of his death by the most outstanding painter of battle scenes of the period, Juliusz Kossak.

István Kovács

BIS IN ALLE EWIGKEIT ERGÄNZBARE BIOGRAFISCHE LEXIKA

(Resümee)

Inspiriert von den biografischen Lexika von Gábor Bona über 1848–49 habe ich im Laufe von dreißig Jahren ein „biografisches Wörterbuch“ der polnischen Teilnehmer am Freiheitskampf zusammengestellt. Das im Jahr 2015 unter dem Titel *Honvédek, hírszerzők, légionisták* [Honvéd, Nachrichtendienstler, Legionäre] veröffentlichte biografische Wörterbuch enthält 3415 Einträge. In den vergangenen acht Jahren bin ich in den Besitz wichtiger Daten, darunter auch Fotos, zu mehreren Legionären und polnischen Soldaten gekommen. Ich habe sie verwendet, um beispielsweise das Porträt von Jan Aleksander Fredro weiter auszuführen und leicht zu verändern, dessen Heldentat in Temesvár (Temeswar) von Juliusz Kossak, dem herausragendsten Schlachtenmaler der damaligen Zeit, entgegen meiner früheren „hinterfragten“ Aussage anlässlich seines Todes festgehalten wurde.

István Kovács

LES DICTIONNAIRES BIOGRAPHIQUES QUE L’ON N’A JAMAIS FINI DE COMPLÉTER

(Résumé)

Inspiré par les dictionnaires biographiques de 1848–1849 de Gábor Bona, j’ai compilé, après trente ans de recherches, un dictionnaire de biographies des participants polonais à la guerre d’indépendance. Publié en 2015 sous le titre *Honvédek, hírszerzők, légionisták* [Soldats, agents de renseignement, légionnaires] le dictionnaire biographique contient 3415 articles. Au cours des huit dernières années, je suis entré en possession de données et d’objets importants, dont des photographies, sur plusieurs légionnaires et soldats polonais. Ils m’ont permis de compléter et de modifier légèrement, par exemple, le portrait de Jan Aleksander Fredro. Contrairement à mes doutes d’antan, je peux désormais affirmer avec certitude que son fait d’armes à Temesvár fut immortalisé à l’occasion de sa mort par Juliusz Kossak, le peintre de bataille le plus remarquable de l’époque.

Иштван Ковач

БИОГРАФИЧЕСКИЕ ЭНЦИКЛОПЕДИИ, ДОПОЛНЯЕМЫЕ ДО БЕСКОНЕЧНОСТИ

(Резюме)

Побужденный биографическими энциклопедиями Габора Боны 1848–1849-их годов, за тридцать лет исследований я составил «биографический словарь» польских участников борьбы за свободу. Биографическая энциклопедия, изданная в 2015-ом году под названием «Ополченцы, разведчики, легионеры», содержит 3415 статей. За последние восемь лет я завладел важными дополнениями, в том числе фотографиями, относящимися к многим легионерам и польским национальным гвардейцам. С их помощью мне удалось раскрасить и немного модифицировать, например, карьеру Яна Александра Фредро, чей героический поступок в Темешваре - вопреки моему предыдущему «сомнительному» заявлению - был увековечен по случаю его смерти самым выдающимся художником сражения той эпохи Юлиус Кошшак.

ZAKAR PÉTER

LELKÉSZEKRE KISZABOTT HALÁLOS ÍTÉLETEK A POZSONYI CS. KIR. HADBÍRÓSÁGON

Bevezetés

A Magyarországon felállított cs. kir. hadbíróságok közül elsőként a pozsonyi cs. kir. hadbíróság megszervezésére került sor 1849. július 10-én. Ennek tevékenysége már a kiegyezés korában is az érdeklődés középpontjába került Kumlik Emil újságíró, Pozsony város könyvtárosa munkásságának köszönhetően, aki 1905-ben magyar és német nyelven is kiadta *A szabadságharc pozsonyi vértanúi (Pozsony und der Freiheitskampf 1848/49)* című művét. Noha a két kötet szövege nagyrészt fedi egymást, az előszóban mégis található két jelentős eltérés. A német kiadásból hiányzik az a majd' másfél oldal, ahol a szerző a „dicső elődök" és a „törpe utódok" különbségeit sorolja. 1848/49-ben, „a népszabadság dicső tavaszán valami óriási, ellenállhatatlan vágy hajtotta a lelkeket, hogy héroszokhoz illő tetteket műveljenek" – írja Kumlik.[1] Itt fejti ki igazi célját, miszerint az aradi és a pesti vértanúk kultuszához hasonló pozsonyi kultuszt szeretne könyvével megteremteni: „Sajátságos játéka a véletlennek, hogy a nagy reformesztendőt követő visszahatás alatt a tizenhármas szám – miként Krisztus kínszenvedése történetében – nemzetünk gyász esztendejében is többször éreztette azt a végzetszerű hatást, mely a gyönge hitűek lelkét a mindennapi életben oly gyakran babonás félelemmel, balsejtelemmel tölti el. Ámde, ha a dolgok tovább fejlődését nézzük, úgy tapasztaljuk, hogy valamint az emberiség Megváltója életével pecsételte meg a keresztény világrend születését, szintúgy az aradi, a pesti és a pozsonyi vértanúk földi maradványait is egy szebb jövő magvaként hintette el a Gondviselés e hazának földjébe. Ez a föld az ő hősi vérük által termékenyült meg újból, és lett igazán méltóvá a nemzeti szabadság isteni ajándékára."[2]

A magyar hősök vallásos jellegű tisztelete, ami egyébként 1848/49-ben is megfigyelhető, teljesen kimaradt a német kiadásból. A szerző itt kitért arra, hogy legértékesebb írott forrását a *Preßburger Zeitung* jelentette. Felidézte, hogy könyvének első változatát 1904-ben a Pozsonyi Toldy-kör pályázatára nyújtotta be.[3] Itt azonban azt hangsúlyozta, hogy a „fikció"-val szemben az „igazság" érvényesítésére törekszik. Egy általa idézett gondolat szerint, minél többet kutat és tanul a történész, „annál világosabban felismeri, hogy sohasem jut el a tiszta tudáshoz, hanem mindig az igazság és a fikció keverékéhez". Ezért arra kéri olvasóit, ne ítéljék meg túl szigorúan „egy dilettáns első

1 *Kumlik* 1998. 8. o.
2 Uo.
3 *Kumlik* 1905. 5. o.

történészi munkáját". Végül leszögezi, arra törekedett, hogy „lehetőség szerint" ebbe az elegybe olyan sok igazságot keverjen, hogy a költészet ne tűnjön ki abból zavaróan.[4] Kumlik munkája ma is használható, még akkor is, ha bizonyos megállapításai korrekcióra szorulnak.

Noha a pozsonyi hadbíróságra vonatkozó valamennyi szakirodalom felidézése szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit, mégis röviden meg kell emlékeznünk Hermann Egyednek *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében* című, 1932-ben megjelent művéről. A szerző alaposan átnézte a hadbíróságok iratanyagát, így jelentős, mindaddig feldolgozatlan forrásanyag alapján dolgozott. Műve egyértelmű előrelépést jelentett a korszak Meszlényi Antal által képviselt, erősen apologetikus irányzatához képest, noha annak hatása itt-ott nála is érvényesült. A mű gyengéje viszont, hogy szerzője nem ismerte a szabadságharc iratanyagát, így a papok vallomásaiban szereplő állításokat többnyire forráskritika nélkül vette át.[5]

Az evangélikusok megtorlás során elszenvedett veszteségeivel Kertész Botond 2002-ben megjelent kismonográfiája foglalkozott egy fejezet erejéig. Ez az első olyan munka, amely az evangélikus egyház 1848/49-es szerepét összefoglalóan vizsgálta. A szerző a rendelkezésére álló szakirodalom alapján tárgyalta az eseményeket, de a hadbíróságok iratanyagát nem dolgozta fel. Szintén további adatokhoz juthatott volna a szlovák nyelvű irodalom tanulmányozásával.[6]

A megtorlással kapcsolatban az utóbbi években a legtöbb tanulmányt Hermann Róbert publikálta. Egy kis ízelítő a teljesség igénye nélkül: 1999-ben egy kis kötetben,[7] e kötet vonatkozó fejezetének 2000-ben kibővített, jegyzetelt változatában,[8] 2001-ben[9] és 2016-ban pedig egy-egy könyvfejezetben elemezte a megtorlás folyamatát.[10]

A pozsonyi cs. kir. hadbíróságon lelkészekkel kapcsolatban több halálos ítéletet hoztak, de csak egyet hajtottak végre, a többit kegyelem útján módosították. Windisch-Grätz herceg 1848. december 24-én utasította Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagyot, a pozsonyi katonai kerület parancsnokát, hogy állítson fel egy katonai vizsgálóbizottmányt *(k. k. Militär-Untersuchungscommission)* Pozsonyban. Ez több halálos ítéletet hozott, amelyeket végre is hajtottak, és a pozsonyi cs. kir. hadbíróság felállítása kezdetben nem is változtatott sokat az ügymeneten, a vizsgálóbizottmány lényegében hadbírósággá alakult, így az eljárások zavartalanul folyhattak tovább.[11]

A következőkben a pozsonyi cs. kir. hadbíróság által halálra ítélt öt egyházi személy életútját mutatjuk be.

---

4 *Kumlik* 1905. 2., 6. o.
5 *Hermann E.* 1932. 1–123. o.
6 *Kertész* 2002. 162–173. o.
7 *Hermann R.* 1999.
8 *Hermann R.* 2000. 82–119. o.
9 *Hermann R.* 2001. 404–410. o.
10 *Hermann R.* 2016.
11 *Hermann R.* 2000. 88. o.

Mészáros Dávid

1849. július 16-án hajnali 4 órakor végezték ki a pozsonyi Schlossbergen Mészáros Dávid sopornyai római katolikus papot. A vértanú 1800-ban született Hosszúfalván, 1825-től volt segédlelkész Galántán, majd Szereden. 1826-tól alsójattói, egy évvel később nagymácsédi, 1844-től pedig sopornyai plébánosként szolgálta híveit.[12] Mészáros bűne az volt, hogy 1849. május végén ünnepi szentmisét, Te Deumot tartott a magyarok győzelméért. Ezt követően a cs. kir. 20. (Welden-) sorgyalogezred 3. zászlóaljának katonái letartóztatták és lefoglalták a nála lévő iratokat. Ezek között volt öt császári proklamáció, Hám János kinevezett prímás császárbarát, 1849. január 20-án kelt pásztorlevele és öt, a „lázadók" által jegyzett kiáltvány. Utóbbiak közé tartozott egy 1849. április 22-én kelt rendelet,[13] Kossuth 1849. április 7-én Gödöllőn kelt felhívása,[14] a *Függetlenségi nyilatkozat* 1849. április 19-éről,[15] végül Jeszenák János báró, kormánybiztos 1849. április 29-én Pozsony és Nyitra megyékhez intézett felhívása.[16]

Kovács János hadbíró-százados megállapítása szerint a plébános a karácsonyt követő második vasárnap arról prédikált szlovákul, hogy hívei ragadjanak köveket és téglákat, dobálják meg vele ellenségeiket, a németeket azért, hogy azok ne tudjanak betörni. Tovább súlyosbította a helyzetét, hogy öt híve (Baranyi József, Georg Kosicsar, Georg Gall, Szekeres József és Franz Gall) terhelő vallomást tett ellene a hadbíróságon. A májusi ünnepi misén pedig állítólag arról beszélt, hogy az ország nem vált meg Ferdinánd királytól, a jelenlegi császár nincs megkoronázva, és nem Magyarország királya. Van az országnak elnöke *(Landesväter)* – folytatta –, és megemlítette, hogy az ország felét már megtisztították az ellenségtől.[17]

A vádlott a vallomásában arra hivatkozott, hogy nem a saját meggyőződését fejezte ki a prédikációban, hanem pusztán egy felkelőktől kapott rendeletet olvasott fel híveinek szlovákul. A kődobáláshoz pedig hozzáfűzte: „Nem az a kötelességünk, hogy harcoljunk, hanem az, hogy imádkozzunk, hogy Isten világosítsa meg szívünket és adjon nekünk békét."[18]

Kovács hadbíró azonban megállapította, hogy Sopornyán nem állomásoztak honvédek, így a plébános nem volt kényszerhelyzetben, ezért elutasította a kényszerre történő hivatkozást. Nem fogadta el azt az érvelést sem, hogy Mészáros az események

[12] *Zakar* 2003. 108. o.

[13] Feltehetően Kossuth rendeletéről van szó, amely érvénytelennek nyilvánította a Windisch-Grätz által kibocsájtott kincstári jegyeket. KLÖM XV. k. 83–84. o.

[14] Kossuth újoncállítással kapcsolatos felhívását közli: KLÖM XIV. k. 833–838. o.

[15] Közli: KLÖM XIV. k. 894–912. o.

[16] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1849–2/135. 758. fol. Hermann Egyed tévesen írt 10 forradalmi kiáltványról. *Hermann E.* 1932. 23. o. Jeszenák János említett felhívása jelenleg nem ismert. *Hermann R.* 2019. 80–100. o.

[17] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1849–2/135. 758. fol.

[18] Uo. 760. fol.

hátterében katonai összeesküvést gyanított. Így, tekintettel a tényállásra, hivatkozva az 1848. október 3-ai, november 13-ai és az 1849. február 11-ei kiáltványokra, valamint Mária Terézia katonai törvénykönyvére, fegyveres felkelésben való részvételért, amely a nép cs. kir. csapatok elleni ellenállásra történő felizgatásával valósult meg, végül ellenséges proklamációk birtoklásáért golyó általi halálbüntetést javasolt. Kovács százados indítványát július 14-én a hadbíróság egyhangúlag jóváhagyta az ilyenkor kötelezően felmerülő vagyonelkobzással egyetemben (ez Mészáros esetében 65 forinthoz juttatta az államkincstárt). A vádlottat 15-én lefokozták *(Entweichung),* majd másnap hajnalban az ítéletet végrehajtották, annak ellenére, hogy gróf Forgách Ágoston pozsonyi kanonok megpróbálta megmenteni az elítélt pap életét.[19] Az ítélet végrehajtását közölte a *Religio* című katolikus lap[20] és korábban már a *Figyelmező* is. Utóbbi számában ez olvasható: „Ma reggeli 4 órakor lövetett itten agyon a haditörvényszék ítéletének következésében Mészáros Dávid sopornyai katolikus lelkész, az ítéletben felhordott néplázítási és Kossuth-féle proklamációk terjesztésének bűne miatt, egyszersmind 26 ft.-nyi perköltségben is marasztaltatván."[21]

Csóka Sándor

Csóka Sándor magyarádi (Hont megye) születésű, 41 éves katolikus, szokolóci plébánost 1850. január 14-én állították elő, mert azzal vádolták, hogy „forradalmi üzelmekben" vett részt „a felforgató párt" oldalán. Csókát 1832. május 11-én szentelték pappá, majd több plébániára is áthelyezték segédlelkészként. 1844-ben először plébános-helyettes, majd plébános lett Assakürtön, ahonnan 1847. április 17-én áthelyezték Szokolócra.[22]

A hadbírósági vizsgálat során bizonyítást nyert, hogy 1849. június 23-án a vádlott egy Jeszenák János kormánybiztos által kinevezett bizottmánnyal Lakácsiba érkezett, ahol kihirdették, hogy Csókát plébánosukká nevezte ki Jeszenák. A rákövetkező vasárnap egy prédikációt tartott, amelyben szidalmazta a császári házat, és azt mondta, hogy őfelsége a császár a magyar koronára méltatlanná vált, majd körmenetet tartott a magyar fegyverek győzelméért. Néhány nappal később a visszavonuló honvéd csapatokkal együtt elhagyta a községet. A vádlott kitartóan tagadta, hogy ilyen értelmű igehirdetést tartott, a tanúvallomások szerint azonban egyértelműen a felkelők mellett prédikált.

[19] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1849–2/135. 761–766. fol. – Kumlik tévesen állítja, hogy Mészárost a nagyszombati ütközet után közvetlenül letartóztatták, valamint azt, hogy a vádlott nem ismerte be az ellene emelt vádakat. *Kumlik* 1998. 89. o. Kempennél a napló datálásába hiba csúszott, hiszen eszerint Forgách 13-án kérte az ítélet elengedését, amikor azt még meg sem hozták; a végrehajtásra pedig eszerint a valóságos időpont előtt két nappal, 14-én került sor. *Kempen* 1931. 143–144. o. Halálát tévesen datálta július 17-ére *Némethy* 1894. 784. o.

[20] *Religio,* 1849. november 1. (2. félév 16. sz.) 139. o.

[21] *Figyelmező,* 1849. július 16. (88. sz.) 43. o.

[22] *Zakar* 2003. 100. o.

Csóka állítása szerint nem szidalmazta a császári házat, nem olvasott fel magyar kiáltványokat, és „sub rosa" sok hasznos dolgot tett a császáriakért. Ennek ellenére a pozsonyi hadbíróság 1850. március 22-én kötél általi halálra ítélte, de Haynau az ítéletet 28-án 14 évi vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. Büntetését Theresienstadtban töltötte le.[23] Hiába kért számára kegyelmet Scitovszky János prímás 1851. március 6-án kelt levelében, fogságából nem tudta kiszabadítani.[24] 1851. október 10-én, fogságban hunyt el.[25]

Samuel Hojč

Hadbíróság elé állították az ortodox lutheránus Samuel Hojč (Hoits) felsőmicsinyei (Zólyom megye) lelkészt is. Hojč Breznóbányán született 1806. november 16-án, Eperjesen[26] és Tübingenben tanult. Az 1840-es években Szeberényi János bányakerületi szuperintendens segédje volt Selmecbányán.[27] Két névtelenül megjelent röpiratban támadta Kossuth nemzetiségi politikáját *(Sollen wir Magyaren werden?; Apologie der ungarischen Slawismus)*.[28] Hojč már a reformkorban is a lelkészek egyházon belüli befolyásának erősítése mellett érvelt, 1844-ben megjelent cikkében pedig amellett nyilatkozott, hogy világi felügyelőt csak indokolt esetben kell választani.[29] Jótékonysági akciókban is részt vett: 1846-ban 20 krajcárt adományozott egy tanító özvegyének.[30] 1848-ban felsőmicsinyei lelkészként az állam és egyház változó viszonyrendszerében ismét az egyház vezetésében a világi elem visszaszorítása mellett érvelt.[31]

Hojčot már a hurbanisták letartóztatták, de néhány napos fogság után elbocsájtották.[32] 1850 júniusában viszont egy cs. kir. főhadnagy vádolta meg a forradalom támogatásával, erre letartóztatták és Pozsonyba hurcolták. Heinrich Freiberger hadbíró-százados nem volt könnyű helyzetben a vizsgálat során. A lelkészt többen feljelentették – például Justh József iskolatanító –, és azzal vádolták, hogy minden módon támogatta az oroszok elleni népfelkelést. A tárgyaláson azonban a tanúk egy része visszavonta a vallomását, másokról kiderült, hogy csak hallomásból tudtak a lelkész terhére rótt cselekményekről. Több tanúról ugyanakkor kiderült, hogy ellensége a lelkésznek, például egy hölgy terhelő vallomását azért nem lehetett figyelembe venni, mert a lelkész nehezményezte a tanú házasságon kívüli kapcsolatát egy katonatiszttel. Felmerült az a vád is, hogy a lelkész több embert Beniczky Lajos kormánybiztoshoz küldött, akiért

---

23 *Hermann E.* 1932. 26. o.
24 ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.
25 *Némethy* 1894. 534. o.
26 *Durovics – Kónya* 2015. 264. o.
27 Bányakerületi névtár 1840. 56. o.
28 Hojč, Samuel. In: Encyclopaedia Beliana. https://beliana.sav.sk/heslo/hojc-samuel (A letöltés időpontja: 2023. május 22.)
29 *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap,* 1844. október 12. (41. sz.) 962–971. hasáb.
30 Uo. 1846. augusztus 23. (34. sz.) 812. hasáb.
31 *Kertész* 2002. 45. o.
32 *Steier* 1937. I. k. 582. o.

a templomban is imádkozott. Néhány tanú ebben az esetben is visszavonta vallomását, így a hadbíró kénytelen volt a vádlott beismerésére építeni a vádakat. Ezek szerint Hojč öt napon át a népfelkelők táborában volt, ahol bátorította őket, továbbá elimádkozta Horváth Mihály forradalmi imádságát is.[33]

Ezen „karcsúra" sikerült vádanyagot követően némileg meglepő, hogy a hadbíró kötél általi halált indítványozott, az pedig még váratlanabb fejlemény volt, hogy a hadbíróság ezt egyhangúan meg is szavazta. A császári felség a vizsgálati fogság betudásával és a vagyonelkobzás fenntartásával azonban 1852. augusztus 4-én teljesen elengedte az ítéletet, majd a vádlottat szabadlábra helyezték.[34] Ezt követően Hojč szakított a szlovák nemzeti mozgalommal, az 1850-es években cikkei jelentek meg a *Protestantischen Jahrbüchern für Österreich*ben, majd 1858-ban megjelentette Luther katekizmusát is. Felsőmicsinyén érte a halál 1868-ban. Érdekességként megemlítjük, hogy fia, Hoitsy Pál újságíró a dualista Magyarországon a Függetlenségi Párt befolyásos személyisége és országgyűlési képviselője lett.[35]

Lipovniczky István

Halálos ítéletet szabtak ki Lipovniczky István komáromi plébánosra is. Ő 1814. augusztus 15-én született Aranyosmaróton, iskoláit Komáromban kezdte, s a győri jogakadémián folytatta. 18 éves korában vették fel az esztergomi főegyházmegyébe papnövendéknek, filozófiai és teológiai ismereteit Nagyszombatban tökéletesítette, majd 1837. augusztus 21-én pappá szentelték.[36] 1841. március 1-jén Bartakovics Béla nagyszombati általános helynök ajánlotta őt Kopácsy József esztergomi érsek figyelmébe, mivel Jaross Vince előléptetése következtében a verebélyi plébánia megürült. Lipovniczky Istvánt 1841-ben Esztergomba rendelték, ahol érseki helynöki levéltárosként dolgozott, és egyúttal szentszéki esküdt lett.[37] Az újonnan kinevezett levéltáros ezt követően már az esztergomi megyegyűléseken is szerepelt. Nem is maradt hosszú ideig levéltáros, mivel Komárom városa tanácsának katolikus polgárai megválasztották plébánosuknak.[38]

A plébánosi kinevezését követően ugyanazon év augusztusában már helyettes alesperes, 1847-ben pedig már szentbenedeki apát volt.[39] Toleráns felfogása hamar megbecsülést szerzett számára a helybeli lakosság körében. Jó barátságot ápolt Nagy Mihály református szuperintendenssel és Molnár Gábor evangélikus esperessel. Amikor 1848

---

33 HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1851-2/429. 332–343. fol.

34 Uo. 344–346. fol.

35 Hojč, Samuel. In: Biographisches Lexikon zur Südosteuropas. https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=968 (A letöltés időpontja: 2023. május 23.) – Szinnyei József tévesen írja, hogy hét évig volt fogságban. *Szinnyei* IV. k. 988–989. o.

36 *Némethy* 1894. 745. o. és *Kollányi* 1900. 479. o.

37 EPL Archivum Novum Kopácsy József prímás iratai. Cat. 24. Recursae. 1841:98.

38 ŠNK Városi magisztrátus, jegyzőkönyvek. Polgári jegyzőkönyv 1846-ik évről. Nr. 1291.

39 *Zelliger* 1893. 292. o.

tavaszán, a forradalom kitörését követően zsidóellenes mozgalmak ütötték fel a fejüket Komáromban is, mindhárom lelkész a szószékről ítélte el ezeket a kihágásokat, jelentős mértékben hozzájárulva ezzel a közrend helyreállításához.[40]

Az 1848. június 16-án tartott nemzetőri tisztválasztáson a komáromi nemzetőrök „fölkiáltás útján" tábori papjukká választották.[41] Ez a szabadelvű polgárok iránta megnyilvánuló bizalmának a jele volt, hiszen a nemzetőrök tisztjeiket századosig bezárólag maguk választhatták, és amennyiben tábori papot is választottak, akkor iránta ugyanolyan bizalommal voltak, mint tisztjeik iránt. Júniusban ő szentelte fel a komáromi nemzetőrök, majd októberben a Komárom megyei népfelkelők zászlaját is, és lelkesítő beszédet intézett az egybegyűltekhez. Ahányszor Kossuth Komáromba látogatott, Lipovniczky mindig jelen volt és köszöntötte. Ő maga is több ízben teljesített nemzetőri szolgálatot, 1848 decemberében pedig személyesen vezette híveit a sáncok építésére,[42] végül az 1849. augusztus 3-ai kitörés előtt megáldotta a harcba induló honvédeket.[43]

A cs. kir. III. hadsereg parancsnoksága Pesten, 1851. szeptember 10-én kelt rendeletében utasította a pozsonyi hadbíróságot, hogy a forradalomban kiemelkedő szerepet játszott komáromi plébános ellen indítsanak eljárást, mivel az 1849. szeptember 27-én aláírt kapitulációs okmány a polgári lakosság számára nem ígért büntetlenséget, csak útlevelet, illetve azt, hogy az „ingó s ingatlan magán vagyon általában megtartatik".[44] A hadbírósági eljárás megindítása és Lipovniczky 1851. október 1-jei letartóztatása általános megdöbbenést keltett Komáromban. A város katolikus polgárai 1851. október 24-én Scitovszky János esztergomi érsekhez fordultak, és közbenjárását kérték plébánosuk ügyében.[45] 1851. november 2-án Jankovitzné Hentzy Josefa (akinek a menye Lipovniczky rokona volt), a budai vár védelmében elesett Hentzi tábornok húga fordult Albrecht főherceghez, és bátyja érdemeire való tekintettel kérte a fogoly plébános szabadon engedését. Dérer Lőrinc velkapolai plébános is felszólalt a fogoly mellett, mondván, hogy amikor Komáromban a magyarok fogságában volt, Lipovniczky védte meg és azt mondta, ha tőle függne, azonnal szabadon engedné.[46]

Az eljárás során Lipovniczkyra sikerült rábizonyítani a vádpontok többségét. Súlyosan terhelő vallomást tett ellene Adolph Mühlwenzel, a cs. kir. 22. (Lipót-) sorgyalogezred századosa, aki szerint a plébános a forradalom buzgó híve volt. Johann Hineiss hadbíró-százados bizonyítottnak látta, hogy a vádlott fokozatosan a forradalom hívévé vált és minden erejével támogatta annak törekvéseit. Lipovniczky azzal védekezett, hogy híveit plébánosi esküje miatt nem hagyhatta el, és egy olyan településen szolgált, amely a forradalom egyik gócpontja volt. Lipovniczky a forradalmárok

[40] *Szinnyei* VII. k. 1250–1252. o.
[41] MNL OL H 92 4. d. 1848:1048.
[42] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1850-2-450. 701. fol.
[43] *Szinnyei* VII. k. 1250–1252. o.
[44] Gyűjteménye… 1849. 149–150. o. Német változatát közölte *Tepperberg – Szijj* 2005. 702–703. o.
[45] EPL Archivum Novum Kopácsy József prímás iratai. Cat. 21. Quarelae 1851:3374.
[46] *Hermann E.* 1932. 68. o.

terrorizmusával mentegette magát, utalt arra, hogy teljesen egyedül maradt, és nem rendelkezett ismeretekkel a Komáromon kívül történt eseményekkel kapcsolatban, továbbá, hogy engedelmeskednie kellett „a forradalmi hordáknak". Arra is hivatkozott, hogy az egyik honvédtiszt, Assermann ezredes parancsőrtisztje olyan elégedetlen volt prédikációjával, hogy Újházy kormánybiztos útján utasították a forradalmi előírások pontos betartására.[47]

Johann Hineiss hadbíró-százados nem fogadta el a vádlott érveit, mivel prédikációit a forradalom vezetői örömmel hallgatták, ráadásul önként vett részt a forradalmi eseményekben és nem is kísérelt meg ellenállást tanúsítani. A tanúk mind egyetértettek abban, hogy a plébános szabad akaratából csatlakozott a forradalomhoz. Cselekedeteivel és a trónfosztás, illetve a *Függetlenségi nyilatkozat* kihirdetésével felségárulást követett el. A bűncselekményt, amelyet notóriusan követett el, a tanúvallomások és további bizonyítékok, valamint részben saját vallomása is megerősítette. Mindezek alapján a hadbíró – hivatkozva Haynau táborszernagy 1849. július 1-jén és 2-án kiadott rendeleteire – felségárulásban való részvétel miatt teljes vagyonelkobzásra és kötél általi halálbüntetésre tett indítványt 1852. március 27-én. Két nappal később, 29-én a pozsonyi hadbíróság jóváhagyta a hadbíró előterjesztését. Az ítélet indoklása szerint Lipovniczky a forradalom kitörését követően befolyásával támogatta a forradalmat, zászlót szentelt a nemzetőrségnek és a népfelkelőknek, valamint „gyújtó" hatású beszédeket tartott. 1848 decemberében megtiltotta a király nevének említését az „Imádunk szent ostya" kezdetű egyházi énekben. Bizalmas viszonyt ápolt a forradalom komáromi vezetőivel, állandóan társaságukban volt, illetve 1849 júniusában öt körmenetet tartott az orosz beavatkozás ellen. Akkoriban elmondott prédikációiban szidalmazta az uralkodóházat, és a császári–cári szövetséges csapatok elleni ellenállásra hívta fel hallgatóit. Nyilvános gyűjtést szervezett a honvédek javára, és maga egy pisztolyt adományozott a lovasság felszerelésére, amiért a forradalmi újságok meg is dicsérték, ráadásul kihirdette az április 14-ei trónfosztó határozatot is.[48]

Az ítéletet azonban nem hajtották végre. Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy 1852. augusztus 4-én kelt feljegyzése szerint Ő Császári Apostoli Felsége Lipovniczky István büntetését kétéves várfogságra enyhítette, amelybe a vizsgálati fogság idejét is beszámították. Lipovniczky az aradi várban raboskodott, végül 1853 őszén helyezték szabadlábra.[49]

Egyházi karrierje az alkotmány visszaállításával egy időben lendült fel. 1860. március 4-én megválasztották érsekújvári plébánosnak, 1861. február 11-én pedig kinevezték esztergomi kanonoknak, így részt vehetett az ismételten összeülő országgyűlés munká-

[47] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1850-2-450. 705–706. fol.

[48] Uo. 707–711. fol. Hermann Egyed szerint Lipovniczkyt Pesten ítélték el (*Hermann E.* 1932. 68. o.) és ezt kezdetben én is átvettem (*Zakar* 2003. 105. o.), a pozsonyi hadbíróság iratai viszont egyértelműen bizonyítják, hogy Lipovniczkyt Pozsonyban ítélték el.

[49] EPL Archivum Novum Scitovszky János prímás iratai. Cat. 21. Quarelae 1852:4639., 4795.

jában. Szintén 1861-ben szervezte meg egykori nagyszombati tanulótársai találkozóját Esztergomban.[50] 1863-ban székesegyházi plébánossá lépett elő, azonban hamarosan lemondott, mivel 1865. április 2-án a királyi tábla főpapjává nevezték ki. Mérsékelt liberális felfogása következtében jó kapcsolatot ápolt Eötvös József báróval, akinek a lányát is ő eskette. 1866-ban Lipovniczkyt helytartótanácsi tanácsossá, 1867. június 10-én pedig a Vallás és Közoktatási Minisztérium I. ügyosztálya miniszteri tanácsosává (főnökévé) nevezték ki.[51] A minisztérium hat szakosztályból és az elnöki hivatalból állt. A Lipovniczky által vezetett ügyosztály foglalkozott a katolikus egyházkormányzat, vagyon és elemi tanügy kérdéseivel. Hivataláról 1868. november 6-án lemondott, mert időközben püspökké nevezték ki.[52] 1866-ban Lipovniczky elnyerte az arbei címzetes püspöki címet. Mint a legfiatalabb püspök, a királykoronázás alkalmával, 1867. július 8-án, ő vitte a király előtt az apostoli keresztet. Ebből az alkalomból a Szent István Rend kiskeresztjével tüntették ki. 1868. augusztus 26-án Ferenc József nagyváradi latin szertartású püspökké nevezte ki, új hivatalát 1869. június 9-én foglalta el. Püspöki székhelyén érte a halál 1885. augusztus 12-én.[53]

Sztraka György

A pozsonyi hadbíróságon utolsóként halálra ítélt lelkész, Sztraka György egy jómódú körmöcbányai családban született. Katolikus papként első állomáshelye Újbánya volt, majd püspöke a besztercebányai főgimnáziumba rendelte, ahol 1842. október 23-áig, plébánosi kinevezéséig tanított.[54] 1848-ban pedig a Körmöcbányától 7 km-re északnyugatra fekvő Kuneschhau (Koneshely) plébánosa volt. Henryk Lewartowski báró, a szlovák szabadcsapat vezetője jelentette fel 1849. augusztus 29-én kelt levelében, azzal vádolva a papot, hogy júniusban az osztrák–orosz csapatok elleni keresztes hadjárat alkalmával prédikált, és mikor a falu képviselői népfelkelést szerveztek, a császári érzelmű lakosságot terrorizálta. Lewartowski 1849. szeptember 2-án panaszt tett Privigye, Körmöcbánya és Besztercebánya lakossága ellen, mint amelyekben a forradalmi párt uralkodik, és ezt követően Sztrakát is letartóztatták.[55]

A vádpontok szerint, amikor a falusi elöljárók illetve képviselők Körmöcbánya képviselőtestületében azt javasolták, hogy azokat a képviselőket, akik nem vesznek részt a gyűlésen, sújtsák vagyonelkobzással, ő az előőrsöknek 1 forint 10 krajcár napidíjat javasolt. Mikor ezt többen sokallták, azt mondta: „…inkább mindent feláldozni, mint osztrák nyugdíjon vagy az átkozott osztrák elnyomás [alatt élni]”, majd – Beniczky

[50] *Buday* 1872. 3. o. és *Lévay* 1895. 256. o.
[51] *Zelliger* 1893. 292. o. és *Szinnyei* VII. k. 1250–1252. o.
[52] *Mann* [1996.] 18–20. o.
[53] *Némethy* 1894. 745. o.; *Kollányi* 1900. 480. o.; *Zakar* 2003. 105. o.
[54] Hof- und Staats-Schematismus 1843. II. Th. 240. o.
[55] *Steier* 1937. I. k. 396., 582. o.

Lajos kormánybiztos rendeletének megfelelően[56] – a közeledő orosz csapatokkal szemben a legnagyobb ellenállást követelte. Prédikációjában az oroszokat kegyetlennek festette le, és megtámadta a törvényes kormányt. Ez utóbbi vádpontot a hadbíró ejtette, mivel azt csak egy tanú erősítette meg. Ugyanakkor rábizonyították, hogy a magyar kormány kérésére két körmenetet tartott az orosz veszély elhárítása érdekében, illetve a forradalmi kormány rendeleteit a templomban felolvasta, többek között azt, amelyben a Kossuth-bankjegyeket Windisch-Grätz rendeletével szemben érvényesnek nyilvánították. Súlyos vádpont volt kapcsolata a gerillákkal, hiszen egy ízben az előőrsöket vezette, s noha az eső esett, egész éjszaka velük maradt, borral és kenyérrel kínálta őket, és jelentette nekik, hogy a közelben egy császári őrjáratot láttak. Ezek után nem meglepő, hogy Freyberger hadbíró kötél általi halálbüntetést indítványozott.[57]

1849. november 13-án Körmöcbánya városa kegyelmi kérvényt terjesztett elő a hadbíróságnak Sztraka érdekében, de ezt nem vették figyelembe.[58] Felségárulás miatt 1850. január 31-én egyhangúan kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélték. Julius von Haynau táborszernagy azonban Pesten, 1850. március 11-én kegyelem útján 16 év vasban eltöltendő várfogságra enyhítette a büntetést.[59] Sztraka ez idő alatt megőszült, fogságát Theresienstadtban töltötte, majd 1852-ben kegyelem útján szabadult ki. Egyházi karrierje megtört, nyolc éven át csak káplánként alkalmazták. 1856-ban visszakapta vagyonát,[60] 1860-ban Benesházára, majd 1868-ban Szelcsére nevezték ki plébánosnak. Utóbbi településen halt meg nagy szegénységben 1881-ben.[61]

Összefoglalás

A pozsonyi cs. kir. hadbírságon felelősségre vont lelkészek közül egy főt 1849-ben, kettőt-kettőt pedig 1850-ben, illetve 1852-ben ítéltek halálra. Csak 1849-ben hajtották végre az ítéletet, amikor még tartottak a hadműveletek és a lakosság megfélemlítése kulcskérdés volt. A halálos ítéleteket „a fegyveres felkelésben való részvétel” alapozta meg. Ezt a tényállást azonban elég tágan értelmezték, hiszen Mészáros esetében inkább a „fegyveres felkelés támogatása” lett volna a tényszerű megállapítás, és hasonló a helyzet Hojč esetében is, amiért börtönbüntetést kellett volna kiszabni. A leggyakoribb vádpontok: gerillák vagy szabadcsapatok támogatása, a „törvényes kormány” vagy az uralkodó szidalmazása, forradalmi prédikációk, valamint a forradalmi kormány rendeleteinek birtoklása illetve kihirdetése, továbbá kormánybiztosokkal való kapcsolattartás volt. A politikai befolyásoltságot erősíti meg a kegyelmezési gyakorlat is. Csóka és

[56] *Faith* 1905. 74. o.
[57] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1849-2/408. 66–69. fol.
[58] *Faith* 1905. 75. o.
[59] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1849-2/408. 70–74. fol. Az ítéletet közli: *Faith* 1905. 75–76. o.
[60] *Pesti Napló,* 1856. július 16. (1927. sz.) 4. o.
[61] *Faith* 1905. 76–77. o.

Sztraka 1850-ben 14, illetve 16 évet kapott vasban „kegyelemből", míg 1852-ben Hojč büntetését elengedték, Lipovniczkyre pedig 2 évet szabtak. Az elítéltek többnyire az 1860-as években jutottak javadalomhoz, Lipovniczky karrierje természetesen kivételesnek tekinthető.

Bibliográfia, rövidítések

Bányakerületi névtár 1840. A bányakerületi ágost. hitvallású evang. Superintendentiának egyházi név-tára az 1840-dik esztendőre. Pest, [é. n.]

Biographisches Lexikon zur Südosteuropas — Biographisches Lexikon zur Südosteuropas. IOS Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung. https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=968 (A letöltés időpontja: 2023. május 23.)

Buday 1872. *Buday, József:* Ode honoribus excellentissimi ac reverendissimi domini Stephani Lipovniczky de eadem Lipovnok, almae dioecesis m.-varadiensis l. r. episcopi insignis ordinis s. Stephani reg. ap., item insignis ordinis ss. sepulchri hierosolymitani m. c. equities, occasione ea, dum in initium suae Majestatis sacratissimae Regis Hungariae consiliarium fuerat denominatus, nomine existentium condam in tirocinio ecclesiastico scholae sociorum adhuc in vita mortali superstitum oblata. Mense Decembri, 1872. Strigonii, [é. n.]

Durovics – Kónya 2015. *Durovics Alex – Kónya Péter:* Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói, 1667–1850. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 11.) Budapest, 2015.

Encyclopaedia Beliana — Encyclopaedia Beliana – Slovenská všeobecná encyclopédia. https://beliana.sav.sk (A letöltés időpontja: 2023. május 22.)

EPL — Esztergomi Prímási Levéltár

Faith 1905. A Körmöcbányai m. kir. Állami Főreáliskola harmincötödik évi értesítője, 1904–1905. Szerk. *Faith Mátyás.* Körmöcbánya, 1905.

Gyűjteménye… 1849. Gyűjteménye a' Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott Hirdetményeknek. Hivatalos kiadás. Pest, 1849.

Hermann E. 1932. *Hermann Egyed:* A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején. Gödöllő, 1932.

Hermann R. 1999. *Hermann Róbert:* Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. (Változó világ 27.) Budapest, [1999.]

Hermann R. 2000. *Hermann Róbert:* Az 1849–1850. évi kivégzések. *Aetas*, 15. (2000) 1–2. sz. 82–131. o.

Hermann R. 2001. *Hermann Róbert:* 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.

Hermann R. 2016. *Hermann Róbert:* Az 1849–1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat. In: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, 2016. 11–63. o.

Hermann R. 2019. *Hermann Róbert:* A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben, különös tekintettel Jeszenák János 1848 végi és 1849. évi tevékenységére. In: Jeszenák János báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István.* Budapest, 2019. 67–100. o.

HL Absz. ir. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok

Hof- und Staats-Schematismus 1843. Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. II. Theil. Wien, 1843.

Kempen 1931. Das Tagebuch des Polizeiministers *Kempen* von 1848 bis 1859. Hrsg. von *Josef Karl Mayr.* Wien–Leipzig, 1931.

Kertész 2002. *Kertész Botond:* Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben. Budapest, 2002.

KLÖM *Kossuth Lajos* Összes Munkái XIII–XV. k. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1952., 1953., 1955.

Kollányi 1900. *Kollányi Ferenc:* Esztergomi kanonokok, 1100–1900. Esztergom, 1900.

Kumlik 1905. *Kumlik, Emil:* Pozsony und der Freiheitskampf 1848/49. Pozsony–Budapest, 1905.

Kumlik 1998. *Kumlik Emil:* A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Szerk. és utószó *Koncsol László.* Pozsony, 1998.

Lévay 1895. A besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1894–1895. tanévről. Szerk. *Lévay István.* Besztercebánya, 1895.

Mann [1996.] *Mann Miklós:* Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. Budapest, [1996.]

MNL OL H 92 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1848–49-i minisztériumi levéltár, Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok.

Némethy 1894. *Némethy, Ludovicus:* Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV. Strigonii, 1894.

ŠNK Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Štátny archív v Nitre pobočka Komárno (Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma, Nyitrai Állami Levéltár Komáromi Fióklevéltára)

Steier 1937. *Steier Lajos:* A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Budapest, 1937.

Szinnyei *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.

Tepperberg – Szijj 2005. Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Hrsg. *Christoph Tepperberg – Jolán Szijj.* Bearb. von *Róbert Hermann – Thomas Kletečka – Elisabeth Gmoser – Ferenc Lenkefi.* Budapest–Wien, 2005.

Zakar 2003. *Zakar Péter:* „Hazám sorsa az én sorsom". Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Szeged, 2003.

Zelliger 1893. *Zelliger Alajos:* Egyházi írók csarnoka. Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Bio- és biblio-graphiai gyűjtemény. Nagyszombat, 1893.

Péter Zakar

DEATH SENTENCES PASSED ON CLERGYMEN AT THE BRATISLAVA IMPERIAL COURT-MARTIAL

(Summary)

The first of the imperial-royal courts-martial to be set up in Hungary was the Court-martial of Bratislava on 10 July 1849. One of the five clergymen sentenced to death received his verdict in 1849, two in 1850, and another two in 1852. Dávid Mészáros was executed in 1849, when military operations were still ongoing and intimidation of the population was a key issue. The death sentences were based on "participation in armed insurrection". However, this statement of facts was interpreted rather broadly, as in the case of Dávid Mészáros the factual finding would have been "support for armed insurrection", for which a prison sentence should have been imposed, just as in the case of Samuel Hojč of Slovakia. The most common charges were: supporting guerrillas or free troops, insulting the "legitimate government" or the ruler, revolutionary preaching, possession or promulgation of revolutionary government decrees, and association with government commissioners. Political influence is also confirmed by the practice of pardoning. In 1850, Sándor Csóka and György Sztraka received 14 and 16 years in prison

respectively “as a pardon”, while in 1852 Hojč was released from his sentence and István Lipovniczky was sentenced to 2 years. Most of the convicts received benefices only during the 1860s. The career of Lipovniczky, who was appointed Roman Catholic bishop of Oradea in 1868, can certainly be considered exceptional.

Péter Zakar

TODESURTEILE GEGEN GEISTLICHE AM K. K. KRIEGSGERICHT ZU POZSONY (PRESSBURG)

(Resümee)

Das erste k. k. Kriegsgericht, das in Ungarn eingerichtet wurde, war das k. k. Kriegsgericht zu Pressburg am 10. Juli 1849. Im Jahr 1849 wurde ein Urteil in Bezug auf die Todesstrafe über einen Geistlichen gefällt, im Jahr 1850 bzw. 1852 waren es jeweils zwei Urteile. Dávid Mészáros wurde im Jahr 1849 hingerichtet, als die Militäroperationen noch im Gange waren und die Einschüchterung der Bevölkerung eine zentrale Rolle spielte. Die Todesurteile basierten auf der „Teilnahme an einem bewaffneten Aufstand“. Dieser Tatbestand wurde jedoch recht weit ausgelegt, denn im Fall von David Mészáros hätte der Tatbestand eher „Unterstützung eines bewaffneten Aufstands“ lauten müssen, wofür eine Gefängnisstrafe hätte verhängt werden müssen, und ähnlich verhält es sich auch im Fall von Samuel Hojč aus der Slowakei. Die häufigsten Anklagepunkte waren: Unterstützung von Partisanen oder Freischaren, Beleidigung der „rechtmäßigen Regierung“ oder des Herrschers, revolutionäre Predigten sowie der Besitz oder die Verkündung von Dekreten der Revolutionsregierung und der Kontakt zu Regierungsbeauftragten. Der politische Einfluss wird auch durch die Praxis der Begnadigung verstärkt. Im Jahr 1850 wurden Sándor Csóka und György Sztraka „aus Gnade“ zu 14 bzw. 16 Jahren Gefängnis verurteilt, während Hojč 1852 begnadigt wurde und István Lipovniczky zu 2 Jahren verurteilt wurde. Die meisten der Verurteilten erhielten ihr Pfründe in den 1860er Jahren. Die Karriere von Lipovniczky, der im Jahr 1868 zum katholischen Bischof von Nagyvárad (Großwardein) im lateinischen Ritus ernannt wurde, kann selbstverständlich als Ausnahme bezeichnet werden.

Péter Zakar

CONDAMNATIONS À MORT INFLIGÉES AUX PRÊTRES PAR LA COUR MARTIALE IMPÉRIALE-ROYALE DE PRESBOURG

(Résumé)

Créée le 10 juillet 1849, la cour martiale impériale-royale de Presbourg fut la première parmi celles mises en place en Hongrie. Parmi les cinq prêtres condamnés à mort par cette cour, un l’a été en 1849, deux en 1850 et deux en 1852. Dávid Mészáros fut exécuté en 1849, alors que les opérations militaires étaient encore en cours et que l’intimidation de la population était un enjeu majeur. Les condamnations à mort étaient fondées sur le motif de la « participation à une insurrection armée ». Toutefois, ces faits furent interprétés de manière assez large, car dans le cas de Dávid Mészáros, la constatation de fait aurait dû être « soutien à une insurrection armée » sanctionnée par une peine de prison. Il en va de même pour le Slovaque Samuel Hojč.

Les chefs d'accusation les plus courants étaient : soutien à la guérilla ou aux corps francs, insulte au « gouvernement légitime » ou à l'empereur, prédications révolutionnaires, ainsi que détention ou promulgation de décrets du gouvernement révolutionnaire et communication avec des commissaires du gouvernement. L'influence politique se ressent également sur la pratique de la grâce. En 1850, Sándor Csóka et György Sztraka furent condamnés « par grâce » à passer enchaînés respectivement 14 et 16 ans en prison, tandis qu'en 1852, Hojč fut gracié et István Lipovniczky s'est vu infliger une peine de prison de 2 ans. La plupart des condamnés ont recommencé à toucher une prébende dans les années 1860. La carrière de Lipovniczky, nommé évêque catholique de rite latin de Nagyvárad en 1868, peut certainement être considérée comme exceptionnelle.

Петер Закар

СМЕРТНЫЕ ПРИГОВОРЫ, ВЫНЕСЕННЫЕ СВЯЩЕННИКАМ БРАТИСЛАВСКИМ ИМПЕРАТОРСКО-КОРОЛЕВСКИМ ВОЕННЫМ СУДОМ

(Резюме)

Среди императорских и королевских военных трибуналов, созданных в Венгрии 10-ого июля 1849-ого года, первым был организован Братиславский военный трибунал. Среди приговоренных к смертной казни священников один был приговорен в 1849-ом году, по два – в 1850-ом и 1852-ом годах. Приговор Давиду Месарошу был приведен в исполнение в 1849-ом году, когда военные действия еще продолжались и запугивание населения было ключевым вопросом. Смертные приговоры были вынесены за «участие в вооруженном восстании». Однако этот факт был истолкован довольно широко, так как в случае с Давидом Месарошем действительным фактом, за который следовало бы вынести тюремное заключение, был «поддержка вооруженного восстания», аналогичная ситуация была и в случае словака Самуэля Хойч. Наиболее распространенными обвинениями были: поддержка партизан или свободных войск, оскорбление «законного правительства» или правителя, революционные проповеди, владение и провозглашение декретов революционного правительства, а также контакты с правительственными комиссарами. Политическое влияние подтверждается и практикой помилования. В 1850-ом году Шандор Чока и Дьёрдь Штрака получили по «милости» 14 и 16 лет тюремного заключения, а в 1852-ом году приговор Хойча был помилован, а Иштван Липовницкий был приговорен к 2-м годам заключения. Осужденные получали компенсации в большом случае в 1860-их годах. Карьеру Липовницкого, назначенного в 1868-ом году католическим епископом Надьварада латинского обряда, можно, конечно, считать исключительной.

Horváth Csaba

VISSZATÉRTEK

A MAGYAR KIRÁLYI 3. HONVÉD HADSEREG A DÉLVIDÉKEN (1941. ÁPRILIS)

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN

1848–1849-ES HONVÉD ÉLETUTAK HABSBURG MIKSA CSÁSZÁR MEXIKÓI OSZTRÁK ÖNKÉNTES HADTESTÉBŐL*

1. rész. Bevezető tanulmány

Bevezetés

Mexikóban a spanyol gyarmati függés megszűnését, 1821-et követően rendkívül feszült politikai légkör uralkodott. Egymást gyakorta váltó kormányok és polgárháborúk jellemezték az ország 19. századi történetét. Az egyik ilyen politikai krízissel teli időszakot használta fel III. Napóleon arra, hogy csapataival – kezdetben Nagy-Britannia és Spanyolország katonai támogatásával – intervenciót intézzen a latin-amerikai ország ellen. Az ügy hátterében nagyrészt gazdasági szempontok álltak, ugyanis Mexikóban 1858 és 1861 között zajlott le az ún. reformháború, amely a republikánus oldal győzelmével zárult; az ország elnöke Benito Juárez lett, aki a nehéz gazdasági helyzet miatt két esztendőre felmondta az ország hiteleinek törlesztését. A latin-amerikai ország legnagyobb hitelezői Franciaország mellett Anglia és Spanyolország voltak.

A Mexikóba érkező európai haderők fő célja kezdetben az volt, hogy az ország legjelentősebb forgalmát bonyolító kikötő, Veracruz elfoglalásával nyomást gyakoroljanak a mexikói kormányzatra annak érdekében, hogy folytassa felvett hiteleik törlesztését. Amint Juraez kormánya garanciát vállalt a hitelek visszafizetésére, a brit és a spanyol haderő elhagyta a latin-amerikai országot, a franciák azonban nem vonták ki csapataikat, és Veracruznál egy erős hídfőt sikerült kiépíteniük. Azonban 1862 májusában súlyos vereséget szenvedtek a mexikói haderőtől az I. pueblai csata (1862. május 5.) során. A katonai kudarcok miatt a francia császár nagyarányú csapaterősítéseket rendelt el, amelyek eredményeként egy évvel később a II. pueblai csatában (1863. március 29.) már a francia erők diadalmaskodtak a mexikóiak felett. Ezzel megnyílt előttük az út Mexikóváros elfoglalására, majd a főváros bevételét (1863. június 7.) követően további jelentős területeket sikerült elfoglalniuk az ország középső részein.

III. Napóleon hathatós támogatásával ült össze a Tekintélyes Emberek Gyűlése (*Asamblea de Notables,* 1863. június 20.), és ez mint egyfajta nemzetgyűlés, kikiáltotta

* Jelen tanulmány nem jöhetett volna létre Hermann Róbertnek, Kiss Gábornak, Bálint Ferencnek, Lázár Balázsnak, Solymosi Józsefnek, Manfred Kaufmannak (Weltmuseum Wien), Andres Garcia Lazarónak (Archivo Histórico de la Secretaria de la Defensa Nacional), a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei, Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei és Zala Vármegyei Levéltára munkatársainak támogatása nélkül, amelyért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. Külön köszönöm Kajon Árpádnak, hogy a kutatás rendelkezésére bocsájtotta a magánfénykép-gyűjteményét, és hogy hozzájárult abból két kép közléséhez.

a II. Mexikói Császárságot (1863. július 10.). Ekkor egy népes mexikói küldöttség indult útnak Triesztbe, hogy személyesen hívja meg Habsburg Miksa főherceget és nejét, Sarolttát – I. Lipót belga király leányát – Mexikó trónjára. Miksa, elfogadva a számára felkínált császári címet, 1864 tavaszán a francia fél közbenjárásával megkötötte a miramarei egyezményt. Ennek értelmében a már Mexikóban állomásozó francia csapatok megerősítésére – francia hitelekből – számára is lehetőség nyílt egy saját önkéntes hadtest toborzására a Habsburg Birodalom területéről. Mexikó császári párja 1864. április 14-én indult útnak Trieszt kikötőjéből.[1]

A mexikói osztrák önkéntes hadtest

1864. április 1-jén I. Ferenc József császár uralkodói határozatban engedélyezte, hogy a Habsburg Birodalomban egy „önkéntes hadtestet toborozzanak mexikói katonai szolgálatra",[2] azonban feltételül szabta, hogy a csapatok toborzásának, kiképzésének és élelmezésének – mind Laibachban, mind pedig Trieszt kikötőjében – minden költségét teljes egészében a mexikói császári kormányzatnak kell viselnie.[3] A cs. kir. Hadügyminisztérium az 1864. április 1-jei uralkodói határozatot követően egy bizottságot nevezett ki Adolf Freiherr Schiller von Herdern táborszernagy vezetésével, amely Miksa császár meghatalmazottjával és a többi érintett minisztérium képviselőivel együtt kidolgozta a haderő felállításának szabályzatát. Ezen rendelkezések lehetővé tették a császári hadsereg azon katonáinak felvételét az állományba, akik 1864 június végéig bezárólag nyugállományba léptek, továbbá azoknak a civil személyeknek a belépést is, akikre már nem vonatkozott a hadkötelezettség.[4] A tisztek számára biztosították, hogy a Mexikóban letöltött 6 évnyi szolgálati időt követően, a kilépéskori rendfokozatukban visszalépjenek a cs. kir. hadseregbe (vagyis a Mexikóban történő előléptetéseiket figyelmen kívül hagyva), továbbá fontos kiemelni, hogy a mexikói szolgálati éveiket sem számították be a későbbi nyugdíjazásukkor.[5] Azok a közlegények, akiket Mexikóban előléptettek tisztté, esetleges későbbi visszatérésükkor újból közkatonaként nyerhettek csak alkalmazást a császári hadseregben, a Latin-Amerikában rokkanttá és szolgálatra alkalmatlanná vált egyének pedig nem voltak jogosultak az újbóli bevonulásra és nyugdíjra sem.[6] A szerződés aláírásakor a legénység számára fegyvernemtől és rangtól

---

1 Bővebben lásd pl. *Autrey Dabbs* 1963.; *Galeana* 2012.; *Klinger* 2013.; *León Toral* 1962.; *Ratz* 1998.

2 *Ratz* 1998. 272–273. o. és *Klinger* 2013. 43. o.

3 *Hamann* 1989. 65. o.

4 *Cornaro* 1961. 65–66. o.

5 Később ez alól akadtak kivételek. A hivatalos kimutatások alapján I. Ferenc József néhány tiszt esetében engedélyezte, hogy a mexikói szolgálati idejüket is beleszámíthassák a szolgálati idejükbe. Közéjük tartozott például Bydeskuty Aladár és wetterstädti Wagner Károly is. Bydeskuty esetében lásd Állami zárszámadás 1884. 206. o. és Állami zárszámadás 1894. 392. o.; Wagnerre vonatkozóan lásd HL Tiszti személyügyi anyagok, 1900 előtt született tisztek anyakönyvi lapjai és Belügyminisztériumtól átvett tartalékos tiszti okmánygyűjtők. 16357. Wágner Károly őrgy.

6 *Cornaro* 1961. 65–66. o.

függően, a közlegénytől őrmesterig bezárólag 25–50 forint készpénzt fizettek, teljes élelmezési ellátásra napi 15–40 korona napidíjat ígértek, illetve 6 évnyi szolgálatot követően az ingyenes hazautazás – az útra napidíjjal – vagy Mexikóban 12–28 hold földhöz jutás lehetőségét ajánlották fel. A tiszteknek a cs. kir. hadseregben viseltnél magasabb rendfokozatot ígértek, 200–1000 forint közötti belépési pénzt, felszerelési pótlékot (gyalogsági főtiszteknek: 200 Ft; ulánus és tüzér főtiszteknek: 300 Ft; huszár főtiszteknek: 400 Ft; a táborkarban szolgáló tiszteknek: 500 Ft; és az egyetlen tábornoknak: 800–1000 Ft), szolgálati lovakat és a cs. kir. hadseregnél 20–30%-kal magasabb illetményt, valamint szintén ingyenes hazautazást, végkielégítést. (A végkielégítést és az ingyenes hazautazást az esetben is biztosították, ha az egyént a 6 éves szolgálati időszak lejárta előtt önhibáján kívül elbocsájtották.) A rokkant tisztek nyugdíjban részesültek, melybe a korábbi osztrák hadseregben eltöltött szolgálati idő is beleszámított.[7]

A mexikói osztrák önkéntes hadtest toborzása 1864 késő tavaszán kezdődött meg. A sereg katonáit Laibachban (ma Ljubljana, Szlovénia) és annak közvetlen közelében (mivel a városban nem volt elég szállás a nagyszámú önkéntesnek) gyűjtötték össze és képezték ki.[8] Miksa császár még Mexikóba történő elindulása előtt rendelkezett afelől, hogy a bécsi udvari testőrség mintájára állítsanak fel számára egy kisebb udvari testőrgárdát. Mathias von Leißer[9] tengerészgyalogos-ezredes, katonai megbízott intézkedésének köszönhetően a cs. kir. hadseregben 12 olyan altisztet találtak, akiket alkalmasnak véltek erre a szolgálatra.[10] A testőrség tagjai 1864 júliusában hajóztak el Mexikóba.[11]

Az önkéntes hadtest felépítését tekintve három vadászezredből (egyenként 6-6 század), egy huszár- és egy ulánusezredből (5-5 század), három hegyi tüzérütegből, két utászszázadból és további kiegészítő egységekből (helyőrségi, hadiraktár-védelmi és rendfenntartó egységek, szállítócsapatok, katonai csendőrség,[12] tábori egészségügy) állt. A haderő nemzetiségi összetétele leképezte a birodalom sokszínűségét,[13] a Bécsben és Budapesten őrzött katonai iratok szerint a birodalom szinte minden szegletéből akadtak vállalkozó személyek a tengerentúli kalandra, sőt még külhoni állampolgárok is felvételt nyertek (197 fő). Az önkéntesek között a legnagyobb külföldi kontingenst

7 *Cornaro* 1961. 65–66. o., továbbá lásd még *Daniek* 1964. 40. o.; *Hamann* 1989. 65. o.; *Klinger* 2013. 47. o.

8 *Cornaro* 1961. 66–67. o. – A kiképzés időszaka főként a résztvevők naplóin és korabeli újságcikkeken keresztül jelenik meg a szakirodalomban. A hadsereg Bécsbe került irathagyatékában jó néhány doboz irat vonatkozik ezen időszakra, melyek feltárása tudomásom szerint még nem történt meg. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 1.; ill. uo. (Europa Operation) Bücher 1., 2.

9 ÖStA KA, AdTk. Mexiko. Militärbevollmächtigter in Wien, kaiserlich mexikanischer Oberst Mathias von Leißer, 1864–1867. https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=32700 (A letöltés időpontja: 2023. szeptember 25.) és *Wagner* 1961. 137. o.

10 *Daniek* 1964. 41. o. és *Klinger* 2013. 68–69. o.

11 *Urbán* 1992. 12. o.

12 *Klinger* 2013. 62. o.

13 *Ratz* 1998. 110. o. és *Ratz – Galeana* 2008. 276. o.

az 1863–1864-es lengyel felkelésben részt vett és a Habsburg Birodalomba menekült orosz-lengyelországi lengyel menekültek tették ki (472 fő).[14]

A mexikói osztrák önkéntes hadtest állományának kiszállítása 1864 novemberében kezdődött meg Trieszt kikötőjéből, melynek lebonyolításával a francia Transatlantique hajótársaságot *(La Compagnie Générale Transatlantique)* bízták meg.[15] A bécsi Kriegsarchivban található dokumentumok alapján az első hajó, a Bolivian gőzös november 19-én indult útnak, fedélzetén 1117 fővel, majd decemberben követték: a Brasilian 1-jén; a Peruvian 6-án; a Vera-Cruz 12-én és az Indiana 17-én. 1865 márciusában még további két nagyobb szállításra került sor. Mivel a Transatlantique társaság számára nem tűnt gazdaságosnak, hogy az egyik kisebb kapacitású szállítóhajójukat (Floride postagőzös) Triesztbe küldjék, ezért megegyeztek arról, hogy mintegy 300 egyént Franciaországon keresztül szállítanak Latin-Amerikába. Március 8-án indult útnak Laibachból a főként tüzérekből és hadmérnökökből álló transzport, melyet vasúton szállítottak Bécsen, Salzburgon, Münchenen és Párizson keresztül St. Nazaire kikötőjébe, ahonnan a Floride postagőzössel 16-án hajóztak ki. Legutolsóként – ünnepi pompával – a Bolivian, mely kétszer is megtette az utat, 1114 főnyi legénységgel 1865. március 29-én hagyta maga mögött Triesztet. Az első hajó 1864 szilveszterén érkezett meg Mexikóba, míg az utolsó 1865. május 5-én vetett horgonyt Veracruznál, így Mexikóban 1865 nyarára a kiszállított állomány elérte a 7108 főnyi teljes létszámát.[16]

Habsburg Miksa császár az egység parancsnokát, Franz Thun-Hohenstein gróf tábornokot egy 1865. február 6-án kelt levelében arról tájékoztatta, hogy a mexikói császári erők operatív irányítását a francia expedíciós erők főparancsnokára, François Achille Bazaine tábornokra bízta, ezáltal alá lesznek rendelve a belga és az osztrák önkéntesek is. A császári vezetés négy nagy hadkerületbe szervezte az általa ellenőrzött területeket, és négy hadosztályparancsnokságot hozott létre. Thun számára annyi vigasz jutott, hogy ezek közül rábízták a 2. hadkerület főparancsnoki tisztét, és teljes egészében alá rendelték az osztrák és a belga önkéntes erőket, akiket mexikói császári segédcsapatok (nagyobb, ún. mozgó alakulatok és kisebb helyi milíciák) egészítettek ki. Az említett hadkerület Puebla, Veracruz, Tlaxcala, Michoacán (itt a belga önkéntes haderő állomásozott mexikói császári csapatokkal kiegészülve) államokra, valamint Oaxaca állam északi részére terjedt ki,[17] és az alábbi alparancsnokságok tartoztak hozzá: Heroica Veracruz (Estado de Veracruz), Túxpam de Rodríguez Cano (Estado de Veracruz), Puebla (Estado de Puebla), Tlaxcala (Estado de Tlaxcala), Teposcolula (Estado de Oaxaca), Oaxaca (Estado de Oaxaca), Tehuantepec (Estado de Oaxaca) és

[14] ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 48. A katonai anyakönyvek forrása: uo. Karton 127. (Heft 1.)–170. (Heft 47.) és HL, General Commando 1864 I. abt/105. Az 1863–1864-es januári felkelés leverését követően Ausztriába menekült és később Mexikóba került lengyelek történetét az 1970-es években Witold Langord dolgozta fel. Lásd *Langrod* 1970.

[15] *Klinger* 2013. 72. o.

[16] ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 48.

[17] *Klinger* 2013. 123–125. o.

Ejutla (Estado de Jalisco).[18] A hadkerület parancsnoksága Mexikó akkori második legnagyobb városában, Pueblában működött.[19]

Az első szállítóhajóval érkezett „osztrák" önkéntes csapatok feladata a Mexikóváros környéki belső területek és Veracruz összeköttetésének a biztosítása volt a két fontos útvonalon: a Veracruz–Xalappa–Perote–Puebla szakaszon, valamint a Veracruz–Orizaba–Puebla útirányon. Előbbi ellenőrzését 1865. január 7-étől Alfons von Kodolitsch őrnagyra bízták, akit egyben kineveztek Jalappa (ma Xalappa-Enríquez) térparancsnokának, többek között az önkéntes hadtest első vadászzászlóaljának két századával. A már megérkezett és folyamatosan befutó vadászszázadok Pueblában, Orizabában és Veracruzban, míg a lovasság és a tüzérség Pueblában gyülekezett. Utóbbi csoport ekkor még mindig nélkülözte a lovakat, a málhás állatokat és a tüzérségi felszerelést.[20] A katonák elbeszélései alapján a hadsereg lovas katonáinak lóállománnyal történő ellátása Puebla városában történt meg, és az osztrák önkéntes hadtest egységei a mexikói kikötővárosból egyazon útvonalat (Cameron de Tejada–Paso del Macho–Potrero Viejo–Cordóba–Orizaba–Acultzingo–Canada de Morelos–Amazoc de Mota) követve jutottak el Puebla városába, ahol a főparancsnokságuk működött. Innen megkezdték a csapatoknak a különböző állomáshelyekre történő kivezénylését.

1865. „március 21-én, 6 napi gyalogolás után Pueblába érkeztünk. Itt az ezredünk számára lovakat kaptunk és 5–6 hét alatt teljesen fölszerelve állott a lovasság is. A huszár századok különféle állomásokra osztattak. Egyik Mexikóba, a másik Orizábába, a harmadik Jalapába és így tovább; az 5. század Pueblában maradt még egy ezredbeli más századdal együtt" – olvashatjuk az egyik magyar szemtanú, Pawlowszky Ede memoárjában.[21]

A mexikói szolgálat során a mexikói osztrák önkéntes hadtest egyik legfőbb műveleti területének a Sierra Norte de Puebla[22] számított.[23] Az „osztrák" önkéntesek megkezdték a térség felderítését és megállapították, hogy a katonai helyzetet korábban helytelenül mérték fel. Ugyanis akiket egymástól elszigetelve tevékenykedő köztársasági gerillacsapatoknak véltek, azok valójában Jesús González Ortega, Jerónimo Treviño és

[18] Almanaque 1866. 114. o.

[19] Ilyen egységek voltak például az ún. kontragerillák. Émile de Kératry egy külön kötetben mutatta be ezen katonákat. *Kératry* 1981.

[20] *Klinger* 2013. 129–131. o.

[21] *Pawlowszky* 1894. 191. o.

[22] Ezen elnevezés manapság már nincs használatban, a 19. században a Puebla tagállam északi, Veracruz tagállamnak a Tlaxcala és Hidalgo tagállamok közé beékelődött részét értették alatta. A terület nagyrészt magas hegységekkel és völgyekkel szabdalt, ezen keresztül haladt a fővárost a legjelentősebb kikötővárossal összekötő egyik főútvonal, ezért stratégiailag kiemelkedő jelentőséggel bírt. A térség népességének zöme indián őslakos volt, míg Mexikó más vidékeihez hasonlóan a társadalom felső rétegeit itt is döntően az egykori spanyol gyarmati korszakból megmaradt kreol elit alkotta. Az egyes lokális területeket és kisebb közösségeket gyakran éles politikai szembenállás jellemezte, a francia intervenciót megelőző reformháború idején nem volt ritka a fegyveres konfliktus sem közöttük, mely megosztottság a tárgyalt időszakban is fennállt. *Klinger* 2013. 117–118. o.

[23] Uo.

Jose Maria Maldonado köztársasági tábornokok újjászervezés alatt álló csapatai, akikhez nagy számban csatlakoztak – a helyieken kívül – a franciák által 1865 januárjában megszállt Oaxacából menekülő csoportok is. Hosszas csatározások után végül az 1866. február 6-án a helyi köztársasági erőkkel aláírt papantlai egyezménnyel a térségben hosszabb időre megszűntek a nagyobb összecsapások. Az itteni osztrák csapatok parancsnoka, Schönovsky őrnagy egyébként elégedetlen volt a megállapodás feltételeivel, melyeket túlságosan nagylelkűnek vélt. Az egyezmény értelmében minden köztársasági csapatot feloszlattak a térségben, viszont senkit sem kényszeríthettek arra, hogy császári szolgálatba lépjen, a csapattisztek megtarthatták fegyvereiket és visszatérhettek eredeti lakóhelyükre, vagy bárhol letelepedhettek a császárság területén a császári kormányzat költségén, a főtisztek egy nagyobb összegű pénzbeli kárpótlást kaptak, és amennyiben akartak, köztársasági területre távozhattak, míg az osztrák önkéntes haderőnek vissza kellett vonnia egységeit a Tierra Caliente[24] meghódított helyőrségeiből, mely egyfajta „semleges" területté vált.[25]

A Sierra Norte de Puebla régión kívül az osztrák önkéntes haderő másik fontos műveleti területe a Puebla, Oaxaca (ma Oaxaca de Juárez) és Orizaba városok alkotta „háromszög" volt, ahol a francia expedíciós erőkkel közösen állomásoztak. Ez a térség a csendes-óceáni zavartalan szárazföldi összeköttetés szempontjából volt rendkívül fontos. A pueblai Sierra Nortéval ellentétben, 1865 májusától – az osztrák önkéntes hadsereg teljes létszámának elérését követően – az év végéig a „háromszög" szinte teljes területén lényegében zavartalanul folyt a megszálló feladatok ellátása. Csupán egy olyan térség akadt, a Sierra Zongolica (a pueblai Sierra Nortéhoz hasonlóan távoli fekvése és nehezen megközelíthetősége folytán az elűzött republikánusok menedéke volt), ahol szeptembertől nagyobb összecsapásokra került sor. Miután ősszel az osztrákok többször is csapást mértek a Luis Perez Figuera ezredes vezette köztársasági gerillákra, 1866 tavaszáig nem történt nagyobb katonai akció a térségben.[26]

1865 folyamán az osztrák önkéntes hadtest egy kisebb csoportját elszállították Campeche államba, ugyanis Bazaine tábornok április 1-jén a térségben állomásozó francia erők megerősítésére a Yucatán-félszigetre rendelt 130 „osztrák" önkéntest. Miután a különítmény, melynek magját a Hedemann százados vezette 2. vadászszázad tette ki, megérkezett Campeche városába, a Tabasco partjai mentén történő őrjáratokba csatlakoztak be. A yucatáni küldetés nem tartott sokáig, az egység maradványai a nyár folyamán visszatértek Veracruz kikötőjébe. A különítmény vesztesége több mint 60%-os

[24] Mexikóban több földrajzi egységet is illettek Tierra Caliente névvel, manapság a Michoacán és Guerrero államok kulturális és földrajzi régiót értik alatta. A szövegben hivatkozott régió azonban a Sierra Norte de Puebla területének a Mexikói-öbölhöz közelebb eső részeit fedi.

[25] A pueblai Sierra Nortén állomásozó mexikói köztársasági csapatokról és harcokról bővebben lásd *Klinger* 2013. 129–192. o.; *León Toral* 1962.; *Moreno* 2011.; *Galeana* 2012.

[26] Az 1865. évi oaxacai harcokról lásd *Klinger* 2013. 196–204. o.; *León Toral* 1962.; *Moreno* 2011.; *Galeana* 2012.; *Martinez Lopez* 1966.

volt: 23 fő esett el a harcok során, míg 56-an sárgalázban hunytak el.[27] Ugyanezen év novemberében egy másik kisebb „osztrák" különítményt az amerikai–mexikói határ egyik legfontosabb határvárosába, Matamorosba szállítottak, hogy az ottani francia és mexikói császári csapatoknak segítsenek a határ ellenőrzésében. Amerikában ugyanis az Unió győzelmével a korábban a francia megszállókkal jó kapcsolatot ápoló konföderációs egységeket (korábban ők őrizték a határszakasz nagy részét) felváltották az északi csapatok, akik viszont már hallgatólagosan a mexikói republikánus erőket segítették, és nem egy esetben biztosítottak számukra szabad utat az Egyesült Államok területén keresztül a császáriak elleni katonai akcióik során.[28]

Az 1865-ös sikerek ellenére a meghódított területek hosszútávú megtartására 1866 folyamán sem állt rendelkezésre elegendő mexikói császári haderő. Ugyancsak problémát jelentett, hogy ezekben a térségekben a lakosság nemigen bízott az általában újonnan alakult császári civil közigazgatásban, ugyanis annak tisztviselői többségében korruptak voltak és érzéketlenek az alacsonyabb társadalmi osztályok irányában. Mint Waltner Klinger egyik művében hangsúlyozza, a II. Mexikói Császárság biztosítéka továbbra is az expedíciós francia haderő volt.[29] Ugyanakkor ezen erők rendkívül drága finanszírozása – amely a mexikói császári kormányzatra hárult – 1866 elejére lényegében csődbe vitte az államot annak ellenére, hogy pénzügyi szigorításokat vezettek be, és újabb adókat is kivetettek. A francia anyagi támogatások megszűnése miatt azonban a császárság kölcsönök felvételére kényszerült.[30]

Miksa császár 1866 májusában, bízva a hosszútávú hitelezésekben, egy alapvető hadseregreformról döntött, és utasította hadügyminiszterét, hogy dolgozzon ki tervet annak érdekében, hogy a mexikói császári reguláris erőkből, a segédcsapatokból és a külföldi önkéntes egységekből létre lehessen hozni egy egységes mexikói császári hadsereget, melynek vezetését egyelőre – Párizsnak szánt gesztusként – Bazaine tábornokra bízta. III. Napóleon ekkor arra utasította a marsallt, hogy aktívan vegyen részt ebben és segítse a Mexikói Nemzeti Császári Hadsereg felállítását. A hadseregreform részeként került sor az ún. *Auxiliare Étrangère* létrehozására, melyben a mexikói osztrák önkéntes hadtestet, a belga önkéntes hadsereget és a Mexikóban állomásozó francia idegenlégiós egységeket vonták egy parancsnokság alá. Ezen átszervezés azért tűnt célszerűnek, mert a miramarei egyezmény III. cikkelyének értelmében a 8000 fős francia idegenlégiós kontingensnek – melynek veszteségeit folyamatosan pótolták – a francia expedíciós erő kivonásának a megkezdésétől számítva további hat esztendeig – a császárság finanszírozásával – Mexikóban kellett szolgálnia a Monarchia

[27] *Klinger* 2013. 183–190. o. A Yucatán-félszigeti harcokról lásd még *Cornaro* 1961., *Dumond* 1997.; *Ratz* 1998.; *Reed* 2001.; *Richmond* 2016.
[28] *Klinger* 2013. 246–260. o., lásd még *Ratz* 1998. 281–282. o.
[29] *Klinger* 2013. 217–219. o.
[30] Uo. 240–246. o.

stabilitásának megőrzése miatt.[31] Ezzel az újonnan létrehozott egységben a Francia Idegenlégió vált a legnagyobb létszámúvá, és csupán utánuk következtek az „osztrákok", akik az érkezésüktől számítva a fúzióig teljes állományuk több mint 10%-át veszítették el, és nagyobb utánpótlásra nem nyílt lehetőségük.[32] Az idegenlégió túlsúlya okán az *Auxiliare Étrangère* parancsnokául a francia Charles Neigre tábornokot (1805–1870)[33] jelölték ki. Ezen átszervezés nagy ellenszenvet váltott ki az osztrák önkéntesek soraiban, és gyűléseik nemegyszer zavargásokba torkollottak. Thun tábornokot – aki korábban mint a 2. császári hadkerület parancsnoka közvetlenül Bazaine parancsnoksága alá tartozott – ezzel a változtatással már közvetve is betagozták a francia hadvezetés alá, ami miatt benyújtotta lemondását, azonban Miksa császár rábeszélésére egy darabig az új feltételek között is vállalta a szolgálatot.

Az összeolvadás hivatalosan 1866. május 19-én zajlott le. Az osztrák és belga önkéntesek zsoldja változatlan maradt, a vegyes összetétel azonban hosszú távon negatívan hatott a morálra, ahogyan Neigre tábornok sem állt a legalkalmasabb parancsnok hírében.[34] 1866 augusztusára az elmaradozó zsoldok miatt már annyira elmérgesedett a helyzet, és az „osztrákokban" annyira felgyülemlett a franciák iránti gyűlölet, hogy az egyik pueblai tiszti gyűlésen – ahol szinte az egész állomány jelen volt – komoly zavargás tört ki a legénység soraiban. Többen „Halál a franciákra!" kiáltásokkal indultak meg a városban állomásozó francia csapatok ellen, de nagy nehezen a tiszteknek sikerült visszatartaniuk őket. Eddigre az önkéntes hadseregben már sokan éheztek, többeknek rongyos volt az egyenruházata és a felszerelése is,[35] és mint az egyik erdélyi szemtanú, Wágner Károly leírta, „a zsold kezdett elmaradozni".[36] Az óriási elkeseredést látva a tisztek egy nagyobb csoportja megpróbálta elérni, hogy Thun tábornok nyújtson be kérvényt a császárhoz a hatéves mexikói szolgálati idő lecsökkentése és az osztrák cs. kir. hadseregbe történő azonnali visszatérés lehetősége ügyében.[37]

A hadsereg átszervezés keretében került sor a Mexikói Császári Csendőrség felállítására is, ahová 200 főt áthelyeztek az osztrák önkéntesek közül.[38] A csendőrség

[31] *Daniek* 1964. 77., 91. o.; *Hamann* 1989. 77–78. o.; *Klinger* 2013. 240–246. o.; *Ratz – Galeana* 2008. 117. o.

[32] Levéltári adatok alapján 1865 szeptemberében megpróbálkoztak ugyan helyi lakosok felvételével, azonban ennek hamar vége szakadt. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 127. (Heft 1.)–170. (Heft 47.)

[33] Charles Neigre (1805–1870), francia tábornok. Douay-ban született francia nemesi családban. A francia hadseregben töltött katonai pályája során szolgált Afrikában, a Távol-Keleten, Olaszországban és Mexikóban is. Részt vett az 1870–1871-es francia–porosz háborúban. Nem sokkal Metz erődjének elestét követően hunyt el. *Meyer* 2000. 101–102. o.

[34] *Klinger* 2013. 240–246. o. Miksa császár felhívását a csapatokhoz közli: *Hamann* 1989. 79. o.

[35] *Hamann* 1989. 78–79. o.

[36] *Kelemen Zoltán – Wagner Károly:* Egy régi huszártiszt élményei Mexikóban és Perzsiában. *Pesti Hirlap Vasárnapja,* 1937. május 2. (18. sz.) 31. o.

[37] *Hamann* 1989. 78–79. o.

[38] *Klinger* 2013. 236–240. o.

parancsokául Wickenburg Edmundot nevezték ki.[39] 1866. március 15-én Ausztria és a II. Mexikói Császárság megállapodott arról, hogy 1870-ig évente 2000 újabb önkéntest toborozhat a mexikói császári kormányzat a Habsburg Birodalom területén a mexikói osztrák önkéntes hadtest kiegészítésére; az első csoport toborzása és behajózása meg is történt, azonban kiszállításukra végül nem került sor.[40]

Északon a Matamorosból Pueblába visszarendelt „osztrák" önkéntesek 1866. június 14-én a Santa Gertudis-i hegycsúcsnál súlyos vereséget szenvedtek, amiben nagy szerepe volt annak, hogy a matamorosi és környéki milíciák kivételével az összes helyi mexikói katona dezertált az „osztrákok" mellől. Ez sokkolóan hatott a császáriakra, és az európai csapatokban erős kételyeket ébresztett a helyi mexikói császári csapatok megbízhatósága tekintetében.[41]

A papantlai egyezmény ellenére a Sierrában továbbra is folytak kisebb-nagyobb gerillaakciók a császári ellenőrzésű területeken,[42] majd 1866 nyarától itt is kiújultak a harcok: számos helyen felkelés robbant ki a császári kormányzattal szemben, ami újból lekötött több „osztrák" önkéntes egységet. A hadtest parancsnoka, Thun tábornok, 1866. augusztus 13-án (más források szerint 23-án) körlevélben tájékoztatta katonáit arról, hogy lemondott a főparancsnokságról, és visszatér Ausztriába, átadva a vezetést Bertrand alezredesnek, ami valósággal sokkolta az állományt. A tábornok lemondásának hírére a harcok tovább fokozódtak a térségben – Juan Francisco Lucas, a cuatecomacosok[43] vezetője semmisnek tekintette a korábban megkötött megállapodást, és aktivizálta csapatait a Sierra területén. 1866 októberére a térség nagy része újra a köztársaságiak kezére került.[44]

A császárság 1866 nyarán bekövetkező válsága és területi veszteségei nyomán megélénkült az oaxacai republikánus erők aktivitása. Ezt tovább fokozta, hogy Porfirio Díaz tábornok 1866 szeptemberében kiszabadult a pueblai fogságból – egyes feltételezések szerint a körmendi születésű Csizmadia János volt ebben a segítségére[45] –, visszatért Oaxacába, és rögtön hozzálátott az ottani toborzáshoz. Ebben olyan sikeres volt, hogy csapataival 1866 októberére körbekerítette az állam fővárosát, Oaxacát, és a város

[39] Wickenburg Edmundot 1865. november 30-án helyezték át a Mexikói Császári Csendőrséghez, melynek ekkortól parancsnoka volt. 1866. április 22-étől őrnagy, 1866. november 6-ától alezredes. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/45. és *Jewison – C. Steiner* [é. n.].

[40] *Hamann* 1989. 75–76. o.; *Klinger* 2013. 240–246. o.; *Ratz* 1998. 282. o.

[41] *Klinger* 2013. 246–260. o. Lásd még *Ratz* 1998. 281–282. o. és *Ratz – Galeana* 2008. 117. o.

[42] Schönovsky őrnagy emlékiaratában egyenesen arról ír, hogy a Sierra de Norte egyes részei – az osztrák főparancsnokság közelében – a háború egésze alatt republikánus kézen voltak. *Schönowsky* 1873. 108–111. o.

[43] Zacapoaxtla városa a császári, a körülötte lévő nagyobb települések (Chignahuapan, Huauchinago, Tetela de Ocampo) pedig inkább a republikánus oldallal szimpatizáltak, bár elég erős helyi tudat és autonómiára való törekvés jellemezte őket, melyet jól szemléltet, hogy a térség sajátos politikai mozgalmát egy külön szóval illeték: cuatecomacos. *Klinger* 2013. 143–147. o.

[44] *Klinger* 2013. 275–287. o. Erről lásd még *Daniek* 1964. 88. o.; *Hamann* 1989. 80. o.; *Ratz* 1998. 283–285. o.

[45] Porfirio Díaz császári fogságáról bővebben lásd *Tello Díaz* 2020.

felmentésére igyekvő császári csapatokra (melyben az „osztrákok” száma közel 800–1000 főt tett ki) 1866. október 18-án La Carboneránál megsemmisítő verséget mért. Ezzel 1866. november 1-jére Oaxaca tagállam is teljes egészében a köztársaságiak kezére jutott.[46]

1866 nyarán Sarolta császárné Európába utazott, hogy további katonai és pénzügyi segítséget kérjen III. Napóleontól, I. Ferenc Józseftől és IX. Piusz pápától. A császárné útja azonban nem járt sikerrel, sőt 1866 októberében Miksa császár olyan nyugtalanító híreket kapott, hogy Európában tartózkodó feleségén az elmebaj jelei mutatkoznak. Az uralkodó ekkor Stefan Herzfeld tanácsára titokban úgy döntött, hogy lemond, és visszatér Ausztriába. Az utazást meg is szervezték, a császár betegségére hivatkozva a Veracruz közeli Orizaba városába indult, ahová egy huszárkülönítmény kíséretében október végén érkezett meg. Itt azonban a mexikói konzervatívok egy prominens csoportja a franciák távozása ellenére a császárt rábeszélte a maradásra, és Miksa kíséretével 1866 decemberében visszatért a fővárosba.[47] Miksa császár uralma 1866 őszére lényegében már csupán Mexikó középső részeire terjedt ki.

Ekkor a fővárostól északkeleti irányban található Hidalgo állam egy jó része még a császári csapatok ellenőrzése alatt állt.[48] A szövetségi állam két legfontosabb városának, a fővárosnak, Pachucha de Sotónak és Tulancingónak a térségében 1866 novemberéig a ’48-as veterán és későbbi cs. kir. táborszernagy Polak (1870-től Pókay) János vezetésével az osztrák önkéntes haderő több egysége is (a 6., 9., 10., 11. és 12. vadászszázad, egy utászszázad, egy hegyitüzér üteg, 2 ulánus- és 1 huszárszázad) állomásozott.[49] A hónap első felében azonban Polák ezredes parancsot kapott, hogy katonáival vonuljon Puebla védelmére, míg helyükre november 13-án belga egységek érkeztek Alfred Van der Smissen (a belga önkéntesek főparancsnoka) vezetésével. Miután átadták a várost a belgáknak, Polák csapatai november 16-án Pueblába indultak. Tulancingót végül 1866 decemberében hagyták el az „osztrák” csapatok.[50]

III. Napóleon császár egy Franciaország elleni porosz támadástól tartva felrúgta a miramarei egyezményben foglaltakat, és 1866 nyarától megkezdte csapatai kivonását az országból. Az utolsó francia csapatok 1867 márciusában hagyták el Mexikót,[51] ami alapjaiban ingatta meg a császárság helyzetét. A mexikói osztrák önkéntes hadsereget 1866. december 13-án uralkodói rendelettel oszlatták fel, és a harcokat túlélt állomány döntő hányada a hazautazást választotta, míg a katonák egy kisebb csoportja a mexikói császári haderő kötelékében tovább folytatta a harcot uralkodója oldalán.[52] A lerokkant

[46] *Klinger* 2013. 260–275. o. A La Carbonera-i csatáról lásd még *Ratz* 1998. 285. o. és *Ratz – Galeana* 2008. 117–118. o.
[47] *Ratz – Tepexicuapan* 2007. 132–176. o.
[48] A francia csapatkivonásokról bővebben lásd *Autrey Dabbs* 1963. 213–216. o.
[49] *Klinger* 2013. 290–291. o.
[50] *Duchesne* 1967. Part II. 586–592. o.
[51] *Autrey Dabbs* 1963. 198–216. o.
[52] *Klinger* 2013. 293. o.

katonák nyugdíját és az elesett önkéntesek özvegyeinek és árváinak kegydíját a mexikói császári kormányzatnak kellett volna fizetnie, azonban annak megszűnése miatt egyik pénzügyi ígéret sem teljesült.[53]

A mexikói császári erők 1867-ben már csupán négy nagyobb várost (Veracruz, Puebla, Mexikóváros és Querétao) tudtak ideig-óráig az ellenőrzésük alatt tartani. A Habsburg uralkodó hadseregének jelentős részét a Mexikóvárostól északra elhelyezkedő Santiago de Querétaróba vonta össze, ahol döntő összecsapást szeretett volna kikényszeríteni az északi irányból előretörő ellenséges köztársasági erőkkel. Itt azonban a császár hadseregét bekerítették, és több hónapos ostrom során kiéheztették. Ugyanezen sors várt Mexikóvárosra is. A rövid életű II. Mexikói Császárság története az uralkodó és két tábornoka – Miguel Miramón és Tomás Mejía –1867. június 19-ei kivégzésével és a főváros június 21-ei kapitulációjával ért véget.[54]

A mexikói osztrák önkéntes hadtest magyarországi születésű katonáinak életrajzi adattára

A mexikói osztrák önkéntes hadtest legnagyobb létszáma a kiszállítások idején 7108 fő körül volt,[55] a katonai törzslapok vizsgálata alapján a sereg nemzetiségi összetétele leképezte a Habsburg Birodalom sokszínűségét.[56] A magyarországi születésű katonák számáról elsőként az 1933-ban kiadott *A magyar katona vitézségének ezer éve* című kétkötetes hadtörténeti szakmunka[57] tett említést (ennek szerzői 1041 főre tették a magyarországiak számát). Az 1980-as években bécsi levéltári adatok alapján Tardy Lajos adott közre egy állománylistát – kiegészítve a katonai törzslapokról néhány fontosabb adattal – a mexikói osztrák önkéntes haderőben szolgált magyarországi születésű személyekről. Írása a halálát követően a *Hadtörténelmi Közlemények*ben jelent meg. Tardy Lajos hagyatékának a feldolgozása során vált világossá, hogy a neves történész a halálát megelőzően további bécsi levéltári kutatásokra készült, és az általa közölt lista nem teljes.[58] Ez indított minket arra, hogy *„Mexikói magyar konkvisztádorok (1864–1867)". A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopográfiája, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények* című doktori disszertációnk függelékében elvégezzük a mexikói osztrák önkéntes hadsereg magyarországi állományszámának a revízióját, és egyben további adatok bevonásával létrehozzuk a mexikói osztrák önkéntes hadtest magyarországi születésű katonáinak prozopográfiai adattárát, közölve a katonai törzslapok személyenként regisztrált adatait

[53] *Ratz – Galeana* 2008. 111–112. o.
[54] Ezen időszakról lásd *Corti* 1924. Bd. 2. 784–790. o.; *Klinger* 2013. 358–368. o.; *Montesions* 2000. 274–282. o.
[55] ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 48.
[56] Uo. Karton 127. (Heft 1.)–170. (Heft 47.)
[57] *Pilch* [1933].
[58] Erről bővebben lásd *Bobay* 2022a.

(1308 magyarországi egyénhez köthetően). A korábbi Tardy-féle listához képest, melyben 1046 fő magyar honos katona adatai szerepeltek, saját lajstromunk 262 névvel többet tartalmaz, jóllehet ezek között azon katonák is szerepelnek (123 fő), akik az 1866-os második nagy toborzáskor léptek be a hadseregbe, de kiszállításukra már nem került sor. Az újabb adatok fényében az 1865 tavaszáig toborzott magyarországi katonák száma 1180 körül mozgott.[59] A katonai törzslapokon felül kétszáz személy esetében néhány további életrajzi adattal is gazdagítani tudtuk az adattárat, míg negyvennyolc egyén esetében részletesebb életrajzot tudtunk közreadni.[60]

A biográfiák kutatása során egyaránt vizsgáltuk a kikerült hadsereg tagjainak az ún. mexikói kalandot megelőző, valamint a Habsburg Miksa császárságának bukását követő életszakaszait. A névjegyzék és a biográfiák összeállításához sokat merítettünk Bona Gábornak az 1848–49-es magyar szabadságharc tisztikaráról közölt munkái szakmódszertanából,[61] valamint Lukács Lajosnak *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei, 1860–1867* című művéből is.[62] Az adattár legfőbb forrásbázisát az osztrák önkéntes haderő Bécsben őrzött „Grundbuch"-jai képezték, emellett számos magyarországi, mexikói, osztrák, amerikai és belga levéltári forrást, magyar és idegen nyelvű szakirodalmat, narratív forrást és korabeli sajtóanyagot vontunk be a kutatásba.[63] Ezek mellett többek között egykori '48-as honvédlajstromokat,[64] a törökországi magyar emigrációs névjegyzéket,[65] az 1860-as évek külföldi katonai konfliktusait megjárt magyarokról közreadott listákat (1859. évi francia–szárd–osztrák háború,[66] olaszországi magyar légió,[67] 1863-as januári lengyel felkelés),[68] családtörténeti munkákat,[69] magyar utazók leírásait,[70] több hivatalos sematizmust[71] és számottevő egyéb forrást is vizsgáltunk. A Mexikót megelőző életutak vizsgálatából kitűnik, hogy a sereg magyarországi állományából többen is részt vettek az 1848–49-es magyar szabadságharcban,

---

59 A törzslapok vizsgálata alapján azok közül, akik csatlakoztak a mexikói önkéntesekhez, nem mindenkit szállítottak ki Latin-Amerikába. Többen közülük még Ljubjanában elhaláloztak, sokakat egészségügyi okokból szereltek le, többeket kicsaptak a hadseregből, és akadtak dezertálók is.

60 *Bobay* 2022b., az adattárat és az életrajzokat lásd 419–892. o.

61 *Bona* 1998–1999a.; *Uő* 1998–1999b.; *Uő* 2008.; *Uő* 2015.

62 *Lukács* 1986.

63 Erről bővebben lásd *Bobay* 2022a.

64 *Mikár* 1869., *Uő* 1891., *Árkovics – Csomor – Molnár – Oláhné Szakály* 1992.

65 *Csorba* 1999.

66 *Berkó* 1930.

67 *Lukács* 1986.

68 *Bőhm* 1964. és *Polak* 1960.

69 *Bártfai Szabó* 1910.; *Doby* 1892.; *Dudás* 1899.; *Kempelen* 1911–1932.; *Kubínyi F. – Kubínyi M.* 1901.; *Nagy* 1858–1868.; *Reiszig* 1916.; *Schönherr* 1905.; *Vargha* 1943.

70 Ilyen például Bánó Jenő mexikói utazásairól kiadott munkája, vagy Liptay Pál amerikai utazásairól szóló leírásának vonatkozó részei. *Bánó* 1890. és *Liptay Pál:* Magyar Magyar Amerika. II-III. rész. *Vasárnapi Ujság,* 1873. május 25. (21. sz.) 250–251. o., 1873. június 15. (24. sz.) 287–288. o.

71 Állami zárszámadás 1894.; Almanaque 1866.; Anuario 1865.; Budapesti czim- és lakjegyzék; A Honv. és Csend. névkönyve 1884.; *A Ludovika Akadémia Közlönye* 1899.; Magyarország tiszti czim- és névtára; Militär-Schematismus 1888.

az 1859. évi francia–szárd–osztrák háborúban és az 1863. januári lengyel felkelésben, továbbá tudunk olyanokról, akik tagjai voltak az olaszországi magyar légiónak, sőt egyes források korábban oszmán szolgálatba állókról is írnak. Jelen munkánkban a mexikói osztrák önkéntes hadtest azon magyarországi tagjait vesszük vizsgálat alá, akik az 1848–49-es eseményekben voltak érintettek.

Az 1848–49-es honvéd életutak kutatásának forrásbázisa

Korábban már számos olyan munka született – többek között Ács Tivadar,[72] Anderle Ádám,[73] Bona Gábor,[74] Szente-Varga Mónika,[75] Torbágyi Péter[76] tollából –, melyek részletesen ismertetik az 1848–49-es magyar emigráció Latin-Amerikába került tagjainak történetét, arra vonatkozóan azonban, hogy Habsburg Miksa császár önkénteseivel is érkeztek egykori ’48-as honvédek Mexikóba, korábban nem történt utalás ezen írásokban. Tardy Lajos egy kiadatlan könyvrészletében a huszárság egyik főtisztjének, Karl Khevenhüllernek a naplójáról megjegyzi, hogy az „híven tükrözi írójának három súlyos háborús év során soha meg nem rendült nagyrabecsülését, tiszteletét huszárjai iránt, akiknek soraiban ott harcolt jónéhány 1848–49 évi szabadságharc leverése után az osztrák ármádiába kényszer-besorozott »obsitos« is.”[77] Jelenlegi ismereteink szerint elsőként Bona Gábor biográfiai adattáraiban közölt adatokat arra vonatkozóan, hogy egykori ’48-as honvédek az 1860-as évek derekán beléptek a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe, és ez ráirányította a figyelmünket a téma kutatására.[78] Ezen írásunkban Bona Gábor munkássága előtt tisztelegve, a mexikói osztrák önkéntes hadtest azon magyarországi születésű katonáinak éltrajzait közöljük (több esetben további adatokkal kiegészítve Bona korábbi kutatásait), akik teljes bizonyossággal, vagy általunk hitelt érdemlőnek gondolt adatok alapján tisztként vagy pedig közhonvédként az 1848–49-es szabadságharc idején a magyar honvédseregben is szolgáltak.

A Mexikót megjárt egykori honvédek életrajzainak vizsgálatánál Bona Gábor munkáin felül a bécsi „Grundbuchok”[79]-okban és a Hadtörténelmi Levéltár személyügyi

[72] *Ács* 1940.
[73] *Anderle* 1991.
[74] *Bona* 2012.
[75] *Szente-Varga* 2012. és *Uő* 2017.
[76] *Torbágyi* 2002. és *Uő* 2004.
[77] A kiadatlan kézirat *Tardy Lajos:* A mexikói magyar huszárok a parancsnok és a többi kortárs szemével. (Az eredeti kézirat a Tardy család tulajdonában.) Karl Khevenhüller huszártiszt naplója Brigitte Hamann gondozásában jelent meg eredeti nyelven és spanyol fordításban is: *Hamann* 1983. és *Uő* 1989.
[78] Bona műveiben a következő egykori ’48-as, Mexikót is megjárt önkéntesek életrajzait olvashatjuk: csalmai Jankovich József, Bocz Ferenc, Csup József, Gotsaltovszky Viktor (Géza), Herberth Alajos, Krigovszky Mátyás, oraviczai és görsténi Mihalovits József, Palzmann Ede, Polák János, Sahlhausen Mór.
[79] A mexikói osztrák önkéntes hadtest magyarországi tagjai közül 183 fő esetében csatolták korábbi cs. kir. katonai törzslapjukat, vagy vezették azt tovább, melyekben néhány esetben szintén találhatóak

anyagában találtunk adatokat, továbbá Mikár Zsigmond névlistáira, 1848–49-es honvédlistákra és egyéb forrásokra is támaszkodtunk. Bona kutatásai alapján ez idáig tíz olyan személy (egy százados és kilenc fő- vagy alhadnagy) volt ismert, akik 1848–49-ben a magyar oldalon harcoltak, majd 1864-től Habsburg Miksa önkéntes hadtestében vállaltak szolgálatot. Kutatásaink alapján további 18 fővel bővült azon egyének száma, akik a latin-amerikai katonai szolgálatvállalásukat megelőzően a magyar ügyért harcoltak, mely beosztás szerint az alábbi módon oszlik el: egy tábori főorvos (Dr. Kubicza Mihály), egy főhadnagy (Wresicz Ferenc), négy őrmester (sárkuti és tejfalusi Dugovich Károly, Enzinger Lipót, Kállay Ignác Emil József és Kanuski József), egy tűzmester (Burián István) és tizenegy közhonvéd (nemes Bosch Alajos, Dobray Sándor, Farkas György, Havelka Johann/János, Jajczay József, kászonjakabfalvi László Béla, Nagy Bernát, Péchy Kornél, Posch Ferenc, Pöntör László, Topár János). Fontos kiemelni, hogy ezen lista bizonyára nem teljes, és a későbbiek során még nagy valószínűséggel bővülni fog.

A honvédsereg egykori tagjai közül ismerünk olyan személyeket is, akik a későbbiek folyamán azért érkeztek Mexikóba, hogy a köztársasági oldalon harcoljanak a francia expedíciós erők és Habsburg Miksa császárságával szemben (mint például Zákány István, Tichy Kiss Kálmán vagy a lengyel Józef Tabaciński), mely témát egy nemrégiben megjelent tanulmányunkban vettük górcső alá. Érdekes, hogy a köztársasági oldalon harcoló egykori ’48-as magyarok száma jóval szerényebb, mint a Miksa császár kíséretével érkezetteké.[80]

A kutatás során kerültek elő olyan egyének is, akik esetében kevésbé megbízható utalás történik ’48-as szerepvállalásukra (mint például a Török „testvérek”),[81] van olyan személy, akinek beazonosítása a jelenlegi ismereteink szerint nehézkes,[82] akad-

adatok az 1848–49-es szabadságharccal kapcsolatban. A katonai anyakönyvek forrása: ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 127. (Heft 1.)–170. (Heft 47.)

80 Erről bővebben lásd *Bobay* 2023.

81 A *Szentesi Napló* 1942-ben hangzatos címmel – Két szentesi huszár feljegyzéseiből drámai részletek kerültek nyilvánosságra Miksa császár haláláról – tett közzé egy rövid cikket, állításuk szerint „S. Török István és S. Török János szentesi gazdaifjúk” feljegyzései alapján, amely „egyik késői leszármazott útján került” az újság szerkesztőségéhez, „sőt a feljegyzések adatait” az egyik leszármazott „lényegesen kibővítette”. A szöveg közel felében Miksa császár személyéről és mexikói császárrá választásáról értekeznek, mely több pontatlan adatot is tartamaz, ezt követően többek között röviden szólnak a testvérpár állítólagos ’48-as szerepvállalásáról: „…mint fiatal honvédek annak idején 48-ban, amikor Kossuth a szentesi piacon beszélt, a honvédek soraiba állottak, részt vettek a szabadságharcban, ott voltak a világosi fegyverletételnél is”. A kutatás során a legnagyobb kételyt a Török testvérek kiléte keltette, ugyanis a feltárt adatok alapján sem „S. Török István” sem pedig „S. Török János” neve nem található a vonatkozó bécsi katonai iratokban. Az önkéntesek sorában két Török vezetéknevű személy neve is szerepel, a Maros megyei Kutyfalván született nemes Török Béla és a szentesi születésű Török Sándor, akit hazatérését követően árvapénzek elsikkasztása miatt elítéltek, és aki valóban a császári testőrségnél szolgált. Úgy véljük, az állítólagos feljegyzés talán utóbbihoz köthető, azonban mint fentebb utaltunk rá, ennek valóságalapja erősen kétséges. A cikk végén szereplő „(Folytatjuk.)” kifejezésből úgy tűnik, hogy egy többrészes sorozatot terveztek kiadni, azonban a későbbi lapszámokban ennek nem találtuk nyomát. *Szentesi Napló,* 1942. július 15. (158. sz.) 5. o.

82 Burián István 1867-ben a Saone francia hadigőzössel tért vissza Triesztbe. Naplójában ezen utazásról is beszámolt, megemlítve, hogy hajójuk a Bahama-szigeteknél nagy viharba keveredett. Ennek leírása

nak olyanok is, akiről csak feltételezhető, hogy egykoron hosszabb-rövidebb ideig magyar oldalon szolgálhattak 1848–49-ben (mint például Csonka András,[83] Fogarassy András,[84] Nagy János[85] és nemes désánfalvi Ghika Dioméd[86]).

Elengedhetetlen megemlékezni azon tényről, hogy a mexikói osztrák önkéntes hadseregnek a magyarországi születésű tagjai között akadtak olyan egyének is, akik a szabadságharc ideje alatt a császári oldalon küzdöttek. Közülük néhányukról nem tudjuk pontosan, hogy mely alakulatnál szolgáltak (Feist Imre[87], Németh József[88], Szilágyi Pál[89]), vannak olyanok, akiknek ismert az alakulata, azonban mivel azok alegységei a birodalom több pontján is tartózkodtak ekkoriban, ezek beazonosítása további kutatásokat igényelne (Alexander Hipp[90], Ferdinand Ascher[91], Károlyi Mihály[92], Muth Dávid[93]). Eddigi ismereteink szerint a császári oldalon a magyarországi, illetve az erdélyi

---

során az alábbiakat olvashatjuk: „…a vén huszárok még azt is átkozták, aki először hajót készített. A többek közt egy vén Würtenberg-huszár, ki még Lenkeyvel jött ki Lengyelhonból 48-ban, azt mondá: »Nem becsületes magyar huszárnak való ez a hajóni utazás, csak angliusnak [értsd: angolnak – B. I. Z.], még annak is olyannak, kinek semmije sincs!«”. *Burián* 1868. 46. sz. 372. o.

83 Az 1830-ban Hajdúnánáson született Csonka András talán azonos azzal a Csonka Andrással, aki egykori 1848–49-es altisztként, mint a törökországi magyar emigráció tagja, 1854-ben Isztambulban tartózkodott. *Csorba* 1999. 16. o. Katonai törzslapja: ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/106.

84 Torbágyi Péter megemlíti egyik munkájában, hogy a Hármas Szövetség háborúja idején, a Paraguaytól Argentínához került Misiones nevű tartományban „szerzett birtokot egy bizonyos Fogarassy is”, akinek leszármazottjai később is büszkék voltak nevezett ősük ’48-as múltjára. A családnév egyedisége alapján valószínűsítjük, hogy ezen személy talán azonos lehet a mexikói kalandban részt vett Fogarassy Andrással, azonban ez további kutatásokat igényel. *Torbágyi* 2004. 85. o. Katonai törzslapja: ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/181.

85 Az 1827-ben Zalaegerszegen született Nagy János talán azonos azzal a Nagy János zalaegerszegi illetőségű személlyel, akiről az alábbi adatokat közlik: „Nagy János 19 éves, földm.” *Árkovics – Csomor – Molnár – Oláhné Szakály* 1992. 413. o. Katonai törzslapja: ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 155. Nr 29/10.

86 Nemes désánfalvi Ghika Dioméd 1848 áprilisától a cs. kir. 3. huszárezredben szolgált, mely egység a szabadságharc alatt végig a magyar oldalon harcolt. Arra vonatkozóan, hogy Ghika ténylegesen részt vett-e a harcokban, nem rendelkezünk adatokkal, ugyanis ismeretlen időpontban kilépett a huszárezredből, azonban abból kiindulva, hogy az ezred későbbi újjászervezésekor előléptették, arra következtetünk, hogy a harcok megindulásakor már nem a magyar oldalt erősíthette. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/135.

87 Magyarországon született, de bécsi illetőségű volt az 1864–65. évi toborzások idején. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 138. Nr 12/175.

88 1849 májusától a cs. kir. hadseregben szolgált. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 146. Nr 20/45.

89 1849 januárjától a cs. kir. hadseregben szolgált. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/87.

90 1848 decemberétől a cs. kir. 2. tüzérezrednél szolgált. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/9.; Másolata: Karton 127. Nr 1/179.

91 1842-től a cs. kir. hadseregben szolgált, a szabadságharc idején a cs. kir. 4. gyalogezredben. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 163. Nr 37/52.

92 1847 januárjától a cs. kir. hadseregben szolgált, a szabadságharc idején a cs. kir. 61. gyalogezredben. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 145. Nr 19/67., duplikáció Karton 146. Nr 20/151.

93 1842 januárjától a cs. kir. hadseregben szolgált, a szabadságharc idején a cs. kir. 47. gyalogezredben. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 132. Nr 6/32.

harcokban a magyarországi állományból bizonyíthatóan három fő vett részt (Susany Miklós[94], Berger Vilmos[95] és Adolf Dietrich Edler von Sachsenfels[96]), további egy személy (Wilhelm Koblisegh[97]) pedig 1849 nyarán még a harcok idején Magyarország területén nyert felvételt a cs. kir. hadseregbe, arról azonban, hogy ténylegesen részt vett volna a harcokban, nem rendelkezünk adatokkal. Rajtuk kívül ismerünk még további olyan személyeket is, akik 1848–49-ben szintén a cs. kir. hadseregben szolgáltak, de egységükkel Észak-Itáliában (Czillich Guido[98], Bukowetz Dávid[99], Piazza Ágost[100]) vagy Galíciában (Tóth Gábor[101]) állomásoztak. A későbbiek során érdemesnek gondoljuk kiterjeszteni a kutatást a Lajtán túli önkéntesek vizsgálatára is, akik közül nem kizárt, hogy jó néhányan első harci tapasztalataikat a magyarországi hadszíntéren szerezték mint a cs. kir. hadsereg katonái,[102] azonban még az is előfordulhat, hogy közülük is találni majd olyanokat, akik a magyar oldalon harcoltak 1848–49-ben.

Konrad Ratz és Patricia Galeana de Valadés egyik munkájukban[103] megjegyzik, hogy a mexikói „osztrák" önkéntes hadtest katonazenekarának a katonakarmestere, a cseh-

[94] 1848 szeptemberétől a cs. kir. 31. gyalogezredben szolgált. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/129.

[95] A *Conduite Listé*je, azaz a magaviseleti minősítő táblázata alapján az 1848–49-es szabadságharc idején a 11. (székely) határőr-huszárezredben szolgált. Az ezrednek volt másfél olyan – román sorozású – százada, amely a császári oldalon maradt, Berger itt szolgálhatott, mivel 1850-ben tizedessé, majd 1851-ben őrmesterré léptették elő. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 42.

[96] Adolf Dietrich Edler von Sachsenfels 1829-ben született Nagyszebenben. 1848. december 13-án állt be a cs. kir. hadsereg 62. gyalogezredébe. Az 1848–49-es szabadságharc idején Erdélyben a császári oldalon harcolt, több összecsapásban, ütközetben is részt vett (1849. január 21. Nagyszeben, február 4. Vizakna, március 3. Medgyes, június 22–23. Előpatak, Szemerja, Sepsiszentgyörgy, augusztus 1. Bükszád és Kászon). ÖStA KA, Qualifikationslisten: Adolf Dietrich Kt. 454.; Pensionsbücher Generale 3/218.

[97] 1849. július 17-én állt be az ujjászervezés alatt álló cs. kir. 8. huszárezredbe. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/64.

[98] 1824. december 22-én született Bécsben, édesapja Czillich Károly udvari kancelláriai titkár volt, akit az uralkodó 1832. november 26-án emelt nemesi rangra, gyermekeivel – Jenő, Guidó, Anna és Gabriella – egyetemben. A fiatal Guido 1844. augusztus 13-ától 1845. november 10-éig vármegyei aljegyző volt. Zólyom vármegye ajánlására 1845. május 1-jétől a Magyar Királyi Testőrségnél szolgált, „honnan 1848. szeptember 10-én ugyan elbocsátását kérte, azonban még november 30-ig a gárdánál maradt. Ekkor atyja kérelmére beosztatott az 5. (Radetzky-) huszárezredbe, hol 1849-ben" főhadnagyként szolgált. *Hellebronth* [1940.] 121–122. o.; *Sebetić* 1898. I. k. 33. o., 73. o.; *Kempelen* 1911–1932. III. k. 205. o.; *Budapesti Hirado,* 1846. június 21. (407. sz.) 420. o.; *Jelenkor,* 1846. június 7. (45. sz.) 268. o.; *Pesti Hirlap,* 1846. május 29. (683. sz.) 367. o.

[99] A törzslapja szerint 1848–49-ben a cs. kir. 48. (Ernő főherceg-, korábban Gollner-) gyalogezredben szolgált Itáliában. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 150. Nr 24/149.

[100] 1844-től a cs. kir. hadseregben szolgált. 1848-ban a milánói felkelés során hadifogságba esett. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/16. Másolata: Karton 134. Nr 8/190.

[101] 1846 januárjától a cs. kir. 8. huszárezredben szolgált. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 153. Nr 27/21.

[102] Az *Austro-Hungarian Land Forces 1848–1918* című szakportál egy külön (ma sajnos már nem elérhető) alfejezetben tárgyalta a mexikói kalandot, melyben több tiszt életrajzát is közölték. Közülük az 1828-ban Bécsben született Paul Bernnartról írták, hogy a cs. kir. hadsereg tagjaként részt vett a magyarországi harcokban, azonban az ebben szereplő adatok sok esetben tévesek és ellentmondóak, így ennek ismertetésétől jelen írásunkban eltekintünk. *Jewison – C. Steiner* [é. n.]

[103] *Ratz – Galeana* 2008.

országi Polepben született és 1848-ban Temesváron a cs. kir. seregben szolgáló Josef Rudolf Sawerthal[104] indulót szerzett Kossuth Lajos tiszteletére, melynek egy díszpéldányát eljuttatta a magyar államférfinak, valamint a magyar nemzetőrség részére is dedikált egy példányt.[105] Személyével kapcsolatban fontos azonban megjegyezni, hogy azon egység, ahol ekkor szolgált (cs. kir. 53. gyalogezred) nem harcolt a magyar oldalon. Az ezredet szerb és horvát legénysége és ebből következő megbízhatatlansága okán már 1848 májusban eltávolították a Délvidékről, majd a nyár folyamán Magyarország területéről is. Sawerthal állítólagosan Kossuth számára írt indulója különösen érdekesnek tűnik annak fényében, hogy 1849-ben már gyászindulót komponált Heinrich Hentzi tábornok és a Budán elesett cs. kir. katonák emlékére, a 23. sorgyalogezrednek ajánlva.[106]

1848–49-hez kapcsolódóan – bár a katonai eseményekhez nem köthető – érdekességként szeretnénk megjegyezni két mozzanatot. Egyrészt, hogy 1866. július 15-én a mexikói császári kabinettől francia–spanyol fordítóként helyezték át az osztrák önkéntes hadtest mellé azt a Kiss Lászlót,[107] aki 1849-ben Törökországban Andrássy Gyula mellett diplomáciai feladatokat látott el.[108] Másrészt, hogy a századfordulót követően – 1909 és 1911 között – a budapesti Honvédmenház utolsó parancsnoka az a Bydeskuty Aladár volt (születési ideje alapján a szabadságharcban nem harcolhatott), aki Miksa császár katonájaként Mexikót is megjárta, majd a hazatérését követően többek között a Ludovika Akadémián is oktatott.

---

[104] Útinaplóját Karch Pál dolgozta fel. *Karch* 1983. 10–13. o.

[105] *Ratz – Galeana* 2008. 120. o.

[106] *Karch* 1983. 54. o. Sawerthal 1850-től 1864-ig Triesztben a cs. kir. haditengerészet katonazenekarának a vezetője volt, majd 1864 és 1867 között a mexikói osztrák önkéntes hadtest katonazenekarát irányította. Miksa császár halálát követően, 1868-tól Nagy-Britanniában élt. 1868 és 1871 között Doverben a King's Own Royal Regiment, majd Chathamban a hadmérnöki akadémia zenekaránál (Royal School of Military Engineering Regiment) szolgált. Később hazatért szülőföldjére, 1893-ban Leitmeritzben hunyt el. *Ratz – Galeana* 2008. 120–121. o. és *Karch* 1983. 54. o.

[107] AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 50. Exp. 17.

[108] Kiss László a reformkor idején Zágrábban folytatott teológiai tanulmányokat, majd az egyházi pályát otthagyva a trieszti tengerészeti iskola diákja lett. Ezt követően Konstantinápolyban élt, ahonnan a magyar szabadságharc hírére hazatért. 1849-ben Kossuth Lajos Andrássy Gyula mellé nevezte ki titkárnak Isztambulba. A világosi fegyverletételt követően előbb Párizsban, majd pedig Londonban találjuk, ahol kapcsolatot tartott fenn az emigrációval. Nagy-Britanniában egy belfasti vászongyár alkalmazásában állt, és az üzem képviseletében beutazta Európa több országát is. 1861-ben Kossuth megbízásából álnéven tért haza, azonban végül amnesztiában részesült, és Pesten ügyvédi képesítést szerzett. 1864-től „Mexikóban mint a császári kabinetiroda fordítója működött". 1866. július 15-én francia–spanyol fordítóként áthelyezték az osztrák önkéntes hadsereg mellé. Sarlay Pál 1867-ben kelt levelében feltehetően rá utal, amikor a Mexikóban maradt magyarok között említi: „Kiss, kolozsvári fi, angol s franczia nyelvből ad órákat". A közölt életrajza szerint ezt követően ismeretlen időpontban az Egyesült Államokba került át, ahol „egymásután mint aranyásó, törvényszéki tolmács, korcsmáros, nyelvmester, színész és prédikátor kereste meg kenyerét. Hazatérve Magyarországba, a sokat hányatott embernek Kozma Sándor főügyész szerzett állást." Kiss Budapesten hunyt el 1886-ban. Életrajzát közli: AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 50. Exp. 17.; Vö. továbbá RNL XI. k. 701. o.; *Sarlay Pál:* Eredeti levél Mexikóból. *Vasárnapi Ujság,* 1867. november 24. (47. sz.) 579. o., december 1. (48. sz.) 590–591. o. (az idézet az 591. o.-n); Személyéről lásd még *Reiner* 1892. 73–112. o.

Bibliográfia, rövidítések

Ács 1940.	*Ács Tivadar:* Akik elvándoroltak. Budapest, 1940.
AGNM	Archivo General de la Nación de México (Mexikóváros, Mexikó)
A Honv. és Csend. névkönyve 1884.	A Magyar Királyi Honvédelmi Ministerium, a Honvédség és Csendőrség névkönyve 1884. évre. Budapest, 1884.
Állami zárszámadás 1884.	A Magyar Korona országainak állami zárszámadása az 1884. évre. Budapest, 1885.
Állami zárszámadás 1894.	A Magyar Korona országainak állami zárszámadása az 1894. évre. Budapest, 1895.
Almanaque 1866.	Almanaque imperial para el año de 1866. México, 1866.
Anderle 1991.	*Anderle Ádám:* Az 1848/49-es magyar emigráció Latin-Amerikában. Új adatok. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus – Szeged, 1991. augusztus 12–16. o. *Acta Historica (Szeged),* Különszám (1991) 65–70. o.
Anuario 1865.	Anuario de las ordenes imperiales. 1865. México, 1865.
Árkovics – Csomor – Molnár – Oláhné Szakály 1992.	*Árkovics Istvánné – Csomor Erzsébet – Molnár András – Oláhné Szakály Gabriella:* Az 1848–1849-es szabadságharc zalai honvédeinek névtára. In: A Szabadságharc Zalai honvédei, 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) Szerk. *Molnár András.* Zalaegerszeg, 1992. 259–421. o.
Autrey Dabbs 1963.	*Autrey Dabbs, Jack:* The French Army in Mexico, 1861–1867. A Study in Military Government. The Hague, 1963.
Bánó 1890.	*Bánó Jenő:* Úti képek Amerikából. Budapest, 1890.
Bártfai Szabó 1910.	*Bártfai Szabó László:* A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910.
Berkó 1930.	*Berkó István:* Magyar önkéntes csapatok az 1859. évi háborúban. 1–2. közl. *Hadtörténelmi Közlemények,* 31. (1930) 53–91., 207–255. o.
Bobay 2022a.	*Bobay István Zoltán:* A mexikói osztrák önkéntes sereg magyar honos katonáinak életrajzi adattára a legújabb kutatási eredmények tükrében. In: Magyar katonák a világ tájain. „Idegen hadakban". Szerk. *Ambrus László – Rakita Eszter.* Eger, 2022. 15–38. o.

Bobay 2022b. *Bobay István Zoltán:* „Mexikói magyar konkvisztádorok (1864–1867)". A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopográfiája, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények. PhD-disszertáció. 2022. http://corvina.kre.hu:8080/phd/Bobay_Istvan_disszertacio.pdf (A letöltés időpontja: 2022. július 10.)

Bobay 2023. *Bobay István Zoltán:* „Ha csak egy kevés hasznára lehetünk is a köztársaságnak, vérünket örömmel adjuk". Magyarok a mexikói köztársasági oldalon az 1860-as években. *Hadtörténelmi Közlemények,* 136. (2023) 2. sz. 259–302. o.

Bona 1998–1999a. *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.

Bona 1998–1999b. *Bona Gábor:* Az 1848-as honvédsereg Baranya megyei származású tisztjei. *Baranya. Történelmi Közlemények,* 11–12. (1998–1999) Különszám az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 127–172. o.

Bona 2008. *Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008.

Bona 2012. *Bona Gábor:* '48-as magyar emigránsok Amerikában (Az iparlovag, az anglikán lelkész és az ezredes). In: Docēre et movēre – Bölcsészet- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára. Szerk. *Illésné Kovács Mária*. Miskolc, 2012. 175–182. o.

Bona 2015. *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Miskolc, 2015.

Bőhm 1964. *Bőhm Jakab:* Adalékok az 1863–64. évi lengyel felkelés magyar támogatásához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 11. (1964) 1. sz. 84–113. o.

Budapesti czim- és lakjegyzék Budapesti czim- és lakjegyzék, 1–28. k. Budapest, 1880–1923.

Burián 1868. *Burián István:* Egy mexikói önkéntes naplótöredéke. *Jász-Kunság,* 1868. március 8. (10. sz.) 78–79. o., március 15. (11. sz.) 85–86. o., március 29. (13. sz.) 101–102. o., április 5. (14. sz.) 110–111. o., április 12. (15. sz.) 119. o., május 3. (18. sz.) 142–143. o., május 10. (19. sz.) 149. o., július 12. (28. sz.) 222. o., augusztus 2. (31. sz.) 247. o., augusztus 9. (32. sz.) 255–256. o., augusztus 23. (34. sz.) 274–275. o., augusztus 30. (35. sz.) 283–284. o., szeptember 6. (36. sz.) 290. o., szeptember 13. (37. sz.) 298–299. o., szeptember 20. (38. sz.) 306–307. o., szeptember 27. (39. sz.) 313–314. o., október 4. (40. sz.) 321–322. o., október 11. (41. sz.) 332. o., október 18. (42. sz.) 340. o., október 25. (43. sz.) 347. o., november 1. (44. sz.) 355–356. o., november 8. (45. sz.) 362. o., november 15. (46. sz.) 372. o.

Cornaro 1961. *Cornaro, Andreas: Österreich und das mexikanische Freikorps. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 14. (1961) 64–79. o.

Corti 1924. *Corti, Egon César:* Maximilian und Charlotte von Mexiko. Nach dem bisher unveröffentlichten Geheimarchive des Kaisers Maximilian und sonstigen unbekannten Quellen. Bd. I–II. Wien, 1924.

Csorba 1999. *Csorba György:* Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 2. sz. 1–48. o.

Daniek 1964. *Daniek, Edmund:* Sie zogen nach Mexiko. Ein Denkmal für die österreichischen Freiwilligen unter Kaiser Maximilian, 1864–1867. Wien–München–Zürich, 1964.

Doby 1892. *Doby Antal:* Podmaniczky család (podmanini és aszódi báró). Budapest, 1892.

Duchesne 1967. *Duchesne, Albert:* Au service de Maximilien et de Charlotte. L'expédition des volontaires belges au Mexique, 1864–1867. Part. I–II. Bruxelles, 1967.

Dudás 1899. *[Dudás Gyula]:* A borsódi és katymári Latinovits-család története. Zombor, 1899.

Dumond 1997. *Dumond, Don E.:* The Machete and the Cross. Campesino Rebellion in Yucatan. Lincoln–London, 1997.

Galeana 2012. La resistencia republicana en las entidades federativas de México. Coord. *Patricia Galeana.* México, D. F., 2012.

Hamann 1983.	*Hamann, Brigitte:* Mit Kaiser Max in Mexiko. Aus dem Tagebuch des Fürsten Carl Khevenhüller, 1864–1867. Wien, 1983.
Hamann 1989.	*Hamann, Brigitte:* Con Maximiliano en México. Del diario del príncipe Carl Khevenhüller, 1864–1867. Ciudad de México, 1989.
Hellebronth [1940.]	*Hellebronth Kálmán:* A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Budapest, [1940.]
HL	Hadtörténelmi Levéltár
Hermann 2000.	*Hermann Róbert:* A 44. és 45. honvédzászlóaljak története. In: Előadások Vas megye történetéből III. (Vas Megyei Levéltári Füzetek 9.) Szombathely, 2000. 377–411. o.
HTM	Hadtörténeti Múzeum
Jewison – C. Steiner [é. n.]	*Jewison, Glenn – C. Steiner, Jörg:* Austro-Hungarian Land Forces, 1848–1918. https://www.austro-hungarian-army.co.uk/ (A letöltés időpontja: 2021. február 12.)
Karch 1983.	*Karch Pál:* Pest-Buda katonazenéje 1848-ban (Katonazenekarok és karmesterek). Budapest, 1983.
Kempelen 1911–1932.	*Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. I–XI. k. Budapest, 1911–1932.
Kératry 1981.	*Kératry, Émile de:* La contraguerilla francesa en México, 1864. México, 1981.
Kiss 2016.	*Kiss Gábor:* Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben, 1868–1914. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2016.
Klinger 2013.	*Klinger, Walter:* Für Kaiser Max nach Mexiko. Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko, 1864/67. Wien, 2013.
Kóhn 2004.	Válogatás *Kóhn Dávid* írásaiból. Cikkek, krónikák, legendák. Összeáll., bev. és jegyz. *Erdész Ádám*. Gyula, 2004.
Kubínyi F. – Kubínyi M. 1901.	A felső-kubíni Kubínyi család története és leszármazása. I. k. Szerk. *Kubínyi Ferenc – Kubínyi Miklós*. Budapest, 1901.
Langrod 1970.	*Langrod, Witold:* A tragic Mexican postscript to the Polish insurrection of 1863. *The Polish Review,* 19. (1974) No. 2. 77–82. o.
León Toral 1962.	*León Toral, Jesús de:* Historia militar. La intervención francesa en México. (Colección del Congreso Nacional de Historia para el estudio de la Guerra de Intervención. Tomo 2.) México, 1962.

*Lukác*s 1986.	*Lukács Lajos*: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei, 1860–1867. Budapest, 1986.
Magyarország tiszti cím és névtára	Magyarország tiszti czim- és névtára, 1–29. k. Budapest, 1874–1910.
Martinez Lopez 1966.	*Martinez Lopez, Aurelio:* Historia de la intervención francesa en el Estado de Oaxaca (Años de 1864 a 1866). Centernario de epopeyas gloriosas. Méxcio D. F., 1966.
*Merényi-Metzge*r 2009.	*Merényi-Metzger Gábor:* A mexikói császár gyulai katonája. *Gyulai Hírlap,* MAGAZIN, 2009. július 15. http://www.gyulaihirlap.hu/375-a-mexikoi-csaszar-gyulai-katonaja (A letöltés időpontja: 2016. június 25.)
Meyer 2000.	*Meyer, Jean:* Yo, el francés. La intervención en primera persona, biografías y crónicas. Ciudad de México, 2000.
Mikár 1869.	*Mikár Zsigmond:* Honvéd schematismus, vagy is az 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Pest, 1869.
Mikár 1891.	*Mikár Zsigmond:* Honvéd-névkönyv az 1848–49-iki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891.
Militär-Schematismus 1888.	Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1888. Wien, 1887.
Montesinos 2000.	*Montesinos, Carlos González:* Por Querétaro hacia la eternidad. El general Miguel Miramón en el Segundo Imperio. México, 2000.
Moreno 2011.	*Moreno, E. Mark:* Warfare and the Making of Mexico. The French Intervention. Dubuque, 2011.
Nagy 1858–1868.	*Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XIII. k. Pest, 1857–1868.
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien)
AdTk. Mex. Freiw. Korps	Archive der Truppenkörper, Österreichisch-belgisches Freiwilligenkorps in Mexiko
Pawlowszky 1894.	*Pawlowszky Ede:* Miksa császár szerencsétlen expeditiójának leirása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. 2., bőv. kiad. Budapest, 1894.
Pilch [1933].	A magyar katona vitézségének ezer éve. Szerk. *Pilch Jenő.* Budapest, [1933].
Polak 1960.	*Polak, Tomasz:* Wegrzy w powstaniu styczniowym 1863–1864. In: Studia i Materialy dó Historii Wojskowosci. Tom. IV. Warszawa, 1960. 3–81. o.
Pókay 1892.	*Pókay [János]:* A gyalogság támadása s ezzel kapcsolatosan a roham keresztülvitele. *A Ludovika Akadémia Közlönye,* 19. (1892) 775–783. o.

Ratz 1998. *Ratz, Konrad:* Maximilian und Juárez. Das Zweite mexikanische Kaiserreich und die Republik. Bd. I–II. Graz, 1998.

Ratz – Galeana 2008. *Ratz, Konrad – Galeana de Valadés, Patricia:* Tras las huellas de un desconocido. Nuevos datos y aspectos de Maximiliano de Habsburgo. México D. F., 2008.

Ratz – Tepexicuapan 2007. *Ratz, Konrad – Tepexicuapan, Amparo Gómez:* Ein Kaiser unterwegs. Die Reisen Maximilians von Mexiko 1864–1867 nach Presseberichten und Privatenbrifen. Wien–Köln–Weimar, 2007.

Reed 2001. *Reed, A. Nelson:* The Caste War of Yucatán. Stanford, 2001.

Reiner 1892. *Reiner Bertalan:* Andrássy Gyula gróf, mint a szabadságharcz diplomatája. In: Magyar kulturképek. Ujabb sorozat. Budapest, 1892. 73–112. o.

Reiszig 1916. *Reiszig Ede:* Az Almásy család nemesi ága. *Levéltárosok Lapja,* 4. (1916) 1–2. sz. 1–5. o.

Richmond 2016. *Richmond, Douglas W.:* Conflict and Carnage in Yucatán. Liberals, the Second Empire, and Maya Empire, and Maya Revolutionaries, 1855–1876. Tuscaloosa, 2015.

RNL Révai nagy lexikona. XI. k. Budapest, 1914.

Sarlay 1867. *Sarlay Pál:* Eredeti levél Mexikóból. *Vasárnapi Ujság,* 1867. november 24. (47. sz.) 579. o., december 1. (48. sz.) 590–591. o.

Schönherr 1905. *[Schönherr Gyula]:* Magyar Nemzetiségi zsebkönyv. Második rész. Nemes családok. I. k. Budapest, 1905.

Schönowsky 1873. *Schönowsky von schönwies, Adalbert Andreas:* Aus den Gefechten des Österreichischen Freicorps in Mejico. Kampf gegen die Cuatacomacos im Jahre 1865. Wien, 1873.

Sebetić 1898. *Sebetić [Raimund]:* A magyar királyi testőrség. Névjegyzék 1760-tól 1850-ig. I. k. Bécs, 1898.

Szente-Varga 2012. *Szente-Varga Mónika:* A gólya és a kolibri. Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig. Budapest, 2012.

Szente-Varga 2017. *Szente-Varga, Mónika:* El baúl de las nomeolvides. Relaciones húngaro–mexicanas. Budapest, 2017.

Tello Díaz 2020. *Tello Díaz, Carlos:* Porfirio Díaz. Su vida y su tiempo. La guerra: 1830–1867. Ciudad de México, 2020.

Torbágyi 2002. *Torbágyi Péter:* 1848/49-es magyar emigránsok Mexikóban. *Századok,* 136. (2002) 5. sz. 1411–1421. o.

Torbágyi 2004. *Torbágyi Péter:* Magyarok Latin-Amerikában. Budapest, 2004.

Urbán 1992. *Urbán György:* Miksa császár szolgálatában. (Lányi Sándor mexikói naplója alapján). *A Hét,* 1992. január 24. (37. sz.) 12. o.

Vargha 1943. *Vargha Zoltán:* A Bibó család története. II. rész. *Magyar Családtörténeti Szemle,* 9. (1943) 3. sz. 59–68. o.

Wagner 1961. *Wagner, Walter:* Die obersten Behörden der k. u. k. Kriegsmarine 1856–1918. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungsbd. VI.) Wien, 1961. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Erganzung_06/?pg=147&layout=s (A letöltés időpontja: 2023. szeptember 25.)

István Zoltán Bobay

THE LIFE STORIES OF 1848-1849 HONVÉDS IN THE AUSTRIAN VOLUNTEER CORPS OF MAXIMILIAN HABSBURG, EMPEROR OF MEXICO. PART 1

(Summary)

The Second Mexican Empire existed between 1864 and 1867, with Archduke Maximilian of Habsburg-Lorraine, the eldest of the younger brothers of Emperor Franz Joseph I, being invited to the throne. The Habsburg ruler was accompanied by a volunteer army, the Mexican Austrian Volunteer Corps, which included a number of Hungarian soldiers. In the first chapter of this article, we discuss the dispatch of Miksa Habsburg's "Austrian" Volunteer Corps and its operations in Mexico. In the second chapter, we briefly discuss the creation of a biographical database of Hungarian-born soldiers of the Austrian volunteer corps in Mexico. The Mexican volunteers included several Hungarian-born individuals who had their first war experience in the Hungarian War of Independence of 1848-49, the vast majority of whom fought as Honvéds, but there were also some who remained loyal to the imperial house and fought on the opposite side. In the third chapter of our paper, the reader is presented with the source base of research on the life journeys of these 1848-49 soldiers. The military service of the former Honvéds in Mexico was brought to our attention by the research of Gábor Bona, who, to our current knowledge, was the first to publish the biographies of ten persons (one captain and nine lieutenants or second lieutenants) who served Emperor Miksa in Latin America after the defeat of the Hungarian War of Independence.

According to our research, we can add another 18 persons to this number, who are distributed according to their 1848-49 rank as follows: a general physician (Dr. Mihály Kubicza), one first lieutenant (Ferenc Wresicz), four sergeants (Károly Dugovich of Sárkut and Tejfalu, Lipót Enzinger, Ignác Emil József Kállay and József Kanuski), one fire master (István Burián) and eleven privates (noble Alajos Bosch, Sándor Dobray, György Farkas, Johann/János Havelka, József Jajczay, Béla László of Kászonjakabfalva, Bernát Nagy, Kornél Péchy, Ferenc Posch, László Pöntör, János Topár).

István Zoltán Bobay

LEBENSWEGE VON HONVÉD-SOLDATEN VON 1848–1849 AUS DER ÖSTERREICHISCHEN FREIWILLIGENKORPS VON MAXIMILIAN I. IN MEXIKO. TEIL 1.

(Resümee)

Zwischen 1864 und 1867 wurde das zweite Kaiserreich Mexiko gegründet. Der Thron wurde Erzherzog Maximilian I., dem Ältesten der jüngeren Brüder von Kaiser Franz Joseph I., angeboten. Der Herrscher aus dem Hause Habsburg wurde von einer Freiwilligenarmee, dem Österreichischen Freiwilligenkorps in Mexiko, begleitet, dem auch zahlreiche Soldaten aus Ungarn angehörten. Im ersten Kapitel unserer Studie beschreiben wir den Transport der „österreichischen" Freiwilligenarmee von Maximilian I. und ihre Operationen in Mexiko. Im zweiten Kapitel gehen wir kurz auf die Erstellung einer biografischen Datenbank über die in Ungarn geborenen Soldaten des Österreichischen Freiwilligenkorps in Mexiko ein. Unter den mexikanischen Freiwilligen befanden sich mehrere in Ungarn geborene Personen, die ihre ersten Kriegserfahrungen im ungarischen Freiheitskampf von 1848–49 gemacht hatten, von denen die große Mehrheit als ungarische Honvéd kämpfte, aber es gab auch einige, die dem Kaiserhaus treu blieben und auf der anderen Seite Dienst leisteten. Im dritten Kapitel des Werkes wird dem Leser die Quellenbasis für die Erforschung des Lebensweges dieser Honvéd von 1848–49 präsentiert. Auf den Militärdienst ehemaliger Honvéd in Mexiko wurden wir durch die Forschungen von Gábor Bona aufmerksam, der unseres Wissens als Erster die Biografien von zehn Personen (ein Hauptmann und neun Oberleutnants oder Unterleutnants) veröffentlichte, die nach der Niederschlagung des ungarischen Freiheitskampfes in Lateinamerika unter Kaiser Maximilian dienten.

Nach unseren Recherchen kommen noch 18 weitere Personen hinzu, die sich nach ihrem Dienstgrad von 1848–49 wie folgt verteilen: ein Feldchefarzt (Dr. Mihály Kubicza), ein Oberleutnant (Ferenc Wresicz), vier Feldwebel (Károly Dugovich von Sárkut und Tejfalu, Lipót Enzinger, Ignác (Emil József) Kállay und József Kanuski), ein Feuerwerker (István Burián) und elf gemeine Honvéd (Adliger Alajos Bosch, Sándor Dobray, György Farkas, Johann/János Havelka, József Jajczay, Béla László von Kászonjakabfalva, Bernát Nagy, Kornél Péchy, Ferenc Posch, László Pöntör und János Topár).

István Zoltán Bobay

DES SOLDATS HONGROIS DE 1848–1849 DANS LE CORPS AUTRICHIEN DE VOLONTAIRES DE L'EMPEREUR MAXIMILIEN DE HABSBOURG AU MEXIQUE. 1ére PARTIE

(Résumé)

Le Second Empire mexicain (1864–1867) a offert la couronne à l'archiduc Maximilien de Habsbourg, frère cadet de l'empereur François-Joseph Ier. Il fut accompagné au Mexique d'une armée de volontaires, le corps autrichien de volontaires du Mexique qui comprenait un certain

nombre de soldats hongrois. La première partie de cette étude présente le transport de l'armée de volontaires « autrichiens » de Maximilien de Habsbourg et ses opérations au Mexique. Dans la deuxième partie, nous évoquons la création d'une base de données biographiques sur les soldats nés en Hongrie ayant servi dans le corps autrichien de volontaires au Mexique. Parmi les volontaires du Mexique, nous trouvons plusieurs personnes nées en Hongrie qui ont vécu leurs premières expériences militaires lors de la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849. La grande majorité d'entre eux ont combattu dans l'armée hongroise, mais certains sont restés fidèles à la maison impériale et ont servi dans l'autre camp. La troisième partie de l'étude fait découvrir aux lecteurs les sources utilisées pour les recherches concernant le parcours de ces soldats de 1848–1849. Le service militaire d'anciens soldats hongrois au Mexique a été porté à notre attention par les recherches de Gábor Bona qui, à notre connaissance, a été le premier à publier les biographies de dix personnes (un capitaine et neuf lieutenants ou sous-lieutenants) ayant servi l'empereur Maximilien en Amérique latine après l'échec de la guerre d'indépendance hongroise.

D'après nos recherches, 18 autres personnes peuvent être ajoutées à cette liste réparties comme suit en fonction de leur grade en 1848–1849 : un médecin-chef militaire (Dr. Mihály Kubicza), un lieutenant (Ferenc Wresicz), quatre adjudants (Károly Dugovich de Sárkut et de Tejfalu, Lipót Enzinger, Ignác Kállay (József Emil) et József Kanuski), un maître du feu (István Burián) et onze hommes de troupe (noble homme Alajos Bosch, Sándor Dobray, György Farkas, Johann/János Havelka, József Jajczay, Béla László de Kászonjakabfalva, Bernát Nagy, Kornél Péchy, Ferenc Posch, László Pöntör et János Topár).

Иштван Золтан Бобаи

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ ГОНВЕДОВ 1848–1849-ИХ ГОДОВ В МЕКСИКАНСКОЙ АВСТРИЙСКОЙ ДОБРОВОЛЬЧЕСКОЙ АРМИИ ИМПЕРАТОРА МАКСИМИЛИАНА ГАБСБУРГА. ЧАСТЬ 1

(Резюме)

Между 1864-им и 1867-ими годами существовала II. Мексиканская Империя, в которую был приглашен на престол старейший младший брат императора Франца-Иосифа I, эрцгерцог Микса Габсбург. Габсбургского монарха сопровождала завербованная на добровольной основе армия – Мексиканско-Австрийский добровольческий военный корпус, в котором служило также много венгерских солдат. В первой главе нашей статьи представлены вывоз «австрийской» добровольческой армии Миксы Габсбурга и ее действия в Мексике. Во второй главе работы кратко рассказывается о создании биографической базы данных военнослужащих венгерского происхождения австрийского добровольческого корпуса в Мексике. Среди мексиканских добровольцев было много венгров, получивших свой первый военный опыт в борьбе за свободу Венгрии 1848–49-их годов, и подавляющее большинство из них принимало участие в боях в качестве венгерских солдат, но были и те, кто остался верен императорскому дому и воевал на другой стороне. В третьей главе этой статьи мы представляем читателю базу источников для исследования жизненного пути этих гонведов 1848–49 годов. Наше внимание к военной службе бывших национальных гвардейцев гонведов в Мексике привлекло исследование Габора Бона, который, насколько

нам известно, первым опубликовал биографии десяти человек (одного капитана и девяти старщих или младших лейтенантов), которые после поражения в венгерской борьбе за свободу служили императору Миксе в Латинской Америке.

Согласно нашим исследованиям, число этих лиц может быть увеличено еще на 18 человек, которые распределяются по занимаемым в 1848–49-их годах должностям следующим образом: один главный полевой врач (доктор Михай Кубица), один старший лейтенант (Ференц Вресич), четыре сержанта (Карой Дугович из Шаркута и Тейфалу, Липот Энцингер, Игнац Каллай (Эмиль Йожеф) и Йожеф Кануски), пожарной охранник (Иштван Бурьян) и одиннадцать рядовых гонведов (благородный дворянин Алайош Бош, Шандор Добраи, Дьёрдь Фаркаш, Йоханн/Янош Гавелка, Йожеф Яйцаи, Бела Ласло из Касоньякабфалва, Бернат Надь, Корнель Печи, Ференц Пош, Ласло Понтёр, Янош Топар).

TARTALOM

HERMANN RÓBERT — Bona Gábor köszöntése 771

MÉSZÁROS KÁLMÁN — Egy aradi vértanú ükapja II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. Adatok báró Vécsey Sándor kuruc főstrázsamester életéhez 777

CSIKÁNY TAMÁS — Hová tűnt a 6. század, vagyis mi történt Csíkszépvizen a forradalom éveiben? 795

SÜLI ATTILA — Esztergom város nemzetőrsége 1848-ban 821

MOLNÁR ANDRÁS — Lázítás a nemzetőrök tábori szolgálata ellen. Rögtönítélő bíráskodás Zala megyében 1848 nyarán 843

HERMANN RÓBERT — Witalis Söll és a tiroli légió 1848-ban 869

KEMÉNY KRISZTIÁN — A kompolti rajtaütés (1849. február 18.) 897

SOLYMOSI JÓZSEF — Dembiński második esélye. A Vogel-hadtest felső-magyarországi hadjárata 1849-ben 909

SOMOGYI GRÉTA — Horváth Janka írónő visszaemlékezései a szabadságharcról és az azt követő eseményekről Erdélyben. 1. rész. 927

ROSONCZY ILDIKÓ — Egy hányatott sorsú festmény az 1849. augusztus 13-ai fegyverletételről 953

KOVÁCS ISTVÁN — Az örökkévalóságig kiegészíthető életrajzi lexikonok 967

ZAKAR PÉTER — Lelkészekre kiszabott halálos ítéletek a pozsonyi cs. kir. hadbíróságon 975

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN — 1848–1849-es honvéd életutak Habsburg Miksa császár mexikói osztrák önkéntes hadtestéből. 1. rész. 991

TABLE OF CONTENT

RÓBERT HERMANN — Laudatio of Gábor Bona 771

KÁLMÁN MÉSZÁROS — The Great-Great-Grandfather of One of the Martyrs of Arad in the War of Independence of Ferenc Rákóczi II. Facts About the Life of Baron Sándor Vécsey, Kuruc Major 777

TAMÁS CSIKÁNY — Where did the 6th Company Disappear to; or, What Happened in Csíkszépvíz During the Years of the Revolution? 795

ATTILA SÜLI — The National Guard of Esztergom in 1848 821

ANDRÁS MOLNÁR — Sedition Against the National Guards' Field Service. Summary Trials in Zala County in the Summer of 1848 843

RÓBERT HERMANN — Witalis Söll and the Tyrolean Legion in 1848 869

KRISZTIÁN KEMÉNY — The Raid of Kompolt (18 February 1849) 897

JÓZSEF SOLYMOSI — Dembiński's Second Chance. The Vogel Corps' Campaign in Upper Hungary in 1849 909

GRÉTA SOMOGYI — Janka Horváth's Recollections of the War of Independence and the Events That Followed in Transylvania. Part 1 927

ILDIKÓ ROSONCZY — An Ill-Fated Painting of the Surrender on 13 August 1849 953

ISTVÁN KOVÁCS — Biographical Encyclopaedias That Can Be Amended Endlessly 967

PÉTER ZAKAR — Death Sentences Passed on Clergymen at the Bratislava Imperial Court-Martial 975

ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY — The Life Stories of 1848-1849 Honvéds in the Austrian Volunteer Corps of Maximilian Habsburg, Emperor of Mexico. Part 1 991

INHALT

RÓBERT HERMANN — Grußworte an Gábor Bona 771

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Der Ururgroßvater eines Märtyrers von Arad im Freiheitskampf von Ferenc II. Rákóczi. Angaben zum Leben des Kuruzen-Obristwachtmeister Freiherr Sándor Vécsey 777

TAMÁS CSIKÁNY — Wohin verschwand die 6. Kompanie, oder: Was geschah in Csíkszépvíz in den Jahren der Revolution? 795

ATTILA SÜLI — Die Nationalgarde der Stadt Esztergom (Gran) im Jahr 1848 821

ANDRÁS MOLNÁR — Aufruhr gegen den Felddienst der Nationalgardisten. Kriegsrecht im Komitat Zala im Sommer 1848 843

RÓBERT HERMANN — Witalis Söll und die Tiroler Legion im Jahr 1848 869

KRISZTIÁN KEMÉNY — Der Überfall bei Kompolt (18. Februar 1849) 897

JÓZSEF SOLYMOSI — Die zweite Chance von Dembiński. Der Feldzug des Vogel-Korps in Oberungarn im Jahr 1849 909

GRÉTA SOMOGYI — Die Erinnerungen von Schriftstellerin Janka Horváth über den Freiheitskampf und die auf diesen folgenden Ereignisse in Siebenbürgen. Teil 1. 927

ILDIKÓ ROSONCZY — Ein Gemälde mit wechselhaftem Schicksal über die Waffenniederlegung am 13. August 1849 953

ISTVÁN KOVÁCS — Bis in alle Ewigkeit ergänzbare biografische Lexika 967

PÉTER ZAKAR — Todesurteile gegen Geistliche am k. k. Kriegsgericht zu Pozsony (Pressburg) 975

ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY — Lebenswege von Honvéd-Soldaten von 1848–1849 aus der österreichischen Freiwilligenkorps von Maximilian I. in Mexiko. Teil 1. 991

TABLE DES MATIÈRES

RÓBERT HERMANN — Hommage à Gábor Bona 771

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Un arrière-arrière-grand-père d'un martyr d'Arad dans la guerre d'indépendance de François II Rákóczi. Quelques éléments sur la vie du baron Sándor Vécsey, major de l'armée kuruc 777

TAMÁS CSIKÁNY — Où est passé la 6e compagnie ou que s'est-il passé à Csíkszépvíz pendant les années de la révolution? 795

ATTILA SÜLI — La garde nationale de la ville d'Esztergom en 1848 821

ANDRÁS MOLNÁR — Incitation à la révolte contre le service en campagne de la garde nationale. La loi martiale dans le comitat de Zala en été 1848 843

RÓBERT HERMANN — Witalis Söll et la Légion tyrolienne en 1848 869

KRISZTIÁN KEMÉNY — Le raid de Kompolt (18 février 1849) 897

JÓZSEF SOLYMOSI — La seconde chance de Dembiński. La campagne du corps d'armée Vogel dans la Haute-Hongrie en 1849 909

GRÉTA SOMOGYI — Les mémoires de Janka Horváth sur la guerre d'indépendance et les événements ultérieurs en Transylvanie. 1ère partie 927

ILDIKÓ ROSONCZY — Une peinture au destin mouvementé représentant la capitulation du 13 août 1849 953

ISTVÁN KOVÁCS — Les dictionnaires biographiques que l'on n'a jamais fini de compléter 967

PÉTER ZAKAR — Condamnations à mort infligées aux prêtres par la cour martiale impériale-royale de Presbourg 975

ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY — Des soldats hongrois de 1848–1849 dans le corps autrichien de volontaires de l'empereur Maximilien de Habsbourg au Mexique. 1ère partie 991

СОДЕРЖАНИЕ

РОБЕРТ ХЕРМАНН	Приветствие Габора Бона	771
КАЛМАН МЕСАРОШ	Прадед одного арадского мученика в борьбе за свободу II. Ференца Ракоци. Данные о жизни барона Шандора Вечеи куруцского старшего сержанта	777
ТАМАШ ЧИКАНЬ	Куда исчез VI век, то есть что происходило в Чиксепвизе (Фрумоасе) в годы революции?	795
АТТИЛА ШЮЛИ	Национальная гвардия города Эстергома в 1848-ом году.	821
АНДРАШ МОЛНАР	Подстрекательство к мятежу национальной гвардии против полевой службы. Ускорённый суд в округе Зала летом 1848-ого года	843
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Виталис Сёлль и тирольский легион в 1848-ом году	869
КРИСТИАН КЕМЕНЬ	Внезапное нападение при Комполте (18-ое февраля 1849-ого года)	897
ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ	Второй шанс Дембинского. Верхне-Венгерский военный поход корпуса Фогеля в 1849-ом году.	909
ГРЕТА ШОМОДЬИ	Воспоминания писательницы Янки Хорват о борьбе за свободу и последующих событиях в Трансильвании. Часть 1	927
ИЛДИКО РОЩОНЦИ	Одна картина с непростой судьбой о капитуляции 13-ого августа 1849-ого года	953
ИШТВАН КОВАЧ	Биографические энциклопедии, дополняемые до бесконечности	967
ПЕТЕР ЗАКАР	Смертные приговоры, вынесенные священникам Братиславским императорско-королевским военным судом	975
ИШТВАН ЗОЛТАН БОБАИ	Жизненный путь гонведов 1848–1849-их годов в мексиканской австрийской добровольческой армии императора максимилиана габсбурга. Часть 1	991

ZRÍNYI KIADÓ

Tördelés: Kiss Fanni Flóra, Pénzes Bettina

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető: Pásztor Zoltán igazgató

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti
Redakteur: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Internetversion:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Abonnement
4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb
Magyar Posta Rt.
Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти
Редактор: Грета Шомоджи, Жофия Медьеши

Редакционная коллегия
Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник, Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц Ленкефи, Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай, Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл, Ласло Веспреми

Консультативный совет
Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко, Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. Н-1438

Редакция и Издательство
1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. Н-1438

Адрес E-Mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek @gmail.com
Электронный вариант:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет
Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей
В Бюро подписки на газеты
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Ára: 1200 Ft

E számunk tartalmából

„Az 1945, de főleg az 1948 utáni időszakban ez a műfaj [ti. az adattáraké] alaposan visszaszorult a történettudományon belül. A korszakban kiadott életrajzi lexikonokban erősen túltengtek a huszadik századi, azon belül a munkásmozgalmi személyek, nemesi lexikon legfeljebb a nyugati emigrációban jelenhetett meg, az irodalmi lexikonba is ideológiai alapon válogatták ki a megörökítendő személyeket.

Ebből a szempontból is komoly fordulatot jelzett 1983-ban az akkor 35 éves Bona Gábor művének megjelenése. A *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49* című munka először adott átfogó képet az 1848–1849. évi magyar honvédsereg felső katonai vezetésének tagjairól, és (némileg bújtatottan) afféle nemesi lexikon is volt, hiszen a honvédsereg katonai elitjének jelentős része a nemességből került ki. A mű azonban jóval több volt életrajzi adattárnál: a bevezető tanulmány bemutatta a tisztikar kialakulásának folyamatát, áttekintést adott a szabadságharc egyes szakaszaiban játszott szerepéről, valamint tisztázta ennek az elitnek a szociológiai összetételét is. Bona kötete hatásosan cáfolta mind a régebbi, a honvédsereg tisztikarát a katonai ellenforradalom bázisaként bemutató, mind azt a nem sokkal korábban felvetődött, Nemeskürty István által képviselt nézetet, mintha a tisztikar tömegeit a hivatásos katonaforradalmárok, afféle pre-internacionalisták alkották volna. A mű népszerűségét mutatja, hogy 1987-ben megjelent az átdolgozott, bővített kiadása, majd ezt egy év múlva, 1988-ban követte a szabadságharc hadseregének századosi karát bemutató kötet. Végül 1998–1999-ben, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára megjelent a főhadnagyi és hadnagyi kör tagjait bemutató három kötet is. […]

Bona Gábor munkássága azonban jóval túlmutat az életrajzi adattárak megírásán és folyamatos bővítésén. Historiográfiai jelentőségű azon összefoglalója is, amelyet az 1984-ben megjelent *Magyarország hadtörténete* I. kötetébe írt 1848–1849-ről. Egyrészt azért, mert a szabadságharcról az utolsó részletes hadtörténeti összefoglaló 1930-ban jelent meg (az is egy 19. század végi munka némileg átdolgozott változata volt); másrészt azért, mert Bona szakított a szabadságharc történetét a belpolitikai események alapján kronologizáló szemlélettel, és visszatért a hadtörténeti periodizációhoz. A korábbi évtizedek Bemet egyoldalúan istenítő, Görgeitől pedig még a katonai tehetséget is megtagadó szemléletével szemben Bona kiegyenlített értékelését adta mindkét hadvezér tényekedésének, és lehetővé tette egy nem kritikátlan, a tényekre támaszkodó Görgei-értékelés megfogalmazását.”

(Hermann Róbert)

9 770017 654084 23004